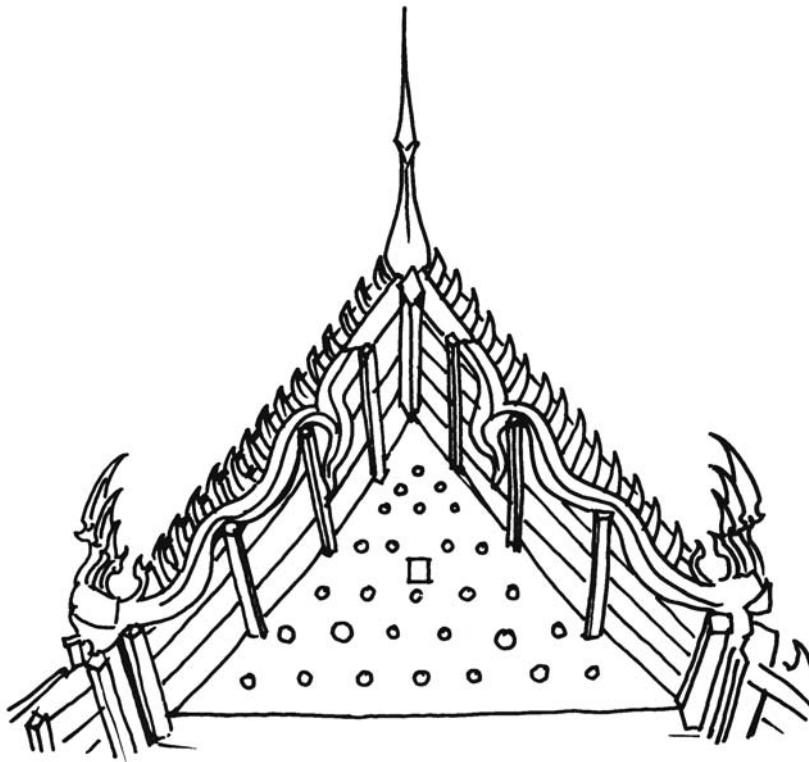

โครงการจัดทำองค์ความรู้

ด้านการสำรวจสถาปัตยกรรมเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถาน : อาคารประเภทเครื่องมุง

ปีงบประมาณ 2551

กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน
สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา
กรมศิลปากร
กระทรวงวัฒนธรรม

คำนำ

สืบเนื่องมาจากการประชุมจัดทำแผนการจัดการความรู้ เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2550 ณ ห้องประชุมดอกไม้อสด รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายเข็มชาติ เทพไชย) เป็นประธาน และที่ประชุมได้มอบหมายให้ทุกหน่วยงานจัดทำแผนการจัดการความรู้ ประจำปีงบประมาณ 2551-2553 ส่วนคำขอตั้งงบประมาณ ปี พ.ศ. 2551 นี้ ให้ส่งกลุ่มพัฒนาระบบบริหาร เพื่อทำการวิเคราะห์และเสนอขอตั้งงบประมาณต่อไป

การประชุมครั้งต่อมา เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2550 เวลา 13.00 น. ณ ห้องประชุมห้องพระโรง รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายเข็มชาติ เทพไชย) เป็นประธานพิจารณาแผนการจัดการองค์ความรู้ของหน่วยงานที่ได้รับมอบหมาย เพื่อจัดสรรงบประมาณ จำนวน 2,000,000.- บาท (สองล้านบาทถ้วน) ให้กับหน่วยงาน ที่ประชุมเห็นชอบโครงการฯ

ที่ประชุมมีมติเห็นชอบโครงการจัดทำองค์ความรู้ด้านการสำรวจสถาปัตยกรรมเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถาน (อาคารประเภทเครื่องมุง) ของสำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา และพิจารณาจัดสรรเงินให้ดำเนินการ จำนวน 80,000.- บาท (แปดหมื่นบาทถ้วน) ในหัวข้อการจัดการความรู้แบบชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge)

สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา ได้มอบหมายให้นายฤทธิเดช ทองจันทร์ นักวิชาการช่างศิลป์ 7 ว เป็นผู้รับผิดชอบโครงการ และได้ว่าจ้างนายเพชร เข็มนาถ ข้าราชการบำนาญ กรมศิลปากร เป็นผู้สำรวจเรียบเรียง ซึ่งบัดนี้ได้ดำเนินการจัดทำต้นฉบับเสร็จเรียบร้อยแล้ว และหวังว่าหนังสือเล่มนี้คงนำไปใช้ประโยชน์ได้ตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งใจไว้

สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา

10 กันยายน 2551

สารบัญ

คำนำ		หน้า
บทคัดย่อ		1
บทที่ 1	- ความรู้แบบชัดแจ้ง.....	11
	- ขอบเขตการศึกษา.....	11
	- การแบ่งศิลปกรรมอยุธยา.....	19
	- สมัยอยุธยาต้น.....	20
	- สมัยอยุธยากลาง.....	29
	- สมัยอยุธยาปลาย.....	50
	- ร้านค้าวัสดุก่อสร้างในสมัยอยุธยา.....	74
บทที่ 2	- สมัยธนบุรี.....	77
	- สมัยรัตนโกสินทร์.....	79
	- รัชกาลที่ 1.....	79
	- รัชกาลที่ 2.....	83
	- รัชกาลที่ 3.....	87
	- รัชกาลที่ 4.....	93
	- รัชกาลที่ 5.....	128
	- รัชกาลที่ 6.....	149
บทที่ 3	- เรือไทย.....	159
	- เรือขุด.....	159
	- เรือเครื่องลับ.....	159
	- เรือเครื่องประค.....	172
	- เรือปั้นหย.....	173
	- เรือมะนิลา.....	174
	- เรือขนมปังจิง.....	174
	- อาคารแบบวิลันดา.....	174
บทที่ 4	- เก็บข้อมูลภาคสนาม.....	175
	- ลุ่มแม่น้ำน้อย.....	175
	- ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา.....	221
	- ลุ่มแม่น้ำลพบุรี.....	332
	- ลุ่มแม่น้ำป่าสัก.....	352
	- ลุ่มแม่น้ำนครนายก.....	436

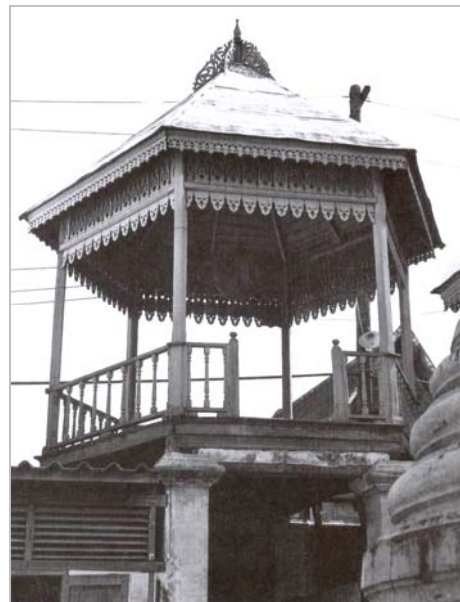
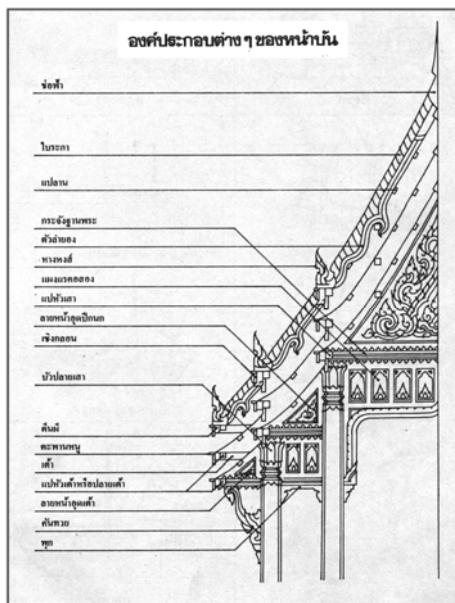
บทที่ 5	จำแนกอาคาร	460
	ผนังรับน้ำหนัก.....	460
	มีเสาร่วมในและผนังรับน้ำหนัก.....	461
	โครงหลังคาแบบเครื่องประดับ.....	462
	ฐานอาคารโบราณสถานในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	469
	ฐานอาคารโบราณสถานแม่น้ำลพบุรี.....	469
	ฐานอาคารโบราณสถานแม่น้ำน้อย.....	470
	ฐานอาคารโบราณสถานแม่น้ำเจ้าพระยา.....	471
	ฐานอาคารโบราณสถานแม่น้ำนครนายก.....	471
	ฐานอาคารโบราณสถานแม่น้ำป่าสัก.....	472
บทที่ 6	ความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวบุคคล.....	488
	บรรณานุกรม.....	496
	ภาคผนวก.....	500

โครงการจัดทำองค์ความรู้
ด้านการสำรวจสถาปัตยกรรมเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถาน
(อาคารประเภทเครื่องมุง)

พเยาว์ เข็มมณ

บทคัดย่อ

อาคารประเภทเครื่องมุง ที่อยู่ในขอบเขตของการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ อาคารโบราณสถานที่ยื่นทะเบียนแล้ว ในความดูแลของสำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา ได้แก่อาคารที่มีหลังคา เช่น อุโบสถ วิหาร ศาลา กุฏิ หอไตร หอกลอง หอระฆัง พลับพลา ตำหนัก อาคารสถานที่ราชการ บ้านเรือนโรงเรียน ไม่นับอาคารที่มีเครื่องยอดผสมอยู่ด้วย

ศาลาโถง จากหนังสือแบบแผนบ้านเรือนในสยาม ของ น. ณ ปากน้ำ

ศาลาท่าน้ำ จากหนังสือ แบบแผนบ้านเรือนในสยาม ของ น. ณ ปากน้ำ

วัสดุที่ใช้มุงหลังคาของอาคารโดยทั่วไปมีหลากหลายชนิด ถ้าเป็นอาคารประเภทเครื่องมืองส่วนมากจะเป็นบ้านเรือนที่อยู่ในชนบททั่วไป จัดหาวัสดุที่มีในท้องถิ่น นำมาเป็นเครื่องมืองหลังคา เช่น ใบจากจากชายฝั่งทะเล หญ้าแฝกหญ้าคา จากพื้นที่ราบชายน้ำ ชายเขา

อาคารเครื่องมือง ได้แก่ อาคารที่ก่อสร้างด้วยไม้จริง กับอาคารแบบตึกหรือครึ่งตึกครึ่งไม้ใช้วัสดุที่หลากหลายนามตามความนิยมของแต่ละยุคสมัย อาคารบางหลังยังใช้ตึกจากและหญ้ามุงหลังคา เช่น เรือนขวัญ จ.นครปฐม ก็มี แต่หายากแล้ว ส่วนมากที่พบ จะเป็นกระเบื้องดินเผาแบบต่าง ๆ ไม้ (แป้นเกล็ด) กระเบื้องว่าวซีเมนต์ สังกะสี หินกาบหรือหินชนวน เป็นต้น มีวัตถุประสงค์

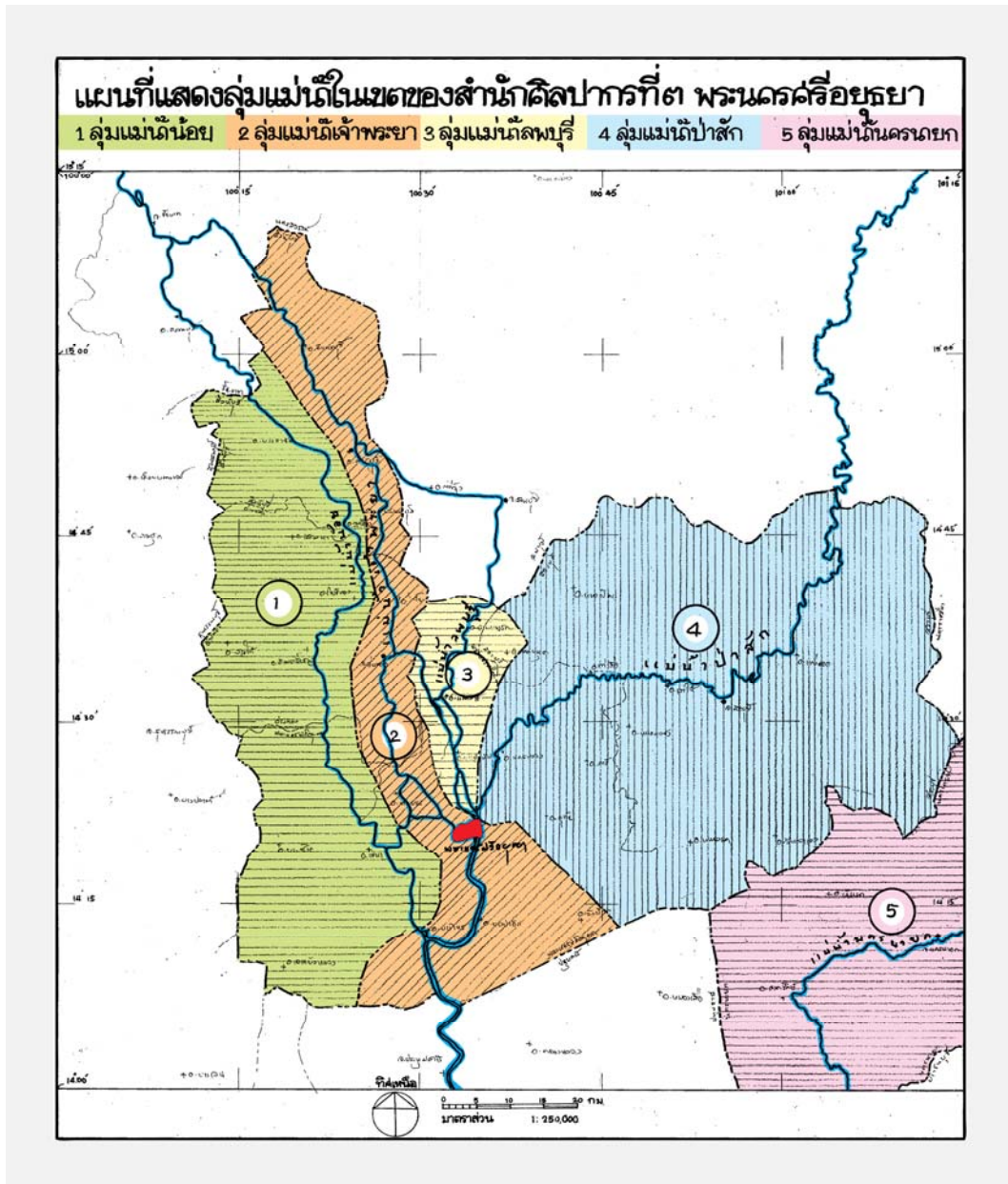
- เพื่อรวบรวมประมวลกลั่นกรองและวิเคราะห์องค์ความรู้ทางด้านสถาปัตยกรรม (อาคารประเภทเครื่องมือง) ในเขตพื้นที่ความรับผิดชอบของสำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา ให้เป็นระบบ
- เพื่อทำองค์ความรู้ที่ได้จากการสำรวจศึกษาสถาปัตยกรรมดังกล่าวข้างต้น และความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวบุคคล (ช่างพื้นบ้าน) ที่มีความชำนาญในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมไทย ไปสนับสนุนการอนุรักษ์โบราณสถานอย่างมีหลักการและเหมาะสมต่อไป
- จัดทำองค์ความรู้เรื่องอาคารประเภทเครื่องมืองเป็นรูปเล่มเพื่อการเผยแพร่ต่อไป
- ความรู้ในนิยามของการจัดทำองค์ความรู้เพื่อการบริหารความเสี่ยงมีข้อกำหนดดังนี้

ความรู้แบบชัดแจ้ง (Explicit Knowledge)

องค์ความรู้ที่มีอยู่ในตัวของโบราณสถาน เห็นได้ สัมผัสได้ มีคำอธิบายเป็นลายลักษณ์อักษร สามารถศึกษาได้โดยตรง ด้วยกรรมวิธีต่าง ๆ โดยใช้ทฤษฎี แนวความคิดและรูปแบบศิลปกรรมเทคนิคและวิธีการที่เหมาะสม นำมาประกอบเป็นองค์ความรู้เพื่อใช้ในการอนุรักษ์ ดูแล และคุ้มครองโบราณสถาน ซึ่งเป็นสมบัติของมนุษยชาติ

ขอบเขตการศึกษา มุ่งเน้นเฉพาะอาคารโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนแล้ว ในเขตสำนักศิลปากรที่ 3 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีด้วยกัน 5 จังหวัด คือ พระนครศรีอยุธยา สิงห์บุรี อ่างทอง สระบุรี และนครนายก แต่การศึกษาครั้งนี้ได้ลบเขตการปกครองของแต่ละจังหวัดออกไปให้เหลือแต่เขตความรับผิดชอบใหญ่เท่านั้น เพราะว่าวัฒนธรรมไม่มีเขตแดน จึงใช้สภาพทางภูมิศาสตร์อันเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาจัดกลุ่มเพื่อสะดวกต่อการศึกษากว่าคือ ใช้แม่น้ำสายหลักประกอบด้วย แม่น้ำน้อย แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำนครนายก มาจัดกลุ่ม สังคมมนุษย์ที่ต้องพึ่งพากับแม่น้ำสายใหญ่ ๆ และเป็นแหล่งที่ให้ก่อเกิดวัฒนธรรม เป็นตัวแทนของยุคสมัยต่าง ๆ อันเป็นความรู้แบบชัดแจ้งที่จะบอกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น จากภายในของท้องถิ่นเองและการเชื่อมโยงวัฒนธรรมจากภายนอก โบราณสถานจึงเป็นหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ เป็นพยานอันดับแรก และเป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องราวของมนุษย์แต่ละชาติและเผ่าพันธุ์ด้วย

ลุ่มแม่น้ำทั้ง 5 สายดังกล่าว จากการสำรวจศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เปิดเผยให้เห็นว่าดินแดนแถบนี้ เป็นที่ตั้งของกลุ่มชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตามตอนบนของกลุ่มแม่น้ำดังกล่าว เมื่อมนุษย์มีพัฒนาการทางสังคมมากขึ้น ก็สามารถขยายพื้นที่ต่ำลงมาตามสายน้ำเกิดชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ เช่น ทวารวดี-ลพบุรี-อู่ทอง อาณาจักรอยุธยาที่คือพัฒนาการทางสังคมของชุมชนดังกล่าว และมีความสามารถจัดการกับพื้นที่ที่เต็มไปด้วยลำน้ำหลายสายมาพบกัน เมื่ออาณาจักรอยุธยาลึกลงก็ไปเกิดเมืองใหม่ ลงด้านทิศใต้คือกรุงรัตนโกสินทร์ ลุ่มแม่น้ำทั้ง 5 สาย ยังปรากฏหลักฐานที่เป็นสิ่งก่อสร้างให้เห็นอยู่ทุกสมัย โบราณสถานแต่ละสมัยจะมีลักษณะเฉพาะของตนบ้าง ได้รับอิทธิพลจากภายนอกบ้าง สื่อความหมายให้เห็นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมซึ่งกันและกันได้ชัดเจนมาก

เอกสารทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ บันทึกเรื่องราวในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์หรือพงศาวดาร ตำนาน นิทานพื้นบ้าน พื้นเมือง ผลการศึกษาวิเคราะห์วิจัยที่มีผู้ทำมาก่อนแล้ว

พระราชพงศาวดาร เริ่มตั้งแต่สมัยอยุธยา รัตนโกสินทร์ เพราะเป็นบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นตามยุคสมัย

สมัยอยุธยา เป็นยุคสมัยที่มีอายุยืนยาวมาก คือ 417 ปี มีพัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรมที่หลากหลายเป็นช่วง ๆ เพื่อสะดวกในการศึกษาและกล่าวอ้างถึง ซึ่งเป็นพัฒนาการทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของอยุธยาออกเป็นสามสมัยย่อย ๆ

สมัยอยุธยาตอนต้น ตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. 1893 มาจนถึงรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ในปี พ.ศ. 1977

สมัยอยุธยากลาง นับเริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในปี พ.ศ. 1977 มาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ในปี พ.ศ. 2170

สมัยอยุธยาปลาย นับเริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จนมาถึงเสียกรุงในปี พ.ศ. 2310

สมัยธนบุรี เป็นสมัยที่มีอายุน้อยที่สุด เริ่มตั้งแต่ พระเจ้าตากสินกอบกู้เอกราชคืนมาได้ และสถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง พ.ศ. 2311- พ.ศ. 2325

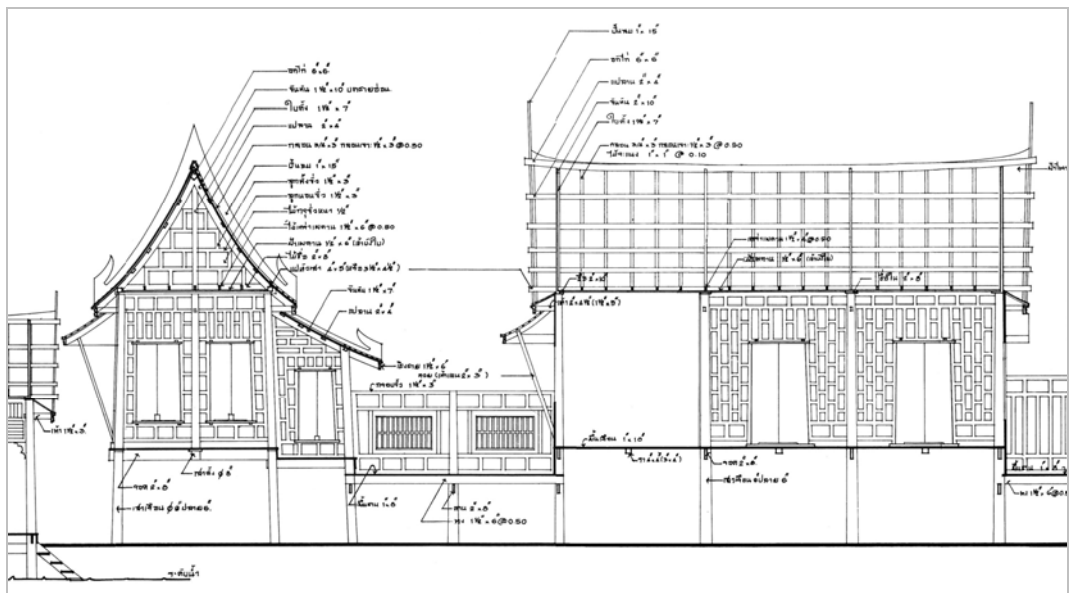
สมัยรัตนโกสินทร์ เริ่มตั้งแต่ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ในปี พ.ศ. 2325 เป็นต้นมา

ประวัติศาสตร์จะมีอยู่ตามพระราชพงศาวดารหรือเอกราชทางประวัติศาสตร์ มีมูลเหตุของการก่อสร้าง จุดประสงค์ของการการก่อสร้าง รูปแบบทางสถาปัตยกรรม การใช้วัสดุ วิธีการก่อสร้าง การบูรณะซ่อมแซม เป็นต้น

พอจะแยกอาคารตามประโยชน์การใช้สอย ได้คือ บ้าน วัด และอาคารสาธารณูปโภค

บ้านคือที่อยู่อาศัยของมนุษย์ เป็นสิ่งที่มนุษย์ได้ปลูกสร้างขึ้นตามประโยชน์ใช้สอยที่เจ้าของบ้านต้องการ คือ “ปลูกบ้านตามใจผู้อยู่ ผูก่อตามใจผู้นอน” สังคมไทยภาคกลางตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง มีอาชีพทางการเกษตรมาช้านาน บ้านเรือนก็ต้องปลูกให้เข้ากับธรรมชาติ และวิถีชีวิต

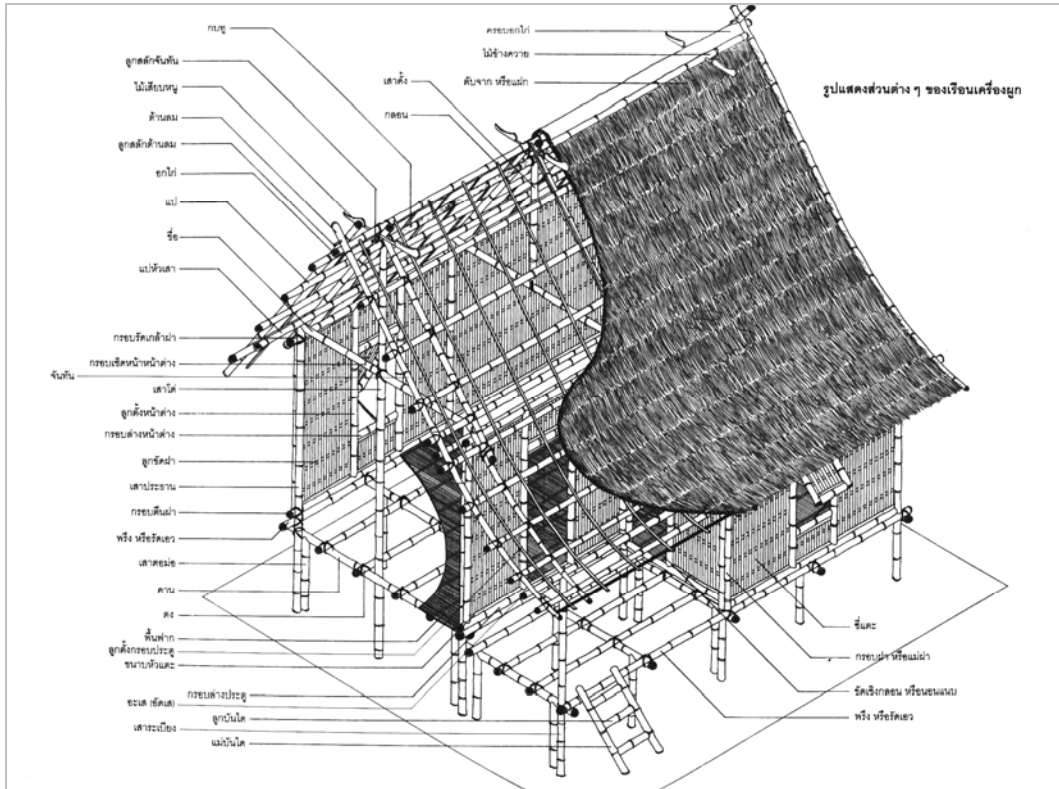
บ้านไทยหรือเรือนไทย จึงเป็นอาคารไม้ชั้นเดียว ยกพื้นสูง ใต้ถุนโปร่ง เพื่อให้พื้นพ้นจากน้ำท่วมในฤดูน้ำ ในฤดูแล้ง ใช้ใต้ถุนทำประโยชน์ต่าง ๆ ทำเป็นคอกเลี้ยงสัตว์ ทอผ้า พักผ่อน เป็นพื้นที่เอนกประสงค์ ลักษณะเฉพาะของเรือนไทยอีกอย่างหนึ่งคือ หลังคาทรงจั่ว มีปั้นลม เห็นแบบนี้เข้าใจได้ว่าเป็นเรือนไทย ยังไม่ต้องเข้าไปดูรายละเอียดก็พอทราบได้

เรือนต้นในพระราชวังดุสิต จากหนังสือ บ้านไทยภาคกลางของศาสตราจารย์ นอ.สมภพ ภิรมย์ ร.น.

เรือนเครื่องผูก เป็นเรือนที่ปลูกสร้างขึ้นแบบง่าย ๆ วัสดุส่วนใหญ่เป็นไม้ไผ่ ใช้หวาย และตอกผูกมัดส่วนต่าง ๆ ของตัวเรือนไว้ หลังคามุงด้วยหญ้าหรือใบไม้ เป็นเรือนสากลนิยม มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว

เรือนเครื่องผูกของชาวไทยภาคกลาง

เรือนเครื่องผูกของชาวไทยทรงดำ (ลาวโซ่ง)

บนและล่าง : จากหนังสือเรือนเครื่องผูก ของ ร.ศ. เสนอ นิลเดช

เรือนเครื่องสับ เป็นเรือนไม้จริง คือ ใช้ไม้จากต้นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ มาแปรรูปเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือน เครื่องมือส่วนใหญ่ เป็นมีดและขวาน จึงเรียกว่าเรือนเครื่องสับ เรือนไทยที่ใช้ไม้จริง ก็เรียกว่าเรือนเครื่องสับด้วยเช่นเดียวกัน มีหลักฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน จากภาพจิตรกรรมฝาผนังก็ตี บันทึกลงของชาวต่างชาติที่เข้ามาในแถบนี้ก็ตี ล้วนเป็นหลักฐานยืนยันความเป็นบ้านเรือนได้อย่างดี

เรือนเครื่องสับ (เรือนไทยภาคกลาง) จากหนังสือ แบบแผนบ้านเรือนไทยในสยาม ของ น. ณ ปากน้ำ

อาคารแบบ

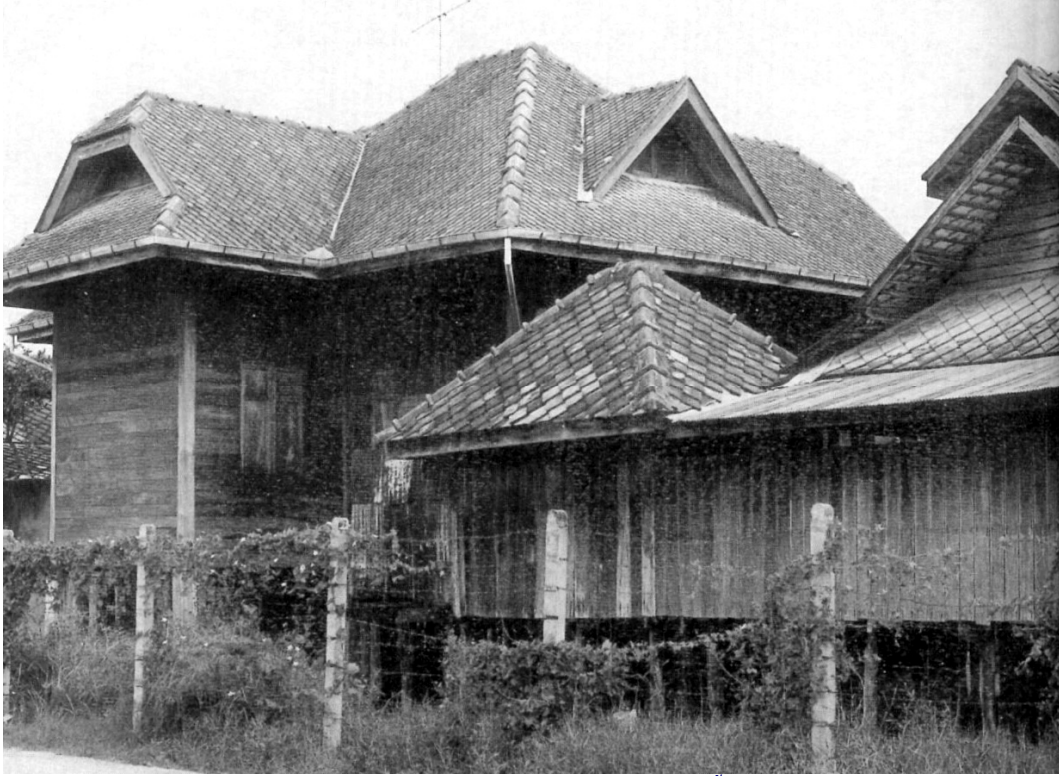
พระราชนิยม ในรัชกาลที่ 3 สมัยรัตนโกสินทร์ ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถูกคุกคามจากผู้ที่ยึดตนเองว่า “อารยะชน” ซึ่งเป็นชาวยุโรป เข้ามามีอิทธิพลปกครองประเทศต่างๆ รอบประเทศไทย อิทธิพลทางสถาปัตยกรรมแบบยุโรปจึง เข้ามามีบทบาทในดินแดนแถบนี้ด้วย ประเทศไทยหนีไม่พ้น อิทธิพลดังกล่าว ในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงติดต่อกับชาวยุโรป และมิชชันนารีเข้ามารับราชการ

พระอุโบสถวัดนางนอง กรุงเทพฯ

และค้าขายในประเทศไทย ก็มักสร้างอาคารบ้านเรือนตามแบบที่พวกเขาคุ้นเคย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความงามที่แปลกออกไปจากสถาปัตยกรรมเดิมที่คุ้นเคยกันมาแต่ก่อน ประกอบด้วยการก่อสร้างใช้ก่ออิฐถือปูนเป็นส่วนใหญ่ ใช้ไม้เป็นส่วนน้อย ทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศ จึงเกิดเป็นอาคารแบบพระราชนิยมคือ อาคารแบบไทยผสมจีนเกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย

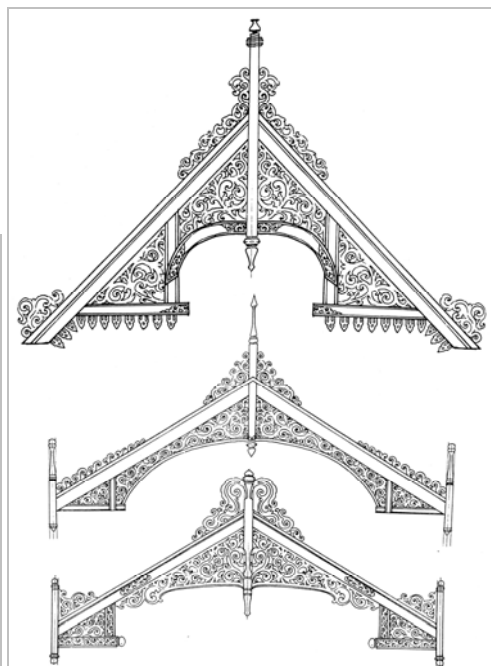
เรือนปั้นหย่า เป็นอาคารทรงยุโรปรุ่นแรก ๆ ที่เข้ามาสู่เมืองไทย นิยมมุงหลังคาด้วยกระเบื้องว่าว ทรงหลังคาเป็นสันสูง มีชายคาคลุมทั้งสี่ด้าน เป็นทั้งบ้านเรือนทั่วไป สถานที่ราชการ วังของเจ้านายชั้นสูง กุฏิพระสงฆ์ ศาลาการเปรียญ ฯลฯ

จากหนังสือ แบบแผนบ้านเรือนไทยในสยาม ของ น. ณ ปากน้ำ

เรือนมะนิลา เป็นเรือนแบบตะวันตกแพร่เข้ามาสู่เมืองมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ แล้วเข้ามาสู่ทางภาคใต้ของประเทศไทยก่อนที่จะกระจายไปยังส่วนต่าง ๆ ของประเทศ เป็นทั้งบ้านเรือนทั่วไป สถานที่ราชการ วังของเจ้านายชั้นสูง กุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น ทรงหลังคาล้ายเรือนปั้นหย่า แต่มีจั่วเปิดหนึ่งด้านหรือมากกว่านั้น

จั่วเรือนมะนิลา ภาพลายเส้นจากหนังสือ ลวดลาย 2 ในสถาปัตยกรรมไทย 2

เรือนมะนิลา จากหนังสือ แบบแผนบ้านเรือนไทยในสยาม ของ น. ณ ปากน้ำ

เรือนขนมปังขิง คือรูปแบบของอาคารเช่นเดียวกับเรือนปั้นหยา และทรงมะนิลา แต่มีการฉลุไม้เป็นลวดลายประดับตามส่วนต่าง ๆ ของอาคาร

ซ้ายและขวา จากหนังสือ แบบแผนบ้านเรือนไทยในสยาม ของ น. ณ ปากน้ำ

สถาปัตยกรรมแบบวิไลندا เป็นแบบแผนของอาคารอุโบสถ วิหาร ตำหนัก กุฏิสงฆ์ ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เมื่อครั้งชาวฮอลันดามาตั้งห้างร้านปลูกอาคารบ้านเรือนอยู่ในกรุงศรีอยุธยา และส่งอิทธิพลให้กับสถาปัตยกรรมไทย ส่วนใหญ่จะเห็นอาคารแบบนี้ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา

วัดเว็ดและวัดตึก
จ.พระนครศรีอยุธยา

เอกสารที่ประกอบการศึกษา เป็นเอกสารทางวิชาการที่ใช้ในการศึกษาเพื่ออ้างอิงจากผู้รู้ นักวิชาการต่าง ๆ ที่ได้ศึกษาและวิเคราะห์ไว้ถือว่าเป็นความรู้ที่ชัดเจนผ่านกระบวนการศึกษาอย่างเป็นระบบมาแล้ว คือ

หนังสือเครื่องบนและงานประดับของสถาปัตยกรรมไทย (The Architecture: Roof Structure and Ornaments) ของรองศาสตราจารย์สมใจ นิ่มเล็ก จัดพิมพ์โดยศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยศิลปากร 2539

หนังสือเครื่องประคองกระเบื้องกานู ของรองศาสตราจารย์สมใจ นิ่มเล็ก ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดพิมพ์ 2546

หนังสือสถาปัตยกรรมไทย ของกรมศิลปากร จัดพิมพ์ 2538

พจนานุกรม สถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง ของศาสตราจารย์โชติ กัลยาณมิตร สำนักพิมพ์เมืองโบราณ 2548

ศัพท์านุกรม โบราณคดี กรมศิลปากรจัดพิมพ์ 2550

หนังสือบ้านไทยภาคกลาง ของศาสตราจารย์ น.อ.สมภพ ภิรมย์ ร.น. ราชบัณฑิต องค์กรคำจารุสภา จัดพิมพ์ 2538

หนังสือวัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพล ศิลปะจีน ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (The Chinese Influenced Thai Buddhist Monasteries of the Early Rattanakosin Period) ของไขแสง ศุขะวัฒน์ มุลนิธิเจมส์ ทอมสัน ให้ทุนจัดพิมพ์ 2525

การเก็บข้อมูลภาคสนาม โบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนและยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนคือองค์ความรู้อันหลากหลาย เช่น ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม วิศวกรรม ความเชื่อ ประวัติศาสตร์ และ โบราณคดี มีลักษณะเฉพาะตามยุคสมัย โบราณสถานในกลุ่มแม่น้ำทั้ง 5 โดยเฉพาะอาคารประเภทเครื่องมุง มีหลักฐานอย่างชัดเจนมาตั้งแต่สมัยอู่ทองหรือก่อนอยุธยา สมัยอยุธยาตอนต้น สมัยอยุธยาตอนกลาง และสมัยอยุธยาตอนปลาย ส่วนมากจะเหลืออาคารประเภทโบสถ์ วิหาร

อาคารประเภทโบสถ์ วิหาร สมัยอยุธยาตอนต้น จะเป็นระบบมีเสาร่วมในรับโครงหลังคา ไม่ว่าจะเป็นอาคารใหญ่หรือเล็ก นิยมก่อสร้างเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ วัสดุมุงเท่าที่เหลือหลักฐานได้แก่กระเบื้องกาบกล้วยหรือกระเบื้องกานู กระเบื้องเคลือบ อาคารประเภทใช้ช่อพาดคันทน์ เพื่อเกลี่ยน้ำหนักคันทน์ พบในสมัยอยุธยาตอนปลายประมาณสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์และอาคารแบบพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แพร่กระจายตลอดทั้ง 5 ลำน้ำ ส่วนอาคารทรงปั้นหยา ทรงมะนิลา และเรือนแบบขนมปังจิง ส่วนใหญ่เป็นสถานที่ราชการ และบ้านเรือนราษฎรเท่าที่เหลือหลักฐานมีตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ลงมา

ความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวบุคคล (Tacit Knowledge)

ในกรณีนี้จะเน้นที่ช่างพื้นบ้าน ที่เราไม่สามารถอ่านเรื่องราวและความรู้ที่อยู่ในตัวพวกเขาเหล่านั้นได้ด้วยเพียงสายตา ช่างประเภทนี้จะไม่สามารถถ่ายทอดออกมาเป็นคำพูด ข้อเขียน ที่พวกเขาออกมาให้เราทราบได้ ถ้าอยากจะทราบหรือได้ความรู้จากเขา ก็ต้องให้เขาทำตัวเป็นห้องสมุด คนที่อยากรู้อยากเห็นต้องเข้าไปอ่านเอาเอง

ความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวบุคคลเช่นนี้ เป็นของหวงแหน จะถ่ายทอดให้กับใครก็จะต้องดูภูมิหลัง ความประพฤติ ความมุ่งมั่น ครูช่างโบราณส่วนใหญ่จะไม่ยอมถ่ายทอดให้ใครโดยง่าย แม้กระทั่งบุตรหลาน ถ้าความประพฤติไม่ดีเราจึงเห็นช่างแท้ ๆ จะไม่เป็นคนจู้จู้ พูดยาไม่คล่อง ขี้เอาเอาด้วยซ้ำ จะไม่

แสดงออกว่าตนมีความรู้ เรื่องการโฆษณาตัวเองตามรูปแบบต่าง ๆ เช่นปัจจุบันไม่มี จะมีก็แต่เฉพาะผลงานที่ได้สร้างไว้ นั่นคือ ป้ายโฆษณาชั้นดี งานศิลปกรรมชั้นเยี่ยม ๆ งานสถาปัตยกรรมชั้นยอด ๆ ทำให้เราหลงมายมาแล้ว หลายต่อหลายครั้งว่าผู้สร้างเขาทำขึ้นมาได้อย่างไร เพราะไม่มีการเขียนบอกแม้กระทั่งชื่อให้คนรุ่นหลังได้ทราบได้ จะทราบก็แต่เฉพาะกลุ่มช่างที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นรุ่น ๆ และส่วนใหญ่ก็ยังเป็นความลับอยู่

การศึกษาค้นหาความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวบุคคลทุกสาขาวิชาอาชีพเป็นเรื่องสำคัญ ถึงเวลาแล้วที่องค์ความรู้เหล่านี้จะต้องถูกถ่ายทอดออกมา และเก็บรักษาไว้เป็นสมบัติของชาติ ถ้าความรู้ขาดหายไป ไม่มีการสืบทอด สมบัติทางศิลปวัฒนธรรมก็จะเสื่อมสูญไปด้วย ขอยกตัวอย่างเช่น

เรื่องภาษาและคำเขียนของภาษาถิ่น อักษรไทยน้อยและอักษรธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไม่มีการเรียนการสอนกันในโรงเรียน ที่ภาคดังกล่าวแล้ว ความรู้เรื่องตัวยาสมุนไพรรักษาโรคแผนโบราณ หรือความรู้ด้านวิชาการต่าง ๆ กับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่จารไว้บนใบลาน เป็นอักษรไทยน้อยบ้าง อักษรธรรมบ้าง หากคนอ่านแทบไม่ได้แล้ว คนที่อ่านได้ในปัจจุบันก็หมดลงไปเรื่อย ๆ จะถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังก็ไม่เห็นประโยชน์ เอาความรู้เหล่านี้ไปสอบแข่งขันกับใครเขาก็ไม่ได้ ก็เป็นอันว่าความรู้ที่ฝังอยู่ในใบลานจะต้องสูญหายไปไม่วันใดก็วันหนึ่ง

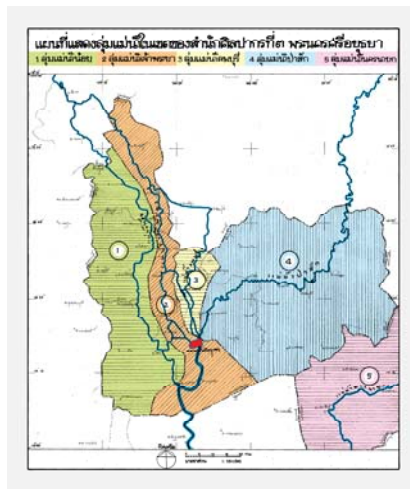
อีกเรื่องหนึ่งเป็นเรื่องของการก่อสร้างตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น เช่น สมัยทวารวดี มีความรู้เรื่องปูนขาว ปูนแดง เป็นอย่างดี การทำปูนขาวแต่ก่อนทำกันได้เป็นเรื่องพื้น ๆ เริ่มตั้งแต่เอาหินปูนกระดุก เปลือกหอย มาเผาให้ความร้อนผ่านขั้นตอนต่าง ๆ จนมาเป็นปูนขาว มีกรรมวิธีในการหมักการผสมเพื่อนำไปก่ออิฐสร้างอาคารและนำไปปั้นลวดลายประดับอาคารสถานที่ต่าง ๆ เป็นภาพเล่าเรื่องตามความเชื่อถ่ายทอดผ่านสังคมตามยุคสมัยต่าง ๆ มานานนับพันปี ก็มาหยุดลงเมื่อปูนซีเมนต์หรือปูนดำจากยุโรปได้แพร่กระจายเข้ามา สะดวก ง่าย และรวดเร็ว ทันใจมากต่อการนำมาใช้ เมื่อของใหม่ดีกว่าของเก่าก็ไม่มีใครรักษาไว้ทำไม เพราะเอาไปใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้แล้ว ส่วนใหญ่ก็เลิกทำกันไป จะมีบ้างก็เป็นช่างพื้นบ้านกลุ่ม เล็ก ๆ ขาดการสนับสนุน

วิชาการอนุรักษ์โบราณสถานไม่มีการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาใด ๆ แต่กระแสวิชาการอนุรักษ์เริ่มขึ้น ในครั้งรัชกาลที่ 4 ของกรุงรัตนโกสินทร์ รุ่นแรก ๆ ก็ยังใช้ปูนขาวหมักแบบโบราณ ต่อมาเมื่อปูนซีเมนต์จากต่างประเทศเข้ามาก็เริ่มนำมาใช้ในการอนุรักษ์ แต่ไม่มากนัก จนกระทั่งเกิดกรมศิลปากร และมีหน้าที่ต้องอนุรักษ์โบราณสถาน วัด คุ้ง ตามหัวเมืองต่าง ๆ เช่น อุทยาน สุโขทัย กำแพงเพชร เป็นต้น การอนุรักษ์ก็ใช้ปูนซีเมนต์ทั้งนั้น เมื่อของเก่ากับของใหม่ไปพบกัน ของเก่าก็พ่ายแพ้ ผู้เปื่อยลงอย่างรวดเร็ว ๆ หากหาเหตุไม่พบ ก็ทำไปแก้ไขกันไปอยู่เช่นนั้น จนมีวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์เกิดขึ้น จึงทำให้ทราบว่าปูนซีเมนต์นั้นมีเกลือและเก็บความชื้นสูง เมื่อความชื้นผ่านปูนซีเมนต์ไม่ได้หรือได้น้อย ความชื้นก็พาเกลือขึ้นไปจับกับวัตถุเดิม ทำให้อิฐ ปูนฉาบ ลายปูนปั้นผู้เปื่อย ต้องกลับมาใช้กรรมวิธีเดิมแบบโบราณ เมื่อเราเหลียวกลับหลังก็ต้องใจหาย ภูมิปัญญาเดิมได้ถูกทอดทิ้งไปแล้ว หากคนที่มีความรู้เกี่ยวกับปูนโบราณเพื่อนำมาใช้ในการอนุรักษ์หายก็เหลือเกิน

ช่างกลุ่มเล็ก ๆ ที่เกือบหมดลมหายใจอยู่แล้วนั้น กลายมาเป็นผู้ต่ออายุภูมิปัญญาดั้งเดิมของไทยเรา กลุ่มช่างดังกล่าวส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มช่างเพชรบุรี ช่างอนุรักษ์จะต้องไปเรียนรู้ที่นั่น แล้วนำมาใช้จนถึงปัจจุบันนี้

ความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวบุคคลจึงเป็นหัวข้อหนึ่งที่จะต้องดำเนินการเก็บรวบรวมความรู้ที่อยู่ในตัวช่างทั้งหลาย นำออกมาเผยแพร่ ซึ่งเป็นการอนุรักษ์มรดกของชาติไม่ให้สูญหายไปอีกโสดหนึ่ง

บทที่ 1 ความรู้แบบชัดแจ้ง

ความรู้แบบชัดแจ้ง (Explicit Knowledge)

ขอบเขตการศึกษา สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา เป็นตัวแทนของกรมศิลปากรที่ตั้งอยู่ในส่วนภูมิภาค มีหน้าที่ดำเนินการตามแผนงานและนโยบายของกรมศิลปากร เพื่อธำรงรักษาคุณค่าและเอกลักษณ์มรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติ อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและความมั่นคงของชาติ มีพื้นที่รับผิดชอบ 5 จังหวัด ซึ่งเป็นขอบเขตของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ อาคารประเภทเครื่องมืองครั้งนี้ ประกอบไปด้วย โบราณสถานในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรี สระบุรี และนครนายก

เป้าหมายคือโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนแล้ว วิธีการศึกษาก็คือ เก็บข้อมูลภาคสนาม ประกอบกับเอกสารอ้างอิง โดยจำแนกโบราณสถานออกเป็นกลุ่ม ตามสายน้ำหลักคือ แม่น้ำน้อย แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำนครนายก เพื่อศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรม โครงสร้าง และการประดับตกแต่งอาคารตามยุคสมัยต่าง ๆ เท่าที่มีหลักฐานเหลืออยู่

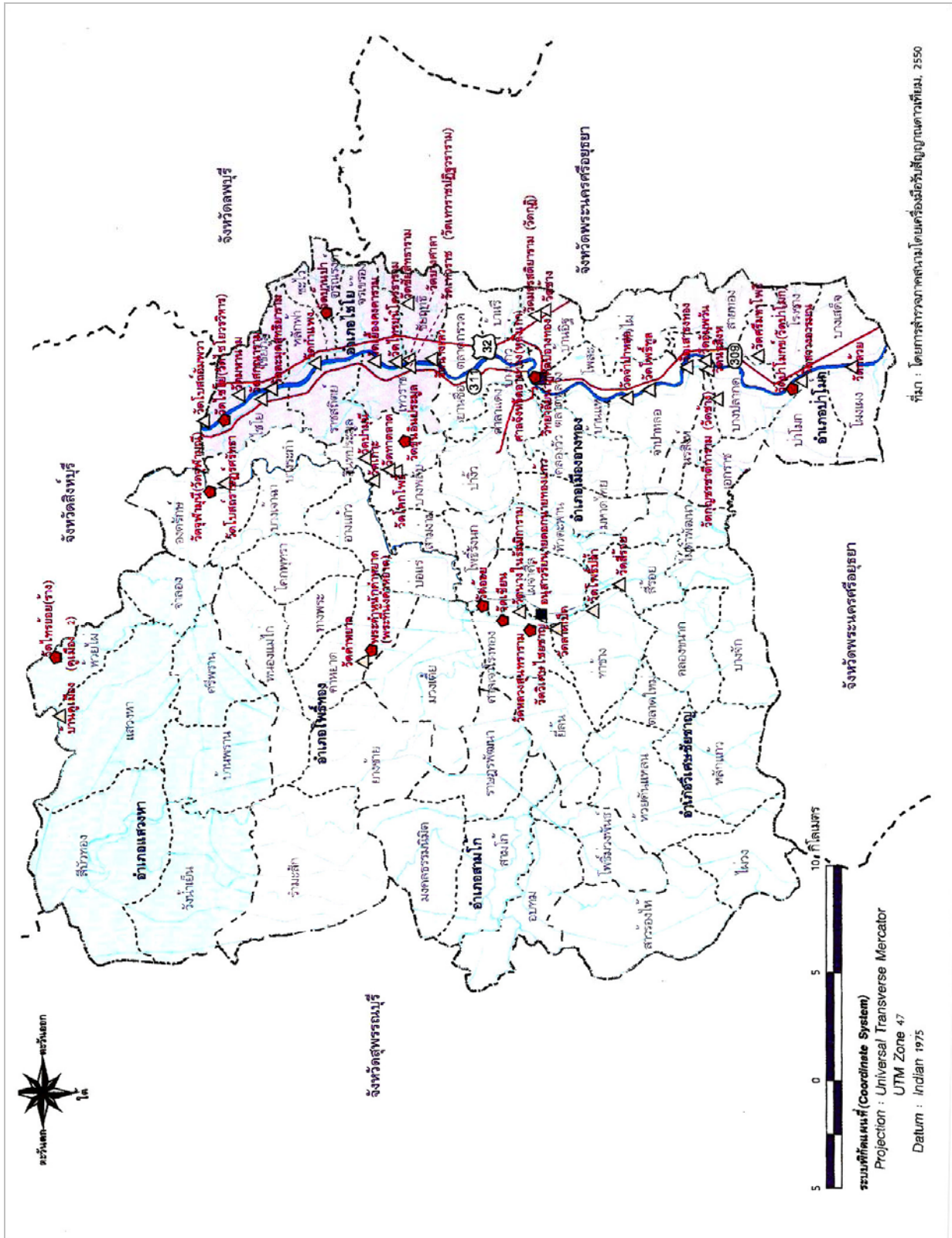
พื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง หรือที่เรียกกันว่า ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประกอบไปด้วยแม่น้ำหลายสาย แต่มีสายหลัก ๆ ที่อยู่ในความรับผิดชอบสำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา มี 5 สาย ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น พื้นที่ราบลุ่มภาคกลางเคยเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคต้นประวัติศาสตร์ ยุคประวัติศาสตร์ จนมาถึงปัจจุบัน

ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี การคมนาคม ไปมาหาสู่และค้าขายใช้เส้นทางน้ำเป็นหลัก แม่น้ำจึงเป็นตัวเชื่อมโยงมนุษย์เข้าด้วยกัน แลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมซึ่งกันและกันตลอดมา เรียกว่า แม่น้ำทุกสายมุ่งสู่ศูนย์กลางของชุมชน และจากศูนย์กลางของชุมชนก็ได้แพร่กระจายกลับออกไปสู่รอบนอกด้วยเช่นกัน เราจึงเห็นอาคาร โบราณสถานตั้งแต่สมัยก่อนอยุธยาจนถึงสมัยอยุธยา แพร่กระจายอยู่ตามลุ่มน้ำต่าง ๆ

ครั้งเมื่อกรุงศรีอยุธยาล่มสลายก็เกิดศูนย์กลางใหม่ขึ้นที่กรุงเทพมหานคร หรือกรุงรัตนโกสินทร์ มีการติดต่อกับชาวยุโรปและจีนมากขึ้น คนก็ไปรวมกันเป็นชุมชนใหญ่แทนที่อยุธยา ได้พาเอาแนวความคิดใหม่ ๆ เครื่องมือเครื่องใช้ใหม่ ๆ ศิลปวัฒนธรรมที่ได้รับจากภายนอกมา แล้วแพร่กระจายออกไปสู่รอบนอกเช่นเดียวกัน เราจึงเห็นอาคาร โบราณสถานแบบจีนบ้าง แบบยุโรปบ้าง เข้ามาผสมผสานกับพื้นถิ่นเดิม ตัวเชื่อมโยงเข้าหากันก็คือแม่น้ำ ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงใช้ระบบแม่น้ำมาช่วยแบ่งกลุ่มของโบราณสถานในการศึกษาวิเคราะห์ เพราะอาคาร โบราณสถานคือตัวแทนทางความคิดและพัฒนาการทางสังคมของชุมชนแต่ละยุคสมัย ที่ช่วยให้ศึกษาเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตได้เป็นอย่างดี

แผนที่โบราณสถานในเขตจังหวัดอ่างทอง

แม่น้ำน้อย (ปัจจุบัน) แยกออกจากแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตอำเภอเมืองชัยนาท ไหลผ่านอำเภอสรรคบุรี ของจังหวัดชัยนาท เริ่มเข้าสู่จังหวัดสิงห์บุรี ที่อำเภอบางระจัน อำเภอค่ายบางระจัน อำเภอ ท่าช้าง เข้าสู่จังหวัดอ่างทอง ที่อำเภอโพธิ์ทอง อำเภอวิเศษชัยชาญ และเขตอำเภอป่าโมก เข้าสู่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่อำเภอผักไห่ เขตอำเภอบางบาล อำเภอเสนา แล้วไปบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอบางไทร

โบราณสถานประเภทเครื่องมุงที่ขึ้นทะเบียนแล้ว ในลุ่มแม่น้ำน้อยมีดังนี้

1. อุโบสถ และวิหาร วัดพระปรารักษ์ ตำบลเชิงก๊ก อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี
2. วิหาร (พระอาจารย์ธรรมโชติ) วัดโพธิ์เก้าต้น ตำบลบางระจัน อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี
3. อุโบสถ วัดสี่เหลี่ยม ตำบลบางระจัน อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี
4. วิหารพระนอน วัดพระนอนจักรสีห์ ตำบลจักรสีห์ อำเภอเมือง จังหวัดสิงห์บุรี
5. ตำหนักคำหยาด ตำบลคำหยาด อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง
6. วิหารพระนอน และอุโบสถ วัดขุนอินทประมูล ตำบลบางพลับ อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง
7. อุโบสถ วัดอ้อย ตำบลศาลเจ้าโรงทอง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง
8. อุโบสถ วัดเขียน ตำบลศาลเจ้าโรงทอง อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง
9. อุโบสถ วัดย่านอ่างทอง ตำบลบ้านใหม่ อำเภอผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

แม่น้ำเจ้าพระยา (ปัจจุบัน) เริ่มตั้งแต่จังหวัดนครสวรรค์เข้าเขตอำเภอ โกรกพระ อำเภอ พยุหะคีรี เข้าเขตอำเภอเมืองอุทัยธานี เข้าเขตจังหวัดชัยนาท ที่อำเภอมโนรมย์ อำเภอเมืองชัยนาท อำเภอสรรพยา เข้าสู่จังหวัดสิงห์บุรี อำเภออินทร์บุรี อำเภอเมืองสิงห์บุรี อำเภอพรหมบุรี อำเภอท่าช้าง อำเภอไชโย อำเภอเมืองอ่างทอง อำเภอป่าโมก อำเภอบางบาล อำเภอพระนครศรีอยุธยา อำเภอบางปะอิน อำเภอบางไทร เข้าเขตจังหวัดปทุมธานี จังหวัดนนทบุรี กรุงเทพฯ ออกอ่าวไทยที่ปากน้ำเจ้าพระยา จังหวัดสมุทรปราการ

โบราณสถานประเภทเครื่องมุงที่ขึ้นทะเบียนแล้ว ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีดังนี้

1. วิหารและศาลาท่าน้ำ วัดม่วง ตำบลอินทร์บุรี อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี
2. ศาลากลางและศาลจังหวัด (หลังเก่า) ตำบลพุดรา อำเภอเมือง จังหวัดสิงห์บุรี
3. วิหาร วัดพรหมสาคร ตำบลพุดรา อำเภอเมือง จังหวัดสิงห์บุรี
4. วิหารและอุโบสถ วัดไชโยวรวิหาร ตำบลไชโย อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง
5. วัดบ้านป่า ตำบลศรีณรงค์ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง
6. ศาลจังหวัดอ่างทอง ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง
7. วัดป่าโมกวรวิหาร ตำบลป่าโมก อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง
8. อุโบสถ วัดกุเขาทอง ตำบลกุเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
9. อุโบสถและตำหนักพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคค์ ตำบลลำไถ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
10. อุโบสถ วัดตุม ตำบลวัดตุม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
11. อุโบสถ หอไตร ศาลาการเปรียญ วัดกษัตราธิราช ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

12. อุโบสถ ศาลา กุฏิ วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
13. พลับพลาที่ประทับสถานีรถไฟบางปะอิน ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
14. อุโบสถ วัดชุมพลนิกายาราม ตำบลบ้านเลน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หมายเหตุ โบราณสถานบริเวณเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ไม่อยู่ในขอบเขตของการวิเคราะห์ แต่จะใช้สำหรับอ้างอิง ส่วนโบราณสถานรอบนอก ได้คัดมาศึกษาบางตัวอย่างเท่านั้น เพราะได้มีการศึกษาไว้แล้วเช่นกัน

แม่น้ำลพบุรี (ปัจจุบัน) แยกสายออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตอำเภอเมืองสิงห์บุรี เข้าสู่จังหวัดลพบุรีที่อำเภอท่าเรือ อำเภอเมือง เข้าสู่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่อำเภอบ้านแพรก อำเภอมหาราช อำเภอบางปะหัน แล้วไปบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณหัวแหลม ซึ่งอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา

โบราณสถานประเภทเครื่องมืองที่ขึ้นทะเบียนแล้วในกลุ่มแม่น้ำลพบุรี มีดังนี้

1. ตำหนักเจ้าปลุก ตำบลเจ้าปลุก อำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. อุโบสถ วัดตุนุทธธรรม ตำบลหันสัง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
3. วิหาร วัดม่วง ตำบลโพธิ์สามต้น อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
4. อาคารจตุรมุข วัดพระงาม ตำบลบางเตือ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
5. อุโบสถ วัดบรมวงศ์ศรีสุวรรณารามวรวิหาร ตำบลสวนพริก อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

แม่น้ำป่าสัก (ปัจจุบัน) ไหลมาจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ จังหวัดเพชรบูรณ์ เข้าสู่จังหวัดสระบุรี ที่อำเภอแก่งคอย อำเภอเมือง อำเภอเสาไห้ อำเภอบ้านหม้อ เข้าสู่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่อำเภอท่าเรือ อำเภอนครหลวง อำเภอพระนครศรีอยุธยา ไปบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณวัดพนัญเชิงและป้อมเพชร ซึ่งอยู่ด้านทิศใต้ของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา

โบราณสถานประเภทเครื่องมืองที่ขึ้นทะเบียนแล้วในกลุ่มแม่น้ำป่าสัก มีดังนี้

1. อุโบสถ วัดจันทบุรี ตำบลเมืองเก่า อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี
2. อุโบสถ วัดสมุหประดิษฐาราม ตำบลสวนดอกไม้ อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี
3. อุโบสถ วัดหนองโนเหนือ ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี
4. อุโบสถ วัดหนองขาวสูง ตำบลหนองขาว อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี
5. อุโบสถ วัดไม้รวก ตำบลท่าเรือ อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
6. อุโบสถ วัดเกาะแก้วเกษาราม ตำบลบ่อโพธิ์ อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
7. วิหารพระเจ้าทรงธรรม วัดใหม่ประชุมพล ตำบลนครหลวง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

8. อุโบสถ วัดใหญ่เทพนิมิตร์ ตำบลสามไถ อำเภอนครหลวง
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
9. วิหาร วัดประดู่ทรงธรรม ตำบลไผ่ลิง อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
10. อุโบสถและคาน้ำ วัดมเหยงคณ์ ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
11. อุโบสถและคาน้ำกัมเลี่ยน วัดกุฎีดาว ตำบลไผ่ลิง อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

แม่น้ำนครนายก (ปัจจุบัน) ไหลมาจากเขาใหญ่ ผ่านอำเภอเมืองนครนายก เขตอำเภอบ้านนา อำเภองครักษ์ บรรจบกับแม่น้ำปราจีนบุรี ระหว่างอำเภอบางน้ำเปรี้ยวของจังหวัดฉะเชิงเทรา กับอำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งช่วงต่อมาเรียกว่า แม่น้ำบางปะกง แล้วไหลออกอ่าวไทย

โบราณสถานประเภทเครื่องมุงที่ขึ้นทะเบียนแล้วในลุ่มแม่น้ำนครนายกมีดังนี้

1. อุโบสถ วัดอัมพวัน ตำบลบางอ้อ อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก
2. กุฏิ วัดทองย้อย ตำบลบ้านนา อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก
3. อุโบสถ วัดท่าช้าง ตำบลท่าช้าง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
4. อุโบสถ วัดใหญ่ทักษิณาราม ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก

การแบ่งอายุศิลปกรรมอยุธยา

การแบ่งยุคงานศิลปกรรมของอยุธยาใช้ตามที่ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงพระนิพนธ์ไว้ดังนี้

1. ยุคแรก ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นอิสระใน พ.ศ. 1893 มาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในปี พ.ศ. 2031 รวมระยะเวลา 138 ปี

2. ยุคที่สอง ตั้งแต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จขึ้นเสวยราชย์ประทับอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก ใน พ.ศ. 2006 มาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ใน พ.ศ. 2171 รวมระยะเวลา 105 ปี

3. ยุคที่สาม ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2173 มาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ใน พ.ศ. 2275

4. ยุคที่สี่ ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ. 2275 ลงมาจนถึงกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2310 รวมระยะเวลา 35 ปี (ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล : โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม 1, 2551)

สำหรับหนังสือเล่มนี้ข้าพเจ้าผู้เขียนขอแบ่งอายุสมัยของศิลปกรรมอยุธยาเพื่อใช้ในการวิเคราะห์และสำรวจ เพียง 3 ยุคเท่านั้น โดยรวมอายุปีที่ 3 และปีที่ 4 เข้าเป็นยุคเดียวกัน

สมัยอยุธยาต้น ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) พ.ศ. 1893 จนถึงรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) พ.ศ. 1977

สมัยอยุธยากลาง เริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. 1977 จนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พ.ศ. 2170

สมัยอยุธยาปลาย เริ่มตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2170 จนถึงกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. 2310

พุทธศักราชที่ใช้แบ่งอายุสมัยอ้างอิงจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กรมศิลปากร

สมัยอยุธยาตอนต้น พ.ศ. 1893 – 2031

สถาปัตยกรรมโดยเฉพาะอาคารประเภทเครื่องมือง รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารแต่ละประเภทจะให้อยู่คงทนถาวรมาจนถึงปัจจุบันหรือแม้แต่อุทยานตอนปลายก็หายากยิ่งแล้ว เพราะอาคารส่วนใหญ่มีโครงหลังคาเป็นไม้ เมื่อเกิดซำรดหรือน้ำฝนรั่วจุดใดจุดหนึ่ง หากไม่ได้รับการแก้ไขโดยทันทีแล้วก็จะเกิดความเสียหายรวดเร็วมาก อาคารที่ใช้ประโยชน์ในยุคแรก ๆ เรื่องที่จะไม่ถูกซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงแก้ไขเลยนั้นเป็นไม่มี ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาข้างต้น

ส่วนที่เหลือมักจะเป็นฐานและผนัง เพราะส่วนนี้ใช้วิธีก่ออิฐถือปูนเป็นส่วนใหญ่ย่อมมีความคงทนถาวรกว่าเครื่องไม้ แต่ก็มีข้อยกเว้นเช่นกันถ้าเป็นอาคารที่ใช้งานต่อเนื่อง ก็มักจะมีการซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงด้วยเช่นเดียวกัน

ฉะนั้นจากกล่าวได้ว่าอาคารประเภทเครื่องมืองที่เหลือเป็นหลักฐานแท้ ๆ ของยุคนี้ และมีส่วนประกอบครบถ้วนเห็นจะไม่มี แต่อาจจะวิเคราะห์ได้จากการทำงานขุดค้นทางด้านโบราณคดีที่ละเอียด อาจพบส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมให้นำมาวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมได้บางส่วน หรืออาจเกือบทั้งหมด แต่ขณะนี้ยังมีการศึกษาและวิเคราะห์หลักฐานกันน้อยมาก เท่าที่มีการอ้างอิงกันอยู่ในปัจจุบันยังไม่อาจเป็นข้อสรุปที่ยุติได้

สิ่งที่เหลือหลักฐานก่อนชัดเจนคือลักษณะการวางผังของอาคาร โดยเฉพาะอาคารที่เกี่ยวข้องเนื่องในพระพุทธศาสนาตามวัดวาอารามต่าง ๆ ทั้งในตัวเมืองพระนครศรีอยุธยา และรอบ ๆ นอกออกไป

พระราชพงศาวดารหลายฉบับกล่าวต้องกันถึงระยะเวลาการก่อสร้างสิ่งก่อสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้นมี

สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 พระเจ้าอู่ทอง

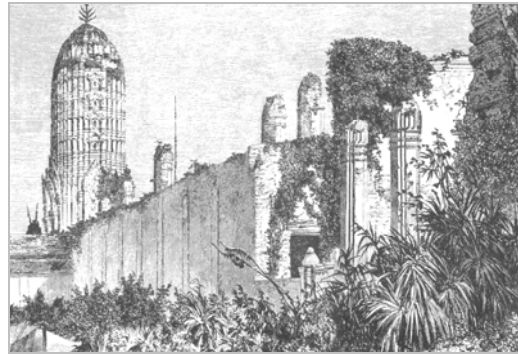
เมื่อพระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนาพระนครศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. 1893 แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สร้าง

- พระที่นั่งไพฑูริย์มหาปราสาท
- พระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาท
- พระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาท

พระที่นั่งสามหลังนี้ คงสร้างขึ้นบริเวณที่เป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ในปัจจุบัน ต่อมาในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ยกวังออกไปตั้งอยู่ริมแม่น้ำลพบุรี ถวายที่พระราชวังเดิมให้เป็นวัดพระที่นั่งทั้งสามหลังคงถูกเคลื่อนย้ายไปตั้งที่วังใหม่ หรืออาจถูกรื้อทิ้งก็เป็นได้ ปัจจุบันมีพระที่นั่งอยู่ในพระราชวังชื่อ พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ อาจเป็นหลังเดียวกันหรือคนละหลัง แต่ใช้ชื่อพ้องกันก็เป็นได้

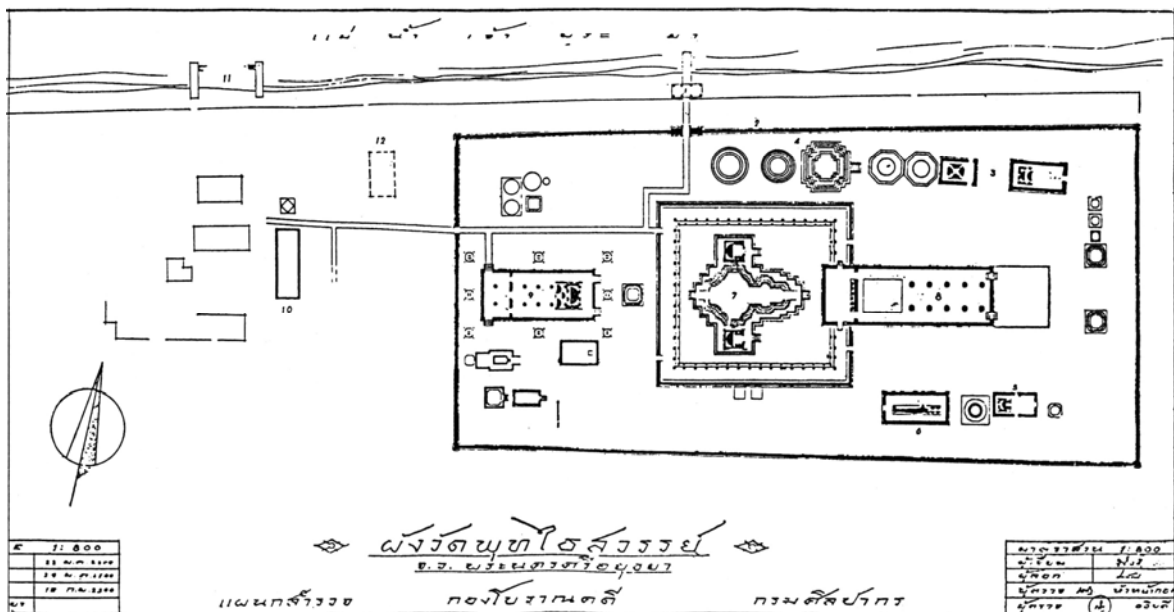
วัดพุทธไสยาสน์ หลังจากสมเด็จพระเจ้าอยู่ทองทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาแล้ว บริเวณที่ประทับเดิมคือ พระตำหนักเวียงเหล็ก ให้สถาปนาพระวิหารและพระมหาธาตุเป็นพระอาราม

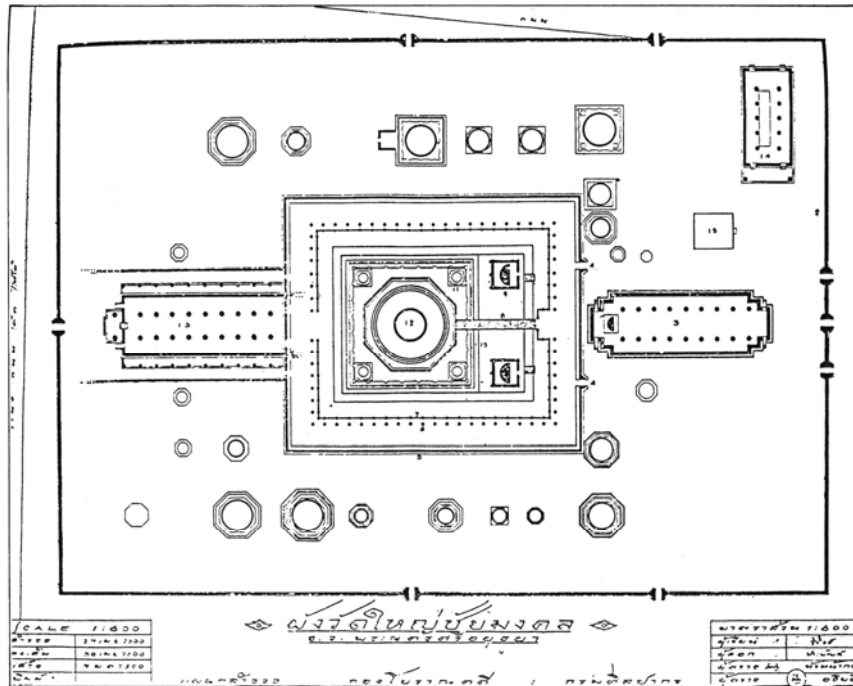
ถ้าเข้าใจกันตามนี้ วัดพุทธไสยาสน์ คือวัดแรกหลังจากสถาปนากรุงศรีอยุธยา ซึ่งในพระราชพงศาวดารบอกศักราชไว้ได้ 715 ปีมะเส็ง (พ.ศ. 1896) วันพฤหัสบดีเดือน 4 ขึ้น 1 ค่ำ เพลาเช้า 2 นาฬิกา 5 บาท คือ หลังจากสถาปนากรุงศรีอยุธยาแล้ว 3 ปี

สถานที่ตั้งคือริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งทิศใต้ การวางแผนผังของวัดใช้แกนทิศตะวันออก-ตะวันตก

กล่าวคือ จะวางผังขนานไปกับแม่น้ำเจ้าพระยา มีพระวิหารหลวง อยู่ด้านทิศตะวันออก พระมหาธาตุหรือองค์พระปรารค์ประธานอยู่กลาง มีบันไดทางขึ้นคูหา ด้านทิศตะวันออกเช่นเดียวกัน ส่วนพระอุโบสถอยู่ในแกนทิศตะวันตกหันหลังให้ปรารค์ประธาน มีระเบียงคดล้อมรอบองค์พระปรารค์ประธาน ระเบียงคดด้านหน้าเชื่อมต่อกับท่ายจรนำของพระวิหารหลวง

วัดป่าแก้ว ศักราช 719 ปรึะกา นพศก (พ.ศ. 1900) ทรงพระกรุณาตรัสว่า เจ้าแก้ว เจ้าไทย ออกอหิวาตโรคตายให้ขุดขึ้นเผาเสียและที่ปลงศพนั้นให้สถาปนาพระเจดีย์และพระวิหารเป็นอาราม แล้วให้นามชื่อวัดป่าแก้ว สันนิษฐานว่าคือวัดใหญ่ชัยมงคลปัจจุบัน และมีการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่อีกครั้งในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยเฉพาะองค์พระเจดีย์ เพื่อเฉลิมฉลองชัยชนะอันยิ่งใหญ่ต่อพม่า

สิ่งก่อสร้างในสมัยพระเจ้าอู่ทองนั้นจะหลงเหลืออยู่จนถึงสมัยอยุธยาหรือไม่ยังเป็นปัญหา แต่การวางผังวัดเป็นแบบของสมัยอยุธยาตอนต้น กล่าวคือ วางผังให้เส้นแกนหลักตามแนวนอนอยู่ในทิศตะวันออก ทิศตะวันตก มีพระเจดีย์ประธานอยู่ตรงกลาง ซึ่งตรงกับพระราชพงศาวดารที่กล่าวข้างต้น

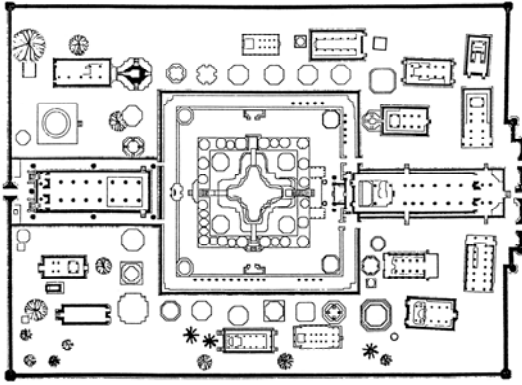
วัดพระราม ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ ได้กล่าวถึงวัดพระรามไว้ดังนี้

“ศักราช 791 ระกาศก (พ.ศ. 1912) แรกสร้างวัดพระรามครั้งนั้น สมเด็จพระรามาริษิตีเจ้าเสด็จนิพาน จึงพระราชกุมารท่านสมเด็จพระ (ราม) สวรรเจ้าเสวยราชสมบัติ ครั้นถึงศักราช 732 (พ.ศ. 1913) จอศก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จมาแต่เมืองสุพรรณบุรี ขึ้นเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา”

วัดพระราม อยุธยา ภาพลายเส้นประกอบหนังสือของ อองรี มูโอดี

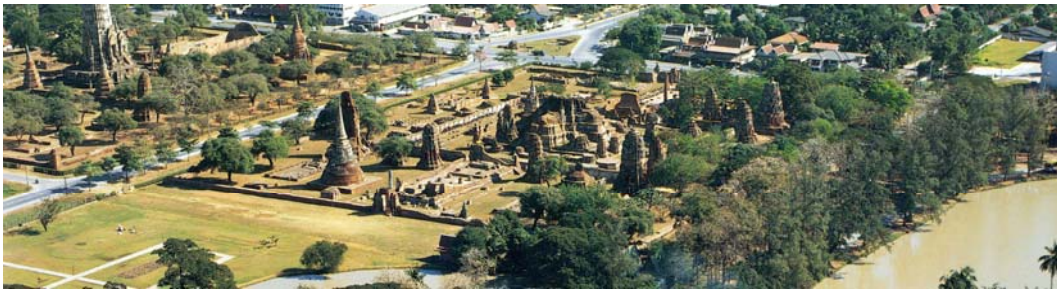
พระราชพงศาวดารฉบับนี้ มีความแม่นยำมากที่สุด เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป วัดพระรามที่ระบุไว้ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าอู่ทอง ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่พระเจ้าอู่ทองทรงเสด็จสวรรคต วัดพระรามจึงยังคงจะสร้างไม่เสร็จเรียบร้อย จนมาถึงรัชกาลของสมเด็จพระรามศวรและขุนหลวงพระจ้าวได้ดำเนินการต่อ จึงน่าจะถือได้ว่าวัดนี้สร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าอู่ทอง เพราะไม่ว่าการก่อสร้างอาคารใด ๆ จะต้องมีการแบบก่อนที่จะสร้าง ฉะนั้นการวางผังจึงเริ่มต้นขึ้นก่อนหลังจากการออกแบบและ “ต่ออย่าง” หรือหุ่นจำลองเสร็จเรียบร้อยแล้ว

วัดมหาธาตุ เริ่มสถาปนาในรัชสมัยของขุนหลวงพระจ้าว พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวไว้ว่า

“ศักราช 736 ปีขาล ฉศก (พ.ศ. 1917) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้ากับพระเถรมหาเถรธรรมกัลป์ญาณปริกษา แรกสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุฝ่ายบูรพทิศหน้า พระบัญชาสิงห์สูง 19 วายอดนภศูลสูง 3 วา

แผนผังวัดมหาธาตุ อโยธยา

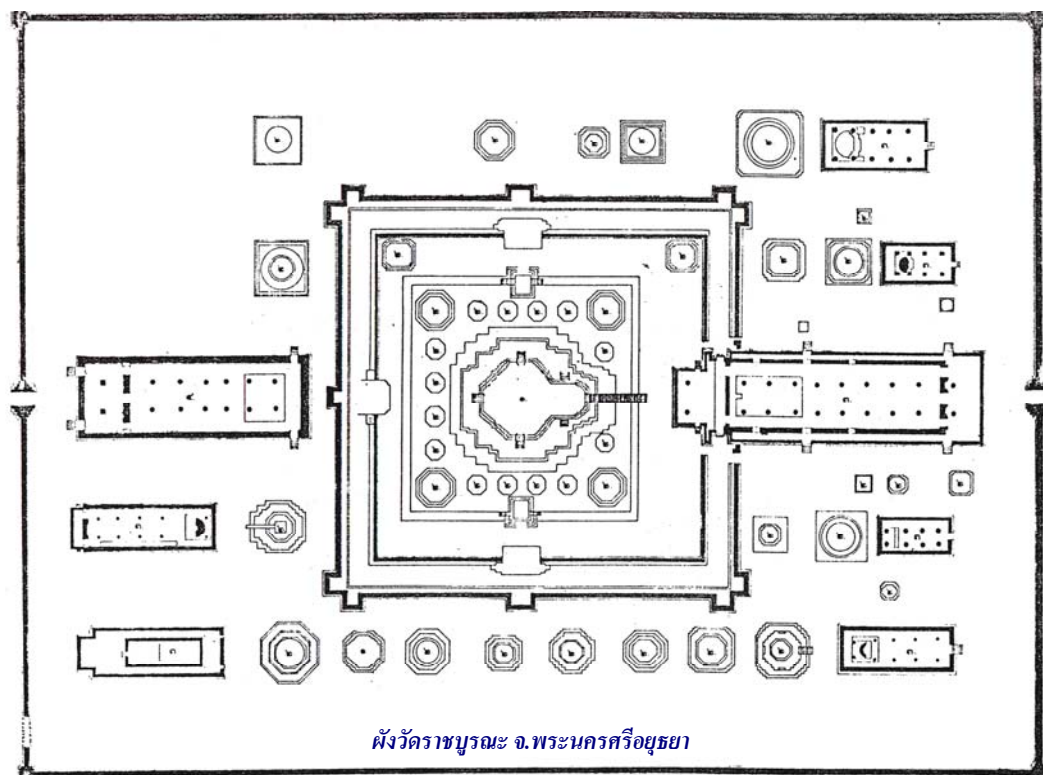

วัดราชบูรณะ ประวัติการก่อสร้างมีกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ ดังนี้

“ศักราช 786 มะโรงศก (พ.ศ. 1976) สมเด็จพระอินทราชาเจ้าทรงประชวรณฤพาน ครั้งนั้นเจ้าอัยพระยาแลเจ้าผู้พระยาพระราชกุมารท่านชนช้างกัน ณ สะพานป่าถ่าน เถิงพิราลัยทั้ง 2 พระองค์ที่นั่น จึงพระราชกุมารเจ้าสามพระยาได้เสวยราชสมบัติพระนครอยุธยา ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า และท่านจึงให้ก่อพระเจดีย์สองพระองค์ ล้อมที่เจ้าพระยาอัยและเจ้าพระยาผู้ชนช้างกันด้วย เถิงอนิจภาพตำบลป่าถ่านนั้น ให้ศักราชนั้นสถาปนาวัดราชบูรณะ”

จากหนังสือ มรดก โลกอยุธยา เฉลิมกาญจนาภิเษก ของกรมศิลปากร

ทั้ง 4 วัดที่กล่าวมาข้างต้น มีประวัติการสถาปนาวัดไว้ชัดเจน และมีผังหลักแบบเดียวกันทั้งสิ้น ในอยุธยาตอนต้นนี้ยังมีอีกหลายวัดที่มีประวัติการสถาปนาหรือก่อสร้างไว้ชัดเจน แตมีผังต่างกับ 4 วัด ที่กล่าวมาข้างต้น ยกตัวอย่างมาให้เห็นดังนี้

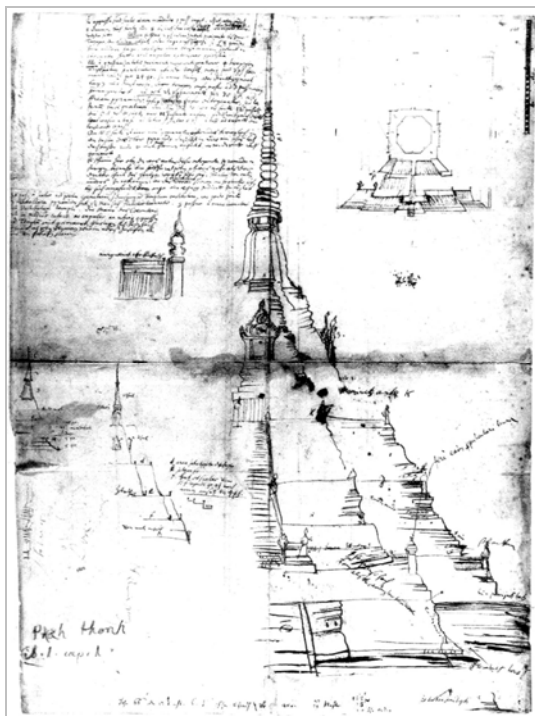
วัดกุฎีเขาทอง พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวถึงวัดกุฎีเขาทองไว้ดังนี้

“ศักราช 749 ปีเถาะ นพศก (พ.ศ. 1930) สถาปนาวัดกุฎีเขาทอง” การสถาปนาวัดกุฎีเขาทองครั้งนี้ สมเด็จพระรามาเสวทรทรงสถาปนาขึ้น มากกล่าวถึงอีกครั้งในพระราชพงศาวดารฉบับเดียวกันนี้คือ ในแผ่นดินสมัยของพระมหาจักรพรรดิ ความว่า

“ย่านมหานาคอยู่วัดกุฎีเขาทอง ลงมาจนวัดป่าพลู พรรคพวกสมกำลังญาติโยมทาสชาย ทาสหญิงของมหานาค ช่วยกันขุดคุ้ยออกค่ายกันทัพเรือจึงเรียกว่าคลองมหานาค ....” ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์ ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 4 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าเสด็จยกพลโยธาทวยหาญออกไปดูกำลังศึก ณ พุ่กุฎีเขาทอง” ศึกครั้งนี้เป็นครั้งที่กรุงศรีอยุธยาเสียพระสุริโยทัย เมื่อปี พ.ศ. 2086

ทำให้การของชาวกรุงเก่า กล่าวไว้ หลังจากบูรณะของเข้ายึดกรุงศรีอยุธยาได้ มอบบราชสมบัติให้สมเด็จพระสุธรรมราชา (สมเด็จพระมหาธรรมราชา) ในระหว่างที่พระเจ้าบุเรงนองประทับอยู่ที่พระนครศรีอยุธยา ได้โปรดให้สร้างพระเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่ง ที่ตำบลพู่กุฎีเขาทอง ขนานนามพระเจดีย์นี้ว่า “เจดีย์กุฎีเขาทอง”

ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา มีฝรั่งชาวเยอรมันเป็นหมอชื่อหมอแกมบ์เฟอร์ เป็นหมอประจำเรือบริษัท อีสต์อินเดียของเนเทอร์แลนด์ เข้ามาเมืองไทยพร้อมคณะได้เขียนบันทึกที่เราเรียกกันว่าจดหมายเหตุของแกมบ์เฟอร์ ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2232 ได้เขียนแผนที่กรุงศรีอยุธยาฉบับที่ใกล้เคียงกับภูมิประเทศปัจจุบันนี้มากที่สุด และได้ทำแผนผังวัดไว้หลายวัด ส่วนวัดกุฎีเขาทองนั้น ได้เขียนรูปด้านและผังเจดีย์ไว้ด้วย ซึ่งภาพรูปด้านฉบับลายมีอนันต์ ไม่ต่างกับเจดีย์ปัจจุบันเลย

ภาพถ่ายเส้นเจดีย์ภูเขาทอง โดย หมอแกมบ์เฟอร์

อ้างอิงหนังสือ กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง ของ รัชชัช ด้งศิริวานิช

ขอยกข้อความทั้งหมด (ฉบับแปล) ที่กล่าวถึงวัดนี้ เพราะให้รายละเอียดเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมไว้พอสมควรทีเดียว

“ใกล้ ๆ อยุธยา มีของประหลาดควรรู้หย่างยังอยู่สองประการ ซึ่งฉันจะเว้นกล่าวเสียมิได้ จะกล่าวไว้พอเป็นสังเขป อย่างหนึ่งคือ พระเจดีย์ภูเขาทอง (Pyramid Pkakh Thon, หรือ Puka'ton) อันลือชาปรากฏ ตั้งอยู่บนที่ราบห่างไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของกรุงอีกหนึ่ง เจดีย์นี้ไทยสร้างขึ้นไว้เป็นที่ระลึกที่ได้ชัยชนะแก่กษัตริย์มอญอย่างใหญ่หลวง ณ ที่นั้นไทยได้เข่นฆ่าและตีทัพอันใหญ่หลวงของข้าศึกแตกพ่ายไป เป็นอันว่าไทยปลดเปลื้องอำนาจของมอญหลุดพ้นกลับคืนสู่ความเป็นไทย แต่ดั้งเดิมได้อีกครั้งนั้น เจดีย์นี้ดูป้อม ๆ แต่งงดงามมาก สูงราว 40 ฟาทมเสต ตั้งอยู่บนฐานจัตุรัส ล้อมด้วยกำแพงอันประณีตเดี่ยว ๆ ตัวเจดีย์ประกอบด้วย โครงสองอันซ้อนกัน ส่วนล่างเป็นที่เหลี่ยมจัตุรัสยาวประมาณด้านละ 150 เพช สูงราว 12 ฟาทม เรียวเป็นเถาขึ้นไป ทุกด้านย่อมุมเป็นสามแฉกขึ้นไปจนถึงยอด ดูเป็นรูปหลายเหลี่ยมมี 4 ชั้นซ้อนกัน ชั้นบนสอบแคบลง ทำให้ยอดชั้นรองลงมาเป็นที่ว่างเหลือเป็นระเบียงเดินได้รอบ ทุกชั้นเว้นแต่ชั้นล่างสุด ทำเป็นรูปงอนอย่างประหลาด และที่ริมระเบียงชั้นเป็นลูกกรงยกหัวเม็ดที่มุมอย่างงดงาม ที่มุมตอนกลางของทุก ๆ ชั้น ทำเหมือนอย่างหน้าตึก ประกอบด้วยความงามและการประดับประดายิ่งกว่าที่อื่น โดยเฉพาะยอดตรงปลายเรียวแหลมนั้นงามเป็นพิเศษ ตรงกลางมีบันไดแล่นจากพื้นขึ้นไปยังชั้นบน ซึ่งเป็นฐานของโครงชั้นที่ 2 มีชั้นบันได 74 ชั้นด้วยกัน ชั้นหนึ่งสูง 9 นิ้ว ยาว 4 เพช โครงชั้นที่ 2 สร้างขึ้นบนพื้นชั้นบนของโครงแรก เป็น โครงสี่เหลี่ยมจัตุรัสเหมือนกันยาวด้านละ 36 เพช เรียวชะลูดขึ้นไปตรงกึ่งกลางฐาน ทำให้ดูงาม มีลูกกรงล้อมรอบเหมือนกัน ปล่อยที่ว่างบนพื้นฐานราวด้านละ 5 เพช บันไดสุดตรงระเบียงนี้ ปากทางประกอบด้วยเสางามขนานทั้งสองข้าง ฐานหรือชั้นล่างของโครงที่ 2 เป็นรูปแปดเหลี่ยม ทางด้านใต้ ด้านตะวันออก ด้านตะวันตก และด้านเหนือ ยาวด้านละ 11 เพช ส่วนทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกเฉียงใต้ ตะวันตกเฉียงใต้ และด้านตะวันตกเฉียงเหนือยาวด้านละ 12 เพช มีหยักงอนเหมือนโครงเบื้องล่างสูงราว 2-3 ฟาทม ถัดขึ้นไป ลักษณะไม่ต่างอะไรกับตึกยอดแหลมขาว นำพิศวงอย่างยิ่งที่

ยอดแหลมนี้ทันฟ้าทนมมาเป็นเวลานานถึงเพียงนี้ได้อย่างไร นอกจากเจดีย์ที่กล่าวนี้แล้ว ก็มีโบสถ์ วิหาร การเปรียญ ของพระซึ่งมีกำแพงล้อมรอบก่อด้วยอิฐอย่างประณีต โบสถ์นั้นรูปร่างแปลก มี “หลังคาหลายชั้น มีเสาจุนอยู่”

ปลายกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดนี้อีกครั้งสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น ในปี พ.ศ. 2373 สุนทรภู่มาทูลเกล้าฯ และเขียนนิราศภูเขาทองไว้ พรรณนาความไว้ ตอนหนึ่งว่า

ไปเจดีย์ที่ชื่อภูเขาทอง
สูงต้องลอยฟ้านภลัย
อยู่กลางทุ่งรุ่งโรจน์สันโดยเด่น
เป็นที่เล่นนาวางคาไส
ที่พื้นลานฐานปัทม์ถัดบันได
คงคาลัยล้อมรอบเป็นขอบคัน
มีเจดีย์วิหารเป็นลานวัด
ในจังหวัดวงแขวงกำแพงกัน
ที่องค์ก่อข่อยเหลี่ยมสลับกัน
เป็นสามชั้นเชิงขานตะห่านงาม

หลังจากสุนทรภู่ได้มาชมการเจดีย์ภูเขาทองแล้ว ในปี พ.ศ. 2371 พระยาไชยวิชิตฯ ผู้รักษากรุงเก่าได้ทำการปฏิสังขรณ์ส่วนยอดอีกครั้ง และได้บูรณะซ่อมแซมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

เป็นที่แน่นอนว่าวัดนี้ได้สร้างขึ้นมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ๆ ข้อที่ช่วยให้งงสัยคือเป็นเพราะเหตุไรสมเด็จพระรามาธิบดีจึงมาสถาปนาวัดนี้ให้อยู่นอกเมืองมากดังที่แกมบ์เฟอร์กล่าวไว้ คงเป็นเรื่องของนักวิชาการตัวจริงที่จะต้องหาเหตุผลกันต่อไป

วัดนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาปัจจุบัน สภาพทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่ม ฤดูน้ำหลาก น้ำจะเต็มทุ่งตั้งสุนทรภู่กล่าวไว้ เหมือนกับครั้งที่ยังไม่ได้สร้างเขื่อนเจ้าพระยา ที่จังหวัดชัยนาท

สุนทรภู่กล่าวไว้อีกว่า “คงคาลัยล้อมรอบเป็นขอบคัน” ก็มิคือน้ำล้อมรอบวัดนั่นเอง จุดประสงค์มีสองนัย คือ หนึ่งใช้น้ำเป็นเขตแดน หรือเสมาคงคาเป็นเขตวัด สองต้องการนำดินมาพูนขึ้นเพื่อก่อสร้างอาคาร ป้องกันน้ำท่วมถึง เพราะ “เป็นที่เล่นนาวางคาไส” คติที่ใช้น้ำล้อมรอบวัดหรือศาสนสถานมีมาแล้วตั้งแต่สมัยขอม

เมื่อต้องมาตั้งวัดอยู่นอกเมืองริมแม่น้ำ การวางผังวัดจึงไม่ได้ใช้แกนทิศตะวันออก-ตะวันตกเป็นแกนหลักเหมือนวัดในเมือง แต่จะใช้สายน้ำเป็นหลักคือวางผังให้ด้านยาวตั้งฉากกับแม่น้ำ จึงทำให้ผังวัดด้านยาวอยู่ในแกนตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ อุโบสถหันหน้าลงแม่น้ำเจ้าพระยา

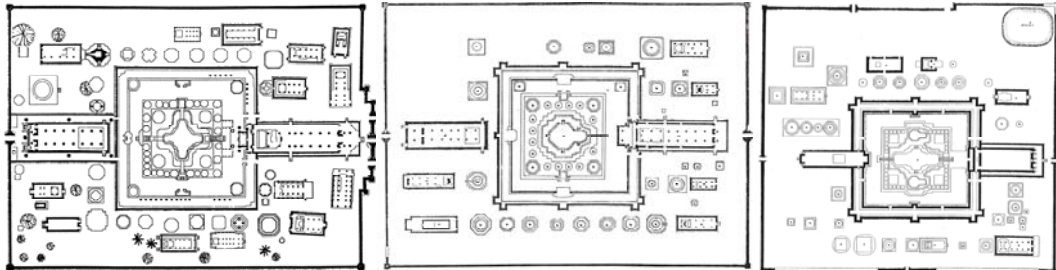
ผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าตั้งอยู่ในแกนทิศตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ มีคูน้ำล้อมรอบอยู่ด้านนอก ด้านในมีกำแพงอีกชั้นหนึ่ง เจดีย์ประธานอยู่ริมสุดคือด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ถัดเข้ามาเป็นพระอุโบสถ วิหารราย เจดีย์ราย จะตั้งอยู่ริมกำแพงด้านยาวทั้งสองข้าง

พระอุโบสถ ได้รับการบูรณะครั้งหลัง ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา หลังจากเสียกรุงแล้วคงถูกทอดทิ้งมาระยะหนึ่งจนเกิดเป็นวัดใหม่ดังปัจจุบัน แต่พระอุโบสถและโบราณสถานทั้งหลายที่อยู่ในวัดนี้ยกเว้นเจดีย์ประธานยังคงสภาพชำรุดเสียหายอยู่ดังเดิม บนฐาน

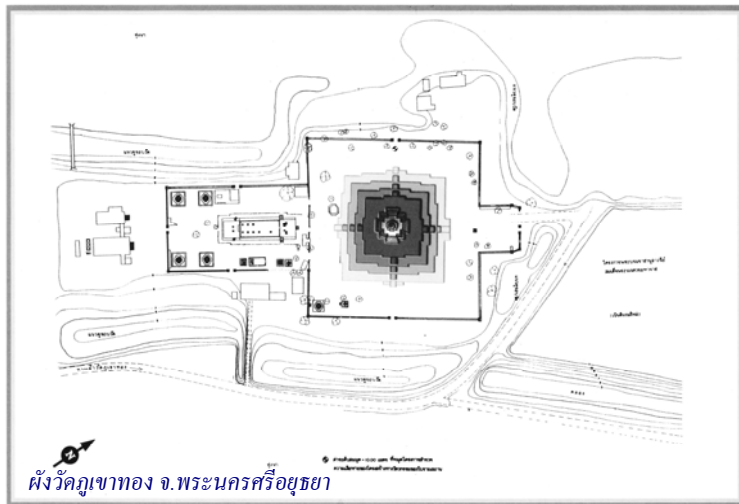
พอจะสรุปการวางผังของวัดในสมัยอยุธยาตอนต้น ได้ดังนี้

1. วางผังอยู่ในแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยมีพระปรางค์เป็นประธานพระอุโบสถอยู่ด้านหลังปรางค์ประธาน พระวิหารอยู่ด้านหน้าปรางค์ประธาน และหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เช่น วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพุทไธสวรรย์ และวัดพระราม เป็นต้น

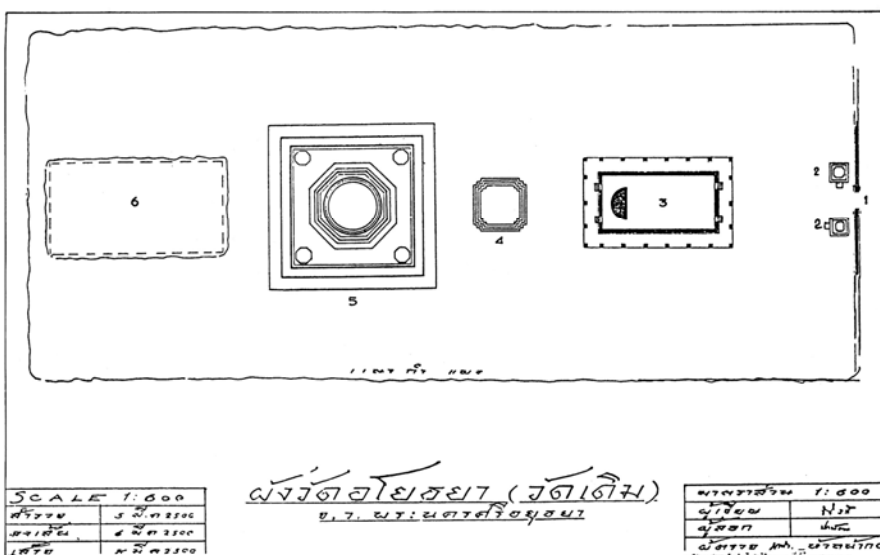
ผังวัดมหาธาตุ ผังวัดราชบูรณะ และผังวัดพระราม จ.พระนครศรีอยุธยา

2. วางผังให้หันหน้าลงแม่น้ำ มีเจดีย์เป็นประธาน และพระอุโบสถอยู่ด้านหลัง มีคูน้ำล้อมรอบวัด ได้แก่ วัดกุเวงทอง

ผังวัดกุเวงทอง จ.พระนครศรีอยุธยา

3. วางผังตามแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก มีเจดีย์เป็นประธาน มีพระอุโบสถอยู่ด้านหลังเจดีย์ประธาน มีคูน้ำล้อมรอบวัด ได้แก่ วัดอโยธยา วัดมเหยงคณ์

SCALE 1:500	
หน้าดิน	3 ม. ค. 2500
หน้าดิน	4 ม. ค. 2500
หน้าดิน	4 ม. ค. 2500

มาตราส่วน 1:500	
หน้าดิน	หน้าดิน
หน้าดิน	หน้าดิน
หน้าดิน	หน้าดิน

สถาปัตยกรรมประเภทเครื่องมือง

ส่วนใหญ่ก็จะเป็นพระอุโบสถและพระวิหาร เป็นการยากที่จะชี้ชัดว่าพระอุโบสถพระวิหาร ที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน เป็นสิ่งก่อสร้างมาตั้งแต่สมัยอยุธยาต้น เพราะอาคาร 400 กว่าปี จะไม่ได้รับการบูรณะซ่อมแซมเลยนั้นย่อมเป็นไปได้ โดยเฉพาะในพระนครศรีอยุธยา ในสมัยของพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวามารามทั่วพระนคร

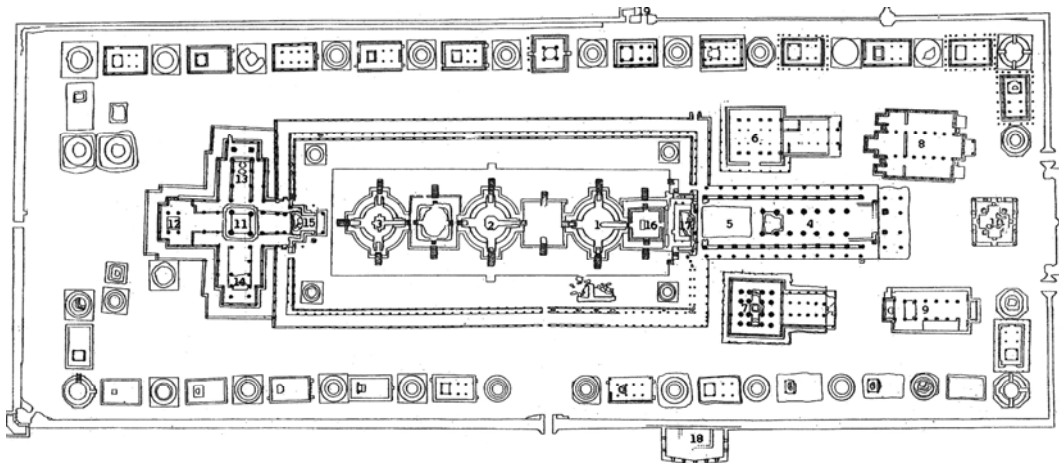
งานการขุดตรวจสอบฐานวิหารหลวงวัดมหาธาตุ เมื่อปี พ.ศ. 2514 ของกรมศิลปากร กระผมผู้เขียนได้ปฏิบัติงานอยู่ด้วยในครั้งนั้น มีหลักฐานของการบูรณะเพิ่มเติมซ้อนลงไปบนฐานพระวิหารเก่าอีกชุดหนึ่ง ซึ่งน่าจะเป็นการขยายพระวิหารเพิ่มเติมในครั้งนั้น ฉะนั้น อาคารประเภทเครื่องมืองดังกล่าวหลักฐานชั้นต้นไม่น่าจะมีครบทั้งหมด จึงไม่อาจกล่าวถึงรายละเอียดต่าง ๆ ของอาคารยุคนี้ได้ คงมีแต่ชื่อสมมุติฐานเดิมที่ท่านผู้รู้ได้กระทำไว้คือรูปแบบจะใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย และลพบุรี อันมีพระปรางค์ และเจดีย์ ทรงลังกาเป็นหลักอยู่

สมัยอยุธยาตอนกลาง ตั้งแต่สมัยของพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. 1977 สิ้นสุดสมัยของพระเจ้าทรงธรรม พ.ศ. 2173

สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. 1977-2022

วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้กล่าวถึงวัดพระศรีสรรเพชญ์ในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ความดังนี้

แผนผังวัดพระศรีสรรเพชญ์

1 พระอุโบสถพระที่นั่งพระเจ้าบรมโกศ	6 วิหารพระโศภน	11 เจดีย์บรมพุทโธ	16 มณฑปพระพุทธรูป
2 พระอุโบสถพระที่นั่งพระเจ้าบรมโกศ	7 วิหารพระปัทม	12 มุขประดิษฐานพระพุทธรูปปางไสยาสน์	17 หัสนางา
3 พระอุโบสถพระที่นั่งสมเด็จพระบรมโกศ	8 พระที่นั่งอัมพร	13 มุขประดิษฐานพระพุทธรูปปางลีลา	18 ป้อมศาลาพระมณฑป
4 วิหารพระศรีสรรเพชญ์	9 พระอุโบสถ	14 มุขประดิษฐานพระพุทธรูปยืน	19 ศาลารัชมงคล
5 ฐานพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์	10 พระระฆัง	15 มุขประดิษฐานพระพุทธรูปนั่ง	

“ศักราช 796 ปีขาล ฉศก (พ.ศ. 1977) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จสวรรคตอยู่ในราชสมบัติ 17 ปี

สมเด็จพระรามศวรเจ้าผู้เป็นพระราชบุตร ขึ้นเสวยราชสมบัติทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ยกวังทำเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ เสด็จมาอยู่ริมน้ำ จึงให้สร้างพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาทองค์หนึ่ง สร้างพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทองค์หนึ่ง..... และที่ถวายพระเพลิงสมเด็จพระรามราชาธิบดีที่พระองค์สร้างกรุงนั้น ให้สถาปนาพระมหาธาตุ และพระวิหารเป็นพระอาราม ให้นามชื่อวัดพระราม”

เนื้อความในพระราชพงศาวดารที่ยกมาข้างต้นจะมีสิ่งก่อสร้างที่ได้สร้างขึ้นคือ

1. วัดพระศรีสรรเพชญ์
2. พระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาท
3. พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท
4. พระมหาธาตุ (ของวัดพระราม)
5. พระวิหาร (ของวัดพระราม)

วัดพระศรีสรรเพชญ์นั้น ไม่ได้กล่าวไว้ว่าได้สร้างสิ่งใดบ้าง กล่าวแต่ว่าสร้างบนพระราชวังเดิมในสมัยของพระเจ้าอู่ทอง หลักฐานแสดงความเป็น “วัง” อยู่ที่กำแพงด้านทิศใต้ ยังปรากฏป้อมปืนที่เรียกว่าป้อมวัดพระศรีสรรเพชญ์ให้เห็นอยู่

การวางผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางเส้นแกนหลักอยู่ในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก เจดีย์ทรงระฆังเป็นประธาน 3 องค์ ตะวันออกของเจดีย์ประธานคือ วิหารพระศรีสรรเพชญ์ ด้านหลังเป็นอาคารจัตุรมุขประดิษฐานพระสี่อิริยาบถ แต่พระอุโบสถตั้งอยู่ทิศใต้ของพระวิหารพระศรีสรรเพชญ์

พระเจดีย์ทั้งสามองค์นั้นตามความในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า สร้างไม่พร้อมกัน คือในรัชกาลต่อมาแผ่นดินของสมเด็จพระรามราชาธิบดีที่ 2 ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีข้อความดังนี้

“ศักราช 836 ปีมะเมีย ฉศก (พ.ศ. 2017) ประดิษฐานพระอัฐิธาตุสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าและพระอัฐิธาตุสมเด็จพระอินทราชาไว้ในมหาสุป”

กล่าวกันว่า เจดีย์องค์แรกด้านทิศตะวันออกเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เจดีย์องค์กลางบรรจุพระบรมอัฐิของพระบรมราชาที่ 3 และเจดีย์องค์ทางทิศตะวันตกบรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 วิเคราะห์ตามเนื้อความนี้แล้วเห็นว่า เจดีย์ทั้งสามองค์สร้างขึ้นหลังจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคตแล้ว

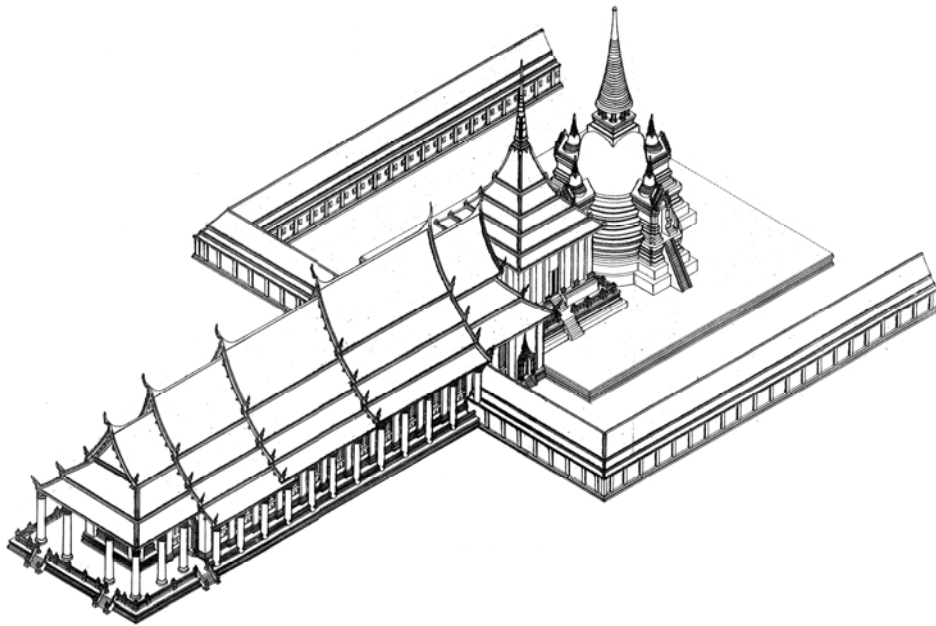
ข้อความจากพระราชพงสาวดารสองฉบับ คือ พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กับพระราชพงสาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ จะคลาดเคลื่อนกันในเรื่องของศักราชแต่ข้อความโดยสรุปแล้วเหมือนกัน การเดินเรื่องจะใช้พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเป็นหลัก เพราะการลำดับเรื่องโดยใช้ศักราชและ พ.ศ. กำกับจะได้ต่อเนื่องกันไม่กระโดดไปกระโดดมา แต่ถ้าตอนสำคัญก็จะอ้างพระราชพงสาวดารฉบับหลวงประเสริฐด้วย

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2

“ศักราช 841 ปีกุน เอกศก (พ.ศ. 2022) แรกสร้างพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์แรกหล่อพระศรีสรรเพชญ์ในวันอาทิตย์ ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 6 ครั้นถึงศักราช 845 ปีเถาะ (พ.ศ. 2026) วันศุกร์ ขึ้น 11 ค่ำ เดือน 8 ฉลองพุทธเจ้าพระศรีสรรเพชญ์ คณะพระพุทธรูปนั้นแต่พระบาทถึงยอดพระรัศมีสูงได้ 8 วา พระพักตร์นั้นยาวได้ 4 ศอก โดยกว้างได้ 3 ศอก พระอุระกว้าง 11 ศอก และทองหล่อพระพุทธรูปเจ้าหนักห้าหมื่นสามพันซั่ง ทองคำหุ้มหนักสองร้อยแปดสิบหกซั่ง ข้างหน้านั้นของเนื้อเจ็ดน้ำสองขาข้างหลังนั้นทองเนื้อหกน้ำสองขา”

มีการซ่อมใหญ่อีก 2 ครั้งเป็นอย่างน้อย ในสมัยของพระเจ้าทรงธรรม แลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

รองศาสตราจารย์ เสนอ นิลเดช กล่าวไว้ในหนังสือวัดพระศรีสรรเพชญ์ ตอนหนึ่งว่า

พระวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์เมื่อแรกสร้างเป็นวิหารยาว 11 ห้อง แต่เดิมทางด้านหลังไม่มีระเบียงคดแต่มีมุขหน้ามุขหลัง มีประตูทางเข้าสองประตู ส่วนผนังหุ้มกลองด้านหลังทำซี่ลูกกรงระบายลม ทางด้านหน้าทำเป็นมุขเด็จโถงแบบสี่หับฉัตร ยกพื้นสูงโดยพื้นนั้นสูงกว่าพื้นภายในของพระวิหาร ภายในพระวิหารจะมีเสาร่วมในสองแถว ปัจจุบัน (ในการสำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2531) เหลือเสา

สองชั้นที่สมบูรณ์ พร้อมทั้งแนวรูปร่างเสาสูง ระยะห่างระหว่างเสาสองเสาประมาณ 4.60 เมตร พระวิหารจะมีแนวเสาพะไลด้านข้าง ถ้าเราเดินเข้าพระวิหาร เสาพะไลด้านซ้ายเฉพาะชั้นที่สองและที่สามจากด้านหลังเหลือแนวเท่ากับชั้นที่ห้าและชั้นทางตอนหน้าต่ำกว่าตอนที่สอง ดังนั้นหลังคาจึงยกระดับแบ่งออกเป็นสามตอน เพราะทางด้านหน้ามาจากรูปแบบที่กล่าวนี้เป็นรูปแบบแรกที่สถาปนาในสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 ระยะเวลาต่อมาได้เกิดมีรูปแบบเป็นมุขมีผนังทึบ เสา मुखทางตอนหน้าถูกอมด้วยผนังประตู ตอนกลางและผนังเดิมได้ถูกทุบทิ้งจึงกลายเป็นมุขแบบขอมุมจริง ๆ ซึ่งมุขนี้ได้เกิดความสงสัยว่าต่อเป็นมุขตั้งแต่ครั้งไหนและใครเป็นผู้ก่อ วัดพระศรีสรรเพชญ์มีการซ่อมใหญ่สองครั้ง คือ ครั้งพระเจ้าปราสาททอง และพระเจ้าบรมโกษฐ์

และได้เสนอแบบรูปวิเคราะห์เป็นแผนผังและลายเส้นไว้ ผู้เขียนขอถอดความออกมาดังนี้
 วิหารพระศรีสรรเพชญ์มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแบ่งออกเป็น 11 ห้อง มีมุขโถงหน้าหลังอีกมุขละ 1 ห้อง ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปอื่น (พระศรีสรรเพชญ์)

หลังคาชั้น 4 ชั้น ๆ ที่หนึ่งชั้นที่สองและชั้นที่สามมี 3 ดับ ชั้นที่สี่คือมุขโถงมี 3 ดับ มีเสาร่วมในและเสาระเบียงกลมบัวหัวเสาเป็นแบบบัวโถง เสาร่วมในจะเป็นเสาที่รับโครงหลังคาของชั้นบน ชั้นกลางและชั้นล่าง ระดับหัวเสาจะลดหลั่นตามรูปของชั้นหลังคา

หลังคาดับบนหรือดับที่ 1 จะอยู่ระหว่างเสาร่วมในดับที่สองและดับที่ 3 จะอยู่ระหว่างเสาร่วมในกับผนัง และดับที่ 4 จะอยู่ระหว่างผนังกับเสาระเบียง ส่วนมุขโถงหน้าหลังจะมีเสารับอยู่ 4 ต้น คู่ในรับโครงจั่วคู่นอกรับปีกนก

ผนังเจาะช่องเป็นลูกกรงห้องละ 4 ช่อง

ฐานทำเป็นฐานปัทม์

ประตูด้านหน้ามี 2 ช่องระหว่างกลางเป็นสี่หบัญชร

ประตูด้านหลัง มี 2 ช่อง ช่วงกลางเจาะช่องเป็นลูกกรง

พระที่นั่งจอมทอง ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวิหารพระศรีสรรเพชญ์ รองศาสตราจารย์เสนอ นิลเดช กล่าวถึงไว้ในหนังสือวัดพระศรีสรรเพชญ์ ดังนี้

พระที่นั่งจอมทองภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์

พระที่นั่งจอมทอง เป็นพระที่นั่งแบบสามมุข เพราะที่ปรากฏในปัจจุบันทั้งทางด้านหน้า และด้านหลังมีมุขก่อก่อยื่นออกมา ในพระราชพงศาวดาร ฉบับสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตอนที่ญี่ปุ่น ประมาณ 500 คน พยายามจับพระเจ้าทรงธรรมครั้งเสด็จออกมาพึ่งพระสงฆ์บอกหนังสือ ณ พระที่นั่ง จอมทองสามหลัง (เป็นการสับสนอะไรสักอย่างหนึ่งที่กล่าวว่าเป็นจอมทองสามหลัง หรือจะหมายถึง มุขสามมุข) จากการศึกษารูปแบบแผนผังจริง ณ สถานที่ พระที่นั่งจอมทองตั้งอยู่ตรงกันกับ มุขพระอุโบสถขนาดพระวิหารหลวง จากรูปแบบเดิมถ้าเราดูจะเห็นว่า ผังพระที่นั่งเป็นที่เหลี่ยมผืนผ้า ทั้ง ทางตอนหน้าและตอนหลังมีมุขยื่น ภายในมีเสาเรียงสองแถวเพื่อรับช่อ ตัวพระที่นั่งแบ่งเป็นเจ็ดห้อง (หมายถึงเจ็ดช่วงเสา) ถ้านับรวมมุขด้านหน้าและหลังจะได้เก้าห้อง หลังคาพระที่นั่งและรูปแบบจะเป็นเช่น ไร่นั้น เพราะตอนหน้าและตอนหลังย่อมุมเป็นมุข ดังนั้นหลังคาจึงยาวตลอด จะมีชั้นหลังคาตลอดโดย การจัดชั้นซ้อนหลังคาเป็นลำดับรวมทั้งชั้นพะไล เฉพาะตอนมุขมีเสापะไลรับชายคาด้วยเช่นกัน เราจะพอ คาดคะเนว่าเสापะไลจะต้องอยู่บริเวณที่เป็นอัครจรยและอาสนะด้านซ้าย เพราะเชื่อแน่ว่าการสร้างอาคาร ต่าง ๆ ของสมัยอยุธยายุคแรก ๆ นิยมมีพะไลตามแบบสุโขทัย การสร้างอาคารก็มีระเบียบแน่นอน พระที่นั่ง จอมทองที่เหลือในปัจจุบันเป็นของที่ถูกซ่อมแปลงเจาะหน้าต่างเป็นบานเปิดปิดแบบยุโรป การใส่มุข สองข้างทำให้รูปแบบชายไม้ได้สัดส่วน ด้านข้างของมุขมากระชั้นกับพระวิหารหลวง

เมื่อเอาวัดไว้คู่กับวัง ได้มีการปรับรูปแบบของกำแพงจากเสาระเนียดเป็นก่ออิฐถือปูน ป้อมท้ายวัดก็คงเปลี่ยนเป็นตึก ป้อมศาลาพระมงคลบพิตรก็เปลี่ยนเป็นป้อมสองชั้น พื้นชั้นบนปูไม้สร้างเป็น ศาลาโถงอยู่ตอนบน ในชั้นแรกเมื่อสร้างวัดจะมีการสร้างพระวิหารหลวงมีมณฑปขนาดสองข้าง ภายใน มณฑปประดิษฐานพระโลกนาถและพระปาลิไลยก์ พระที่นั่งจอมทองแต่เดิมเป็นอาคารหลังเดียวมีมุขหน้า- หลัง เมื่อสร้างพระอุโบสถจึงสร้างให้อยู่ในแนวระดับเดียวกับพระที่นั่งจอมทอง ซึ่งแต่เดิมคงใช้เป็น ที่ ประชุมขุนนางและใช้เป็นศาลาลูกขุน

พระอุโบสถ ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของวิหารพระศรีสรรเพชญ มีผังรูป สี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่มีขนาดเล็กกว่ามาก เพราะในสมัยอยุธยาต้นความสำคัญของพระอุโบสถมีน้อยกว่า พระวิหาร พระอุโบสถแบ่งออกเป็น 7 ห้อง เป็นอาคารชนิดมีเสาร่วมใน มีฐานชุกชี หันหน้าไปทาง ทิศตะวันออก มีใบเสมาหินชนวนขนาดใหญ่ปักคู่ล้อมรอบพระอุโบสถ วัสดุและขนาดใกล้เคียงกันกับใบ เสมาวัดจุฬามณีพิษณุโลก ซึ่งเป็นวัดที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสถาปนาขึ้นเช่นเดียวกับวัดพระศรีสรร- เพชญ์แห่งนี้

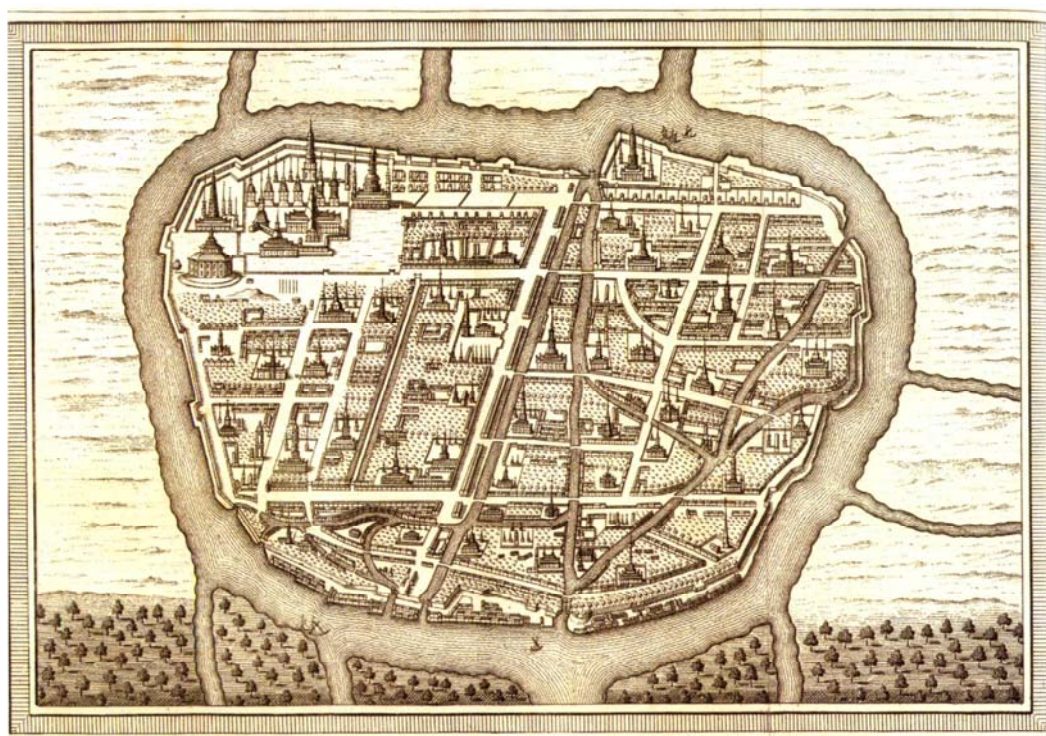
วิหารราย เป็นอาคารเล็ก ๆ หลายหลัง ขนานไปกับริมกำแพงวัดตั้งสลับกับเจดีย์ทรง ระฆัง มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า และมีเสาร่วมในทุกหลัง สภาพปัจจุบันเหลือเพียงฐานซึ่งฐานเป็นแบบบัวลดลา หลักฐานที่เห็นอยู่ปัจจุบันน่าจะเป็นหลักฐานดั้งเดิมแต่แรกสร้าง หรือถ้ามีการซ่อมแซมในชั้นหลังก็คงไม่ผิด แบบเดิม

สมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช พ.ศ. 2061-2070

วัดชีเขียง เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชเสวยราชสมบัติได้ 4 ปี ก็สถาปนาวัดชีเขียงขึ้น ชื่อความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีดังนี้

“ศักราช 880 ปีขาล สัมฤทธิศก (พ.ศ. 2061) แรกให้พูนดินวัดชีเขียง ถึงเดือน 11 เสด็จไป เชียงกลาง ถึงเดือน 4 ขึ้น 9 ค่ำ เวลาประมาณยามหนึ่ง เกิดลมพายุพัดหนัก คอเรืออ้อมแก้ว แสนเมืองมานัน หัก เรือไกรแก้วนั้นแตก”

ในสมัยของพระเจ้าทรงธรรม กล่าวถึงพระมณฑลพิตรองค์ปัจจุบันนี้เดิมอยู่ฝ่ายตะวันตกออกกรมพระราชวัง ทรงโปรดให้ชะลอมมาไว้ทางฝ่ายตะวันตกที่ประดิษฐานอยู่ทุกวันนี้

JUDIA,
Capitale de Siam. || Hoofd-Stad van Siam.

บริเวณหน้าพระวิหารหลวงพอมงคลพิตรยังมีซากวิหารขนาดเล็ก เรียกว่า วิหารกลบ อยู่หลังหนึ่ง กับสระน้ำรูปห้าเหลี่ยมอีกลูกหนึ่ง นักวิชาการหลายท่านเชื่อว่า บริเวณนี้คือที่ประดิษฐานพระมณฑลพิตรเดิม ซึ่งอยู่บริเวณวัดชีเชียงก่อน และเอกสารว่าด้วยตลาดในกรุงจากประชุมพงศาวดาร ภาค 63 กล่าวถึงคลังแรงสรรพาวุธอยู่ริมคลองนครบาล (คือ คลองที่ออกจากคู่มขุนแผน ไปออกคลองตะไกร-ใหญ่หรือคลองท่อ) ตรงวัดชีเชียง 2 โรง

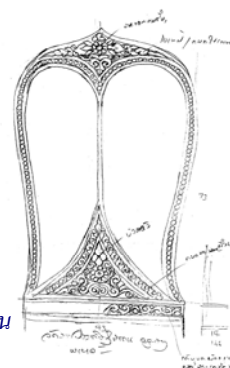
วิหารกลบจึงน่าจะเป็นอาคารหลังหนึ่งของวัดชีเชียงด้วย แต่ก็น่าสงสัยวัดชีเชียงนั้นสูญหายไปแล้ว คงจะถูกรื้อทิ้ง แต่ทำไมจึงเว้นวิหารกลบไว้ หรือว่า วิหารกลบมาสร้างขึ้นภายหลัง เพื่อประโยชน์อะไร? อนึ่ง บริเวณวัดชีเชียงนี้ต่อมาใช้เป็นที่สำหรับงานพระเมรุของกรุงศรีอยุธยา

วัดราชประดิษฐาน หลังจากสมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จสวรรคตแล้ว ในปี พ.ศ. 2070 พระเทียรราชาซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ จึงดำริว่า จะอยู่ในชมราวาสบัดนี้ เห็นภัยจะบังเกิดมีเป็นมั่นคง ไม่เห็นสิ่งใดที่จะเป็นที่พึ่งได้ เห็นแต่พระพุทธรูปและผ้ากาสาวพัสตร์ อันเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์ จะเป็นที่พำนักพันธุปทัณฑ์คราว ครั้นดำริแล้วก็ออกไปอุปสมบทเป็นภิกษุ ภาวะอยู่ ณ “วัดราชประดิษฐาน”

วัดราชประดิษฐาน ตั้งอยู่ริมคลองประตูข้าวเปลือกฝั่งตะวันตก วัดท่าทรายอยู่ฝั่งตรงข้าม ปัจจุบันสองวัดนี้รวมเป็นวัดเดียวกัน ใช้ชื่อวัดราชประดิษฐาน คลองประตูข้าวเปลือกเหลือเป็นเพียงสระน้ำอยู่กลางวัด

เมื่อผู้เขียนยังเรียนอยู่ในมัธยมต้น บ้านพักอยู่ในวัดราชบูรณะ ไปซื้อข้าวของที่หัวรอจะต้องเดินผ่านวัดราชประดิษฐานกับวัดสุวรรณาวาสทุกครั้ง อุโบสถวัดราชประดิษฐานหลังเดิมยังไม่ถูกรื้อแต่อยู่ในสภาพที่ขาดการดูแล ทรุดโทรมมาก หลังจากอุโบสถ กระเบื้องหลุดร่วง เครื่องไม้บางส่วนหักพัง มี

เผาไม้เลื้อยขึ้นอยู่เต็มไปหมด จำได้ว่าหลังคานั้นมุงด้วยกระเบื้องเคลือบ ตัวอุโบสถตั้งอยู่บนเนินเตี้ย ๆ ขนานไปกับสระน้ำ ไม่มีใครกล้าที่จะเข้าไป เพราะมีงูชุกชุมมาก ต่อมาได้มีการปรับปรุงวัด และอุโบสถเก่าถูกรื้อทิ้งแล้วสร้างใหม่ ดังที่เห็นในปัจจุบัน หลักฐานที่เหลืออยู่กับอุโบสถคือ ใบเสมาหินทรายแดง ปักเป็นคู่ จำหลักลายอย่างสวยงามมาก เป็นลายก้านขด ยังไม่มีกนกเปลว เป็นเสมาอยู่ในกลุ่มของอยุธยาตอนต้น ใบเสมาแบบเดียวกันนี้พบที่วัดญาณเสน วัดแม่ปางปลื้ม และวัดคูสิตาราม วัดพระแก้ว สรรคบุรี และวัดธรรมามูล จังหวัดชัยนาท

ภาพถ่ายเส้นใบเสมาวัดวัดราชประดิษฐาราม

สมัยขุนวรวงศาธิราช

นักวิชาการหลายท่านไม่ยอมรับว่าขุนวรวงศาธิราชคือกษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามมีเหตุการณ์อย่างหนึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ มีการกล่าวอ้างที่สถานที่และสิ่งก่อสร้างไว้ด้วย ผู้เขียนเห็นว่าเป็นงานวิชาการที่ไม่ควรผ่านเลยไป เพราะมีบันทึกไว้เป็นหลักฐานในพระราชพงศาวดารหลายฉบับด้วยกัน

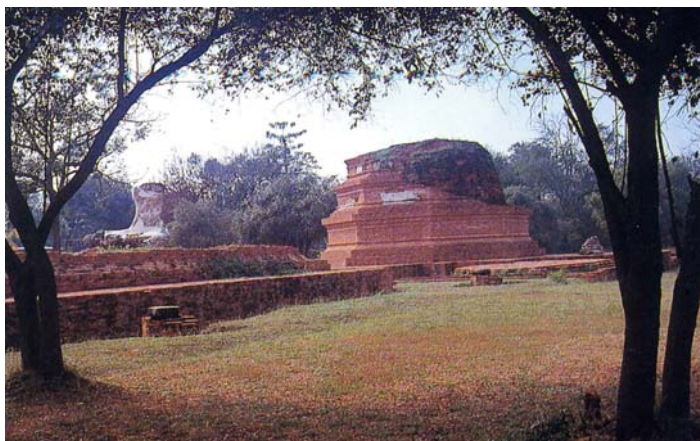
นอกจากจะกล่าวถึง วัดโลกพระยา วัดป่าแก้ว แล้วยังกล่าวถึงวัดร้าง สองวัดแรกนั้นกล่าวไว้ในสมัยอยุธยาตอนต้นแล้ว และวัดร้างในพระราชพงศาวดารเพิ่งกล่าวขึ้นเป็นครั้งแรก ในเหตุการณ์ที่ขุนวรวงศาและแม่เจ้าอยู่หัวศรีสุดาจันและบุตรลูกฆ่า แล้วเอาศพไปเสียบประจานไว้ ณ วัดร้าง เมื่อปี พ.ศ. 2072

ได้ตรวจดูวัดในเกาะเมืองและรอบเกาะ มีวัดร้างอยู่ 2 แห่ง คือที่คลองสระบัวใกล้ ๆ กับวัดเจ้าย่า และวัดร้างระหว่างวัดวังชัยกับวัดมหาสมัน วัดหลังอยู่ห่างไกลเหตุการณ์ดังกล่าว ส่วนวัดร้างคลองสระบัวนั้นอยู่ใกล้เหตุการณ์มากกว่า แต่ทั้งวัดก็ไม่เหลือหลักฐานอะไรให้เห็นแล้ว

สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พ.ศ. 2072 - พ.ศ. 2099

พระองค์ครองราชย์สมบัติครั้งแรกในระหว่างปี พ.ศ. 2072 ถึง พ.ศ. 2095 ในรัชกาลของพระองค์เต็มไปด้วยศึกสงครามระหว่างไทยกับพม่า ในช่วงระยะแรก ๆ ที่พระองค์ครองราชย์สมบัติ ได้ขยายกำแพงเมืองที่ชำรุดหักพังให้มั่นคงแข็งแรง แล้วให้สถาปนาพระตำหนักเดิมเป็นวัดให้นามชื่อว่าวัด “วังชัย” อยู่ท้ายวังหลัง คือฝั่งตรงข้ามกับคลองตะเคียน ในรัชกาลนี้ยังกล่าวถึง วัดอีกหลายวัด ซึ่งเป็นวัดที่มีมาก่อนสมัยของพระองค์คือ วัดราชประดิษฐาราม วัดกุหาทอง วัดป่าพลู วัดสามพิหาร วัดหน้าพระเมรุ วัดหัสดาวาส วัดสวนหลวง

บางวัดก็ไม่เหลือหลักฐานเหลืออยู่เลย เช่นวัดป่าพลู ในแผนที่ของพระยาโบราณราชธานินทร์ลงตำแหน่งไว้ ระหว่างวัดพรหมนิวาสกับสามแยกแม่น้ำลพบุรีกับแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณหัวแหลม ส่วนวัดสวนหลวงไม่มีหลักฐานเหลืออยู่แล้วเช่นเดียวกัน

วัดวังชัย ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “ครั้นพระเจ้าหงสาวดีกลับไปแล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า คิดแค้นแก่พระยาระแวก ว่ากรุงหงสาวดีดูหมิ่นแล้วเมืองเขมรก็มาดูหมิ่นด้วยว่า ถ้าราชการฝ่ายหงสาวดีสงบลงเมื่อใดเราจะแก้แค้นให้จงได้ แล้วสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ซ่อมแซมกำแพงพระนคร ซึ่งชำรุดปรักหักพังให้มั่นคงโดยรอบ แล้วให้สถาปนาที่พระตำหนักวังเดิม เป็นพระอุโบสถ และสร้างวิหารอารามให้นามชื่อว่าวัดวังชัย อธิการให้ชื่อพระนิกรม แล้วตรัสว่า เมื่อเราอุปสมบทนั้นบิณฑบาตขึ้นไปป่าถ่านจนถึงป่าชมพู่ อากูรซึ่งขึ้นสรรพากรเป็นหลวงนั้น ให้เถรเถรไปขอเอามาเป็นกบปียะจิ้งห็นเถิด

พระองค์บวชอยู่วัดราชประดิษฐาน ซึ่งย่านนั้นคือ ป่ามะพร้าว ป่าถ่าน ป่าชมพู่ ก็คือแถวหน้าวัดมหาธาตุและวัดราชบูรณะในปัจจุบันนี้

สำหรับวัดวังชัย ตั้งอยู่ชุกชุมเมืองในกำแพงพระนครด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ การยกวังให้เป็นวัดนั้นถือเป็นธรรมเนียมมาตั้งแต่ครั้งสมัยพระเจ้าอู่ทอง ในพระราชพงศาวดารบันทึกไว้ชัดเจนอีกครั้งสมัยของสมเด็จพระเพทราชา

การวางแผนผังวัด ใช้แกนทิศตะวันออก-ตะวันตก เป็นแกนหลัก มีเจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยมเป็นประธาน ด้านหน้าคือด้านทิศตะวันออกคือพระอุโบสถ มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ชนิดมีเสาร่วมในและเสาระเบียงรับหลังคา ใบเสมาหินทรายสีขาว-เทา ผิวเรียบไม่มีลวดลายจำหลัก ฐานใบเสมาเป็นรูปแปดเหลี่ยม ยังคงเหลือหน้าตักองค์พระประธานก่ออิฐถือปูนกับชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย

วัดสามพิหาร เป็นชื่อเดียวกับวัดสามวิหารปัจจุบัน ตั้งอยู่ริมคลองบางขวดหรือแม่น้ำลพบุรีเดิม ผังตรงข้ามกับตลาดหัวรอ แต่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ

สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีเสด็จทรงช้างพระที่นั่งกระโจมทองยกพลกองหลวงออกจากค่ายข้ามโพธิ์สามต้นมาตามทุ่งเพนียดเสด็จขึ้นช้างอยู่ ณ วัดสามพิหาร ..... ขณะนั้นชาวป้อมมหาชัยก็ยิงปืนใหญ่ระดมมาต้องพลหงสาวดีตายมากนัก สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีก็เสด็จยกทัพกลับยังพลับพลา”

ผลจากการขุดแต่งและขุดค้นทางโบราณคดี ทำให้ทราบว่า อาคารสามหลังปัจจุบันคือ

วิหารพระนอน

วิหารหลวงพ่อขาว

อุโบสถ

ทั้งสามอาคารสร้างซ้อนทับอยู่บนอาคารเดิมทั้งสามหลัง โดยมีเจดีย์ทรงระฆังเป็นเจดีย์ประธานตั้งอยู่หลังวิหารหลังกลาง อาคารทั้งสามหลังหันหน้าลงน้ำหรือหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ไม่ทราบลักษณะที่แท้จริงของอาคารทั้งสามหลัง เพราะมีการสร้างทับอาคารเดิมมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ ประมาณ

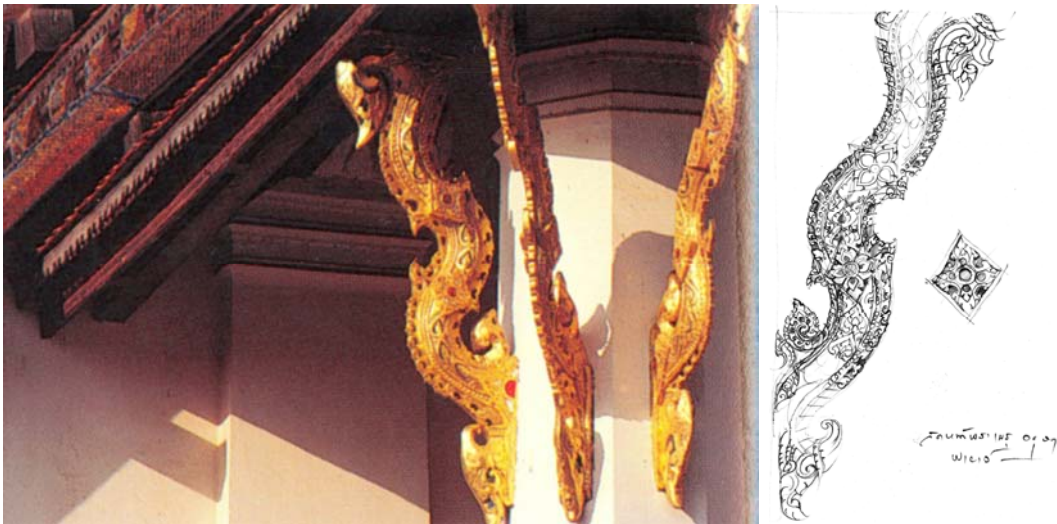
รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถ มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ชนิดมีมุขเด็จหน้าและหลัง ภายในอุโบสถมีเสาร่วมใน ส่วนภายนอกมีเสาระเบียงรับหลังคา หลังคาซ้อน 3 ชั้นบนสุด มี 4 คับ ๆ ที่ 4 ขึ้น ออกมาจากผนัง มีเสาระเบียงรับ ชั้นที่สองมี 3 คับ ๆ ล่างเลขออกจากผนังมาเล็กน้อย ใช้แปลนปลายเต้าเป็น คับรับ ส่วนชั้นที่ 3 หรือซ้อนล่าง คือมุงเด็จ ที่ยื่นออกจากผนังด้านสกัดออกมา มีเสาคู่หน้ารับหลังคา

มีประตูทางเข้าด้านหน้าสองประตู ด้านหลังสองประตู สำหรับด้านหน้ามีสิหบัญชร मुख ประตูคู่หน้า มาสร้างขึ้นสมัยพระยาชัยวิชิต (เผือก) ช่องประตูทรงตามระเบียบใช้กระเบื้องปูลาด นิยมกันมาก ในสมัยรัชกาลที่ 3-4 โครงสร้างด้านบนเป็นแบบฉบับของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ซึ่งมีเหลือไม่กี่แห่งที่ยัง สมบูรณ์อยู่ กล่าวคือ

ซึ่งใช้ชื่อหน้าตัดสี่เหลี่ยมจัตุรัส เป็นชื่อเอกที่พาดลงบนหัวเสาร่วมในทุกคู่ จากนั้นก็ตั้ง เสาคู่กอดรับชื่อโทเป็นทอด ๆ ขึ้นไป ชื่อโทด้านบนสุด จะใช้ตั้งใบดิ่งขึ้นไปรับอกไก่ที่วางยาวตลอดความยาว ของหลังคา ปลายชื่อโททุกชั้นจะรับแปหัวเสาคู่กอดทุกชั้นสังเกตได้จากหัวแปที่ยื่นจากหน้าบันออกมาของ หลังคาทุกชั้นจะมีหน้าตัดรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส

การซ้อนหลังคา อกไก่ ของซ้อนล่างจะฝากเข้ากับใบดิ่งของโครงจั่วบนทุกชั้น ชื่อที่นำ สังเกตคือระยะห่างของการซ้อนหลังคาแต่ละชั้นจะห่างกันไม่มาก ช่างโบราณจึงไม่ทำวงจ้อรา และ นาคสคู่ คงทำเป็นตัวรอยทรงจอมแห เพราะถ้ามีวงจ้อราจะต้องดูความเอียงของหลังคาจะดูไม่งามตา แต่ถ้าทำเป็นวงจ้อราลงมาก็จะไปชนหลังคาซ้อนล่าง ตัววงจ้อจะต้องสั้นไม่สวย ช่างโบราณจึงไม่ทำ

ส่วนที่มุขหน้าหรือมุขเด็จ ไม่มีหลังคาซ้อน ช่างจึงทำเป็นตัวลายนาคสคู่ แบบมี วงจ้อรายด้วย मुखที่ยื่นออกมานี้ ชื่อเอกของมุขเด็จจะรับหลังคาโครงจั่วซึ่งมีตัวเดียว ส่วนปีกนกด้านหน้าและ ด้านข้างจะใช้ทวยแบบคชกริช ย่นจากเสาขึ้นไปรับชายคา เสาละ 3 ตัว

ทวยประดับพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ (ทวยแบบคชกริช)

การประดับหน้าบันจำหลักไม้รูปลอยตัว เป็นภาพพระนารายณ์ทรงครุฑชุกุนาค เบื้องล่าง ครุฑทำเป็นตัวเกียรดิร मुख หรือหน้ากาล แวดล้อมไปด้วยเทวดาหะทั้งสองข้าง

ส่วนองค์พระนารายณ์นั้น มี 4 กร ทรงหอก จักร และตรีศูล หรือวัชระ เทวดาสองข้างทรง บังสุรย์ กรอบพระพักตร์ทำเป็นซุ้มเรือนแก้ว เหนือเรือนแก้วขึ้นไปทำเป็นฉัตร 3 ชั้น รูปจำหลักลายบนหน้า บันนี้มีการซ่อมแซมมาหลายครั้ง ที่ชัดเจนมากก็คือ ตัวลายกนกของหางนาคและบังสุรย์ เห็นลวดลายคนละ ฝีมือกันกับลายประดับที่องค์พระนารายณ์ ตัวครุฑ และเทวดา

วิหารน้อยวัดหน้าพระเมรุภายในประดิษฐานพระพุทธรูปสมัยทวารวดี

ส่วนวิหารน้อยน่าจะมาซ่อมครั้งใหญ่ในสมัยของพระยาไชยวิชิต (เผือก) คราวเดียวกับเติมมุขโถงหน้าประตูของพระอุโบสถ และมีลวดลายประดับซุ้มประตูแบบจีนและยุโรป ส่วนบานประตูจำหลักไม้ เป็นลายก้านขด ออกช่อเทพนม ครุฑ เศียรนาค และนก ตอนล่างแกะเป็นลายเท้าสิงห์ ตอนบนเป็นลายเปลว ฝีมือช่างอยุธยาปลาย หรือรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วัดหัตถาวาส เป็นวัดตั้งอยู่คู่กับวัดหน้าพระเมรุ อยู่ชิดกำแพงด้านทิศตะวันตก พระราชพงศาวดารกล่าวไว้ในตอนสงครามช้างเผือกเช่นเดียวกับวัดหน้าพระเมรุ วัดนี้ชาวบ้านเรียกว่า วัดช้าง

การวางผังวัด เป็นผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคูน้ำล้อมรอบ มีบางตอนได้ตั้งเงินหมุดสภาพวางเส้นแกนหลักอยู่ในแนวทิศตะวันออก-ทิศตะวันตก มีวิหารอยู่ตรงกลาง ด้านทิศตะวันออกเป็นเจดีย์

ทรงระฆัง มีฐานประทักษิณสี่เหลี่ยม ส่วนเจดีย์ทรงกลม แต่องค์ระฆังค่อนข้างเตี้ย มีบัลลังก์สี่เหลี่ยม นับว่าเป็นเจดีย์ค่อนข้างสมบูรณ์ ส่วนด้านทิศตะวันตกของวิหาร เป็นเจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยม เหลือองค์ระฆังไม่เต็มองค์ รูปทรงเดียวกับเจดีย์มุมพระปรางค์วัดราชบูรณะ เจดีย์ประธานวัดหลังคาผ้า และเจดีย์วัดสุวรรณาวาส ซึ่งเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นทั้งสิ้น

ตัววัดตั้งอยู่บนเนิน คงมีการขุดคูเอาดินขึ้นไปถมก่อนการสร้างวัด ลักษณะเช่นนี้จะพบมากกับวัดที่อยู่นอกเกาะเมือง และที่น่าแปลกคือการวางผังวัด ไม่หันหน้าลงน้ำเช่นเดียวกับวัดหน้าพระเมรุ และวัดเชิงท่า ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กัน

สมัยพระมหาธรรมราชา พ.ศ. 2099-2121

เป็นระยะเวลาที่พระนครศรีอยุธยา เพิ่งเสียกรุงให้แก่พม่า และกำลังอยู่ในระหว่างฟื้นฟูบูรณะและรวบรวมกองกำลังที่กระจัดพลัดพรายกันอยู่ทั่วไปให้เข้าเป็นกรมกอง แล้วจัดการเตรียมป้องกันพระนคร ด้วยการขุดคู จัดทำกำแพงป้อมปราการให้แข็งแรง ซึ่งไม่มีบันทึกไว้ว่าได้ก่อสร้างหรือสถาปนาวัดใดขึ้นมาบ้าง วัดและสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารในขณะนี้ จึงมีแต่เพียงอ้างอิงสถานที่เท่านั้น อย่างไรก็ตามทำให้เราทราบว่า วัดวาอารามที่กล่าวถึงนั้น มีมาแล้วอย่างน้อยก็ก่อนรัชกาลนี้ ทำให้ลำดับระยะเวลาของศิลปกรรมอยุธยาได้ค่อนข้างชัดเจนมีหลักฐานอ้างอิงได้

ฉะนั้น บางวัดที่กล่าวถึงในรัชกาลก่อน ๆ จะไม่นำมากล่าวซ้ำอีก วัดที่เพิ่งอ้างถึงใหม่ บางวัดก็ไม่ทราบที่ตั้งแน่นอน หรือสูญหายไปแล้ว ก็จะไม่นำมากล่าวอีกเช่นกัน วัดที่ยังพอมีหลักฐานเหลืออยู่คือ วัดโรงฆ้อง วัดกุฎีทอง วัดขุนแสน วัดนก

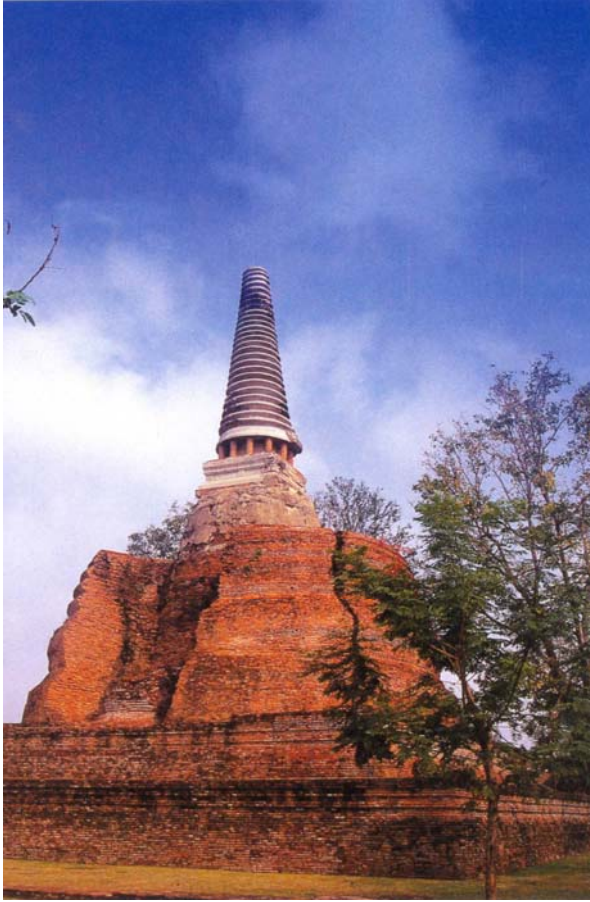
วัดโรงฆ้อง ตั้งอยู่ริมคลองลพบุรี หรือคลองเมือง นอกเกาะ ผังตรงข้ามคือวัดสุวรรณาวาส ปัจจุบันที่ชื่อว่าวัดวงษ์ฆ้อง มีพระภิกษุจำพรรษา ปรากฏชื่อเมื่อปี พ.ศ. 2100 เมื่อพระยาละแวกยกพลข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าโจมตีพระนครศรีอยุธยา ผ่านเข้ามาทางวัดสามพิหาร วัดโรงฆ้อง วัดกุฎีทอง และวัดหน้าพระเมรุ ปัจจุบันมีถนนสายวัดกุฎีทอง เหนือค ผ่ากลางวัด แยกเขตพุทธาวาสกับเขตสังฆาวาสชัดเจน คือเขตสังฆาวาสจะอยู่ริมน้ำ ส่วนเขตพุทธาวาสจะอยู่ลึกเข้าไป เขตพุทธาวาสนี้มีกำแพงล้อมรอบ

การวางแผนผัง ให้เขตพุทธาวาสหันหน้าลงน้ำ เส้นแกนหลักจะวางตัวอยู่ในแนวทิศเหนือ-ใต้ โบราณสถานที่เหลือสภาพของดั้งเดิม ได้แก่ เจดีย์ทรงระฆัง 2 องค์ ที่ตั้งอยู่บนฐานไพทีเคียงคู่กับอุโบสถ ซึ่งสร้างใหม่ทับลงบนซากอาคารเดิม และมีเจดีย์ย่อมุมสิบสองอยู่ด้านหน้ากำแพงเขตพุทธาวาส

วัดกุฎีทอง ปรากฏชื่ออยู่ในสงครามช้างเผือกเช่นเดียวกัน เป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมคลองลพบุรี ระหว่างวัดใหม่ปากคลองสระบัว กับวัดโพธิ์ลังกา ผังตรงข้ามกับวัดธรรมิกราช ที่เหลือหลักฐานตั้งแต่สมัยอยุธยา ก็คือเขตพุทธาวาส

มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยใช้เส้นแกนหลักอยู่ในแนวทิศเหนือ-ใต้ ตั้งฉากกับแม่น้ำลพบุรี มีการถมดินให้สูงก่อนสร้างศาสนสถาน เขตพุทธาวาสนี้จะมีกำแพงล้อมรอบ ที่เหลือชัดเจนคือกำแพงด้านหน้าและซุ้มประตู

มีการพูนดินให้สูงขึ้นอีกชั้นหนึ่ง เป็นฐานไพที ข้างบนประกอบด้วย เจดีย์ทรงระฆังฐานสี่เหลี่ยมเป็นประธาน มีพระอุโบสถอยู่ด้านหน้าคือด้านทิศใต้ มีเจดีย์ทรงระฆังองค์เล็กลงมาว่าเจดีย์ประธานอยู่ข้างหลังคือด้านทิศเหนือ เนื่องจากเป็นวัดมีพระสงฆ์ อุโบสถสร้างใหม่ทับที่เดิม จึงไม่ทราบรายละเอียดของตัวอุโบสถ แต่ใบเสมาปักคู่เป็นเสมาหินชนวนชนิดบาง

ดำเนินการไม่เสร็จ ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน

ส่วนพระอุโบสถนั้นหลังจากการขุดแต่งแล้ว พบว่าเป็นพระอุโบสถ แบบมีเสาร่วมใน และมีมุขโถงด้านหน้า

วัดนก ตั้งอยู่ริมกำแพงด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัดมหาธาตุ เป็นวัดที่พระมหาธรรมราชาโปรดให้ญาติโยมของมหาเถรคันถ่องตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านหลังวัดนก ส่วนมหาเถรคันถ่องนั้นโปรดให้จำวัดอยู่ที่วัดมหาธาตุ วัดนกเป็นวัดขนาดเล็กวางแผนผังให้เส้นแกนหลักอยู่ในแนวเดียวกับวัดมหาธาตุคือแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยมีพระปรางค์เป็นประธาน วิหารหรือพระอุโบสถอยู่ด้านหน้าคือทิศตะวันออก เป็นอาคารชนิดมีเสาร่วมใน และเสาระเบียงรับชายคา มีห้องโถงหน้าหลัง บันไดขึ้นด้านข้างทั้งสองด้าน แบ่งห้องออกเป็น 7 ห้อง ประตูทางเข้า-ออก ด้านหน้า 2 ช่อง ด้านหลัง 2 ช่อง หน้าต่างที่ผนังด้านข้าง ๆ ละ 1 ช่อง การก่ออิฐหน้าต่าง ด้านนอกจะก่อโค้งแหลม ส่วนด้านในจะตรง เป็นรูปสี่เหลี่ยม

อนึ่ง ลักษณะการวางแผนผัง โดยใช้ปรางค์เป็นประธาน ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลพบุรีส่งอิทธิพลมาถึงอยุธยาตอนต้น สำหรับลวดลายปูนปั้นที่ประดับ มีอิทธิพลของศิลปะแบบลพบุรีอยู่มาก คล้ายกับลวดลายที่ประดับที่ฐานปรางค์วัดสาม และวัดราชบูรณะอยู่ด้วย กับมีร่องรอยการปั้นซ่อมส่วนที่ชำรุดเสียหาย ลายที่ปั้นซ่อมดูจะเพริชกว่า จังหวะการหักงอโค้งก็ละเอียดกว่า เห็นความแตกต่างได้ชัดเจน

พอจะสรุปได้เบื้องต้นนี้ว่าวัดนี้น่าจะสร้างมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น และได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยอยุธยาปลายอีกครั้ง โดยเฉพาะวิหารหน้าปรางค์ที่หน้าต่างเจาะช่องโค้งแหลมไว้ ด้านนอกส่วนด้านใน ตัดตรงเพื่อให้เข้ากับกรอบเซ็ดหน้า ซึ่งนิยมกันตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมา

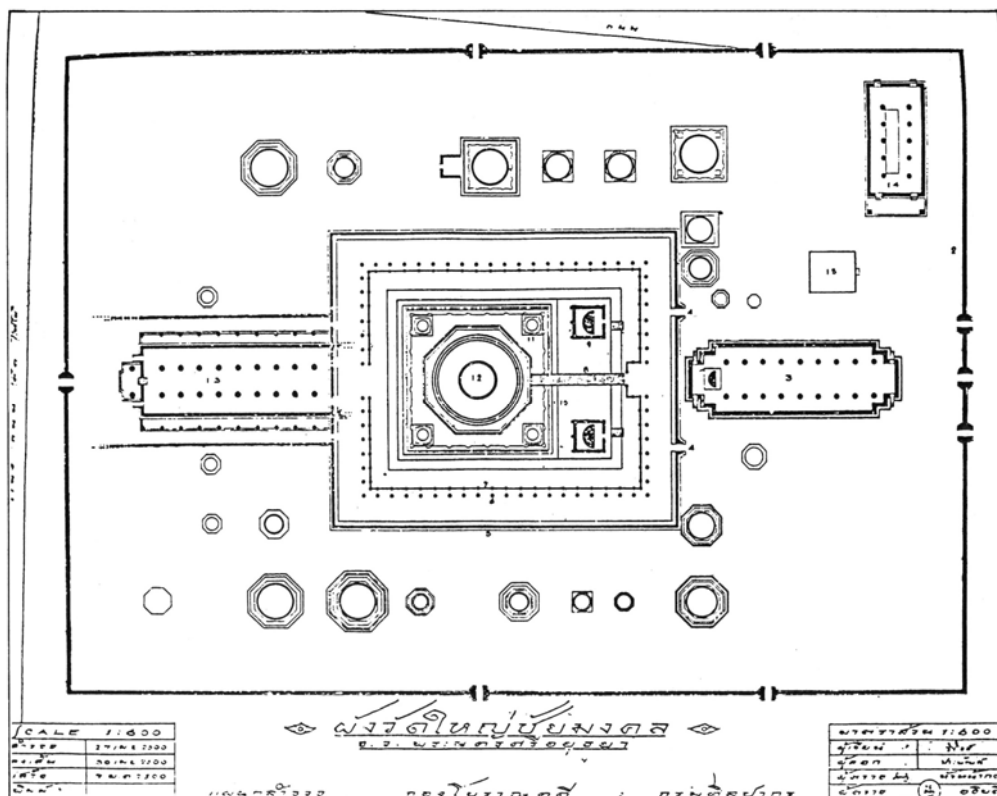
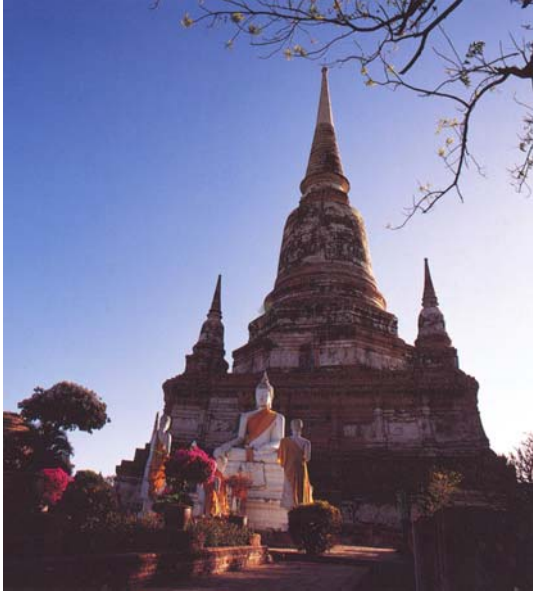
วัดขุนแสน เป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมกำแพงเมือง บริเวณหัวรอและป้อมมหาชัย เป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมคลองลพบุรีเช่นเดียวกัน แต่ตั้งอยู่ภายในตัวเกาะ ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่าพระมหาธรรมราชาทรงโปรดให้ครอบครัวชาวมอญที่นำด้วยพระยาเกียรติพระยารามที่ติดตามสมเด็จพระนเรศวรจากเมืองแครง มาตั้งถิ่นฐานบริเวณวัดนี้

การวางแผนผังวัดยึดแม่น้ำเป็นหลัก เส้นแกนหลักจึงอยู่ในแนวทิศตะวันออกเฉียงใต้-ตะวันตกเฉียงเหนือ มีเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธาน พระอุโบสถอยู่ด้านหน้า

เจดีย์ประธานองค์นี้ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดให้พระยาราชสงครามเป็นนายงานบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ เพราะเป็นวัดที่ตั้งอยู่ใกล้กับนิวาสสถานของพระยาเกียรติพระยาราม ซึ่งเป็นบุพการีของพระบรมจักรีวงศ์ แต่

สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ. 2121-2136

วัดป่าแก้ว มีความเห็นจากนักวิชาการหลายท่านว่าวัดป่าแก้วก็คือวัดเจ้าพระยาไทย และต่อมามีชื่อว่าวัดใหญ่ชัยมงคล ซึ่งได้ชื่อมาหลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทำสงครามยุทธหัตถีแล้วทรงโปรดให้สร้างมหาสถูปขึ้นที่วัดป่าแก้ว ขนานนามว่า “ชัยมงคลเจดีย์”

ตลอดรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีศึกสงครามไม่ได้ขาด จึงไม่ปรากฏว่าได้สร้างวัดวาอารามใด ๆ คงแต่ทะนุบำรุงวัดที่มีมาก่อนแล้วเท่านั้น เช่น วัดใหญ่ชัยมงคล เป็นต้น ซึ่งเป็นวัดที่ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ได้กล่าวมาแล้วว่าวัดนี้ได้สร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าอู่ทอง และคงมีการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชด้วย

การวางแผนผังวัดใช้เส้นแกนหลัก อยู่ในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก มีเจดีย์แปดเหลี่ยมทรงระฆังตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ เป็นประธาน เป็นเจดีย์ทรงระฆังที่สูงใหญ่ที่สุดในพระนครศรีอยุธยา มีระเบียงคดล้อมรอบ พระอุโบสถอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ในปี พ.ศ. 2548 อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาจัดแต่งรอบฐานของฐานพระอุโบสถพบใบเสมาหินทรายและหินชนวนชนิดบางด้วย จึงมั่นใจว่าอาคารหลังหน้าองค์พระเจดีย์ประธานหลังนี้คือพระอุโบสถ ส่วนพระวิหารอยู่ด้านหลังหรือด้านทิศตะวันตก ภายในวัดยังประกอบไปด้วยเจดีย์รายและวิหารพระนอน

พระอุโบสถ มีร่องรอยของการมาต่อเติมในสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นพระอุโบสถชนิดมีมุข โถงหน้าหลัง ด้านหลังนั้นเชื่อมต่อกับระเบียงคด มีเสาร่วมใน แบ่งห้องออกเป็น 9 ห้อง ฐานแบบฐานปัทม ชนิดมีอกไก่ที่ท้องไม้ ผนังมีเสาอิง เคยสำรวจพบกระเบื้องเชิงชาย กระเบื้องกาบกล้วย ซึ่งเป็นกระเบื้องมุงหลังคา ปัจจุบันได้ถูกตัดแปลงเพื่อใช้ประโยชน์ทางด้านศาสนกิจแต่ยังคงรักษาผนังเดิมไว้

สำหรับพระวิหารนั้น มีมุขโถงด้านหน้า ภายในมีเสาร่วมใน ส่วนภายนอกมีเสาระเบียงรับหลังคาตับล่างสุด ลงมีการบูรณะซ่อมแซมในสมัยอยุธยาตอนปลายเช่นเดียวกัน

วิหารพระนอน การวางผังวางแกนหลัก อยู่ในแนวทิศเหนือ-ใต้ องค์พระนอนหรือพระพุทธรูปไสยาสน์บูรณะใหม่ทำด้วยสีขาว นอนตะแคงขวาเพราะเศียรหันไปทางทิศใต้ ภายในวิหารยังปรากฏเสาร่วมในกลม บัวหัวเสาทำเป็นบัวโถ คล้ายกับบัวหัวเสาอุโบสถวัดกุฎีดาว

พระเอกาทศรถ พ.ศ. 2136-2144

ในรัชกาลนี้ได้สถาปนาวัดวรเชษฐารามขึ้น เพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปัจจุบันมีวัดวรเชษฐอยู่ 2 แห่ง คนทั่วไปเรียกวัดวรเชฐนอก ซึ่งตั้งอยู่นอกเมืองด้านทิศตะวันตกกับวัดวรเชฐในซึ่งอยู่ในเกาะเมือง

พระยาโบราณราชธานินทร์ให้ความเห็นไว้ในหนังสืออธิบายภูมิสถานอยุธยาว่า วัดวรเชฐในหรือชื่อเป็นทางการว่า “วัดวรเชฐาราม” คือวัดที่พระเอกาทศรถสร้างเพื่อบรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระนเรศวร ต่อมาผู้ใดได้แย้งว่าน่าจะเป็นวัดวรเชฐนอก ก็ความเห็นว่าเป็นไปได้ทั้งสองวัด ผู้เขียนไม่อาจชี้ชัดว่าจะเป็นวัดใดวัดหนึ่งได้ แต่ขอเสนอแบบรูปทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของทั้งสองวัดนี้ไว้ ณ ที่นี้

วัดวรเชฐาราม หรือวัดวรเชฐใน ประทีป เพ็งตะโก เสนอความเห็นไว้ในประวัติ วัดวรเชฐ์และวัดวรเชฐารามของหนังสือ โบราณสถาน ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม 1 ฉบับพิมพ์เมื่อ ปี พ.ศ. 2551 สรุปความจากผลของการขุดค้นทางโบราณคดี บริเวณท้ายอุโบสถ ปรากฏชั้นดินทางวัฒนธรรม 4 ชั้น

ชั้นแรก เป็นชั้นที่อยู่อาศัยก่อนการสร้างวัด คืออยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21

ชั้นที่สอง เป็นชั้นที่สร้างวัดวรเชฐารามในพุทธศตวรรษที่ 22

ชั้นที่สาม เป็นชั้นที่มีการปฏิสังขรณ์วัดวรเชฐครั้งใหญ่

ชั้นที่สี่ เป็นชั้นที่พื้นที่ถูกทิ้งร้าง คงจะพร้อม ๆ กับการเสียกรุงครั้งที่ 2

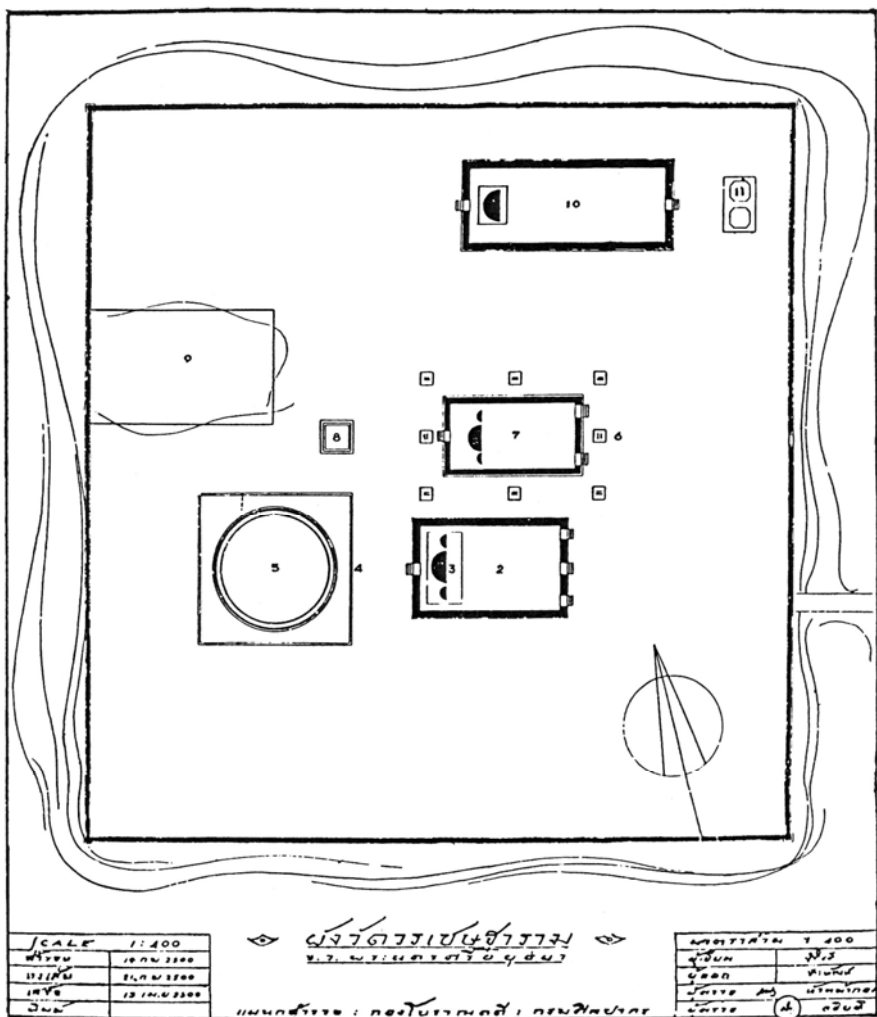
วัดจะตั้งอยู่ระหว่างพระราชวังหลวงกับพระราชวังหลัง มีกลุ่มวัดที่ตั้งอยู่ด้วยกันดังนี้

ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือคือวัดตึก

ด้านทิศตะวันออกคือวัดรโพธิ์และวัดระฆัง

ด้านทิศใต้คือวัดโลกยสุทราวาส

ด้านทิศตะวันตกคือวัดโลกสุทราวาสไปหมดแล้ว

การวางแผนผังวัด มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ด้านทิศเหนือ ด้านทิศตะวันตก และด้านทิศใต้มีคูน้ำเป็นเขต มีเจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานประทักษิณสี่เหลี่ยมเป็นประธานของวัด เจดีย์ประธานองค์นี้ไม่ได้ตั้งอยู่ตามเส้นแกนหลักถึงกลางของวัด แต่จะอยู่บริเวณด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของแผนผังวัด โดยมีพระวิหารตั้งอยู่ข้างหน้าหรือด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน ถัดขึ้นไปทางด้านทิศเหนือของวิหารคือตำแหน่งของพระอุโบสถ ถัดจากพระอุโบสถขึ้นไปเป็นซากอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมและด้านหน้ามีเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองฐานสิงห์สององค์ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน

เจดีย์ประธานมีการก่อสร้างทับซ้อน 2 ครั้ง ครั้งแรกก่อฐานประทักษิณเป็นฐานบัวลูกฟูกรองรับองค์เจดีย์ ลักษณะขององค์เจดีย์ประกอบไปด้วยฐานบัว 1 ชั้น ภายใต้ออกแก้ว 3 ชั้น บัวปากระฆัง องค์ระฆัง บัลลังก์สี่เหลี่ยมมีเสารองรับ ส่วนยอดซึ่งทำเป็นบัวฝาละมีและปล้องไฉนตามลำดับส่วนปลียอดหักหายไป และมีการปฏิสังขรณ์อีกครั้ง โดยก่อฐานประทักษิณหุ้มฐานองค์เจดีย์ ส่วนที่เป็นฐานบัวลูกฟูกคงเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ส่วนองค์เจดีย์ถูกหุ้มตามระเบียบการก่อสร้างเดิม รูปแบบขององค์เจดีย์แบบนี้พบในสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 การปฏิสังขรณ์เจดีย์ประธานคงมีขึ้นอีกครั้งหนึ่งพร้อมกับการสร้างอุโบสถ ราวพุทธศตวรรษที่ 23*¹

วิหารหลวง ตั้งอยู่ด้านหน้าขององค์พระเจดีย์ประธาน มีหลักฐานว่า มีการก่อสร้างซ้อนทับกันถึง 3 ครั้ง แต่ละครั้งเป็นการรื้ออาคารเดิมเพื่อสร้างใหม่ทั้งสิ้น ครั้งหลังสุดพระวิหารก่อสร้างบนชานลา ลักษณะวิหารมีมุขหน้า-หลัง ส่วนฐานก่อฐานบัวคว่ำรองรับผนัง มีประตูทางเข้าออกเฉพาะด้านหน้า 2 ประตู ภายในวิหารหลวงด้านหลังก่อฐานยกระดับให้สูงจากพื้นเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นหลายองค์ พระประธานมีขนาดใกล้เคียงกับพระประธานในพระอุโบสถที่พระเศียรหักไปแล้ว นอกจากนี้ยังมีฐานชุกชี ประดิษฐานพระพุทธรูปโดยรอบพระประธานอีกจำนวน 7 องค์ ยังมีเสาร่วมใน ในพระวิหารด้วย

พระอุโบสถ มีผังอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบ่งออกเป็น 6 ห้อง ฐานอาคารก่อเป็นบัวคว่ำรองรับผนัง มีประตูทางเข้าด้านหน้า 2 ช่อง ด้านหลัง 2 ช่อง หน้าต่างด้านข้างด้านละ 1 ช่อง ด้านหน้า 1 ช่อง อยู่ตรงกลางระหว่างประตูทั้งสองข้าง ผนังทั้ง 4 ด้าน ตั้งตรง มีเสาอิงก่อประสานกับผนัง ผนังด้านหน้าคือที่บึงอกไก่ประดับด้วยเครื่องถ้วย ลักษณะการประดับ วางรูปแบบดาวล้อมเดือน ดวงใหญ่อยู่ตรงกลางผนัง แวดล้อมไปด้วยกลุ่มดาวล้อมเดือนขนาดเล็กกว่า ด้านข้างของผนังด้านหน้ายังมีซุ้มประธานที่ยังอยู่ในผนัง และมีไม้แปห้วเสายิงคงพาดอยู่ในตำแหน่งเดิมกับร่องแปลน มีพระประธานขนาดใหญ่ปางมารวิชัย ก่ออิฐถือปูนขนาดหน้าตักกว้าง 3.40 เมตร สูงถึงฐานจอมโมลี 3.70 เมตร ผนังด้านข้างก่ออิฐเป็นแท่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นอาสนะสงฆ์

หลักฐานที่ยังคงเหลืออยู่ พอจะวิเคราะห์รูปทรงของอาคารได้ดังนี้

- ระบบซุ้มประธานพาดผนัง
- หลังคาซ้อน 2 ชั้น ๆ ละ 3 ตับ

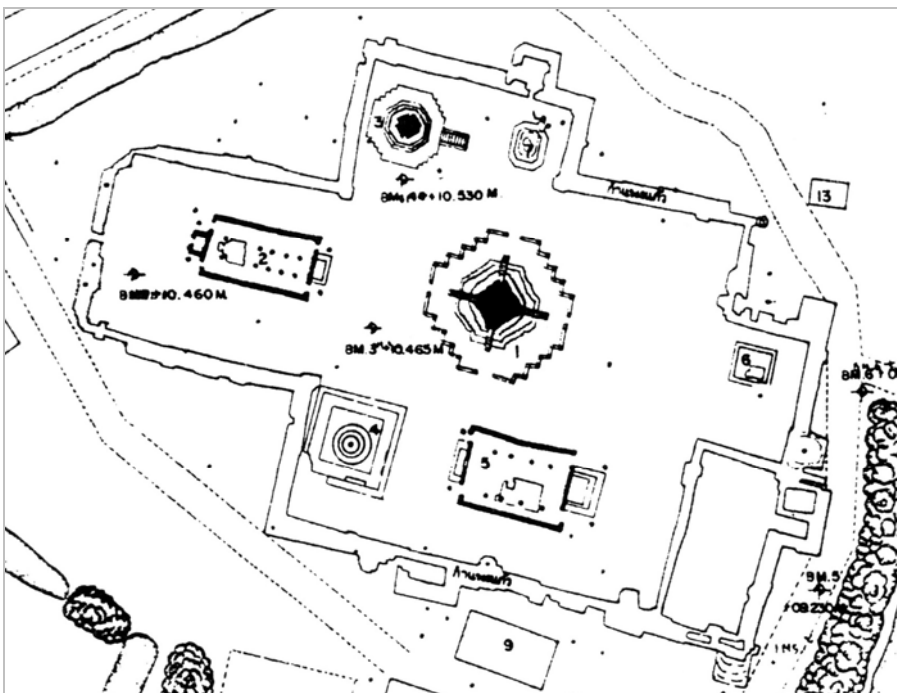
ระบบซุ้มประธานพาดผนัง แล้วตั้งเสาตึกค้ำค้ำขึ้นไปรับซุ้มเอ็ก ซึ่งซุ้มเอ็กจะเป็นที่ตั้งของใบค้ำเพื่อตั้งขึ้นไปรับอกไก่ หลังคาตบที่ 2 และ 3 จะฝากไว้กับเสาตึกค้ำ 2 ตัวเป็นตัวรับหลังคาแต่ละตบวิเคราะห์ได้จากแปห้วเสายิงที่ยังปรากฏอยู่

หลังคาซ้อนสองชั้น ๆ ละ 3 ตับนั้น ดูได้จากผังพื้นอาคารขนาดกว้างประมาณ 9.07 เมตร ยาว 16.19 เมตร ซ้อนล่างจะใช้พื้นที่ระหว่างห้องแรกและห้องหลังอีก 4 ห้อง ที่อยู่ตรงกลางคือพื้นที่ของหลังคาซ้อนบน ซึ่งมีความยาว 10 เมตรเศษ รูปแบบกำลังงาม ถ้ามีการซ้อน 3 ชั้น จะเหลือพื้นที่หลังคาด้านยาว 5 เมตรเศษเท่านั้น ผิดสัดส่วนทางสถาปัตยกรรมเป็นอย่างมาก

การประดับตกแต่งด้วยเครื่องถ้วยที่ดี บัวของหัวเสาอิงผนังแบบบัวแวง ศิลปะการตกแต่งแบบนี้ ล้วนแต่มานิยมกันในสมัยอยุธยาปลาย เช่น การประดับเครื่องถ้วยชาม ที่ซุ้มประตูวัดมหาธาตุ การประดับเครื่องถ้วยเงินที่บัลลังก์ เจดีย์ประธานวัดสามวิหาร เป็นต้น

*1 อ่างแล้ว

วัดวรมหาธรรมคุณ (นอก) ทำให้การของขุนหลวงหาวัด กล่าวถึง มหานรธา แม่ทัพพม่ายกเข้ามา ล้อมกรุงศรีอยุธยา ตั้งค่ายล้อมกรุงที่ตำแหน่งพลต่าง ๆ 8 แห่ง ด้านทิศตะวันตกตั้งอยู่ที่ “วัดวรมหาธรรมคุณ” ในแผนที่เก่าสมัยรัชกาลที่ 6 ตำแหน่งนี้เขียนไว้ว่า “พระปรางค์วัดวรมหาธรรมคุณ” มีคลองวัดวรมหาธรรมคุณไหลผ่านมาจาก ทางทิศตะวันตก เพื่อให้ไปลงแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตรงข้ามกับวัดภูเขาทอง ต่อมาเมื่อพระสงฆ์และแม่ชีเข้าไป พำนักและพยายามจะก่อตั้งให้เป็นวัด แล้วใช้ชื่อว่า “วัดวรมหาธรรมคุณ” อยู่ระยะหนึ่ง เมื่อเรื่องราวของ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ปลุกกระแสน้ำมาจากวัดวรมหาธรรมคุณ จึงกลายมาเป็นวัดวรมหาธรรมคุณอีกครั้ง เรื่อง วัดวรมหาธรรมคุณนอก-ใน ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นจะไม่กล่าวซ้ำในที่นี้อีก

ยังไม่อาจกำหนดว่าผังก่อสร้างของวัดจะเป็นรูปใด เพราะเหลือกำแพงด้านทิศเหนืออยู่ด้านเดียว แต่โดยภาพรวมของวัด จะมีคูน้ำล้อมรอบวัด มีบางตอนต้นเงินหมดแล้ว คงจะใช้ดินที่ขุดคูขึ้นมาถมให้เป็นที่สูงก่อนการก่อสร้าง คูน้ำจึงเป็นขอบเขตของวัดหรือเสมาคงคาหรืออุทกเสมา แล้วมีกำแพงก่ออิฐอีกชั้นหนึ่ง กำแพงก็ไม่ก่อเป็นเส้นตรงแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีการยกกะเปาะด้านข้างออก ด้านหน้ามีเหลือซุ้มประตูด้านข้างเพียงประตูเดียว การวางแผนผังอาคารใช้แกนทิศตะวันออก-ตะวันตกเป็นแกนหลัก มีองค์พระปรมาภิไธยเป็นประธาน ฐานปรมาภิไธยมีระเบียงประทักษิณ ขอบระเบียงย่อมุม 20 มุม แต่ละมุมทำเป็นเสามีหัวเม็ด ผนังกระเบื้อง มีช่องกุหาเล็ก ๆ ลักษณะช่องโค้งแหลมด้านบน ช่องกุหาเหล่านี้น่าจะเป็นช่องดวงประทีปหรือช่องโคม เหมือนกับที่ผนังพระอุโบสถ วัดพระยาแมน ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเพทราชา

ส่วนองค์ปรมาภิไธยมีซุ้มทิศทั้ง 4 ทิศ ด้านทิศตะวันออกเจาะช่องเป็นประตูเข้าไปสู่เรือนธาตุ มีบันไดทางขึ้นซุ้มทั้ง 4 ทิศ องค์ปรมาภิไธยเป็นรูปฝักข้าวโพดอย่างแท้จริง จากฐานชั้นล่างสุดถึงฐานของเรือนธาตุ ใช้อิฐแผ่นหนา จากเรือนธาตุถึงยอดใช้อิฐแผ่นบางและเล็กกว่า

วิหาร ตั้งอยู่ด้านหลัง หรือทิศตะวันตกของปรมาภิไธย มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่มีมุขยื่นออกไปทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มีประตูทางเข้าออก ด้านสกัด ด้านละ 2 ช่อง ตรงกลางทำเป็นสิห์บัญชีร ผนังด้านข้างไม่มีช่องหน้าต่าง ฐานรับผนังเป็นฐานปัทม์ชนิดมีลูกแก้วอกไก่ บริเวณริมขอบและด้านบนของประตูหน้าต่างมีก้อนอิฐก่อยื่นออกจากผนัง ใช้เป็นที่รับปูนก่อ กรอบเสาประตูหน้าต่างและซุ้มข้างบน บริเวณฐานซุชชีก่อเป็นแท่นฐานบัวรองรับ สิ่งก่อสร้างที่ก่อด้วยอิฐอาจจะเป็นรูปเจดีย์หรือปราสาท แต่ส่วนยอดนั้นหักหายไป คงเหลือแต่ช่องกุหา 4 ทิศ มีแท่นฐานพระพุทธรูปประจำทุกซุ้มกุหา ปัจจุบันเหลือเพียงฐานกับหน้าตักพระพุทธรูป

เนื่องจากไม่มีเสาร่วมใน โครงสร้างหลังคาจึงต้องเป็นระบบช่อประธานพาดผนัง ด้านหน้ามีมุขโถง โดยมีเสารับโครงหลังคามุขหน้า 4 ต้น 2 ต้นคู่ไป รับโครงจั่วบนสองต้นคู่ตัดออกไปรับหลังคาปีกนก ส่วนด้านหลังทำเป็นมุขเด็จ ภายใตมีแท่นพระเหลือแต่แท่นส่วนองค์พระนั้น ไม่มีแล้ว

หลังคาน่าจะมุงด้วยกระเบื้องกาบกล้วย เพราะขุดพบบริเวณฐานของอาคารเป็นจำนวนมาก รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบนี้ หลังคาน่าจะซ้อน 3 ซ้อน ๆ ละ 3 ชั้น กล่าวคือ ความกว้างของอาคาร 14 เมตร ยาว 27.00 เมตร แบ่งออกเป็น 7 ห้อง ซ้อนล่าง ส่วนที่เป็นมุขโถง และอีก 2 ซ้อน จะอยู่ที่ตัวอาคาร ซ้อนบนด้านบนจะยาวประมาณ 17 เมตร จะให้สัดส่วนที่เหมาะสม

อุโบสถ ตั้งอยู่ด้านใต้ของปรมาภิไธย มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 12 เมตร ยาว 18 เมตร มีมุขยื่นออกมาจากผนังสกัดด้านหน้า ผนังทั้ง 4 ด้านยังเหลืออยู่ ความสูงประมาณระยะท้องข้อ ผนังด้านสกัดทั้งด้านหน้าและหลัง มีช่องประตูเข้าออกด้านละ 2 ช่อง ตรงกลางเป็นช่องหน้าต่าง ผนังด้านข้างเจาะช่องหน้าต่างข้างละ 1 ช่อง ตรงกลาง ฐานเชิงผนังทำเป็นฐานปัทม์

นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ทรงระฆัง ตั้งอยู่ด้านหลังของอุโบสถ กำหนดอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20-22 กับเจดีย์ทรงปราสาท ตั้งอยู่ริมกำแพงด้านทิศเหนือ ระหว่างปรมาภิไธยกับวิหาร กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 22

สมัยพระเจ้าอยู่หัวทรงธรรม พ.ศ. 2145-2170

ในรัชกาลนี้พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาามีเหตุการณ์ที่กล่าวถึงสิ่งก่อสร้างไว้ดังนี้

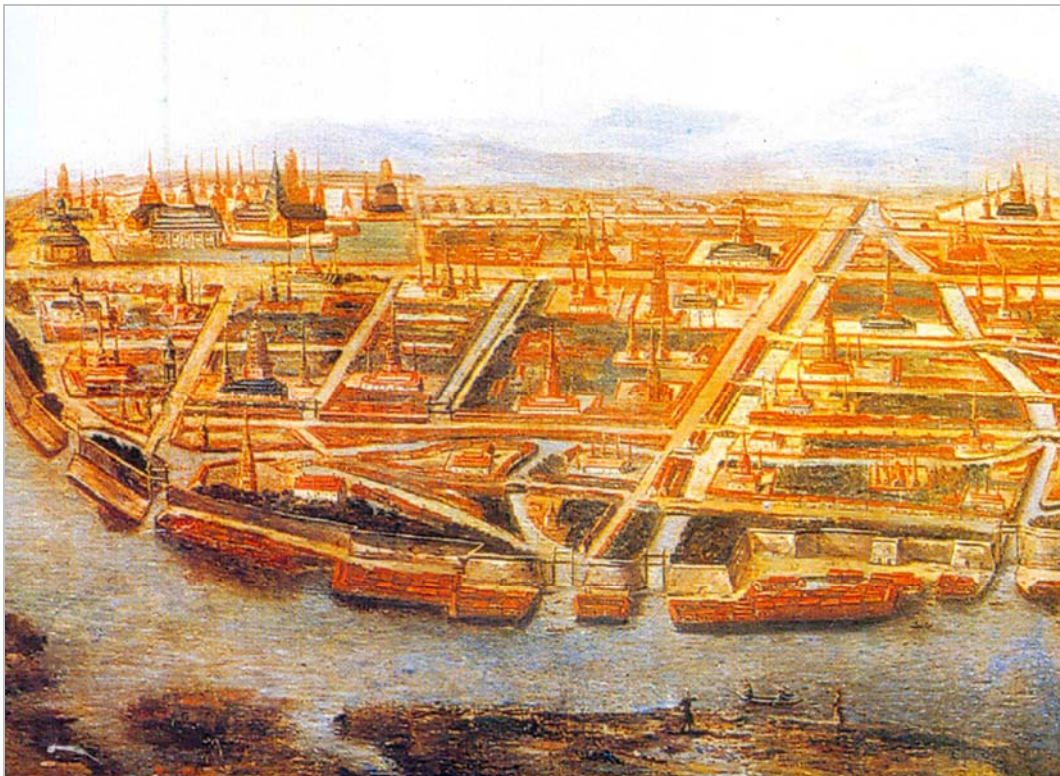
- ชักพระมงคลบพิตรจากฝ่ายตะวันตกพระราชนิเวศน์ มาทำมณฑปไว้ฝ่ายตะวันตก
- สร้างวัดพระพุทธรูปที่สระบุรี

- ตัดทางหลวงแต่ท่าเรือ ไปพระพุทธรบาท
- สร้างตำหนักท่าเจ้าสนุก
- พระปรางค์วัดมหาธาตุพัง

พระมงคลบพิตร ศักราช 965 ปีเถาะ เบญจศก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ชักพระมงคลบพิตรอยู่ฝ่ายตะวันออกมาไว้ฝ่ายตะวันตกแล้วให้ก่อพระมณฑปไว้

“พระมงคลบพิตรเดิมประดิษฐานอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ก็จะตรงกับวัดชีเชียงที่สร้างขึ้นในสมัยพระชัยราชาธิราช สาเหตุแห่งการเคลื่อนย้ายไม่ได้บอกไว้ว่าเพราะเหตุอะไร ต่อมาได้ทรงโปรดให้พูนดินหน้าวิหารแถบเพื่อเป็นที่ทำการพระเมรุ” อาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่จะต้องย้าย พระมงคลบพิตรให้ออกไปอยู่ฝ่ายตะวันตก

อาคารที่หลวงพ่อมงคลบพิตรประดิษฐานอยู่เดิมก่อนเคลื่อนย้ายมีรูปทรงแบบโคทราบ แต่เพียงว่าเมื่อย้ายไปอยู่ที่แห่งใหม่ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สถาปนาเป็นมณฑป สำหรับเป็นที่ประดิษฐาน มณฑปที่กล่าวถึงนี้มีปรากฏอยู่ในแผนที่กรุงศรีอยุธยา สมัยของโยฮันเนสวิงโบนส์ (Johannes Vingboons) ชาวฮอลันดา ชื่อภูมิทัศน์ของกรุงยูเดีย นครหลวงแห่งราชอาณาจักรสยาม (Afbeldinge der Stadt Iudiad Hooft des choonincrick Siam) ซึ่งทำขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตรงตามตำแหน่งวิหารหลวงพ่อมงคลบพิตรปัจจุบัน เป็นรูปมณฑปฐานแปดเหลี่ยม

ยังมีสระน้ำขนาดใหญ่อยู่คู่กันตรงมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัดชีเชียง เป็นสระน้ำขนาดใหญ่มี 6 เหลี่ยม จะเป็นไปได้หรือเปล่านั้นเป็นรากฐานเก่าของมณฑปหลังเดิมของหลวงพ่อมงคลบพิตรในสมัยพระเพทราชาได้แปลงมณฑปพระมงคลบพิตรเป็นมหาวิหาร ซึ่งจะกล่าวตอนต่อไปในรัชกาลของสมเด็จพระเพทราชา

วิหารแกลบ เป็นอาคารขนาดใหญ่โตนัก ดูจะไม่สัมพันธ์กับกลุ่มอาคารในบริเวณนั้น ไม่ว่าจะเป็นบ่อน้ำ วัดพระศรีสรรเพชญ์ หรือวิหารพระมงคลบพิตร และอยู่มาได้จนถึงปัจจุบัน จะไม่มีความสำคัญเสียเลยก็ดูจะเป็นเรื่องผิดปกติอย่างมาก ๆ หากจะพิจารณาจากเอกสารพระราชพงศาวดารที่กล่าวถึงว่าบริเวณวัดชีเชียงให้พุนดินเป็นที่ทำพระเมรุ อาคารต่าง ๆ ที่เป็นของวัดชีเชียงจะต้องถูกรื้อถอนออกไปแล้วทำไมจึงเหลืออาคารวิหารแกลบนี้ไว้

จากหลักฐานที่ยังเหลืออยู่เป็นอาคารที่มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้าง 9.70 เมตร ยาว 16.40 เมตร แบ่งอาคารออกเป็น 5 ห้อง มีเสาร่วมใน เส้นผ่าศูนย์กลาง 80 เซนติเมตร มีมุขโถงหน้าหลังฐานรับผนังทำเป็นฐานบัว มีลูกแก้วอกไก่ที่ห้องไม้ วางแผนผังให้แกนหลักอยู่ในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก มีฐานชุกชีอยู่ในอาคารด้านทิศตะวันตก ประตูเข้าออกด้านหน้า 2 ช่อง ด้านหลัง 2 ช่อง เช่นเดียวกัน แต่ละช่องมีบันไดทางขึ้น

เนื่องจากมีฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระประธาน จึงเป็นอาคารทางพุทธศาสนา แน่นอน แผนที่ Iudea ของ ดาวิด วิลโบนส์ และ โยฮันเนส ริงโบนส์ (David and Johannes Vingboons) ชาวฮอลันดา เขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2206 ตรงกับสมัยพระนารายณ์มหาราช ตำแหน่งของวิหารแกลบนี้ยังมีวัดและเจดีย์ทรงจอมแหขนาดใหญ่ และอาคารทรงจั่วซ้อน 3 ชั้น ปรากฏให้เห็นอยู่ และน่าจะเป็นตำแหน่งเดียวกับวัดชีเชียง สมัยพระชัยราชาจะเป็นวัดพระรามก็คงไม่ใช่ เพราะมีวัดอยู่ในตำแหน่งวัดพระรามปัจจุบันนี้ด้วย

ความจริงมีเรื่องที่จะต้องวิเคราะห์และค้นคว้าอีกมาก ข้อมูลจากแผนที่หลายฉบับหลายสมัยอาจช่วยให้การตีความประวัติศาสตร์อยุธยาได้มากขึ้น ซึ่งผู้เขียนคงจะต้องหาโอกาสที่จะศึกษาต่อไปสำหรับในหนังสือเล่มนี้ ไม่ได้เน้นเรื่องประวัติศาสตร์ อาจจะทำให้ผู้ออกนอกเรื่องจากหัวข้อที่เขียนนี้มากเกินไป จึงขอทิ้งคำถามไว้เท่านี้ก่อน อาจมีผู้สนใจศึกษาให้คำตอบนี้ได้

ตำหนักท่าเจ้าสนุก เป็นตำหนักที่สร้างขึ้นเป็นที่ประทับในระหว่างเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธบาท จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ หลักฐานสิ่งก่อสร้างที่พื้นดินขึ้นมาไม่เหลือให้เห็นแล้ว กลายเป็นที่ที่ราษฎรเข้าไปอยู่อาศัยและทำสวน

สมัยอยุธยาตอนปลาย

ตั้งแต่สมัยพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2143 - เสียกรุงครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310

สมัยพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2173-2187

ในรัชกาลนี้มีการสถาปนาสิ่งก่อสร้าง เช่น วัด ปราสาทราชวัง เป็นจำนวนมากเท่าที่มีเอกสารระบุไว้ชัดเจนมี

- สร้างวัดไชยวัฒนาราม
- ถ่ายแบบพระนครหลวง (นครวัด) มาสร้างปราสาทนครหลวงที่ริมวัดเทพจันทร์
- สถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์
- สถาปนาพระมหาปราสาทจักรวรรดิไพชยนต์
- สถาปนาพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพอาสน์ ณ เกาะบางปะอิน
- สถาปนาวัดชุมพลนิกายราม
- ปฏิสังขรณ์ปราสาทวัดมหาธาตุ
- ตกแต่งพระตำหนักธารทองแดง
- สร้างศาลที่พักระหว่างทาง จากตำหนักท่าเจ้าสนุกถึงพระพุทธรบาท
- ย้ายเทวสถานพระอิศวรพระนารายณ์มาตั้งไว้ที่ชุกุน
- ยกกำแพงพระราชวังออกไป (ริมน้ำ)
- สถาปนาพระมหาปราสาทวิหารสมเด็จพระ

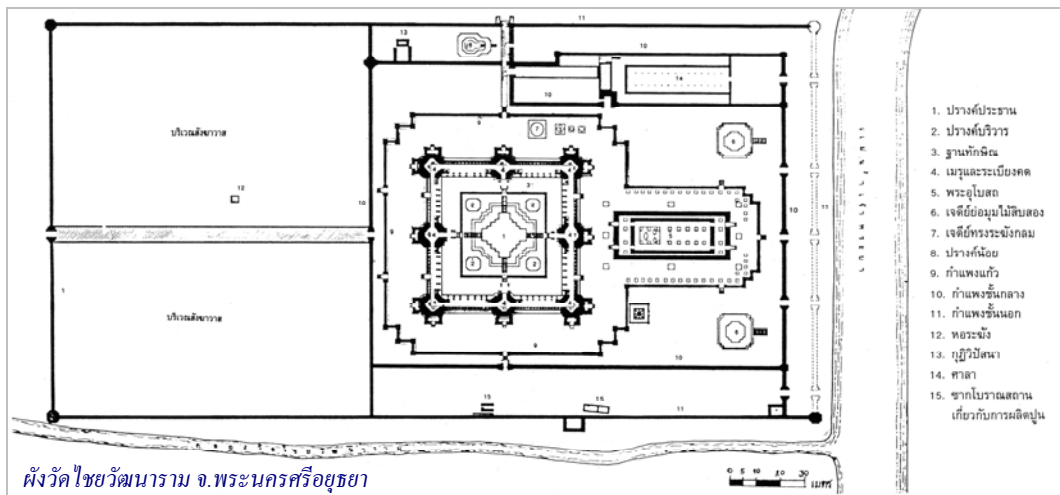
วัดไชยวัฒนาราม ตั้งอยู่นอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา พระเจ้าปราสาททองทรงสถาปนาเป็นวัดขึ้นในนิเวศสถานของพระราชธานี ในปี พ.ศ. 2173 อันเป็นที่เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ

วัดไชยวัฒนารามสร้างบนพื้นที่กว้าง 160 เมตร ยาว 310 เมตร ในแนวตะวันออก-ตะวันตก โดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา กล่าวได้ว่าวัดนี้ตั้งตรงทิศทางตามคตินิยมในการสร้างวัดที่ปฏิบัติเป็นประเพณีสืบต่อกันมา คือมักจะสร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือหันไปสู่อุทิศทางสัญจรอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่าง สำหรับวัดไชยวัฒนารามนั้นตรงตามคตินิยมทั้ง 2 คือหันไปทางทิศตะวันออกและหันสู่แม่น้ำ ซึ่งเป็นทางสัญจรและยังสอดคล้องกับเหตุการณ์ในพุทธประวัติที่กล่าวว่าพระโพธิสัตว์ทรงประทับภายใต้ต้นโพธิ์ หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกสู่แม่น้ำเนรัญชรา ทรงบำเพ็ญสมาธิจนบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ พระพุทธรูปซึ่งเป็นหลักของวัดแทนองค์พระพุทธเจ้า คือพระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิซึ่งเป็นปางที่แสดงเหตุการณ์ตอนพระพุทธองค์ตรัสรู้

สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นภายในวัดไชยวัฒนารามในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ถูกกำหนดอยู่ในตำแหน่งที่สมดุล ตั้งอยู่บนพื้นที่ยกระดับสูงลดหลั่นกับขึ้นไปเป็นลำดับ โดยปราสาทประธานตั้งอยู่ตรงศูนย์กลางของวัดเป็นระดับสูงสุด

ปราสาทประธานตั้งอยู่บนฐานทักษิณ มีปราสาทขนาดย่อม 4 องค์ ตั้งอยู่ตรงมุม บนฐานทักษิณเดียวกัน ถัดออกมาเป็นแนวระเบียงคด ตามแนวระเบียงคดตรงทิศทั้งแปดมีอาคารทรงปราสาทที่เรียกกันว่าเมรุทิศและเมรุมุม พระอุโบสถตั้งอยู่นอกแนวระเบียงคดทางทิศตะวันออก ทั้งหมดมีกำแพงแก้วล้อมรอบชั้นหนึ่ง นอกกำแพงแก้วซ้ายขวาหน้าพระอุโบสถมีเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองข้างละองค์ มีกำแพง

ชั้นกลางและชั้นนอกล้อมรอบอีก 2 ชั้น แบ่งประโยชน์ใช้สอยของพื้นที่อย่างเป็นสัดส่วน โดยพื้นที่ด้านตะวันตกของวัดระหว่างกำแพงชั้นกลางกับชั้นนอกเป็นเขตสังฆาวาส ยังปรากฏหอรขัง 1 องค์ มีทางฉนวนตัดผ่านกลางพื้นที่สังฆาวาสตรงออกประตูท้ายวัด

บรรดาสถาปัตยกรรมอื่นๆ นอกจากนี้ ล้วนก่อสร้างเพิ่มเติมมาในสมัยหลัง ได้แก่ กลุ่มเจดีย์ 4 องค์ นอกระเบียงคตด้านเหนือ ศาลาเนกประสงค์ ปรางค์น้อย และกุฏิวิปัสณาซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกำแพงชั้นกลางกับชั้นนอกด้านเหนือ การก่อสร้างสถาปัตยกรรมกลุ่มนี้ทำให้จำเป็นต้องขยายกำแพงชั้นนอกด้านนี้ออกไปอีกเล็กน้อย

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เคยเสด็จมาวัดไชยวัฒนาราม 2 ครั้ง โดยตามเสด็จพระพุทธเจ้าหลวงครั้งหนึ่ง เสด็จโดยลำพังอีกครั้งหนึ่ง ครั้งหลังนี้พระยาโบราณราชธานินทร์ ได้ลากถางบริเวณวัดไชยวัฒนารามให้สะอาดจนสามารถศึกษาได้ชัดเจนขึ้น ทรงอธิบายสิ่งสำคัญของวัดไว้ตรงกันกับที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แต่บริเวณต่อมาจากระเบียงคตด้านตะวันออกทรงเห็นว่ามียุทธหลวงและ

พระอุโบสถตั้งเรียงกันออกมา เข้าใจว่าเวลานั้นบริเวณนี้คงถูกขุดทำลายลงหมดแล้ว เห็นแต่เพียงเนินดินสองเนิน แต่เมื่อได้ดำเนินการขุดแต่งบริเวณนี้แล้วพบว่ามิใช่พระอุโบสถเพียง 1 หลังเท่านั้น

อาคารประเภทเครื่องมุง นอกจากกระเบื้องคตแล้ว ก็มีศาลาการเปรียญตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ยังเห็นหลุมเสาศาลาและมีไม้ไผ่อยู่ข้างต้น

พระอุโบสถอยู่ด้านหน้าในแกนทิศตะวันออกของพระปรางค์ประธาน ตั้งอยู่บนชานาลาก่อฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ขยกระดับพื้นให้สูงขึ้น รอบชานาลากจะมีกำแพงเตี้ย ๆ ล้อมรอบ มีเสาดั้งรับชายคาปีกนก (ด้านหน้าและหลัง) มีบันไดทางขึ้นชานาด้านหน้าหลัง ด้านละ 2 บันได ตัวพระอุโบสถ ชำรุดเหลือเฉพาะฐาน ซึ่งทำโครงสร้างเป็นแนวคานก่ออิฐติดกัน เป็นช่องสี่เหลี่ยมรองรับเสาและผนัง ในช่องคานถมดินเหนียวอัดแน่น

รูปทรงของพระอุโบสถจะคล้ายกับพระอุโบสถของวัดหน้าพระเมรุ คือ มีเสาร่วมใน มิมุขหน้า-หลัง เป็นมุขเด็จ มุขหลังประดิษฐานพระพุทธรูป มีประตูทางเข้าพระอุโบสถ 2 ข้าง ของมุขหน้าหลังหลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาแบบกาบกล้วย ประดับกระเบื้องเชิงชายด้วยลายเทพพนม (ประทีป เฟื้องตะโก : วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 2537)

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่ารัชกาลนี้ ได้บูรณปฏิสังขรณ์ และก่อสร้างวัดวาอารามดำหนัก พระที่นั่ง มหาปราสาท เป็นจำนวนมาก จะขอยกเรื่องราวเป็นตอน ๆ มารวมไว้ ดังนี้

จักรวรรดิไพชยนต์ สักราช 994 (พ.ศ. 2175) จัตุรศก ทรงพระกรุณาสร้างปราสาทองค์หนึ่ง สิบเอ็ดเดือนเสร็จ ให้นำมาว่าศิริยศโสธรรมหาพิมานบรรยงก์ ในเพลากลางคืน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระศุบินนิมิตว่า สมเด็จพระอินทราชาเสด็จลงมาบังแทบพระองค์ไสยาสน์ ตรัสบอกให้ตั้งจักรพายุแล้วสมเด็จพระอินทราชาหายไป เพลาเช้าเสด็จออกขุนนาง ทรงพระกรุณาตรัสเล่าพระศุบินให้โหราพฤตจารย์ทั้งปวงฟัง พระมหाराชครูปุโรหิต โหราพฤตจารย์ ถวายพยากรณ์ ทำนายว่า เพลาวานนี้ ทรงพระกรุณาให้ชื่อพระมหาปราสาทว่า ศิริยศโสธรรมหาพิมานบรรยงก์นั้น เห็นไม่ต้องนามสมเด็จพระอินทราชา ซึ่งลงมาบอกให้ตั้งจักรพายุ อันจักรพายุนี้เป็นที่ตั้งใหญ่มหาพิชัยสงคราม อาจจะมีเสียได้ซึ่งปัจฉามิตรทั้งหลาย ขอพระราชทาน เอนามจักรอันนี้ ให้ชื่อพระมหาปราสาทว่า “จักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท” ตามลักษณะเทพสังหรณ์ในพระศุบินนิมิตอันประเสริฐ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสได้ทรงฟัง มีพระทัยปรียกยิ่งนัก จึงได้แปลงชื่อ พระมหาปราสาทตามคำพระมหाराชครูทั้งปวง

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพาอาสน์และวัดชุมพลนิกายาราม ในปี พ.ศ. 2175 พระราชเทวี ประสูติราชบุตรองค์หนึ่ง พระญาคิวศ์เหลือเห็นเป็น 4 กร แล้วปรกติเป็น 2 กร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตรัสแจ้งความมหัศจรรย์ ก็พระราชทานพระนามว่า “พระนารายณ์ราชกุมาร” ในปีนั้นทรงพระกรุณาให้สร้างพระที่นั่ง ไอศวรรย์ทิพาอาสน์ ณ เกาะบางปะอิน มีพระราชนิเวศน์ปรางค์ประกอบพญาชาติภิมรินทร์ เป็นที่สำราญราชหฤทัยพระพาสราษตระกูล สุริวงศ์องคนริทั้งปวง แล้วสร้างพระอารามเคียงพระราชนิเวศน์ ถวายเป็นสังฆทาน มีพระเจดีย์ วิหาร เป็นอาทิสำหรับพระศาสนา เสร็จบริบูรณ์แล้ว ให้นำมาชื่อ “วัดชุมพลนิกายาราม” เมื่อเดือนยี่ปลายปีนั้น

ปฏิสังขรณ์พระปรางค์วัดมหาธาตุ สักราช 995 (พ.ศ. 2176) ปีระกา เบญจศก ทรงพระกรุณาให้สถาปนาพระปรางค์วัดมหาธาตุอันทำลายลงเก่า เดิมในองค์สูง 19 วา ยอดคนกฐล 3 วา จึงดำรัสว่าทรงเก่าล้านัก ก่อใหม่ให้องค์สูงเส้น 2 วา ยอดคนกฐลไว้ เข้ากันเป็นเส้น 5 วา ต่อแล้วเห็นเพรียวอยู่ ให้เอา “ไม้มะค่า” มาแทรกตามอิฐเอาปูนบวก 9 เดือนเสร็จ

พระปรางค์วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา (ภาพถ่ายสมัยรัชกาลที่ 6)

พระตำหนักและศาลารายทางไปพระพุทธบาท ถึงเดือน 12 ทรงพระกรุณาสั่งว่า พื้นที่ศาลารายทางเกี่ยวข้องแล้ว จะเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ให้ยกช่างขึ้นไปตกแต่งพระตำหนักให้ ธารทองแดง และให้ใช้น้ำมาแต่ธารทองแดง ให้สนุกสนาน และทางสกลมารคแต่ทำเจ้าสนุกไปท้ายพิณนั้น คิดให้มีน้ำและศาลาโดยระยะทางผู้คนจะได้อาศัย เสนาบศิริรับพระราชโองการแล้วก็ยกช่างและไพร่ขึ้นไป เหน็บแบ่งให้ตกแต่ทำเจ้าสนุก และแบ่งให้ทำศาลาขุดบ่อบางขโมด ตำบลบ่อโศกนั้น ให้ขุดบ่อริมต้นโศก จึง ให้ซื้อบ่อโศก แล้วขึ้นไปขุดบ่อทำศาลากลางทาง พอพระสงฆ์และสามเณรเดินขึ้นไปเห็นทำศาลาอยู่ เจ้าสามเณรจึงว่าศาลาทั้ง 5 ห้อง คั่นเสียดัก 2 ห้อง “ก่อนเป็นฝากรองให้ดี คนจะได้อาศัยนอน” ถ้าไม่มีฝาเสื่อ จะกินเสียดัก ข้างทั้งปวงฟังเจ้าเณรว่า เห็นชอบก็ทำตาม ครั้นทำเสร็จแล้ว จึงให้นามชื่อว่า “ศาลาเจ้าเณร” และที่ ตำบล “หนองคณทิ” มีน้ำอยู่แล้ว ก็ทำ “ศาลา” ไว้สำหรับอาศัย และไพร่ซึ่งทำศาลาลงไปตักน้ำกินได้คณทิ ไบหนึ่ง จึงให้ซื้อหนอง “คณทิ” และช่างกองใหญ่ยกขึ้นไปทำพระตำหนักกรมธรร “ท้ายธารทองแดง” ติดต่อบ่อน้ำ เปิดปิดให้ไหลเชื่อมมาแต่ธารทองแดง อันพระราชนิเวศน์ ซึ่งทำนั้น ในดงพญาขันธุ์ริมขึ้นชื่อชิดเป็นที่ สำราญราชหตุทัยปีนชเรศตรีศวรยัตริย์ สรรพแสนสนุกแล้ว คิดผ่อนทางชลขลาก็ให้ไหลลงลงมา ยัง ห้วยศิลาค้าย จึงให้นามว่า “พระราชนิเวศน์ธารเกษม” แล้วให้วันจรกนำออกไปแต่ง ธารโศกปลาย ธารทองแดง เป็นที่ประพาสแห่งหนึ่ง ตกแต่งพระราชนิเวศน์ธารเกษมธารทองแดงบริเวณพระพุทธบาทและ สกลมารคทั้งปวง 3 เดือนเสร็จ

ย้ายเทวสถาน สักราช 998 (พ.ศ. 2179) ปีชวด อัฐศก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้รื้อเทวสถาน พระอิศวรพระนารายณ์ไปตั้งยังชิกุน ในปีนั้นให้ยกกำแพงพระราชวังออกไป

สร้างมณฑปปราสาทวิหารสมเด็จพระ

เพลิงไหม้มหาปราสาท เพลาเข้าแล้วห้านาฬิกา เมฆตั้งพยับคลุ้มขึ้นข้างปัจฉิมทิศ ฝนตก พริ้ว ๆ ลงมา ทรงพระกรุณาตรัสแก่พระโหราว่า ฝนตกลงมาสิ้นเหตุแล้วกรรมัง พระโหรากราบทูลว่า

ขอพระราชทานงดก่อน พอสิ้นคำลง อสนีเปรียบลงมาต้องเหมพระมหาปราสาทเป็นเพลิงติดปลั่งขึ้นไหม้ลามลงมา คนทั้งหลายซึ่งอยู่ในพระราชวังมิรู้จะทำประการใด และ “คืนูกอันคาคหลังคานั้นได้ไหลลงมาคังห้าฝน”

สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. 2199-2225 (หรือ 2231)

สมัยนี้นับว่าเป็นยุคทองของวรรณคดีสมัยอยุธยา และในวรรณคดีเหล่านั้นจะบรรยายความสวยงามของปราสาทราชวังไว้ จึงเป็นหลักฐานสำคัญของงานสถาปัตยกรรมในสมัยของกรุงศรีอยุธยาที่เดียว นอกจากวรรณคดีแล้ว การค้าขาย และการเผยแพร่ศาสนาจากนา ๆ ประเทศ ก็เข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ชาวต่างชาติเหล่านั้นได้ทำบันทึกเรื่องราวและทำแผนที่ของกรุงศรีอยุธยาไว้ ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญของประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา

สำหรับในพระราชพงศาวดาร ได้กล่าวถึงว่า สมัยแต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชนี้ มีสิ่งก่อสร้างในสมัยของพระองค์น้อยมาก แต่ความจริงแล้วสิ่งก่อสร้างในสมัยนี้มีมาก และเป็นที่น่าทึ่งโดยทั่วกัน แต่กล่าวอ้างถึงวัดและสถานที่ไว้มากพอสมควร วัดที่มีกล่าวถึงจะขอคัดมาแต่เพียงชื่อว่ามีวัดอะไรในสมัยนี้บ้าง แต่ขออ้างงานพระเมรุมาลงไว้ก่อนดังนี้

งานถวายพระบรมศพพระเจ้าปราสาททอง ในปีที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชขึ้นครองราชย์สมบัติ ได้ทรงโปรดให้ทำเมรุมาศ เพื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพ งานสร้างพระเมรุถือเป็นงานสุดยอดฝีมือของสถาปัตยกรรมไทย มีองค์ประกอบทั้งด้าน โครงสร้างและงานศิลปะการตกแต่ง จึงขอยกมาบันทึกไว้ตามพระราชพงศาวดาร ดังนี้

“ตรัสให้แต่งการ ซึ่งจะถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จสวรรคตประดับด้วยเครื่องธรรมา อลังการทั้งหลาย หมายเป็นอาทิ คือ พระเมรุมาศสูงสองเส้นสิบเจ็ดวา สอกคืบ และเมรุทิศเมรุรายประดับด้วยฉัตรทอง ฉัตรนาค ฉัตรเงิน ฉัตรเบญจรงค์ชั่งเทียว บรรณาการ จึงอัญเชิญพระศพเสด็จเหนือบุษบกพิมานและประดับด้วยกริ่งกลมจามร บังรวีไพโรจน์ ประไพมัย ด้วยกาญจนาดิเรก คุริยางคนฤนาท เดียรคาศด้วยภาพนตร์มรฎูปอันธรรมา”

จากนี้พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่กล่าวถึงวัดและสถาปัตยกรรมในเหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้

วัดพระนอน “ลุ สักราช 1021 (พ.ศ. 2202) ปีกุน เอกศก หลวงกำเริบพระไพรหนึ่ง หลวงจงราชาหนึ่ง หลวงโสมหนึ่ง หลวงราชกุมารหนึ่ง หลวงราชเสน่หาหนึ่ง หลวงเสนวิชัยหนึ่ง และขุนหมื่น กับด้วยชายฉกรรจ์อพยพสองพันสองร้อยสิบสี่คนมาสู่พระราชสมภาร และพระสังฆราชา สุคันธอันเป็นญาติสมัครพรรคพวกด้วยนักจันทรกับด้วยนักนิและนักกรอุทัยและนักอำผู้หลาน ทั้งนี้หาที่พำนักมิได้ ก็นำสมัครพรรคพวกทั้งหลายมาสู่พระราชสมภาร ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคทั้งปวง แก่สังฆราชาสุคันธและญาติ สมัครพรรคพวกทั้งปวง และให้สังฆราชาสุคันธอยู่อารามวัดพระนอนแทบอารามวัดพระยาไทย”

ปัจจุบันวัดพระนอนอยู่ระหว่างวัดใหญ่ชัยมงคลกับวัดพนัญเชิง เมื่อชาวกัมพูชาอพยพเข้ามากรุงศรีอยุธยาคราวใด ก็มักจะทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนี้ ในแผนที่เก่ามีวัดขอมตั้งอยู่ด้านทิศเหนือติดกับน้ำแม่เป็ยหน้าวัดพนัญเชิง ถ้าวัดพระนอนที่กล่าวถึงในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ คือวัดพระนอนดังกล่าว วัดใหญ่ชัยมงคลก็คือวัดพระยาไทยอย่างมีต้องสงสัย

วัดพระนอนเป็นวัดร้างยังมีองค์พระนอนเหลืออยู่บางส่วน ส่วนตัววัดเหลือเพียงโลกเนินเล็ก ๆ เท่านั้น นอกจากวัดพระยาไทยที่กล่าวแล้ว ยังกล่าวถึงวัดอื่น ๆ อีก คือ

วัดเดิมหรือวัดอโยธยา เชื่อว่าเป็นวัดที่มีมาก่อนกรุงศรีอยุธยา และในสมัยอยุธยาเรียกกันว่าวัดเดิมอยู่บ่อย ๆ วัดนี้มีเจดีย์ทรงระฆัง ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณที่ยกสูง มีบันไดขึ้นทางด้านทิศเหนือ วางผังให้เส้นแกนอยู่ในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยมีพระอุโบสถตั้งอยู่ด้านหน้าหรือทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน พระวิหารอยู่ด้านหลังหรือด้านทิศตะวันตก เจดีย์ประธานนั้นที่องค์ระฆังทำเป็นกลีบบัวซ้อนหุ้มองค์ระฆัง ส่วนพระอุโบสถสร้างใหม่ทับลงบนฐานเดิม

ซ่อมพระราชวังใหม่ นอกจากพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาแล้ว คำให้การของชาวกรุงเก่ากล่าวถึงเรื่องของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไว้ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว ทรงโปรดให้ซ่อมพระราชวังใหม่

ปูพื้นด้วยแผ่นศิลา

ฝาผนังพระที่นั่งทั้งปวงให้หลังรักปิดทอง ประดับกระฉก

ให้ขูดสระทั้งทิศเหนือใต้พระราชวัง

ให้ซ่อมเขื่อนคู ประตู หอรบให้บริบูรณ์

เมื่อครองราชย์สมบัติได้ 10 ปี เสด็จไปสร้างเมืองเก่า คือเมืองลพบุรี สร้างพระราชวังและพระที่นั่งทั้งปวงเสร็จแล้ว ก็เสด็จไปประทับที่เมืองลพบุรี และใช้เมืองลพบุรีเป็นราชธานี แห่งที่ 2 พระที่นั่งที่ทรงโปรดให้สร้างมี คูตีตมหาปราสาท สุทธาสวรรค์ จันทรพิศาล

สถาปัตยกรรมสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่ลพบุรีจะชัดเจนกว่าอยุธยา โดยเฉพาะในพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ ถึงแม้ในสมัยรัชกาลที่ 4 จะทรงบูรณปฏิสังขรณ์และสร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่ของเก่าสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็มีได้รื้อทิ้ง ยังคงรักษาไว้จนถึงปัจจุบัน ภายในพระราชวังฯ จึงเป็นงานสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์รวมอยู่ในที่เดียวกัน นับเป็นประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทยอย่างดี

ตึกรับรองราชทูตชาวต่างประเทศ สถาปัตยกรรมที่เหลือให้เห็นในปัจจุบัน เป็นตึกขนาดกะทัดรัด ทรงยุโรป ประตูหน้าต่างเป็นแบบโค้งแหลมทั้งหมด หลังคาหักพังหมดแล้ว บันฑึกของชาวฝรั่งเศส เมอร์ซิเออร์ ซีมอง เดลาลูแบร์ แสดงให้เห็นภาพดั้งเดิม ของตึกหลังนี้ว่า ตั้งอยู่ในพระราชอุทยาน ภายในห้องโถงแห่งหนึ่ง ผนังสูงขึ้นไปจรดหลังคา และรองรับตัวหลังคาไว้ ผนังนี้ได้รับการ โบกปูนสีขาวพอง เรียบและเป็นมันวับ ห้องนี้มีประตูล้วนสกัดด้านละช่อง มีลูกแก้วล้อมรอบ ภายในคูมือน้ำพุสายเล็ก ๆ เรียงรายได้ระยะกัน (เมอร์ซิเออร์ ซีมอง เดลาลูแบร์ : อ้างจาก สันต์ ท. โกมลบุตร, จดหมายเหตุเดลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์; ราชอาณาจักรสยาม 2510)

ตึกรับรองราชทูต ภายในพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ จ.ลพบุรี

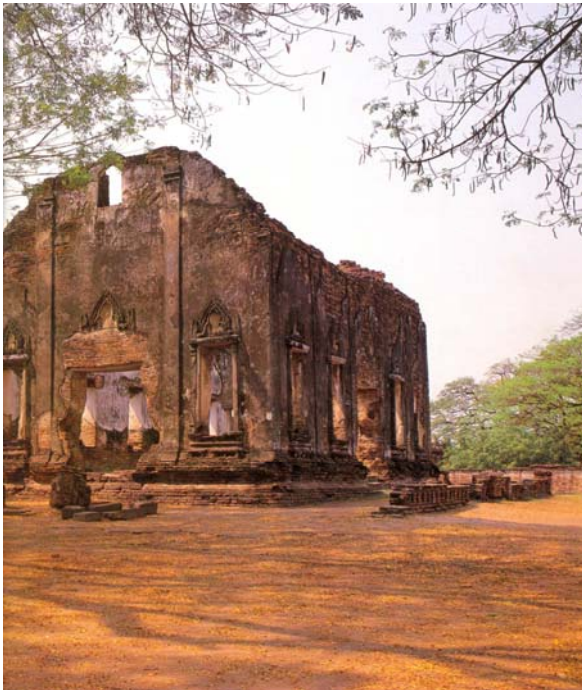

ลักษณะของอาคารมีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผนังด้านสกัดก่ออิฐขึ้นไปรับอกไก่ ผนังด้านข้างหักพังเหลือแต่ฐาน มีเสาอิงผนัง ด้านสกัดทั้งหน้าและหลัง มีช่องประตูอยู่ตรงกลาง มีหน้าต่าง อยู่สามชั้น ชั้นล่างอยู่ทางด้านซ้ายและขวาของประตู แถวกลางมี 3 ช่อง ตรงกับประตูและหน้าต่าง ส่วนหน้าต่างบนมีเช่นเดียวอยู่ตรงกลาง

ช่องประตูและหน้าต่างด้านนอกก่อช่องโค้งแหลม ด้านในทำเป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือกรอบเข็ดหน้าสำหรับวางบานประตูหน้าต่าง

โครงหลังคาไม่เหลือแล้ว มีร่องข้อประธาน ที่ผนังสกัดด้านใน เป็นระบบซื่อพาดผนัง ปลายข้อทะลุ ทะลุผนังด้านข้างออกไปรับชายหลังคา

ตีพระเจ้าเหา สภาพปัจจุบันผนังยังอยู่ครบทั้ง 4 ด้าน ไม่มีหลังคา มีผังเป็น รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ 10 เมตร ยาว 20 เมตร แบ่งออกเป็น 5 ห้อง มีเสาอิงผนังทุกห้อง ผนัง ด้านหน้าและหลัง เจาะช่องประตูตรงกลาง 1 ช่อง มีหน้าต่างซ้ายขวา บนผนังใต้หลังคาเจาะเป็นช่องบัญชา รั้วโค้งแหลม ส่วนช่องประตูหน้าต่าง เจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำเป็นซุ้มเรือนแก้ว 3 ชั้นอยู่ข้างบน ลักษณะ ซุ้มเลียนแบบหน้าบัน มีนาคสดุ้ง ประกอบไปด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ทำเป็นตัวหงาชนิด ขมวดเข้าใน สามตัว เคลือบนาคเหมือน ฐานซุ้มทำเป็นกระจิงฐานพระ ให้ช่องหน้าต่างทำเป็นฐานสิงห์ ส่วนฐานอาคารทำ เป็นฐานปัทม์ ข้างในมีฐานชุกชีรอบตึก มีกำแพงเตี้ย ๆ เจาะช่องโค้งเล็ก ๆ ทำเป็นช่องประทีป

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือราชการ เสด็จประพาสมณฑลอยุธยา “เหา” เป็นภาษาเขมร แปลว่า “เรียก” หมายความว่ารับสั่งให้เข้ามาหาหรือเข้า ประชุม น่าสนใจว่า จะมีศาลพระเจ้าเหาหรืออย่างไร ทำนองเดียวกันมาแต่โบราณแล้ว เป็นแต่เอาชื่อมาเรียก ไม่ใช่คิดขึ้นมาใหม่ (นางสาวอัจฉรา แข็งสารกิจ : รายงานเบื้องต้นการสำรวจโบราณสถานเมืองลพบุรี, เอกสารพิมพ์ดีด 2526)

ความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ พระเพทราชาและขุนหลวงสรศักดิ์ ใช้เป็นที่ประชุม วางแผนยึดอำนาจ จากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชขณะที่ทรงพระประชวรอย่างหนัก

สิบสองห้องพระคลังหรือคลังสุภรัตน์ เป็นกลุ่มตึกเรียงรายกันเป็นแถว รวม 12 หลัง ลักษณะของตึกแต่ละหลัง ผนังด้านสกัดจะก่อสูงถึงอกไก่ ไม่มีประตูมีแต่หน้าต่างสองช่องบนและล่าง ผนังมีเสาอิงแบบก่อประสานกัน ช่องหน้าต่างโค้งแหลม ลักษณะการก่อผนัง ใช้ศิลาแลง ก่อเป็นคานรับยาวตลอดตลอดอาคารบริเวณใต้ช่องหน้าต่าง ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า ขณะนี้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชประชวรหนักใกล้สวรรคต ได้โปรดให้เบิกผ้าจากคลังสุภรัตน์ ให้ข้าหลวงใส่เข้าพิธีบวงสรวง คลังสุภรัตน์ หมายถึงผ้า ซึ่งอาจเป็นคลังหนึ่งในสิบสองห้องพระคลังในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็เป็นได้

โรงช้างหลวง เหลือให้เห็นเพียงรากฐานนับได้ 10 โรง มีขนาดกว้าง 6 เมตร ยาว 10 เมตร ขนาดดังกล่าว เหมาะสำหรับช้างยืนโรงละหนึ่งเชือก โรงช้างส่วนใหญ่ปรักหักพังเหลือแต่ฐานมีอยู่เพียง 2 โรงที่มีผนังครบทั้ง 4 ด้าน จะเห็นประตูทางเข้าเจาะเป็นช่องให้เหมาะกับตัวช้าง และมีหน้าต่าง เพื่อให้มีอากาศถ่ายเท และแสงสว่างเข้า (กรมศิลปากร : พระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์, 2531) ไปช้างในช่องประตูหน้าต่าง เป็นรูปโค้งแหลมเหมือนกันหมด เจึงผนังก่ออิฐถือปูนเป็นฐานบัวคว่ำ

พระที่นั่งจันทรพิศาล สันนิษฐานว่า เป็นพระที่นั่งรุ่นแรกที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงโปรดให้สร้างขึ้น เพราะเป็นพระที่นั่งหลังเดียวที่สร้างตามแบบสถาปัตยกรรมไทย ไม่มีรูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบยุโรปเข้ามาเจือปน หลังจากถูกทิ้งร้างไปแล้ว ก็ชำรุดทรุดโทรมไม่ต่างอะไรกับพระที่นั่งองค์อื่น ๆ คือเหลือแต่ผนังหลังคาไม่มี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 และโปรดให้ซ่อมแซมให้สมบูรณ์ในราวปี พ.ศ. 2406 และในปี พ.ศ. 2509 กรมศิลปากรได้บูรณะอีกครั้งหนึ่ง

ฉะนั้น โครงหลังคาทั้งหมด ตลอดจนเครื่องประดับหลังคา เป็นของรุ่นรัชกาลที่ 4 ทั้งลึกลักษณะของอาคาร มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกพื้นสูง มีมุขเด็จยื่นออกมาจากผนังด้านหน้า โดยยกพื้นมุขเด็จให้สูงกว่าพื้นพระที่นั่ง มีสิหบัญชรตรงกลาง ด้านข้างมีหน้าต่าง แบ่งออกเป็น 11 ห้อง ผนังมีเสาอิงช่องประตูหน้าต่างเป็นแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้า เหนือซุ้มประตูและหน้าต่างทำเป็นซุ้มเรือนแก้วแบบลายอนาคตสูง ประกอบไปด้วยช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ โดยเฉพาะหางหงส์ทำเป็นตัวหงายมวดเข้าไปฐานหน้าต่างทำเป็นฐานแข่งสิงห์ ฐานพระที่นั่งทำเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ฐานเสาอิงเป็นฐานบัวคว่ำ

โครงหลังคาเป็นแบบรัตนโกสินทร์แล้ว เนื่องจากไม่มีเสาร่วมในต้องใช้ระบบช่อฟ้าผนังรับ โครงหลังคาทรงจั่ว ช่อฟ้า 2 ชั้น 3 ติบ มีจันทัน แแปลน แปรวง และแปหัวเสา กลอนระแนงหลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบเผา ไม่มีกระเบื้องเชิงชาย ไม่มีคันทวย ประดับโครงจั่ว หน้าบัน ด้วยลายนาคตสูง มีช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ แบบศิลปกรรมไทยแท้ ๆ

บันทึกของชาวฝรั่งเศสกล่าวถึงหอประชุมองคมนตรีในเขตพระราชฐานชั้นกลาง ซึ่งคงหมายถึงพระที่นั่งจันทรพิศาล และกล่าวว่าส่วนลึกสุดของพระที่นั่ง มีพระราชบัลลังก์ ฝาผนังแขวนกระบอกเงาบานหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 โปรดให้ เซอวาเลีย เดอ โชมอง นำมาทูลเกล้าถวาย และยังมีพระราชอาสน์ไม้ปิดทองสำหรับประทับในวาระที่พระราชทานพระราชวโรกาส ให้คณะทูตจากประเทศฝรั่งเศสเข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ (กรมศิลปากร : พระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์, 2531)

พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท พระศรีมโหสถ กวีเอก ได้แต่งโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ขอยกโคลงบางบทมาลงไว้

พระยศปางแต่งตั้ง	เวียงสถาน
ลพบุรีโบราณ	ราชัน
แถวถกถอัญชลทวาร	วังราช
ป้อมเปรียบปราการกัน	ก่อกิ่งสีมาฯ
ดุสิตปราสาทสร้อย	สมพุทธ
สูงเทริดธารมารุด	ช่อชั้น
พรหมพักตร์ฉัตรเฉลิมสุด	เสาวภาคย์
นาคพะพานพดหลั่น	เลียบเลื้อยลงมาฯ

เป็นอาคารยกพื้นสองชั้น พระที่นั่งองค์นี้แบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหน้าเป็นห้องพระโรง มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเพดานสูง หน้าต่างประตูมีขนาดใหญ่ แบบโค้งแหลมทั้งหมด

หลังคาทรงจั่วยังปรากฏร่องของแปอยู่ที่ผนังของปราสาทขอมมณฑล ผนังด้านข้างมีร่องของเต้ากับร่องคันทวย ทั้งเต้าและคันทวยมี 2 ระดับ จึงทำให้การวิเคราะห์เบื้องต้นได้ว่าหลังคาส่วนนี้น่าจะซ้อนสองชั้น ๆ ละ 3 ตับ (แบ่งจากฝั่งพื้น) ส่วนที่สองเป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมด้านเท่า เป็นส่วนที่รับหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑล ยังปรากฏร่องของเต้าและคันทวย ให้เห็นอยู่ ส่วนหน้าต่าง และจะกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบบสถาปัตยกรรมไทย มีซุ้มเรือนแก้วอยู่เหนือขอบหน้าต่าง และฐานหน้าต่างทำเป็นฐานแข่งสิงห์ เหมือนกับพระที่นั่งองค์อื่น ๆ เนื่องจากพระที่นั่งองค์นี้ใช้เป็นที่รับรองราชทูต เจ้านายประเทศราช การประดับตกแต่ง จึงพิเศษกว่า พระที่นั่งองค์อื่น ๆ ตามที่บันทึกของชาวฝรั่งเศสกล่าวไว้ว่า

ผนังภายในห้องพระ โรงประดับด้วยกระจกเงา ซึ่งโปรดให้คนไปจัดซื้อมาจากประเทศฝรั่งเศส เพดานแบ่งเป็นช่องสี่เหลี่ยมประดับลายดอกไม้ทองคำและแก้วผลึก ซึ่งคงหมายถึงลายดาวล้อมเดือน จำหลักไม้ ปิดทองประดับกระจก ทำให้นึกถึงลายดาวเพดานของมณฑลพระพุทธรูปที่สระบุรี แต่ที่พระที่นั่งองค์นี้คงจะอลังการกว่า เพราะมีส่วนประกอบอื่นมากกว่า และใหญ่โตมโหฬารมากกว่า

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ทรงประชวรหนัก สมเด็จพระเพทราชาทรงยึดอำนาจ และตั้งกองบัญชาการอยู่ที่ตึกพระเจ้าเหา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเป็นห่วงข้าราชการบริพาร ไกลชิดจะถูกพระเพทราชาลงอาญา จึงพระราชทานพระราชวังให้เป็นที่วิสุทฐิมา และทรงโปรดให้พระที่นั่งองค์นี้เป็นสถานที่บวชเหล่าข้าราชการพ้นจากเพศมารวาส เพื่อให้พ้นจากการถูกลงโทษจากสมเด็จพระเพทราชา

พระที่นั่งสุทธารวรรย์ เหลือเพียงฐาน ไม่มีผนัง ฐานเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เหนือฐานบางส่วนยังปรากฏฐานของหน้าต่างเป็นฐานแข่งสิงห์ เหมือนพระที่นั่งองค์อื่น ๆ สาเหตุที่เหลือหลักฐานเพียงเท่านี้ ในสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระบรมราชโองการให้ข้าราชการไปเที่ยวหาศิลาแลงในเมืองร้างเก่า ๆ มาก่อ พระเจดีย์วัดสระเกษ มีพวกหนึ่งได้มารื้อเอาศิลาจากพระที่นั่งองค์นี้ไป (กรมศิลปากร : พระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์, 2531)

จดหมายเหตุของ เมอร์ซีเออร์ นิ โคลาสส์ แลร์ เวส ได้พรรณนาไว้ว่า พระที่นั่งองค์นี้ตั้งอยู่บนที่อันรโหฐาน รอบ ๆ พระที่นั่งหลังคาปูด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลือง เมื่อกระทบแสงแดด จะมีประกายวิบวาม เหมือนเคลือบด้วยทอง รอบ ๆ พระที่นั่ง มีกำแพงเตี้ย ๆ เชิงกำแพงด้านในแต่ละด้าน มีอ่างน้ำใสบริสุทธิ์ ด้านทิศเหนือมีภูเขาจำลอง มีน้ำพุใหญ่ 4 บ่อ เป็นที่กระแสนานของพระเจ้าแผ่นดิน (นางสาวอัจฉราแจ้งสารกิจ : รายงานเบื้องต้นการสำรวจโบราณสถานเมืองลพบุรี ฉบับพิมพ์ดีด, 2526) และสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเสด็จสวรรคต ณ ตำนกองค์นี้

อาคารบ้านเรือน สมัยนี้เป็นสมัยที่พ่อค้าวานิชและชาวต่างชาติเข้ามากรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก บางท่านก็บันทึกเหตุการณ์ ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของกรุงสยาม บางท่านก็วาดรูปอาคารสถานที่ บางท่านก็ทำแผนที่ไว้ ในจดหมายเหตุลาลูแบร์ ได้เขียนภาพของบ้านชาวสยามไว้ เป็นภาพของบ้านใต้ถุนสูง น้ำกำลังท่วมใต้ถุนบ้าน รูปทรงเป็นกล่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่ว มีบ้านลม หลังคามุงด้วยใบไม้ น่าจะเป็นจาก ฝ้ายเรือนเป็นไม้ขัดแตะ บานหน้าต่างด้านสกัดหนึ่งบาน ด้านข้างสองบานเป็นบานกระทุ้งทั้งหมด ประตูอุ้มผนังมีบันไดไม้พาดขึ้นเรือน หน้าบ้านมีเรือจอดอยู่ภายในเรือมีคนนั่ง เป็นผู้ใหญ่และเด็ก รวม 2 คน ส่วนอีกภาพหนึ่งเป็นภาพเรือนรับรอง สำหรับอัครราชทูตฝรั่งเศส เป็นภาพมองเห็นในมุมก้มแบบทัศนียภาพ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ เป็นกลุ่มอาคารที่อยู่ในแผนผังสี่เหลี่ยมล้อมรอบไปด้วยป่าไม้และกระถางคบบเพลิง กลุ่มอาคารจะเป็นเรือนแถว ด้านซ้าย 2 แถว ด้านขวา 2 แถว ตรงกลางเป็นที่โล่งระหว่างห้องแถวเป็นถนนทางเดิน เข้าไปหาอาคารอีกหลังหนึ่ง มีเรือนแถวยาววางอยู่ด้านสกัด ด้านหลังมี

Nâtang	หน้าต่าง	(garde-visage) เป็นคล้ายแผงกันลม ซึ่งเขายกขึ้นแล้วคว้าไว้ด้วยท่อนไม้ แล้วปล่อยให้พัดตกลงมาเมื่อต้องการปิดหน้าต่างไม่มีชนิดบานกระจกเลย
Keu	ชื้อ	แผ่นขัดตะที่ใส่คาดเป็นเพดานห้อง
Dang	ตั้ง	เสาสองต้นที่รับแป
Okkai	อกไก่	ลำไม้ไผ่ที่วางพาดบนหัวเสาทั้งสองต้นนี้เป็นสันหลังคา
Cloon	กลอน	ไม้ที่พาดบนแปวางลาดลงตามอกไก่ทั้งสองด้าน
Kiak	จาก	ใบไม้ใช้มุงหลังคา
Kraboüang	กระเบื้อง	(tuiles) แต่เรือนของญวณใช้ไม้ใช้มุงด้วยกระเบื้อง นอกจากนี้เป็นตึกก่ออิฐถือปูนเป็นนิवासถานของชาวยุโรป ชาวจีน และแขกมัวร์เท่านั้น
Pè	แป	(combie)
Hong	ห้อง	(Chambres)
Gadai	กะได	(echelle) ของเรือน
Tong	ตง	ไม้ไผ่สองลำที่ประกอบเป็นกะไดทั้งสองด้าน (คือแม่กะได ลาดูแบร์น่าจะหมายถึง ชื้อไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง ลำต้นใหญ่ไม่มีหนาม ซึ่งนำมาใช้ทำแม่กะไดมากกว่าจะเป็นชื้อไม้ เครื่องเรือนที่วางทับแปรอด ทำเป็นสองข้างหรือฟากตามความหมายของคำว่า “ตง” ที่ถูก
Kan gadai	ขั้นบันได	(echelons)

เมอร์ซีเออร์ ซีมอง เดลาตูแบร์ : อ้างถึง สันต์ ท. โกมลบุตร จดหมายเหตุ ลาดูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ ราชอาณาจักรสยาม 2510)

ที่ลาดูแบร์ เขียนรายละเอียดบอกเครื่องเรือนไว้นั้น คือ เรือนเครื่องผูกที่เราเรียกกันอยู่ในปัจจุบัน ตามหมู่บ้านในชนบท ยังพอมีให้เห็น แต่ก็หายากแล้ว อีกไม่นานก็คงจะสูญหายไป

สมัยสมเด็จพระเพทราชา พ.ศ. 2225-2240

สมัยนี้มีการสร้างวัดบรมพุทธาราม ปฏิสังขรณ์วัดพระแมน และสร้างพระที่นั่งบรรยงก์รัตนานันต์ วัดอื่น ๆ ที่กล่าวถึงนั้นเป็นการกล่าวอ้างถึงสถานที่ แสดงว่าวัดเหล่านั้นมีมาก่อนในรัชกาลนี้ ซึ่งจะกล่าวต่อไป

วัดบรมพุทธาราม ตั้งอยู่ ณ ตำบลป่าตอง ริมคลองชะโครน้อย มีชื่ออีกชื่อหนึ่งคือ **วัดกระเบื้องเคลือบ** วัดนี้สมเด็จพระเพทราชาทรงโปรดให้สร้างเมื่อ “ศักราช 1047 (พ.ศ. 2228) ปีฉลู สัปตศก ..... สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริว่า ที่บ้านหลวงตำบลป่าตองนั้นเป็นที่มงคลสิริราชฐานอันประเสริฐ สมควรสร้างเป็นพระอาราม มีพระอุโบสถ วิหาร การเปรียญ พระเจดีย์ ฐานกำแพงแก้ว และ

กฤษณ์ ศาลาสะพานเวียงกฤษณ์พร้อมแล้ว ทรงพระกรุณาให้ หมื่นจันทราช่างเคลือบ ทำกระเบื้องเคลือบสีเหลือง มุงพระอุโบสถ วิหาร ทั้งปวง และการสร้างพระอารามนั้น สามปีเศษจึงสำเร็จ ในปีขาล อัฐศก หลังพระราชทานนามบัญญัติพระอาราม ชื่อวัดบรมพุทธาราม ตั้งเจ้าอธิการชื่อ พระญาณสมโพธิราชา คณะคามวาสี ครองพระอาราม”

กระเบื้องเคลือบเคยใช้มุงพระที่นั่งสุทธาสวรรค์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ถึงได้กล่าวมาแล้ว มีรายงานการขุดแต่ง เมื่อปี พ.ศ. 2499 ของกรมศิลปากร รายงานโดยนายบรรจบ เข็มพิทักษ์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ของนายจรัส เกียรติก้อน ได้พบกระเบื้องเคลือบรูปครุฑ หน้าสิงห์ รูปเทพนม เคลือบสีเหลืองแกมเขียว เป็นหลักฐานยืนยันว่าวัดนี้มุงกระเบื้องเคลือบสีเหลือง (แกมเขียว) ตามที่กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดาร อย่างไรก็ตามมีผู้สำรวจพบ กระเบื้องเคลือบเป็นหลักฐานแสดงว่ามีกรมหลวงหลังคาด้วยกระเบื้องเคลือบที่วัดอื่นด้วย คือ วัดคูสิด เหมือนกับวัดบรมพุทธาราม และที่วัดกฤษณ์

ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301) วัดนี้คงจะทรุดโทรมลง จึงโปรดฯ ให้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ และโปรดฯ ให้ทำบานประตูประดับมุกติดประตูพระอุโบสถ ปัจจุบันอยู่ที่ หอมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดารามกลุ่มหนึ่ง มีจารึกบอกไว้ที่บ้านประตูแห่งนี้ว่า พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดให้ทำบานมุกประตูพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม เมื่อปี มะเม ตรีศก จ.ศ. 1113 พ.ศ. 2245 นอกนั้นยังมีอยู่ที่วัดเบญจมบพิตรอีกกลุ่มหนึ่ง ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งมีผู้นำไปตัดทำเป็นตู้ใส่หนังสือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิจ ทรงได้มาและประทานแก่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นงานฝีมือประดับมุกยอดเยี่ยม ซึ่งได้นำมาจัดแสดงไว้ในตำหนักแดง

ปัจจุบัน วัดบรมพุทธารามอยู่ในสภาพที่ชำรุดหักพังไปตามกาลเวลา เพราะคงจะถูกทิ้งร้างไปเสียตั้งแต่ครั้งเสียกรุงครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2310 แต่กระนั้นก็ยังเหลือเค้าความงามให้เห็นอยู่โดยเฉพาะอุโบสถที่ยังมีผนังเหลืออยู่เกือบเต็มทั้ง 4 ด้าน และมีร่องรอยจิตรกรรมที่ยังหลงเหลือให้เห็นบานแพละ และประตูหน้าต่างอย่างเลือนราง เช่น เป็นรูปลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายพันธุ์พฤกษา เป็นต้น ส่วนคลองจะไกรน้อยซึ่งเคยเป็นคลองใหญ่ในสมัยอยุธยา และไหลผ่านวัดนี้ทางด้านทิศตะวันออกนั้น ได้กลายสภาพเป็นคูน้ำเหลือให้เห็นอยู่ส่วนหนึ่ง

สิ่งสำคัญในวัด

อุโบสถ ขนาด ไม่ใหญ่ โทนสีเทาเดียวกับวัดสมัชชอยุธยาตอนต้น กว้าง 12 เมตร ยาว 24.20 เมตร หันหน้าไปทางทิศเหนือ มีมุขหน้าและมุขหลังก่อเป็นชลาชกพื้นขึ้นมา มีเสาเหลี่ยมย่อมุมรองรับหลังคามุข ปัจจุบันเหลืออยู่ด้านละ 1 ต้น ผนังด้านหน้าอุโบสถมีประตู 3 ประตู ประตูกลาง ขนาดกว้าง 1.65 เมตร สูง 3.70 เมตร อยู่ตรงกลางมุขหน้า ไม่มีบันไดทางขึ้นไปสู่ประตูนี้จากด้านหน้า มีแต่บันไดด้านในลงไปยังพื้นอุโบสถ ซุ้มประตูเป็นปูนปั้นทรงปราสาท ส่วนประตูอีก 2 ประตูอยู่ทางด้านข้าง มีขนาดกว้าง 1.12 เมตร สูง 2.90 เมตร ทั้งสองข้างมีบันไดทางขึ้นอยู่หน้าประตู ซุ้มประตูด้านข้างนี้เป็นปูนปั้นทรงบันแถลง มีลวดลายปูนปั้นประดับอยู่ตรงกลาง ส่วนผนังด้านหลังอุโบสถมีแต่ประตูข้าง 2 ประตู ขนาดใกล้เคียงกับประตูด้านหน้าและตั้งอยู่ในแนวตรงกัน ผนังอุโบสถด้านข้างเจาะช่องหน้าต่างด้านละ 7 ช่อง ขนาดกว้างช่องละ 90 เซนติเมตร สูง 2.20 เมตร ซุ้มหน้าต่างเป็นทรงบันแถลงเช่นเดียวกัน และอยู่ในระดับเดียวกันกับซุ้มประตูข้างกรอบประตูหน้าต่างก่อขอบซ้อน 2 ชั้นประดับลายปูนปั้น รับกันกับซุ้มซึ่งเป็นซุ้มสองชั้นซ้อนกรอบกัน อย่างที่เรียกว่าซุ้มลดฐานรับกรอบหน้าต่างทำเป็นฐานสิงห์รับกันกับฐานอุโบสถ ภายในอุโบสถมีพระประธาน เป็นพระปางมารวิชัย ก่ออิฐถือปูน หันหน้าไปทางทิศเหนือ ประดิษฐานอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูน ไม่มีเสารองรับเครื่องบนอย่างที่มีในอุโบสถสมัยอยุธยาตอนต้น ทั้งนี้เนื่องจากอุโบสถมีขนาดเล็ก และมิ

เทคนิคการก่อสร้างใหม่ ๆ ที่ค่อย ๆ วิวัฒนาการไปตามยุคสมัย จากความรู้และประสบการณ์ของช่างผสมกับความรู้อาคารเทคโนโลยีที่ได้รับมาจากประเทศตะวันตกที่เข้ามามีความสัมพันธ์ทางการค้า ตลอดจนเข้ามามีบทบาทในราชสำนักสมัยหลัง

ซุ้มบันแถลงประตูอุโบสถวัดบรมพุทธาราม จ.พระนครศรีอยุธยา

รอบอุโบสถยังมีแนวฐานใบเสมาและมีใบเสมาเหลืออยู่บ้างแต่แตกหักชำรุด นอกแนวเสมาออกไปยังมีแนวกำแพงแก้วอยู่ทางทิศใต้และทิศตะวันตก

เจดีย์ มีอยู่ 2 องค์ องค์หนึ่งตั้งอยู่หน้าอุโบสถ ขนาดฐานกว้างด้านละ 9.10 เมตร เป็นเจดีย์ทรงปราสาท ยอดหักล้มอยู่ข้างฐานด้านหน้าอุโบสถ ปัจจุบันกรมศิลปากรได้บูรณะขึ้นใหม่แล้ว อีกองค์หนึ่งตั้งอยู่ถัดออกไปด้านหน้า ส่วนบนพังทลายไปไม่มีซากไว้ให้เห็น คงเหลือแต่ฐานย่อมุมขนาดกว้าง 7.40 เมตร แต่จากลักษณะของฐาน สามารถสันนิษฐานได้ว่าสร้างในสมัยเดียวกันกับการสร้างวัดนี้

วิหาร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก เชื่อมุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอุโบสถ ขนาดกว้างยาวประมาณ 9x25 เมตร คงเหลือผนังอยู่เพียงบางส่วน

วัดบรมพุทธารามจัดเป็นโบราณสถานที่สำคัญ มีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ ในฐานะเป็นวัดกษัตริย์สร้าง และยังมีคุณค่าในเชิงศิลปะโบราณคดี เป็นสถานที่แห่งหนึ่งที่สามารถศึกษาถึงศิลปะและเทคโนโลยีทางด้านสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้เป็นอย่างดี (จรรยา มาณะวิทย์ : วัดบรมพุทธาราม โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่มที่ 1, กรมศิลปากร ; 2551)

วัดพระยาแมน

วัดพระยาแมน เป็นวัดร้าง ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ใกล้กับคลองสระบัวและอยู่ริมทุ่งภูเขาทอง ปัจจุบันตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลคลองสระบัว อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 60 ตอนที่ 59 วันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2486 แต่ไม่ได้กำหนดขอบเขต และได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 97 ตอนที่ 163 วันที่ 21 ตุลาคม 2523 อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นการกำหนดขอบเขตที่แน่นอน

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขาได้กล่าวถึงเรื่องราวของวัดพระยาแมนไว้ตอนหนึ่งในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ว่า

“ในปีมะเส็งก่อนนั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชดำริ ถึงคุณพระอาจารย์อริการ วัดพระยาแมน ซึ่งได้ถวายพยากรณ์ไว้ว่าจะได้สวดยราชสมบัติ แต่ยังไม่ทรงผนวชเป็นภิกษุภาวะอยู่ ณ วัดพระยาแมนนั้น และพระผู้เป็นเจ้าของท่านแม่หนัก แล้วได้ให้โอรยาวานุศาสน์ในสมณะกิจทั้งปวงมีพระคุณมากควรจะทำสนองพระคุณให้ถึงขนาด ครั้นทรงพระราชดำริแล้วเพลลาเช้าก็เสด็จด้วยเรือพระที่นั่งไปยังวัดพระยาแมน ครั้นถึงประทับเรือพระที่นั่ง ณ สะพาน แล้วเสด็จขึ้นยังพระอาราม ถวายนมัสการพระอาจารย์ด้วยสักการ์เคารพแล้ว ก็ดำรัสซึ่งการจะสร้างพระอารามให้ถาวรขึ้นกว่าเก่า และพระผู้เป็นเจ้าของท่านหนักก็ได้เสด็จกลับยังพระราชวัง มีพระราชดำรัสสั่งอัครมหาเสนาบดี ให้กะเกณฑ์กันไปสร้างวัดพระยาแมน และการสร้างพระอารามนั้นสองปีเศษจึงสำเร็จในปีมะแม ตรีศก แล้วทรงพระกรุณาให้มีการฉลอง และมีการมหรสพสมโภชต่าง ๆ และมีโจนรมด้วยคารบสามวัน แล้วทรงถวายไทยทานแก่พระสงฆ์เป็นอันมาก และไว้ข้าพระสำหรับอุปฐากพระอารามนั้นก็มาก และถวายพระกัลปนาขึ้นพระอารามตามธรรมเนียม แล้วทรงพระกรุณาตั้งพระอาจารย์อริการวัดพระยาแมน ชื่อพระยาศรีสังฆญาณมุนี ราชาคณะคามวาสี ถวายเครื่องสมณบริวารพร้อมตามศักดิ์พระราชาคณะทุกประการ”

ความในพระราชพงศาวดารมีเพียงเท่านี้ ซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่าสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็นอยู่คงเป็นสิ่งก่อสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเพทราชา ราวปี พ.ศ. 2234 ลงมา เพราะแต่เดิมนั้นมีสภาพเป็นวัดเล็กและมีได้เป็นวัดหลวงมาก่อน เพิ่งจะได้รับยกฐานะขึ้นเป็นวัดหลวงที่มีพระอริการเป็นชั้นราชาคณะฝ่ายคามวาสีสถิตอยู่

สิ่งสำคัญของโบราณสถานที่ยังปรากฏอยู่ คือ อุโบสถ 1 หลัง เจดีย์ 5 องค์ ในเขตพุทธาวาส ส่วนเขตสังฆาวาส มีอาคารที่เหลี่ยมผืนผ้า กุฏิสงฆ์ หอระฆัง ถังเก็บน้ำ และทางเดิน

จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมของวัดนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นวัดที่ยังยึดถือแบบการก่อสร้างในสมัยอยุธยาตอนปลายที่มีเจดีย์เป็นประธาน มีอุโบสถอยู่ทางด้านหน้า แต่ไม่สู้จะหันไปทางทิศตะวันออกโดยตรงนัก เหมือนกับว่ามีความตั้งใจจะหันไปตามภูมิประเทศ โดยยึดถือเส้นทางคมนาคมเป็นหลักมากกว่าที่จะยึดทิศทางเป็นสำคัญ

นอกจากเจดีย์องค์ประธานของวัดแล้ว สิ่งที่น่าสังเกตคือ เจดีย์แบบย่อมุมไม้สิบสองคู่หน้า ที่สร้างอยู่ตรงหน้าอุโบสถพอดี เจดีย์คู่นี้จะเป็นเจดีย์ที่บรรจุอัฐิของผู้มีความสำคัญของวัด โดยอาจจะเป็นเจ้าอธิการองค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งในองค์หนึ่งนั้นน่าจะเป็นเจดีย์ที่บรรจุอัฐิของพระศรีสังฆานมุนี พระอาจารย์ผู้พยากรณ์สมเด็จพระเพทราชาว่า จะได้เสวยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยาได้ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ได้ถูกผู้ลักลอบขุดทำลายสูญหายไปหมดสิ้นแล้ว จึงทำให้ไม่อาจทราบได้แน่ชัดถึงความหมายของเจดีย์องค์นี้และเจดีย์อีก 3 องค์ ในบริเวณวัดพระยาแมนได้ นอกจากการสันนิษฐานไปตามรูปการและสถานที่ตั้งเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าสนใจของวัดนี้เป็นอย่างมาก ก็คืออุโบสถ ที่ตั้งอยู่ทางด้านหน้าของเจดีย์ประธาน ลักษณะของอาคารหลังนี้ เป็นอาคารที่ใช้ผนังรับเครื่องบนหลังคา ไม่มีเสารองรับอยู่ภายในตัวอาคาร ซึ่งเป็นแบบที่นิยมทำกันในระยะหลังอย่างสูง ไม่น่าจะเกินสมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชขึ้นไป (ราวปี พ.ศ. 2199 ลงมา) เพราะลักษณะของการสร้างอาคารเช่นนี้ช่างไทยในสมัยก่อนหน้าที่วิทยาการสมัยใหม่จะเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา ไม่กล้าที่จะก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่ที่ไม่มีเสารับเครื่องบนของหลังคา รวมไปถึงการเจาะช่องหน้าต่างที่เป็นช่องสี่เหลี่ยมกว้างด้วย

ลักษณะอีกประการหนึ่งที่ทำให้ความแตกต่างไปจากสถาปัตยกรรมรูปอุโบสถในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็คือ การเจาะช่องหน้าต่างที่ดูเหมือนไม่ได้จังหวะ ความจริงนั้นน่าจะเป็นการตั้งใจที่จะสร้างให้เป็นเช่นนั้น คือการเว้นช่องหน้าต่างไปคู่หนึ่งในส่วนที่ตรงกับฐานชุกชี เพื่อการกำจัดแสงไม่ให้เข้าไปรบกวนหรือสร้างความไม่เคร่งขรึมต่อองค์พระประธานมากนัก

ประการสำคัญที่น่าสังเกตของวัดนี้ ก็คือ การเจาะช่องตามผนังของอุโบสถ ด้านในโดยรอบ เพื่อเป็นช่องใส่ตะเกียงตามประเพณีให้แสงสว่างในเวลากลางคืนขณะมีการประกอบสมณกิจ ลักษณะของการทำช่องประทีปเช่นนี้ไม่มีให้เห็นมากนัก และเป็นหลักฐานอีกอย่างหนึ่งที่สามารนำมาสนับสนุนอายุการก่อสร้างของอุโบสถหลังนี้ว่า ไม่ควรจะมีอายุเก่ากว่าสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชขึ้นไป เพราะการเจาะช่องประทีปที่ทำเป็นแถวเป็นแนวจำนวนมาก ๆ เช่นนี้ ปรากฏมีอยู่ที่กำแพงพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ที่จังหวัดลพบุรี ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพียงแต่ว่าการเจาะช่องตามประทีปที่พระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์เป็นการเจาะช่องบนกำแพงพระราชวัง ซึ่งต้องตามประทีปไว้ในระดับสูง เพราะเป็นที่โล่งแจ้งต่างกับช่องประทีปในอุโบสถของวัดพระยาแมนที่เจาะไว้ในระดับต่ำเพียงแค่นวหน้าต่าง ทั้งนี้เพราะที่แคบและจำกัดกว่ากันมาก ดังนั้นความสำคัญของสถาปัตยกรรมเช่นนี้ไม่มีให้เห็นมากนัก ควรที่จะต้องศึกษารูปแบบและสงวนรักษาไว้ให้เป็นตัวอย่างแก่นุชนรุ่นหลังสืบต่อไป

นอกเหนือจากสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในเขตพุทธาวาสของวัดพระยาแมนดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ สถาปัตยกรรมที่ยังเหลืออยู่อีกในเขตสังฆาวาสคือ หอระฆัง ตั้งอยู่เอียงไปทางทิศเหนือ ซึ่งทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมซ้อนกันขึ้นไปเป็นสองชั้น มีบันไดทางขึ้นอยู่ภายในตรงกลาง หอระฆังแบบดังกล่าวนี้ น่าจะใช้เป็นตัวอย่างของการศึกษารูปแบบของหอระฆังในสมัยอยุธยาได้เป็นอย่างดีอีกแห่งหนึ่ง ในขณะที่หมู่กุฏิที่สร้างขึ้นด้วยเครื่องไม้ในเขตสังฆาวาสผุพังสูญสลายไปหมดแล้ว และมีแนวทางเชื่อมต่อ คือ ถังน้ำประปาอยู่ทางทิศตะวันออกของเขตสังฆาวาส มีการวางท่อน้ำจากอุโบสถลงสู่ถังประปาแล้วส่งไปยังจุดต่าง ๆ ทั่วเขตสังฆาวาส (นายปฏิพัฒน์ พุ่มพงษ์แพทย์ : วัดพระยาแมน โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา กรมศิลปากร 2551)

สมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ (พ.ศ. 2240-2249)

ในรัชกาลนี้ได้กล่าวถึงสิ่งก่อสร้างไว้ไม่มากนัก มีชื่อวัดและสถานที่ต่าง ๆ ก็เป็นเพียงกล่าวอ้างถึงสถานที่เท่านั้น ได้ตรวจดูจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาแล้ว เห็นว่าสิ่งก่อสร้างที่สำคัญ ๆ คือ

- งานพระเมรุมาศสมเด็จพระเพทราชา
- สถาปนาวัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร
- แปลงมณฑปพระมณฑปพิตรให้เป็นมหาวิหาร
- สร้างมณฑป 5 ยอด

งานพระเมรุมาศ ทรงพระกรุณาให้ช่างพนักงานจัดทำการพระเมรุมาศขนาดใหญ่ขึ้น 7 วา (14 เมตร) 2 สอก (1 เมตร) กอปรด้วยเมรุทิศเมรุแทรกและสามสร้างพร้อม การพระเมรุมาศนั้นกำหนด 11 เดือน จึงสำเร็จ

วัดโพธิ์ประทับช้าง ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธชินสีห์ ณ เมืองพิษณุโลก เมื่อปี พ.ศ. 2205 ทรงพระกรุณาให้มีกรมทรสลววายพุทธสมโภช ครบ 3 วัน ครั้นนั้นสมเด็จพระพันปีหลวง ซึ่งตามเสด็จไปด้วย ทรงพระครุภักดิ์ จึงประสูติพระเจ้าเสือที่ตำบลโพธิ์ประทับช้าง แขวงเมืองพิจิตร แล้วนารกที่สหชาตินั้นไต่ลงในสบอเงิน เอาไปฝังไว้หว่างต้นโพธิ์ประทับช้างและต้นอุทุมพรต่อกันนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงได้พระนามชื่อ มะคือ และเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ก็ระลึกถึงที่ภูมิลำเนาที่พระองค์ประสูติ ณ แขวงหัวเมืองฝ่ายเหนือ นับเป็นที่หามงคลสถานอันประเสริฐ สมควรที่จะสร้างขึ้นเป็นพระอาราม จึงมีพระราชดำรัสส่งสมุหนายกให้กะเกณฑ์กันขึ้นไปสร้างพระอาราม ตำบลบ้านโพธิ์ประทับช้างนี้ พระอุโบสถ วิหาร มหาธาตุเจดีย์ ศาลาการเปรียญ และกุฏิสงฆ์พร้อมเสร็จ การสร้างพระอารามครั้งนั้นสองปีจึงสำเร็จ

วิหารพระมณฑปพิตร แผนทีกรุงศรีอยุธยาฉบับของ โยฮันเนส วิก โบนส์ ซึ่งทำขึ้นในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ ตรงตำแหน่งที่วิหารพระมณฑปพิตรตั้งอยู่ปัจจุบัน เป็นอาคารแปดเหลี่ยม ทรงมณฑปขนาดใหญ่ มาก ๆ เมื่อเทียบกับสิ่งก่อสร้างข้าง ๆ ทั้งหลาย รูปแผนที่และเนื้อความในพระราชพงศาวดารสนับสนุนข้อเท็จจริงซึ่งกันและกัน

เมื่อศักราช 1062 (พ.ศ. 2243) ปีมะโรง โทศกนั้น อัสนินบาตรตกลงต้องขอดพระมณฑปพระอารามวัดมณฑปพิตร ติดเป็นเพลิงโพล่งขึ้น ไหม้เครื่องบนโทรมลงมา ต้องพระเศียรพระพุทธรูปหัก สะบันลงมาจนพระศอกและพระเศียรนั้นตกลงอยู่ ณ พื้นมณฑป จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ช่างพนักงาน

สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ. 2275-2301

สมัยนี้เป็นสมัยที่มีการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม และพระที่นั่งต่าง ๆ มากมาย ทั้งพระนครศรีอยุธยา สิ่งก่อสร้างทั้งหลายบางแห่งผ่านกาลเวลาอันยาวนานมาถึงเวลาที่จะต้องชำรุดทรุดโทรมไปตามสภาพ ถึงแม้ว่าบางแห่งจะมีการบูรณะซ่อมแซมเป็นระยะ ๆ ตลอดมาก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงส่วนประกอบย่อย ๆ แต่โครงสร้างหลักนั้นเมื่อชำรุดเสียหายจะต้องรื้อแล้วทำใหม่กันทีเดียว โบราณสถานในเกาะเมืองและรอบ ๆ นอก ของพระนครศรีอยุธยา ส่วนใหญ่จะได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทั้งสิ้น มีจำนวนไม่น้อยที่ต้องรื้อแล้วทำใหม่กันเลยทีเดียว รายการที่พระราชพงศาวดารได้บันทึกไว้วันนี้มีน้อยกว่าสภาพเป็นจริง คงเป็นเพราะพระอารามหลวงก็มีปราสาทราชวังก็ดี เป็นของหลวง หลวงจึงบันทึกไว้ ส่วนวัดราษฎร์ต่าง ๆ อีกจำนวนมากไม่มีบันทึกไว้ จึงเป็นหน้าที่ของผู้รับผิดชอบในปัจจุบันจะต้องศึกษาค้นคว้ากันอย่างถี่ถ้วน

หลังจากปราบดาภิเษกในพระราชวังหน้า หรือวังจันทร์เกษมแล้ว 2 ปี จึงจัดพิธีเฉลิมฉลอง “วัดป่าโมก” ที่ทำต่อเนื่องมาจากรัชกาลก่อน มีการมหรสพสมโภช

พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ และพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์

“จุลศักราช 1097 (พ.ศ. 2278) ปีเถาะ ทรงพระกรุณาดำรัสสั่ง เจ้าพระยาราชนาขกผู้ว่าที่กลาโหม ให้เป็นแม่กองทำการปฏิสังขรณ์พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ซึ่งคร่ำคร่าอยู่ ณ นั้น ให้รื้อเครื่องบนลงปรุใหม่และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประจวบลงในปีนั้น

อนึ่ง การซึ่งกระทำพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทนั้น สิบเดือนจึงสำเร็จ และองค์เท่านั้นหุ้มแต่ตีบุก หาปิดทองไม่ กระทำใหม่ครั้งนี้ทรงพระกรุณาให้ปิดทองยอดและช่อฟ้า ใบระกานาคสะดุ้ง บราลีเชิงกลอน ดอกจอกทั้งสิ้น อนึ่งพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ ก็คลาดล่าชำรุดทั้งสองปราสาท ดำรัสให้รื้อเครื่องบนทำใหม่ และพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์นั้น ทำหกเดือนจึงเสร็จ พระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ทำแปดเดือนจึงแล้ว

ในพระราชวังหลวงโดยเฉพาะเขตพระราชฐานชั้นใน ปัจจุบันมีพระที่นั่ง 5 องค์ คือ วิหารสมเด็จพระสรรเพชญ์ปราสาท สุริยาสน์อมรินทร์ บรรยงก์รัตนาสน์ พระที่นั่งทรงปืน และพลับพลาตรีมุข ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 กรุงรัตนโกสินทร์ บนพระที่นั่งองค์เดิม อาจเป็นพระที่นั่งเบญจรัตน์

พระที่นั่งวิหารสมเด็จ สรรเพชญ์ปราสาท และสุริยาสน์อมรินทร์ ตั้งเรียงแถวกันอยู่ในแนวเหนือใต้ วิหารสมเด็จ ตั้งอยู่ด้านใต้ สรรเพชญ์ปราสาทตั้งอยู่ตรงกลางและสุริยาสน์อมรินทร์อยู่ทิศเหนือ ส่วนบรรยงก์รัตนาสน์ ตั้งอยู่ริมกำแพงด้านทิศตะวันตก ส่วนพลับพลาตรีมุขตั้งอยู่ตรงกลางพระราชฐานชั้นใน

พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท วางเส้นแกนหลักให้อยู่ในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตรงกลางเป็นกะเปาะยื่นออกมาแล้วยกเก็จ คือส่วนที่รับเครื่องยอดของพระที่นั่ง ส่วนที่เป็นมุขยื่นออกไปทั้ง 2 ข้าง หรือออกปีกทั้งสองข้าง คือท้องพระโรงและส่วนโศ หลังคาทรงเป็นทรงจอมแหหรือทรงจั่วที่มีเสากลางในรับ โครงหลังคา มีบันไดทางขึ้นด้านทิศตะวันออกคือด้านหน้า และบันไดด้านข้าง ๆ ละ 2 ช่องประตู

พระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ มีรูปแผนผังและแกนทิศเช่นเดียวกับพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท แต่หลักฐานเหลืออยู่น้อยกว่ามาก ไม่มีหลักฐานว่ามีเสารับโครงหลังคาอยู่ภายในหรือไม่ ผังด้านทิศเหนือ เป็นส่วนที่เหลืออยู่มากกว่าด้านอื่น ๆ ยังเห็นช่องสำหรับสอดข้อประธาน และช่องสอดแป 2 ช่อง

วิธีก่อผนังจะใช้ศิลาแลงวางเป็นคานสลับกับชั้นก่ออิฐเป็นชั้น ๆ ขึ้นไป เตาที่มีหลักฐานเหลืออยู่ มีศิลาแลงแทรกอยู่ในผนังถึง 7 ชั้น แต่ยังไม่สุดผนัง พระที่นั่งองค์นี้เมื่อครั้งสงครามเสียกรุงครั้งที่ 2 พม่าเอาปืนใหญ่มาตั้งที่วัดหน้าพระเมรุและวัดท่าช้าง (วัดหัดดาวาส) ระดมยิงเข้าไปในพระมหาราชวัง ถูกยอดพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์พังทะลายลง ได้รับความเสียหายมาก และไม่มีการบูรณปฏิสังขรณ์อีกเลย

พระที่นั่งบรรยงก์รัตนสน์ มีแผนผังเป็นรูปกากบาท ใช้อิฐก่อเป็นคานรับพื้น ไม่พบเสารับหลังคาภายใน อาจมีหรือไม่มีก็เป็นได้ทั้ง 2 อย่าง แผนผังในลักษณะนี้ จะมีห้องกลางและมีมุขยื่นออกไปทั้ง 4 ด้าน ช่วงห้องกลางจะมีความกว้างยาวด้านละ 6.40 เมตร ไม่น่าจะมีเสารับ เพราะสามารถใช้คานพาดผนังทั้ง 4 ข้างเพื่อรับโครงหลังคาเครื่องยอด ส่วนมุขทั้ง 4 ด้าน คงจะเป็นมุขลดเป็นชั้น ๆ ฐานของพระที่นั่งส่วนล่างเป็นฐานปัทมกลุ่อกว๊อวกไก่อ ส่วนที่เป็นหน้ากระดานจะปูด้วยศิลาแลงเพื่อเป็นฐานรับฐานเชิงบาตรที่รับเชิงผนังโดยรอบ ส่วนอิฐบัวหงายนั้นหลักฐานชัดเจนว่าทำอิฐบัวในขณะที่ยังเป็นดินดิบ หรือก่อนเผา ทำให้เห็นการวางแผนงานไว้ก่อน คือ มีแบบสมบูรณ์แล้ว

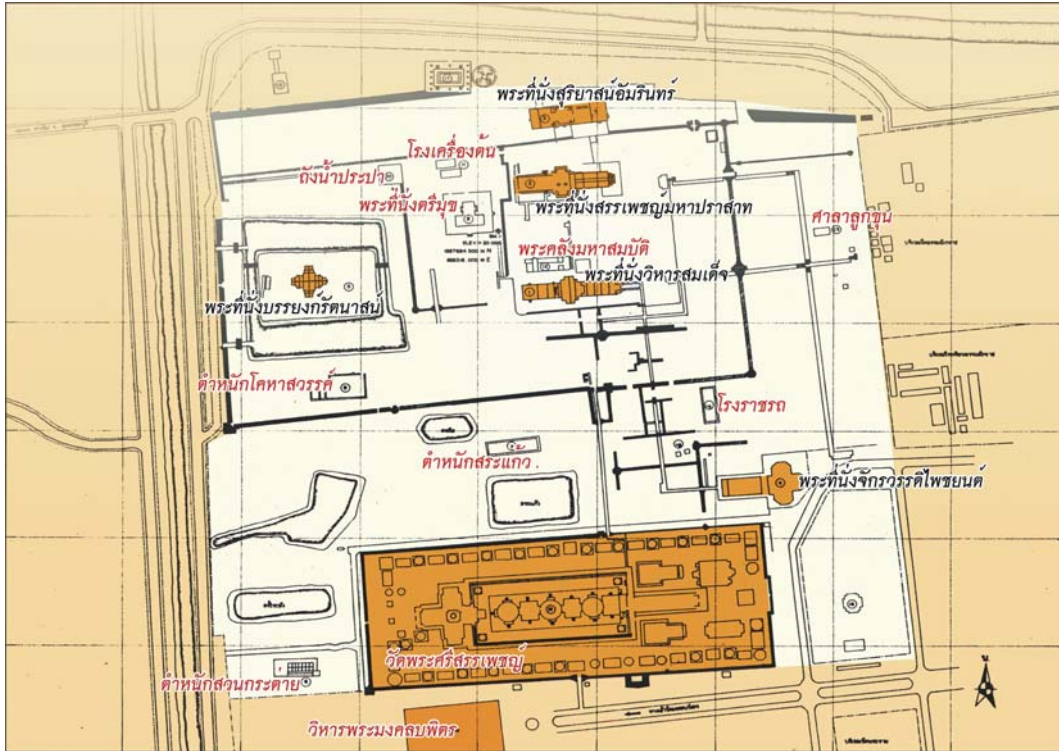

พระมณฑปพิตร

ภาพถ่ายเส้นประกอบหนังสือของ อองรี มูโอด์

วัดพระศรีสรรเพชญ์ มณฑปพระมณฑปพิตร และวัดพระราม สักราช 1104 (พ.ศ. 2285)

ปีจอ จัตวาศก พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำรัสสั่งกรมพระราชวังบวรฯ ให้เป็นแม่การกระทำปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรรเพชญ์ขึ้นใหม่ พระเศียรพระพุทธปฏิมากร พระองค์ใหญ่ในพระมณฑปวัดสุเมธคถปิตรซึ่งหักตกอยู่นั้น ให้ยกขึ้นต่อกับพระองค์ใหญ่ให้บริบูรณ์ดีดั่งเก่า พระมณฑปนั้นให้รื้อก่อใหม่แปลงเป็นพระมหาวิหารสองปีเศษจึงแล้ว และวัดพระรามนั้นที่ชำรุด ทรงพระกรุณาให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ปีเศษจึงสำเร็จ แล้วให้มีงานฉลองทั้งสามอารามเนื่อง ๆ กันไป...

ผังพระราชวัง โบราณ จ.พระนครศรีอยุธยา

พระที่นั่งวิหารสมเด็จ ก็คล้ายลำซำรุต ทรงพระกรุณาดำรัสสั่งกรมพระราชวังบวรฯ ให้เรือเครื่องบนลงมาทำใหม่ สิบเดือนจึงสำเร็จ

กรมพระราชวังบวรก็คือ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ กวีเอกแห่งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ท่างทำนองและรศามีพรรณนาไว้ในวรรณคดี ปัจจุบันนี้ก็ยังไม่สิ้นเสียง อีกภาคส่วนหนึ่งของพระองค์คือนายช่างใหญ่ที่ควบคุมงานบูรณะปฏิสังขรณ์วังวัด พระองค์ท่านจะต้องเป็นผู้มีความรู้งานของช่างสิบหมู่อย่างเป็นเลิศ โดยเฉพาะงานประณีตศิลปะ สมัยอยุธยาตอนปลายเป็นยุคที่รุ่งเรืองขีดสุด พระองค์ท่านจะต้องมีส่วนร่วมงานทั้งหลายเหล่านี้แน่นอน

พระที่นั่งวิหารสมเด็จนั้น เป็นพระที่นั่งหนึ่งในสามองค์ ที่ตั้งเรียงแถวอยู่ ซีกด้านทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง วิหารสมเด็จตั้งอยู่ใต้ สรรเพชญ์ปราสาทตั้งอยู่กลาง และสุริยาสน์-อมรินทร์ตั้งอยู่เหนือ พระที่นั่งองค์นี้มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางแกนหลักให้ด้านยาวอยู่ในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตกเช่นเดียวกับพระที่นั่งองค์อื่น ๆ ช่วงกลางจะเป็นกะเปาะยื่นออกมา แล้ววกโค้งช่วงนี้ คือ ช่วงที่รับหลังคาเครื่องยอดหรือทรงมณฑป ส่วนปีกที่ยื่นออกไปสองข้างคือด้านทิศตะวันออกและตะวันตกนั้นคือท้องพระโรง ส่วนหน้าและส่วนใน ปัจจุบันภายในอาคารพระที่นั่งไม่มีเสา ไม่แน่ว่าพระที่นั่งองค์นี้มีเสาร่วมในหรือเปล่า ความกว้างของห้องขนาด 12.00 เมตร ผันหนาประมาณ 1.30 เมตร ใช้ระบบช่อพาดผนังให้ผนังรับน้ำหนักก็มีทำกันเช่นวัดบรมพุทธาราม แต่เป็นส่วนน้อย ส่วนมากจะมีเสาร่วมในรับโครงหลังคา หรือรับโครงจั่วของหลังคา ที่มุมผนังด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือมีแท่งก่ออิฐถือปูนขนาด 1.35x1.35 เมตร สูงประมาณ 2.00 เมตร อยู่ในตำแหน่งที่อาจเป็นเสาได้ แต่ก็เหลือหลักฐานเพียงเท่านี้

ในปีเดียวกันนี้ทรงพระกรุณาให้ปฏิสังขรณ์พระมหาเจดีย์ และพระอารามวัดภูเขาทอง สิบเจ็ดเดือนจึงสำเร็จ

ปิตทอมณฑปพระพุทธบาท จุฬาราช 1109 (พ.ศ. 2290) พระกุญชรบอกหนังสือเข้ามาว่า พืชทองคำบังเกิดขึ้นตำบลบางสะพานแขวงเมืองกุญชร ได้ส่งทองหนัก 3 ตำลึง เข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายเป็น

ทองขาว โฆษิตกรบั้งคมทูลพระกรุณาให้ทราบ ครั้นถึงเดือน 12 จึงมีพระราชดำรัสให้ข้าหลวงคุมไพร่สองพัน ออกไปตั้งร้อนทอง ตำบลบางสะพาน ครั้นถึง ๕ เดือน 5 ปีมะโรง สัมฤทธิศก 1110 ปี (พ.ศ. 2291) ได้เนื้อทองเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายเกล้าสิบซ่งเศษ จึงโปรดตั้งพระกฤษณ์บุรีเป็นพระยาวิเศษ สมบัติสมควรแต่ความชอบ แล้วทรงพระราชศัทธิให้แผ่ทองร้อนเป็นประทักษิณขึ้นไปปิดพระมณฑปพระพุทธรบาท แต่ยอดและหมกกับนาคันนั้นแผ่หุ้มทั้งสิ้น

หลังจากรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ไปจนถึงกรุงศรีอยุธยา พงสาวดารไม่ได้บันทึกไว้ว่ามีสิ่งก่อสร้างอะไรใหม่บ้าง คงเป็นเพราะบ้านเมืองกำลังวุ่นวาย และเกิดศึกสงครามกับพม่า เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแล้วก็เกิดเมืองธนบุรีขึ้นมา เป็นสมัยของกรุงธนบุรี หรือสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ร้านค้าวัสดุก่อสร้างสมัยอยุธยา

เป็นที่ทราบกันทั่วไปว่าเรือนไทยนั้น ทำส่วนต่าง ๆ ขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมแบบสำเร็จรูปก่อนจึงนำขึ้นไปติดตั้งเป็นอาคารบ้านเรือน ในสมัยปัจจุบันยังมีย่านที่รุ่งเรืองเรือนขายกันอยู่ที่บ้านขยาย บ้านบางเคื่อ บ้านหัวหาด อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แถบบ้านใหม่ อำเภอบางบาล จังหวัดเดียวกัน มีทั้งใช้ไม้แก่นนำมาปรุใหม่ และใช้ไม้ใหม่ปรุใหม่ กับรับจ้างปลุกเรือนไทยทั้งหลาย

ลักษณะนิสัยของชาวไทย มีความเป็นช่างอยู่ในภูมิกำเนิดแทบทุกคน คนครั้งแต่ก่อนเวลาจะออกเรือน ก็จะมีครอบครัว ก็จะต้องสร้างเรือนหอหรือแยกเรือนออกไปทำมาหากิน หรือไม่ก็ขยายเรือนเดิมครั้งพ่อแม่เพิ่มขึ้น เป็นอาคารรวมกันเป็นหมู่ หมู่บ้านหนึ่ง ๆ จะเป็นญาติพี่น้องกันเกือบทั้งสิ้น ผู้ที่แปลกมาก็คือเขย สะใภ้ ซึ่งต่อมาเขาก็จะเป็นคนของหมู่บ้านนั้น สังคมไทยเป็นสังคมเอื้ออาทรต่อกัน ถึงฤดูเกี่ยวข้าวก็จะไปช่วยลงแรง หรือลงแขกเกี่ยวข้าว ช่วยเจ้าของนา จะชอบหน้าหรือไม่ชอบหน้าก็ต้องช่วยกัน เพราะสังคมระดับหมู่บ้านต้องใกล้ชิดกัน มีของเป็นส่วนรวม เช่น บ่อน้ำ ที่พักริมทาง หรือวัดวาอารามที่ชาวบ้านจะต้องช่วยกันบูรณะซ่อมแซม

การออกเรือนก็เช่นเดียวกัน ชาวบ้านก็จะมาช่วยลงแรงในส่วนที่เป็น โครงสร้างหลัก เพราะเป็นของหนักต้องให้คนมาช่วย ความเป็นช่างจะมีมากบ้างน้อยบ้าง ก็จัดสรรหน้าที่กันไปตามถนัด

ในสังคมกรุงศรีอยุธยา นอกจากบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาในอยุธยาแล้ว เอกสารที่ทรงคุณค่าของไทยอีกฉบับหนึ่ง เป็นคำให้การของขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ฉบับหอหลวง กล่าวถึงย่านการค้าในกรุงและรอบนอกไว้ มีร้านขายวัสดุก่อสร้างอยู่ด้วย จึงทำให้เราทราบว่า เรือนไทยนอกจากจะทำกันเองแล้ว ยังมีส่วนประกอบสำเร็จรูปขายด้วย ในเอกสารดังกล่าว กล่าวไว้ว่า บริเวณตลาดนอกเมืองมีย่านสำพะณี พุงแก้ว-พุงขวัญ และบ้านบาตร์ วัดพิไชย ย่านบางเอียน

ย่านสำพะณี ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าตั้งอยู่บริเวณใด น่าจะอยู่ไม่ไกลจากพุงแก้ว พุงขวัญ เพราะคำอธิบายเรื่องตลาดและย่านการค้าอยู่ในกลุ่มเดียวกัน

พุงแก้วอยู่ด้านทิศเหนือของเกาะเมือง มีลักษณะทางกายภาพเป็นเกาะขนาดใหญ่ คือ ด้านทิศเหนือและด้านทิศตะวันออกจดคลองบางขวด ด้านทิศใต้จดคลองเมืองหรือคลองลพบุรี ด้านทิศตะวันตกจดคลองสระบัว

ทุ่งขวัญตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของคลองสระบัว มีสภาพเป็นเกาะเช่นเดียวกัน ทิศเหนือจดคลองบางขวด ลุมพินี ทิศใต้จดแม่น้ำลพบุรีหรือคลองเมือง ทิศตะวันตกจดภูเขาทอง

ย่านบางเอียน ด้านทิศตะวันออกของกำแพงเมืองหรือชานกำแพงเมืองริมคู ชื่อหน้าหรือแม่น้ำป่าสักปัจจุบัน

ย่านลัมพะณี

ตีสักดน้ำมันงา น้ำมันลูกกะเบา น้ำมันสำโรง น้ำมันถั่วขาว

ทำฝาเรือนและเรือนหอ ด้วยไม้ไผ่กรุกระแชงบ้าง กรุเป็นแผงบ้าง ทำไว้ขายและรับจ้าง

หล่อเหล็กเป็นครกสาก ตีมีดรูปประพรมต่าง ๆ ทั้งรับจ้างทำและทำไว้ขาย

ทุ่งแก้ว

บ้านเกาะขาด หล่อผอบยา เต้าปูนทองเหลือง เท้าพาน (เชิงพาน) ไม้ควักปูนขาว

บ้านวัดครุฑ ปั้นนางเลิ้ง (ตุ้ม) สำหรับใส่น้ำขาย

บ้านริมวัดธรรมิ เลื่อยกระดานไม้จั่วไม้อุโลกขาย

บ้านริมวัดพร้าว พอกพราหมณ์และไทย ทำแป้งหอมน้ำมันหอม กระจะแจะ น้ำมันรูปกระจะแจะ รูปกระจะคายและเครื่องหอมทาสาย

บ้านท่าโหลง ตั้งเตาตีเหล็ก ตะปู ตะปลิงใหญ่ซื้อขาย

บ้านคณที ปั้นกระโถนดิน กระจะกลางดินปลุกต้นไม้ ตะกรันเชิงไฟ เต้าไฟ และปั้นรูปช้างรูปม้า ตุ๊กตาสาย

บ้านริมวัดโรงฆ้อง แกวถนนหน้าบ้านพระยาจักรี บ่มกล้วยดิบและต้มกล้วยขาย

ทุ่งขวัญ

บ้านหม้อ ปั้นหม้อแกงใหญ่เล็ก กระจะทะ เตาขนมกรกขนมเบื่อง เต้าไฟตะเกียงใต้ตะกรันเชิงไฟพานกุ่ม สีสี่ง บาดร์ดิน กระจะ โถนดิน

บ้านกระจะเบื่อง ทำกระจะเบื่องตัวผู้ตัวเมีย กระจะเบื่องเกล็ดเต่า กระจะเบื่องขอ กระจะเบื่องลูกฟูกขาย

บ้านศาลาปูน ตั้งเต้าทำปูนแดงขาย

บ้านเขาหลวง พอกจีนตีเหล็กขาย

ย่านฝั่งตะวันออกของเกาะเมือง-ย่านบางเอียน-และริมคลองเมือง

บ้านนางเลิ้ง บ้านหอแปลพระราชสาสน์ ทำกระจะคายช้อย และสมุดคำ-ขาวขาย

บ้านคลองธนูเอก เพนียด มีเรือนแพ ขายไม้ไผ่ป่า ไม้ไผ่สีสุก ไม้รวก เสาหน้อยใหญ่เป็นเสาไม้แก่น ไม้สำหรับทำพริ้งและรอด (เรือนไทยสร้างด้วยไม้สักทั้งหลังยกวันพริ้งและรอดต้องใช้ไม้เนื้อแข็งเพราะรับน้ำหนักได้ดี)

บ้านสามเขา บุนาตรีเหล็กน้อยใหญ่ขาย

บ้านริมวัดพิชัย ต่อหุนตุ้ม พานแว่นฟ้าสองชั้นขาย

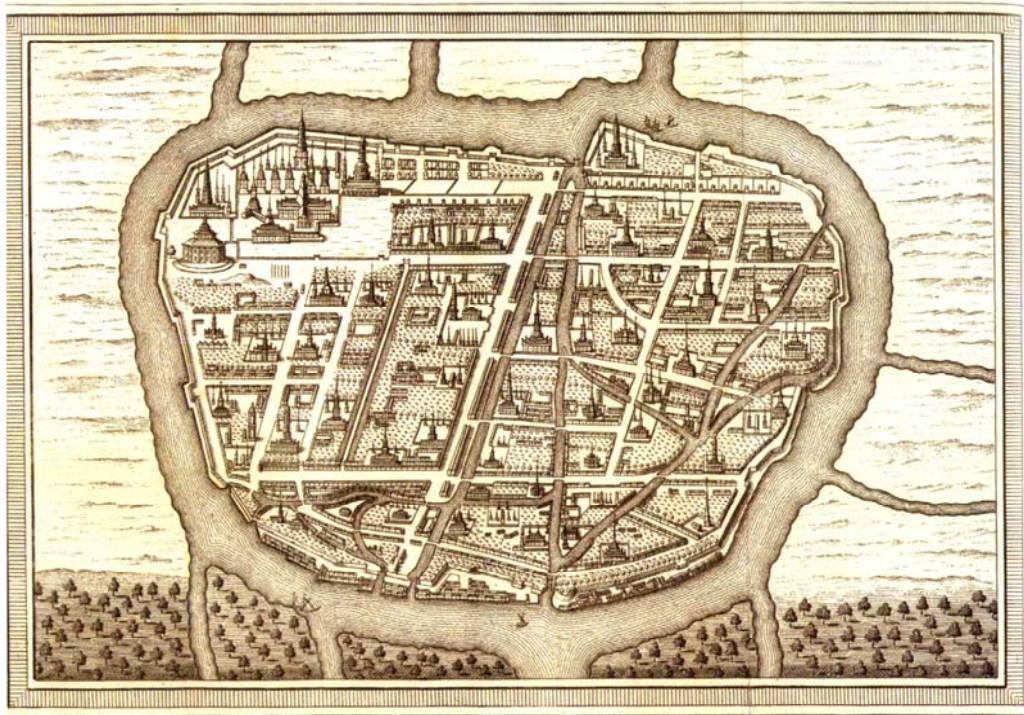
บ้านนางเอียนฝั่งกำแพงกรุง เลื่อยไม้สักทำฝาเรือนปรุงเรือน ฝากระดาน และเครื่องลับฝาสารวดขาย

บ้านวัดน้ำวน พอกจีนตั้งโรงตีเหล็ก ทำขวานหัวเหล็กและขวานมะลูขาย

ตลาดในพระนครศรีอยุธยา

ย่านป่าใหม่กับย่านป่าเหล็กต่อกัน (น่าจะเป็นแถวถนนเหล็กปัจจุบัน อยู่ในสวนสมเด็จฯ) อยู่ข้างสะพานถนน ซีกหนึ่งมีร้านขายไหมกรุยพื้นไหมเบญจพรรณ ไหมลาว ไหมเขมร ไหมโคราช ฟากถนน ซีกหนึ่งมีร้านขายมิดพรำ ขวาน จอบ เสียม พรำไต้ (มิดอีไต้) พรำหวดตีสะตัด (มิดหัวตัด) ตะปู ตะปลิง บิดหล่าส่วน เครื่องเหล็กมีคม ต่าง ๆ มีร้านขายของสดเช้าเย็นด้วย

ย่านละไกรใหญ่ (คลองท่อ) ทำฝารือนหอดด้วยไม้ไผ่ขาย (ฝารือนเครื่องผูกกับฝาสำรวด)

JUDIA,
Capitale de Siam. || Hoofd-Stad van Siam.

บทที่ 2

สมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. 2311-2325

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตีได้ค่ายโพธิ์สามต้นและกอบกู้เอกราชกรุงศรีอยุธยา พร้อมกับตั้งพลับพลาประทับอยู่ในพระนคร ได้ทำการพระเมรุ พระบรมศพของสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ เสร็จแล้วจึงทรงช้างพระที่นั่งเที่ยวประพาสทอดพระเนตรทั่วพระนคร และในพระราชวัง เห็นปราสาทและตำหนักใหญ่น้อยที่ข้างหน้าข้างใน และอวาสนบ้านเรือนทั้งปวงในกรุงนั้นเพลิงไหม้เสียบ้างยังคิอยู่บ้าง ก็ทรงพระสังเวช ดำริจะกระทำปฏิสังขรณ์บำรุงขึ้นให้ปรกติดีดังแต่ก่อน แล้วจะรวบรวมไพร่ฟ้าประชาราษฎร และสมณพราหมณาจารย์เข้ามาอยู่ในพระนคร ตามเดิม จะเสด็จเข้าตั้งดำรงราชอาณาจักรสืบกษัตริย์ครอบครองรักษาแผ่นดินต่อไป จะก่อกู้กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ซึ่งถึงกาลประลัยแล้วนั้นให้กลับคืนคงเป็นราชธานีดังเก่า ก็เสด็จเข้าประทับแรมอยู่ ณ พระที่นั่งทรงปืนที่เสด็จออก บรรทมอยู่คืนหนึ่งจึงทรงพระสุบินนิมิตว่า พระมหากษัตริย์ แต่ก่อนคงขับไล่เสียมิให้อยู่ ครั้นรุ่งเช้าจึงตรัสเล่าพระสุบินให้ขุนนางทั้งปวงฟัง แล้วจึงดำรัสว่าเราคิดสังเวชเห็นว่าบ้านเมืองจะรกเป็นป่า จะมาช่วยปฏิสังขรณ์ทำนุบำรุงขึ้นให้บริบูรณ์ดังเก่า เมื่อเจ้าของเดิมท่านยังหวงแหนอยู่แล้ว เราชวนกันไปสร้างเมืองธนบุรีเถิด แล้วตรัสสั่งให้เล็กกองทัพกวาดต้อนราษฎรและสมณพราหมณาจารย์ทั้งปวงกับทั้งโบราณชาติดียววงศ์ซึ่งยังเหลืออยู่นั้นก็เสด็จกลับลงมาตั้งอยู่ ณ เมืองธนบุรี และให้ไปเที่ยวสืบหาพวกพระญาติพระวงศ์ของพระองค์ซึ่งพลัดพลากรันไป ได้มาแต่เมืองลพบุรีรับลงมา ณ เมืองธนบุรี แล้วให้ปลูกสร้างพระราชวัง และพระตำหนักข้างหน้าข้างในใหญ่น้อยทั้งปวงสำเร็จบริบูรณ์

ในปี พ.ศ. 2311 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบรมกษัตริย์ผ่านภีพสีมา ณ กรุงธนบุรี ตั้งขึ้นเป็นราชธานีสืบไป

วัดบางหว้าใหญ่ เมื่อเสด็จขึ้นครองพระราชสมบัติแล้ว มีพระราชโองการให้พระศรีภูมิปรีชาราชเสนาบดี ศรีสาลักษณ์ เที้ยไปสืบหาพระสงฆ์เถระานุเถระผู้รู้พระธรรม ให้มาประชุมกัน ณ วัดบางหว้าใหญ่ แต่งตั้งขึ้นเป็นราชเถระผู้ใหญ่ผู้น้อย โดยสมควรแก่คุณานุรูป ตามตำแหน่งเหมือนครั้งกรุงเก่า ได้นิมนต์พระราชนิพนธ์ บาริเยนบ้าง เป็นอาจารย์ผู้บอกบ้าง แต่ครั้งกรุงเก่าหลายรูปและในครั้งนี้ได้พร้อมใจกัน ตั้งพระอาจารย์ดี วัดประคู้ ผู้รู้คุณธรรมและแก่พรรษา เป็นสมเด็จพระสังฆราช ตั้งราชาคณะพระผู้ใหญ่ผู้น้อย ตามสมณฐานันดรเหมือนดังแต่ก่อน แล้วสร้างอุโบสถ วิหาร และเสนาสนะกุฏิพระอารามมากกว่าสองร้อยหลัง

วัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จยกทัพไปตีเมือง นครศรีธรรมราช เมื่อปี พ.ศ. 2312 จับตัวเจ้าเมืองได้ เสนาบดีปรึกษาพร้อมกันว่าโทษถึงประหารชีวิต แต่ทรง พระกรุณาไม่เห็นด้วย ให้นำตัวเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไปกรุงธนบุรีด้วย และในครั้งนี้ได้ปฏิสังขรณ์ พระอุโบสถ วิหาร การเปรียญ ระเบียบงู ศาลา กุฏิ แล้วมีการสมโภชเวียนเทียน พระมหาธาตุเจดีย์ใหญ่ในเมือง นครชัยครบ 3 วัน

วัดพระฝาง อุดรดิศถ์ปี พ.ศ. 2313 วันศุกร์ เดือน 11 แรม 10 ค่ำ เสด็จพระราชดำเนินไป ยังเมืองสวางคนบุรี กระทำการสมโภชพระมหาธาตุสามวันแล้ว เปลี่ยนพระภูษาทรงสพักออกจากพระองค์ ทรงพระมหาธาตุ แล้วปฏิสังขรณ์พระอาราม และพระมหาธาตุให้บริบูรณ์ดั่งเก่า

วัดอินทาราม (วัดบางยี่เรือ) ธนบุรีเป็นวัดโบราณมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเดิมเรียกกัน ว่า วัดบางยี่เรือนอกหรือวัดสวนพลู หรือวัดบางยี่เรือไทย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงปฏิสังขรณ์ ใหม่ทั้งพระอาราม และโปรดฯ เสด็จมาทรงศีลบำเพ็ญ กรรมฐานประทับแรม ณ วัดอินทารามนี้ ครั้งเสด็จ สวรรคตในปี พ.ศ. 2352 ได้ประดิษฐานพระบรมศพถวายพระเพลิง และบรรจุพระบรมอัฐิ ณ วัดนี้ด้วย ต่อมา ในรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระยาศรีสหเทพ (เพ็ง) ปลัดบัญชา กรมมหาดไทย ได้บูรณะอีกครั้งหนึ่ง และได้รับพระราชทานนามว่า “วัดอินทาราม”

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) พ.ศ. 2325-2352

สร้างพระบรมมหาราชวัง เมื่อเสด็จขึ้นครองพระราชสมบัติแล้ว ณ วันจันทร์ เดือน 6 แรม 10 ค่ำ จักรการตั้งพระราชวังใหม่และล้อมด้วยระเนียดก่อนยังมีบ้านได้ก่อกำแพงวัง

สร้างพระราชวังหน้า ในปีเดียวกันกรมพระราชวังบวรก็ได้สถาปนาพระราชวังหน้าขึ้นใหม่ใกล้กำแพงคูหาฐานที่เดิมตั้งเป็นพระราชวังหน้า

วัดแจ้ง วัดท้ายตลาด มีพระราชดำรัสว่า วัดแจ้งวัดท้ายตลาดทั้งสองพระอารามนี้ แต่ก่อนเป็นวัดภายในพระราชวัง ไม่มีพระสงฆ์อยู่ จึงทรงพระกรุณาให้สร้างกุฏิเสนาสนสงฆ์สองอาราม แล้วโปรดให้นิมนต์พระเทพโมลีวัดพลับ กับพระสงฆ์อันดับมาอยู่ ณ วัดท้ายตลาด แล้วโปรดให้พระปลัดสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระโพธิวงศาจารย์ โปรดให้พระครูเมธังกร เป็นพระศรีสมโภช ให้นิมนต์พระราชาคณะทั้งสองพระองค์กับทั้งพระสงฆ์อันดับ มาจากวัดบางหัวใหญ่ลงมาอยู่ ณ วัดแจ้ง

สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พ.ศ. 2326 วันศุกร์เดือน 11 แรม 14 ค่ำ สถาปนาพระราชมณฑล ทั้งข้างหน้าข้างใน สำเร็จบริบูรณ์ และทรงพระกรุณาให้สถาปนาพระอารามขึ้นภายในพระราชวัง พร้อมทั้งพระอุโบสถ พระเจดีย์ วิหาร และศาลาราย เป็นหลายหลัง แล้วให้ขุดสระน้ำทำหอไตรลงในสระ ใ้ส่ตู้ประไตรปิฎก... อนึ่งให้อัญเชิญพระเทพบิดร คือสมเด็จพระรามาธิบดีอยู่ทอง ซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์สร้างกรุงเก่า มาแปลงเป็นพระพุทธรูปเงินปิดทอง แล้วทองประดิษฐานไว้ในพระวิหารนั้น ให้

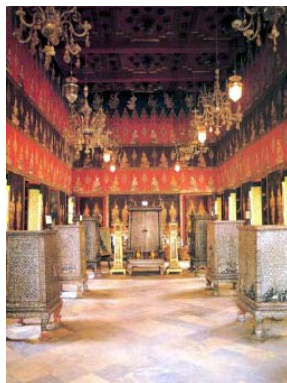
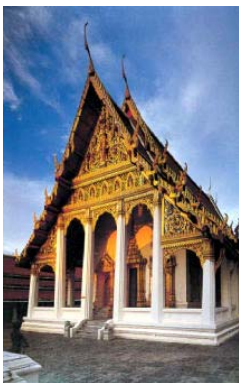
นามว่าหอพระเทพบิดร ครั้นถึง ณ วันจันทร์เดือน 4 แรม 10 ค่ำ ทรงแสดงพระกรณาให้อัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตจากโรงในวังเก่าฟากตะวันตกลงเรือพระที่นั่งกึ่งมีเรือแห่เป็นกระบวนข้ามฟากมาเข้าพระราชวัง อัญเชิญเข้ามาประดิษฐานในพระอุโบสถ พระอารามใหม่แล้วนิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะประชุมกระทำสังฆกรรมสวดผูกพัทธสมาในคืนวันนั้น และการพระอารามนั้นเสร็จบริบูรณ์แล้ว จึงทรงตั้งนามว่า “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม”

ปฏิสังขรณ์วัดสลัก (วัดนิพพานาราม) สมเด็จพระสังฆบรมมหาสุรสิงหนาททรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดสลัก สร้างพระอุโบสถ พระวิหารการเปรียญ และพระมณฑปขึ้นใหม่ แล้วก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุไว้ภายในมณฑป ก่อระเบียงล้อมรอบ และสร้างกุฏิเสนาสนะฝากระดาน ถวายพระสงฆ์และให้ก่อตึก 3 หลัง ถวายพระวันรัตน์ผู้เป็นเจ้าอาราม ให้ก่อกำแพงแก้วล้อมรอบพระอารามแล้วตั้งนามใหม่ว่า วัดนิพพานาราม ต่อมาภายหลังเปลี่ยนเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม (วัดมหาธาตุ)

สร้างมหาปราสาทในพระราชวังหลวง พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พ.ศ. 2327 ปีมะโรง ฉศกนั้น ทรงพระกรุณาให้สถาปนาพระมหาปราสาทในพระราชวังหลวง ยกเครื่องบนสำเร็จบริบูรณ์ ลงรักปิดทองแล้วถึง ณ วันศุกร์ เดือน 4 ขึ้น 10 ค่ำ เพลาเช้าสองโมงสี่บาทได้อุดมฤกษ์ให้ยกยอดเอกมหาปราสาทข้างต้นมีพรหมพักตร์ แล้วปักพุ่มข้าวบิณฑ์บนปลายยอดด้วย ทรงพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท”

สร้างมณฑปพระพุทธบาท ในปี พ.ศ. 2330 มีพระราชดำรัสให้พระยาราชสงครามเป็นแม่กอง ปรงเครื่องบนมณฑปพระพุทธบาทขึ้นใหม่ เพราะเมื่อครั้งเสียกรุงนั้น พวกจีนคลองสวนพลูจุดไฟเผา มณฑปเพื่อเอาเสื้อเงินทองไป และในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ซ่อมหลังคามุงกระเบื้องไว้พลางก่อน จึงมีพระราชโองการตรัสให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เสด็จขึ้นไปเป็นแม่กองยกมณฑปพระพุทธบาท พระองค์ทรงแบกเครื่องลำของจากท่าเจ้าสนุกไปยังพระพุทธบาท ด้วยพระองค์เอง เมื่อเสด็จถึงพลับพลาที่ประทับระหว่างทางก็ทรงวางเครื่องลำของบนขาห้อยทุกครั้งไป โดยไม่ยอมให้เครื่องลำของตกต้องพื้นดิน ครั้นเมื่อช่างยกเครื่องบนมณฑปและยอดเสร็จแล้ว ให้จัดการลงรักปิดทองประดับกระจก แล้วให้ทำพระมณฑปน้อยครอบรอยพระบาทไว้อีกชั้นหนึ่ง เสาทั้ง 4 ต้น ทั้งเครื่องบนและยอดแผ่ทองคำหุ้มทั้งสิ้น

สร้างหอพระมณเฑียรธรรม พ.ศ. 2331 หอมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ลูกพลุดกลบลงหลังคาจึงทำให้เกิดเพลิงไหม้ขึ้น จึงมีพระราชดำรัสให้พระยาราชสงครามเป็นแม่กองทำพระมณฑปขึ้นใหม่ ให้ถมสระเดิม ขุดรากก่อพระมณฑปลงที่นั่น มี “ซาลา” และกำแพงแก้ว เป็นที่ประทับยั้งล้อมพระมณฑป ลดพื้นลงมาสามชั้น แล้วขุดสระใหม่ลงเบื้องบูรพทิศแห่งพระมณฑป ก่ออิฐถือปูนทั้งรอบแล้วให้ก่อหอพระมณเฑียรขึ้นใหม่ฝ่ายทิศอีสานแห่งพระมณฑป และการทั้งปวงยังมีเสร็จ

สร้างพระที่นั่งคูศิตมหาปราสาท พระที่นั่งพิมานรัตยา พ.ศ. 2332 ปีระกา เอกศก ถึง ณ วันอาทิตย์ เดือน 7 ขึ้น 1 ค่ำ เพล่าบ่าย 3 โมง 6 บาท ฝนตกสนียขาดลงต้องหน้าบ้านมุขเด็จพระที่นั่งอมรินทราภิเชคมหาปราสาทได้รับความเสียหาย จึงดำรัสสั่งให้รื้อปราสาทเก่า แล้วสร้างใหม่ให้เล็กลงกว่าองค์เดิม ปราสาททองคำก่อนนั้นสูงใหญ่เท่าพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทกรุงเก่า มุขหน้ามุขหลังนั้นยาวกว่ามุขข้าง และมุขเบื้องหลังนั้นอยู่ที่ข้างยาวไปจนจบพระปรัศว์ซ้ายขวา กระทำปราสาททองคำใหม่ที่ยกออกมาตั้ง ณ ที่ข้างหน้าทั้งสิ้น มุขสี่นั้นก็เสมอกันทั้ง 4 ทิศ ใหญ่สูงเอาแต่เท่าพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์กรุงเก่า ยกบราลีเสียมิได้ใส่เหมือนองค์ก่อน แต่ที่มุมยอดทั้ง 4 มุม นั้นยกทวยเสย ใสรูปครุฑเข้าแทน แล้วให้ฐาปนาพระที่นั่งขึ้นใหม่ที่ข้างในต่อมุขต่อมุขหลังเข้าไปอีกหลังหนึ่ง พอเสมอท้ายมุขปราสาททองคำ พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งพิมานรัตยา” และให้ทำพระปรัศว์ซ้ายขึ้นใหม่คงตามเดิม และหลังคาปราสาทและมุขกับพระที่นั่งพิมานรัตยา และพระปรัศว์คาธาติดุบททั้งสิ้นเหมือนอย่างเก่า ครั้นพระมหาปราสาทลงรักปิดทองเสร็จแล้ว จึงพระราชทานนามปราสาททองคำใหม่ชื่อ “พระที่นั่งคูศิตมหาปราสาท” แล้วเร่งให้ทำการพระมณฑปและหอพระมณฑปทำในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นั้นให้ลงรักปิดทองแล้วสำเร็จบริบูรณ์ แล้วให้แผ่แผ่นเงินลาดพื้นในองค์พระมณฑปนั้นด้วย”

พระที่นั่งคูศิตมหาปราสาท

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร เดิมชื่อ “วัดโพธาราม” ชาวบ้านเรียกสั้น ๆ ว่า “วัดโพธิ์” เป็นวัดโบราณสร้างมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งในสมัยนั้นเป็นเพียงวัดราษฎร์เล็ก ๆ ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงสถาปนากรุงธนบุรี เป็นเมืองหลวง จึงได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวง มีราชาคณะปกครอง และเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ได้โปรดให้สถาปนาเป็น “วัดวังหลวง” และจัดการสร้างใหม่

ปรัศว์ = เรือนหลวง ซึ่งอยู่ขนานทั้งสองข้างของเรือนหลวงหรือพระที่นั่งที่เป็นประธาน, ข้าง, ลีข้าง

หมดทั้งพระอาราม ตามแบบแปลนแผนผังที่เป็นระเบียบ โดยแยกเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสออกจากกัน เป็นสัดส่วน และได้พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส” (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

ในสมัยรัชกาลที่ 3 วัดมีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก จึงโปรดให้มีการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ พร้อมทั้งสร้างปูชนียวัตถุสถานเพิ่มเติมแล้ว โปรดฯ ให้จารึกตำรายาหลวงและสรรพวิทยาการลงบนแผ่นหินอ่อนแล้วทำมาติดไว้ตามศาลารายบริเวณเขตพุทธาวาส เพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาเล่าเรียนของประชาชน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเปลี่ยนสร้อยนามใหม่ว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”

วัดที่ได้ทรงปฏิสังขรณ์ นอกจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพล วัดสระเกศ ซึ่งได้ทรงสร้างและกล่าวมาแล้วนั้น ยังได้ทรงปฏิสังขรณ์พระอารามอื่น ๆ อีกหลายพระอารามคือ

วัดเลียบ เดิมสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ได้ทรงปฏิสังขรณ์ไว้เพียงพระอุโบสถและกุฏิสงฆ์ ได้ทรงสถาปนาต่อมาจนสำเร็จ แล้วพระราชทานนามเปลี่ยนว่า “วัดราชบูรณะ”

หอพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตาราม (ตำนกัณทณ เดมเป็นตำนกัที่ประทบของรัชกาลที่ 1)

วัดบางหว้าใหญ่ ทรงปฏิสังขรณ์แล้ว พระราชทานนามเปลี่ยนว่า “วัดระฆัง” ให้เหมือนกับวัดระฆังกรุงเก่า ซึ่งเป็นวัดอยู่ใกล้พระราชวังด้านตะวันตก

วัดศาลาสีหะนำ ในคลองบางจาก ซึ่งโปรดให้เชิญพระประธานมาเป็นพระประธานวัดเชตุพลนั้น ก็ทรงปฏิสังขรณ์แล้วพระราชทานเปลี่ยนนามใหม่ว่า “วัดคูหาสวรรค์”

วัดพลับ ในคลองบางกอกใหญ่

วัดทอง คลองบางกอกน้อย

วัดสมอราย

วัดแจ้ง

วัดท้ายตลาด

วัดคอกกระบือ

วัดสุวรรณ ที่กรุงเก่าซึ่งเป็นวัดเดิม ของสมเด็จพระชนกาศริบดิถีทรงปฏิสังขรณ์ด้วย

(กรมศิลปากร : พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, พ.ศ. 2535)

กันทวยจำหลักไม้วัดสุวรรณดาราราม
จ. พระนครศรีอยุธยา

สถาปัตยกรรมในสมัยของรัชกาลที่ 1 นี้ ยังคงรักษาแบบแผนของอยุธยาตอนปลายไว้ทั้งหมด พระที่นั่งต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวังก็ทรงโปรดเอาแบบอย่างพระที่นั่งครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แม้กระทั่งชื่อพระที่นั่ง

สมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) พ.ศ. 2352-2367

วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร สิ่งสำคัญภายในวัดมี พระอุโบสถ พระแท่นประทับของรัชกาลที่ 3 เมื่อคราวเสด็จมาคุมงานก่อสร้าง พระวิหารพุทธไสยาสน์ วิหารพระยืน ศาลาการเปรียญ

เป็นวัดมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เรียกกันว่า “วัดจอมทอง” สมัยรัชกาลที่ 2 ในปี พ.ศ. 2363 กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (รัชกาลที่ 3) ทรงเริ่มปฏิสังขรณ์ วัดจอมทอง ขึ้นใหม่ทั้งวัด โดยเสด็จมาคุมงานและตรวจการก่อสร้างด้วยพระองค์เอง แล้วจึงน้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดฯ พระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดราชโอรส” หมายถึง เป็นวัดที่พระราชโอรสทรงสถาปนา รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบไทยผสมจีนและยุโรป ซึ่งในสมัยที่พระองค์ครองราชย์สมบัติ รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบนี้เรียก “แบบในพระราชนิยม”

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้นุระพระวิหารโถงซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปโบราณและศาลาราย 5 หลัง และให้อัญเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาบรรจุไว้ที่พระพุทธรูปของพระประธานในพระอุโบสถ ถวายพระนามพระประธานองค์นี้ว่า “พระพุทธรูปนันทคุณ อดุลยญาณบพิตร” ส่วนพระพุทธรูปไสยาสน์ในพระวิหารทรงถวาย

พระนามว่า “พระพุทธไสยาสน์นารทชนินทร์ ชินสาถกขบรมสมเด็จพระสรเพชรพุทธทศพิตร” (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร ตั้งเป็นวัดมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เรียกกันว่า วัดมะกอก ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสถาปนากรุงธนบุรี ได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์แล้ว สถาปนาเป็นพระอารามหลวง พระราชทานนามว่า วัดแจ้ง ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาเนื่องจากเป็นวัดในพระบรมมหาราชวัง และได้ประดิษฐานพระแก้วมรกตที่อัญเชิญมาจากเวียงจันทน์

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 โปรดให้อัญเชิญพระแก้วมรกตไปประดิษฐานที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และได้สร้างอุโบสถและวิหารหลังใหม่ แต่ยังไม่แล้วเสร็จก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อทรงขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว จึงทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อมา พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดอรุณราชอาราม” และทรงมีพระราชดำริ จะเสริมสร้างพระปรางค์ที่มีมาแต่เดิมให้สูงขึ้น เพื่อเป็นพระมหาธาตุสำหรับพระนคร แต่การสำเร็จเพียงลงมือขุดรากฐานก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดให้ดำเนินการต่อจนแล้วเสร็จถึงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ และพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดอรุณราชวราราม” และทรงโปรดเกล้าฯ ให้บรรจุพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไว้ที่พระพุทธอาสน์พระประธานในพระอุโบสถ สิ่งสำคัญภายในวัดมี

1. พระอุโบสถ ทรงไทย หลังคาซ้อนสองชั้น ๆ ละสามตับ หลังคาซ้อนล่างตับที่ 2 และ 3 ด้านหน้า หลังคากระเบื้องล้อมรอบ เป็นพระอุโบสถแบบมีเสาระเบียงรับชายคาปีกนก หลังคาประดับด้วยลายนาคศู้ง มีช่องฟ้า ไบระกา และหางหงส์ หน้าบันมีลายจำหลักไม้

2. พระวิหารคด
3. วิหารน้อย
4. มณฑปพระพุทธบาท
5. ศาลาท่าน้ำ
6. พระปรางค์
7. หอระฆัง
8. หมุกุฎี

(กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

วัดเขมาภิรตารามราชวรมหาวิหาร เป็นวัดมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ได้ทรงปฏิสังขรณ์ มีโบราณสถานสำคัญคือ พระตำหนักแดงและพระที่นั่งมุลมณเฑียร (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

พระตำหนักแดง เดิมเป็นตำหนักหมู่ใหญ่ในพระบรมมหาราชวังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดฯ ให้สร้างเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุทธภักย์

ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รื้อไปปลูกถวายสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาดย์ ซึ่งเสด็จไปประทับที่พระราชวังเดิมที่ธนบุรีกับพระราชโอรสทั้งสองพระองค์ คือ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เมื่อสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีสวรรคต พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า พระราชโอรส จึงโปรดฯ ให้รื้อพระตำหนักส่วนที่เป็นที่ประทับของสมเด็จพระราชมารดาถวายเป็นกุฏิของพระราชกณะวัดโมฬีโลก ต่อมาสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดฯ ให้ย้ายจากวัดโมฬีโลกไปปลูกเป็นกุฏิเจ้าอาวาส วัดเขมาภิรตาราม เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานแห่งพระศรีสุริเยนทราธิบดี เป็นพระตำหนักไม้สักหลังคาทรงไทยยกพื้นฝาปะกน มีระเบียงอยู่ด้านหน้า (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

พระที่นั่งมุลมนเทียน เป็นอาคารแฝดทรงไทย ยกพื้นสูง (สองชั้น) ผนังก่ออิฐถือปูน หลังคาทรงจั่วซ้อน 2 ชั้น ๆ ละ 2 ชั้น มีหลังคากระเบื้องด้านหน้าหลัง และมีเสารับกระเบื้องทำด้วยไม้กลม หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบ

เดิมตั้งอยู่ในพระมหามหาราชวังซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นตำหนักไม้คั่นถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้รื้อและแก้ไขเป็นตึกปลูกขึ้นใหม่ ในระหว่างพระที่นั่งนันทนมาศจำรูญกับบริเวณพุทธนิเวศน์ ต่อมาในรัชกาลที่ 5 ได้โปรดฯ ให้รื้อไปปลูกไว้ที่วัดเขมาภิรตาราม ทรงพระอุทิศเป็นโรงเรียนวัดเขมาฯ ใช้เป็นอาคารเรียนตลอดมาจนถึง พ.ศ. 2498 แต่เมื่อโรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม (เดิม) แยกเป็นโรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม (ปัจจุบัน) กับโรงเรียนกลาโหมอุทิศ พระที่นั่งองค์นี้จึงอยู่ในบริเวณโรงเรียนกลาโหมอุทิศดังกล่าว (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

สถาปัตยกรรมในช่วงระหว่างรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ก็ยังคงถือแบบอย่างเดียวกันกับครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะบ้านเรือน พระราชวัง และวัดวาอาราม

พระเมรุมาศ ต้นปีมะแมตรีศก จุลศักราช 1173 พ.ศ. 2354 พระเมรุมาศครั้งนี้สร้างตามแบบพระเมรุพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครั้งกรุงเก่า เป็นพระเมรุอย่างใหญ่เต็มดารขนาดเสาใหญ่สูงเส้นหนึ่ง ซื่อยาวเจ็ดวา พระเมรุสูงตลอดยอดนั้นสองเส้น ภายในมีพระเมรุทองอีกชั้นหนึ่ง สูง 10 วา ตั้งพระเบญจาทองคำรับพระบรมโกศ มีเมรุทิศทั้งแปดทิศ มีสำสร้างตามระหว่างเมรุทิศ ชั้นในมีราชวัติทึบปักฉัตรเงิน ฉัตรทอง ฉัตรนาค สลับกันอีกชั้นหนึ่ง ต่อออกมาตั้งเสาดอกไม้พุ่มรายรอบราชวัติอีกชั้นหนึ่ง แล้วมีระทาดอกไม้สูง 12 วา 16 ระทา (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ : พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, กรมศิลปากร พ.ศ. 2546)

พระพุทธรบาท ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นแม่กองสร้างพระมณฑปขึ้นมาใหม่ เป็นยอดเดียวแทนของเดิม ครั้งกรุงเก่าที่มี 5 ยอดสำเร็จแล้ว แต่พระมณฑปองค์เล็กที่สวมรอยพระพุทธรบาทยังไม่ได้สร้าง จึงโปรดฯ ให้สร้างพระมณฑปเล็กข้างในให้เสร็จสมบูรณ์ตามเดิม ต่อมาในรัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้สร้างเปลี่ยนใหม่ โดยนำของเดิมแต่ครั้งรัชกาลที่ 2 มาไว้ในวิหารพระบาทจำลองในบริเวณพระพุทธรบาท (อ้างแล้วเรื่องเดียวกัน)

สถานที่ซึ่งกรมพระราชวังบวรฯ ได้ทรงสร้าง ทรงสร้างวัดขึ้นใหม่ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ คือ วัดทรงธรรม และทรงปฏิสังขรณ์วัดเก่าในกรุงเทพฯ อีก 2 วัด คือ วัดลิงขบที่บางจาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานนามว่า วัดบวรมงคล กับวัดเสาปะโคน เหนือปากคลองบางกอกน้อย พระราชทานนามว่า วัดคูสิดาราม และได้ทรงแก้ไขสถานที่ในพระราชวังบวรฯ หลายอย่าง (อ้างแล้ว)

วัดอรุณราชวราราม สร้างพระอุโบสถใหม่ มีพระระเบียงล้อมรอบ พระประธานในพระอุโบสถ เมื่อป็นหุ่นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปั้นด้วยฝีพระหัตถ์ และสร้างพระวิหาร

ด้วย ส่วนกุฎิพระสงฆ์นั้นที่สร้างครั้งรัชกาลที่ 1 รีบทำแต่พอให้พระสงฆ์มาอยู่ได้ ยังไม่เรียบร้อย จึงโปรดให้ขอแรงพระราชวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ช่วยทำกุฎิพระสงฆ์เป็นตึกขัดตะเกือปูน ครั้นการสำเร็จจึงได้มีงานฉลองในปีมะโรงโทศกนี้ เล่นละครหลวงโรงเล็ก เล่นเรื่องรามเกียรติ์ตอนนุศลพ ซึ่งพระราชนิพนธ์บทขึ้นใหม่ พระราชทานนามพระอารามเปลี่ยนใหม่ว่า วัดอรุณราชวราราม ส่วนพระปรางค์ใหญ่ที่นั้นขุดฐานรากตั้งอยู่ตลอดรัชกาล จนถึงรัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาขึ้นอีกครั้ง (อ้างแล้วเรื่องเดียวกัน)

วัดเกาะแก้วลังการาม ทรงสถาปนาวัดเกาะ พระราชทานนามว่า วัดเกาะแก้วลังการาม มาเปลี่ยนเป็นวัดสัมพันธวงศ์ในรัชกาลที่ 4 แต่ก็ยังเรียกกันว่าวัดเกาะอยู่จนทุกวันนี้

วัดสุทัศน์ ทรงมีพระราชดำริว่า พระโตซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้อัญเชิญลงมาจากราชธานีเมืองสุโขทัย และให้สร้างวัดประดิษฐานไว้กลางพระนครที่ใกล้เสาชิงช้า โดยทรงพระราชดำริจะสร้างวิหารใหญ่ ขนาดวิหารวัดพระเจ้าพระนางเชิงที่กรุงเก่า พระวิหารนั้นยังค้างอยู่ จึงโปรดให้สร้างพระวิหารนั้นต่อมา จนยกเครื่องบนเสร็จ ค้างอยู่ แต่ยังมีได้ยกช่อฟ้า ไบระกา อนึ่งบานประตูวิหารนั้น โปรดให้สลักลายซุ้มด้วยไม้แผ่นเดียว กรมหมื่นจิตรภักดี เป็นนางงาน เมื่อคิดอย่าง (ออกแบบ) สำเร็จแล้ว ให้ออกเข้ามาในท้องพระโรง ทรงสลักด้วยฝีพระหัตถ์ก่อน แล้วจึงให้ช่างทำต่อไป มีคำเล่ากันว่า สืบมาว่า ช่างที่สลักบานประตูวิหารวัดสุทัศน์นั้น เมื่อทำการเสร็จแล้ว ประสงค์จะไม่ให้ใครทำได้เหมือนต่อไป จึงเอาเครื่องมือที่ใช้น้ำเสียหมด... ต่อมาเกิดไฟไหม้บานประตูพระวิหาร กรมศิลป์ากรจึงให้ช่างแกะสลักบานประตูใหม่ไปใส่ไว้แทน และเก็บเอาบานประตูเก่าที่เหลือจากไฟไหม้ มาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

วัดไพชยนต์พลเสพ และวัดโปรดเกษเชษฐาราม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 ทรงโปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพเป็นแม่กองทำการสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ที่ยังค้างอยู่ การขุดคลองครั้งนั้น กรมหมื่นศักดิ์พลเสพได้ทรงสร้างวัดขึ้นมาใหม่วัดหนึ่ง ได้พระราชทานนามว่า วัดไพชยนต์พลเสพ และพระยาเพชรพิไชย (เกษ) ซึ่งเป็นนางงานสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ ได้สร้างวัดขึ้นมาอีกหนึ่งวัด ตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน ชื่อว่าวัดโปรดเกษเชษฐาราม ยังเป็นพระอารามหลวงอยู่จนทุกวันนี้ทั้ง 2 วัด

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ : พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, กรมศิลป์ากร 2546)

สมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) พ.ศ. 2367-2394

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ไทยกับจีนมีการค้ากันอย่างใกล้ชิด โดยกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งเป็นพระราชโอรส ได้แต่งสำเภาไปค้าขายกับเมืองจีน จนคุ้นเคยเป็นอย่างมาก ครั้นเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว ก็ยังขยายการค้าขายกับเมืองจีนมากขึ้นไปอีก และได้ทรงนำรายได้ส่วนหนึ่งมาสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอารามต่าง ๆ ทั่วพระนคร รูปแบบสถาปัตยกรรมนั้นส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากจีน จนได้รับความนิยมนอกไปทั่วพระราชอาณาจักร เราเรียกสถาปัตยกรรมประจำสมัยของพระองค์ท่านว่า “สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม” คือยกเอาช่อฟ้า ไบระกา และหางหงส์ ที่ของเดิมจะทำด้วยไม้มาเป็นปูนลอม มียอดเป็นรูปเทพหรือสัตว์ในเทพนิยาย และเอาฝาไชราออกเสีย ลายปูนปั้นประดับหน้าบันก็นิยมลายเถาไม้เลื้อย และลายดอกดวง ดอกจอก ดอกพุดตาน ประดับด้วยกระเบื้อง หลังคาเปลี่ยนจากกระเบื้องเคลือบมาเป็นกระเบื้องราง

ภาพถ่ายเก่าอุโบสถวัดคูม จ.พระนครศรีอยุธยา

ไขแสง สุขะวัฒนะ ได้ทำงานวิจัยวัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวถึง สถาปัตยกรรมแบบพระราชานิยมนี้ ตอนหนึ่งมีความว่า

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดศิลปกรรมแบบจีน และทรงเห็นชอบในการทำศิลปกรรมแบบจีนมาประยุกต์หรือปรับปรุงใช้ให้เป็นประโยชน์กับสถาปัตยกรรมไทย การที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องมาจากสาเหตุ 3 ประการคือ

ประการแรก เมื่อพระองค์ได้ทรงพบเห็น ศิลปะการก่อสร้างที่พิศมัยตลอดจนสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา (ศาลเจ้า) ของคนจีนที่ได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในเมืองไทย ก็คงจะโปรดทั้งนี้เพราะศิลปะการก่อสร้างแบบจีนนั้นมีความงดงามน่าดูอีกแบบหนึ่ง และแตกต่างไปจากศิลปะแบบไทยที่พระองค์ได้ทรงคุ้นเคยมา

ประการที่สอง โดยปกติอาคารของคนจีนที่สร้างด้วยเครื่องก่ออิฐถือปูนเป็นส่วนใหญ่ย่อมจะทนทานต่อสภาพดินฟ้าอากาศได้ดีกว่าอาคารของไทยที่มีส่วนต่าง ๆ หลายส่วนสร้างด้วยเครื่องไม้ พระองค์คงจะทรงตระหนักถึงความจริงในเรื่องนี้เป็นอย่างดี ดังนั้นวัดวาอารามต่าง ๆ ที่ได้โปรดฯ ให้สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้น ก็ได้มีอยู่หลายแห่งที่แบบของโบสถ์ วิหาร ได้รับการดัดแปลงโดยเฉพาะหน้าบันอันเป็นส่วนที่ทำด้วยไม้และจะต้องถูกแดดถูกฝนอยู่เสมอ ๆ ก็ได้เปลี่ยนเป็นงานก่ออิฐถือปูนทำเลียนแบบจีน ซึ่งได้ทำให้โบสถ์และวิหารเหล่านั้นคงทนถาวรยิ่งขึ้นกว่าที่ได้เคยสร้างกันมาด้วยแบบประเพณีเดิมของไทยล้วน ๆ

บุคคลที่ทำเอาศิลปะจีนมาประยุกต์ให้เข้ากับสถาปัตยกรรมไทย นอกจากสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แล้ว ก็มีเจ้านาย ขุนนางผู้มีทรัพย์ เมื่อสร้างวัดวาอารามก็จะเอาแบบอย่างของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย เพราะเป็นอาคารแบบนิยมและสมัยใหม่ในขณะนั้น เศรษฐีจีนที่ตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่เมืองไทยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาก็สร้างวัดขึ้นตามความศรัทธานั้น ศิลปกรรมจีนซึ่งเป็นศิลปกรรมประจำชาติกำเนิดก็ถูกนำมาแสดงออกด้วย และที่สำคัญพวกช่างก่อสร้างชาวจีนได้เข้ามาทำมาหากินอยู่ในเมืองไทยเป็นจำนวนมากด้วยกัน มีความชำนาญ ในการก่อสร้างทุกชนิด จะอยู่กันเป็นกลุ่มก้อนไม่กระจัดพลัดพรายอย่างช่างไทย ซึ่งสะดวกและง่ายต่อการติดต่อให้มาทำการก่อสร้าง นิสัยช่างเรื่องดัดแปลงต่อเติมมีอยู่ในสายเลือดอยู่แล้ว จึงเป็นการง่ายที่จะนำแบบสถาปัตยกรรมไทยและจีนมาผสมผสานกันได้อย่างงดงาม และแพร่กระจายออกไปตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ ที่ชาวจีนได้เข้าไปอาศัยทำมาหากิน เราจึงเห็นสถาปัตยกรรมลูกผสมเหล่านี้อยู่ทั่วไป ครั้นเมื่อพิจารณาถึงรายละเอียดของการประดับตกแต่งรูปภาพเขียนก็มีภาพลายปูนปั้นก็ดี ต่างกับศิลปกรรมไทยอย่างสิ้นเชิงก็มีให้เห็นมากมาย (ไขแสง สุขะวัฒนะ : วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์, 2525)

ผลการวิเคราะห์ของไขแสง สุขะวัฒนะ มีดังนี้

รูปทรงของอาคารที่สำคัญ (โบสถ์และวิหาร)

ฐาน โดยทั่วไปเป็นฐานก่ออิฐถือปูน มีลักษณะเหมือนกันกับฐานของโบสถ์ วิหาร ที่สร้างขึ้นตามแบบประเพณีเดิมของไทย กล่าวคือ เป็นฐานบัวบ้าง และฐานสิงห์บ้าง แต่ไม่ได้เป็นท้องสำเภา ฐานที่เป็นแบบพิเศษคือ “ฐานเขียง” ฐานแบบนี้คือฐานโบสถ์และวิหารวัดราชโอรสาราช “การใช้ฐานเขียงก่อด้วยหินแทนการใช้ฐานบัวหรือฐานสิงห์ก็เพื่อจะให้คล้ายไปทางแบบจีน”

นอกจากนี้ ยังมีการยกพื้น โบสถ์และวิหารให้สูงจากระดับดินมาก ๆ ซึ่งจะพบที่วัดเฉลิมพระเกียรติและวัดมเหยงคณ์พาราม

บันไดทางขึ้นระเบียง คือบันไดที่พาดจากพื้นลานขึ้นไปสู่พื้นระเบียง โบสถ์และวิหาร บางแห่งมีบันไดที่กล่าวนี้อยู่ทางด้านสกัด เช่นที่วัดเสวตฉัตร วัดจันทาราม และบางแห่งอยู่ทางด้านข้าง เช่นที่วัดราชโอรสาราม วัดนางชี ชั้นบันได (ลูกนอน) มักจะปูด้วยหินทั้งแผ่น พนักบันไดเป็นงานก่ออิฐถือปูนตันทั้งแท่งและมักจะโค้งเว้าและนูนขึ้นไปตามชั้นบันได พนักบันไดบางแห่งเช่นที่โบสถ์วัดเทพธิดาราม และโบสถ์วัดนางชีจะมีทับหลังเป็นหินจำหลักด้วยฝีมือช่างจีน โดยทั่ว ๆ ไปที่ตรงโคนพนักบันไดทั้งสองข้างมักจะประดับด้วยรูปสิงโตจีนจำหลักด้วยหิน

พนักระเบียง เป็นงานก่ออิฐถือปูนค้ำคอง พนักระเบียงทั่ว ๆ ไปมีราวพนักที่กว้างและหนาและมีกระเบื้องปูเคลือบสีแบบจีนประดับ

เสา เสาโดยทั่วไปเป็นเสาก่ออิฐถือปูน หน้าตัดของเสามีทั้งสี่เหลี่ยมจัตุรัสและสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่มีบัวหัวเสา ปลายเสาจะเรียวเล็กน้อยเพื่อไว้รับกับการสอเข้าหาของผนังตามแบบประเพณีเดิมของไทย เสาส่วนมากจะถูกกลมมุมเล็กน้อย เมื่อมองดูทั้งตัวอาคารจะเห็นว่าเสาทำให้อาคารมีลักษณะที่มั่นคงแข็งแรงและสง่างาม

ช่องประตูและหน้าต่าง มีบางแห่งที่ช่องประตูและหน้าต่างเป็นแบบจีน เช่น วัดราชโอรส ช่องประตูทั้งสี่ทิศของพระระเบียงที่ล้อมพระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ เป็นช่องประตูตามแบบสถาปัตยกรรมจีน (moon gate) ช่องประตูดังกล่าวนี้มีบานประตูเป็นไม้ปิดเปิดและที่วัดนี้ก็เช่นกัน ช่องหน้าต่างของพระวิหารคดสองหลังที่อยู่ด้านหลังพระอุโบสถ เป็นช่องหน้าต่างแปลเคลือบแบบจีน

นอกจากนี้ที่วัดโปรดกษेत्रฐาราม มุขด้านข้างทั้งสองและด้านหน้าของพระวิหารจะเป็นช่องกลมขนาดใหญ่หนึ่งช่อง ช่องกลมนี้ทำให้มุขมีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบจีนแฝงอยู่

หลังคา โครงหลังคาส่วนใหญ่เป็นงานเครื่องไม้ การซ้อนของหลังคายังคงทำตามแบบประเพณีเดิม เท่าที่สำรวจการซ้อนของหลังคาปรากฏว่า มีอย่างมากเพียง 2 ชั้นเท่านั้นที่เป็นดังนี้พอจะสันนิษฐานได้ว่า เกิดจากความประสงค์ที่จะเห็นหลังคามีลักษณะเลียนแบบจีน จึงจำเป็นต้องสร้างส่วนต่าง ๆ ที่เห็นจากภายนอก เช่นหน้าบัน คอสอง ฯลฯ ด้วยงานปูน ครั้นเมื่อมีส่วนของหลังคาเป็นงานปูน เช่นนั้น ย่อมทำให้โครงสร้างตอนล่างต้องรับน้ำหนักมากขึ้น และนี่จึงเป็นสาเหตุให้การซ้อนของหลังคาต้องมีจำนวนน้อยกว่าการซ้อนหลังคาแบบประเพณีเดิม

ลักษณะของหลังคามีแตกต่างกัน 6 แบบดังนี้

แบบที่ไม่มีซ้อน หลังคามี 2 ชั้น ใต้หลังคาเป็นปีกนกโดยรอบอาคาร

แบบที่มีซ้อน คล้ายแบบที่ 1 มีซ้อนเฉพาะค้ำที่ 1 เท่านั้น ค้ำที่ 2 หรือค้ำล่างเป็นปีกนกโดยรอบอาคาร

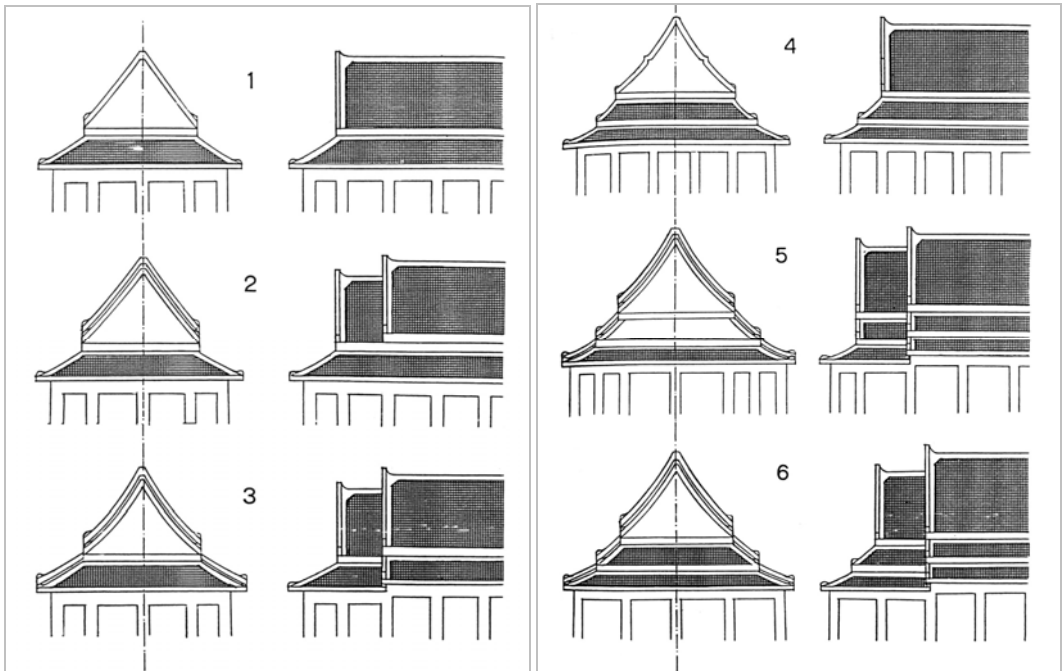
แบบที่ไม่มีซ้อน หลังคามี 3 ชั้น มีจั่วหรือหน้าบันที่ค้ำที่ 1 ส่วนค้ำที่ 2 และที่ 3 เป็นปีกนกโดยรอบอาคาร

แบบที่มีซ้อน มี 2 ชั้น แต่ละชั้นมี 3 ชั้น มีจั่วหรือหน้าบันที่ค้ำที่ 1 และค้ำที่ 2 ส่วนค้ำที่ 3 เป็นปีกนกโดยรอบอาคาร

แบบที่มีซ้อน มี 2 ชั้น แต่ละชั้นมี 3 ชั้น มีจั่วหรือหน้าบันเฉพาะที่ค้ำที่ 1 เท่านั้น ส่วนค้ำที่ 2 และที่ 3 เป็นปีกนกโดยรอบอาคาร

แบบที่มีซ้อน มี 2 ชั้น แต่ละชั้นมี 4 ชั้น มีจั่วหรือหน้าบันที่ค้ำที่ 1 และค้ำที่ 2 ส่วนค้ำที่ 3 และที่ 4 เป็นปีกนกโดยรอบอาคาร

เป็นที่น่าสังเกตว่า หลังคาทั้ง 6 แบบนี้ ส่วนที่เป็นปีกนกโดยรอบอาคารจะไม่ยื่นออกมา เป็นชายคามากนัก ฉะนั้นอาคารส่วนมากจึงไม่จำเป็นต้องมีคันทวยเพื่อค้ำชายคาสั้น ๆ ที่ว่านี้

การตกแต่งตัวอาคารที่สำคัญทั้งภายในและภายนอกด้วยงานศิลปกรรมแบบจีน
หน้าบัน การประดับหน้าบันอาจจำแนกเป็นแบบต่าง ๆ ได้ดังนี้

- แบบที่มีลายเป็นดอกไม้ล้วน ๆ
- แบบที่มีลายเป็นดอกไม้ นก และสัตว์อื่น ๆ
- แบบที่มีภาพเครื่องมงคลหรือเครื่องบูชาตามแบบจีน
- แบบที่มีรูปทิวทัศน์ผสมกับลายดอกไม้

บันไดทางขึ้นระเบียง บันไดที่พาจากพื้นลานขึ้นไปสู่พื้นระเบียงทางด้านสกัดหรือทางด้านข้างก็ตาม ที่โคนพนักบันไดทั้งสองข้างโดยทั่ว ๆ ไปจะประดับด้วยรูปจำหลักหินสิงโตจีนอยู่บนแท่นสี่เหลี่ยม รูปสิงโตจีนและแท่นดังกล่าวนี้ จะมีขนาดโตหรือเล็กเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับขนาดของบันไดเป็นสิ่งสำคัญ

พนักระเบียง มีทั้งชนิดที่โปร่งและชนิดที่ทึบ ถ้าเป็นชนิดที่โปร่ง ส่วนโปร่งจะกรุด้วยกระเบื้องปูละเอียดแบบจีน มีทั้งกรุชั้นเดียวและกรุสองชั้น (คือกรุทั้งด้านนอกและด้านใน) และมีบางแห่งที่ปิดกันด้วยลูกแก้วหรือลูกกรงกระเบื้องเคลือบแบบจีนเช่นที่วัดประดู่ฉิมพลี และวัดนางชี และถ้าเป็นพนักระเบียงชนิดที่ทึบ ด้านนอกมักจะกรุด้วยกระเบื้องปูละเอียดแบบจีน

ซุ้มประตูและหน้าต่าง ได้เปลี่ยนจากแบบประเพณีเดิม เช่น ซุ้มแบบบันแถลงและซุ้มทรงมณฑป มาเป็นงานปูนปั้นติดกับผนัง มีชนิดต่าง ๆ คือ ซุ้มทรงดอกไม้ ซุ้มทรงมณฑปต่อยอดบันแถลง และซุ้มทรงอย่างเทศ ลายที่ใช้มีทั้งลายดอกเบญจมาศ ลายดอกพุดตาน และลายดอกไม้อื่น ๆ สำหรับซุ้มทรงอย่างเทศนั้น มีลายปูนปั้นเป็นแบบฝรั่ง แต่รูปดอกไม้เหล่านั้นมักเป็นงานหรือขามกระเบื้องเคลือบสีที่นำมาประดับ ที่พิเศษไปกว่านี้บางแห่งใช้เครื่องกระเบื้องเคลือบสีล้วน ๆ ทำเป็นรูปดอกไม้ ใบไม้ และผลไม้ มาผูกเป็นลายประดับอย่างสวยงาม

บานประตูและบานหน้าต่าง บานประตูบางแห่งเช่นที่โบสถ์วัดราชโอรสารามบานประตูด้านนอกเป็นงานลงรักประดับมุกลายมังกรคั่นเมฆแบบจีน (ฮั่นเหล็ง) ล้อมกรอบด้วยลายดอกเบญจมาศสลับลายอาวูจิ้น ส่วนด้านในเป็นงานเขียนรูปทวารบาลเป็นทหารจีน บานหน้าต่างของโบสถ์หลังเดียวกันนี้ ด้านนอกแต่เดิมนั้นก็เป็นงานลงรักประดับมุกลายมังกรคั่นเมฆเช่นเดียวกับประตู แต่ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นลายปูนปั้นลงบนตัวบานแทนการประดับมุก ด้านในของบานหน้าต่างเขียนรูปดอกไม้สลักเพื่อสืบทอดที่วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดเดียวกันนี้ บานประตูและบานหน้าต่างด้านนอก ประกอบลายปูนปั้นเป็นรูปเสี้ยววงแบบไทยยืนอยู่บนลายประแจจีนประดับด้วยแจกันดอกไม้และพานผลไม้ต่างชนิดกันไปแต่ละช่อง ส่วนด้านในเขียนรูปนกดคติตามแบบจีน ที่โบสถ์วัดคูหาสวรรค์ มีภาพเขียนลายทองพื้นดำบนบานประตูเป็นรูปต้นไม้ตามศิลปะจีนงดงามน่าดูมาก โบสถ์วัดอรุณราชวราราม บานหน้าต่างด้านในเป็นภาพต้นไม้และสัตว์แบบจีนทุกบานและบานประตูด้านในทั้ง 8 บานเป็นภาพต้นไม้กสิผล (หรือคันทาริผล) เขียนแบบจีนงดงามน่าดูเหมือนกัน

เพดาน เพดานบางแห่งเช่นที่โบสถ์วัดราชโอรสาราม เพดานของมุขเฉียงเขียนลายดอกเบญจมาศและลายอื่น ๆ แบบจีนด้วยสีทองและสีบนพื้นขาว เพดานของวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดเดียวกันนี้ เขียนลายดอกเบญจมาศและนกซึ่งคงจะเป็นกากับค้ำคาวสองสีอย่างสวยงาม แต่ไม่ปรากฏรูปวงดาว ซึ่งสัตว์ทั้งสามนี้หมายถึง สก ลก ชิว โดยรูปสัตว์ตามคติของจีน

มุขหน้าและหลัง มุขหน้าและหลังของโบสถ์และวิหารบางแห่ง ตรงหน้าประตูทางเข้าและบนราวพนักกระเบียงที่ใกล้กับบันได จะมีรูปสลักหินจีนขนาดต่าง ๆ ตั้งประดับ โดยเฉพาะตรงหน้าประตูทางเข้านั้นแต่โบราณกาลมา ถือเป็นธรรมเนียมว่าต้องมีรูปทวารบาลยืนเฝ้าหรือรักษาประตู ที่มุขหน้าและหลังของโบสถ์วัดราชโอรส แต่ละมุขจะมีตุ๊กตากระเบื้องเคลือบสีของจีนขนาดใหญ่ประมาณหนึ่งเท่าครึ่งของรูปร่างคนธรรมดาตั้งไว้ข้างประตู 3 ตัว ทั้งนี้คงจะเข้าทำนอง สก ลก ชิว โดยรูปมนุษย์ และข้างหน้าตุ๊กตาเหล่านี้ยังมีแจกันหินงาม ๆ แบบจีนตั้งหลายแจกัน

ผนังภายใน นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นต้น อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมฝาผนังได้เริ่มปรากฏขึ้น และได้ทวีมากขึ้นเป็นลำดับในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวัดหลายวัดที่มีภาพเขียนฝีมือช่างจีนแท้ ๆ ภาพเหล่านั้นเป็นภาพในวรรณคดีจีน และภาพเครื่องใช้แบบจีนก็มี เช่นที่วัดกนิษฐา และวัดนาคปรก นอกจากเขียนภาพตามคติจีนแล้ว จิตรกรรมฝาผนังบางภาพซึ่งเป็นภาพพระพุทธรูปประวัติหรือภาพนิทานของไทยก็ได้มีการแทรกเขียนอาคารแบบจีนและผู้คนแต่งกายแบบจีนอีกด้วย จิตรกรผู้มีเชื้อจีนคือ คงแป๊ะ เขียนภาพที่ฝาผนังโบสถ์วัดดาวดึงส์าราม วัดสุวรรณาราม วัดบางยี่เรือ ได้อย่างงดงามมาก

รูปทรงของอาคารที่สำคัญรองลงมาและสถาปัตยกรรมอื่น ๆ

ในข้อนี้จะพิจารณาถึงรูปทรงของอาคารที่สำคัญรองลงมา เช่น ศาลาการเปรียญ ศาลาราย ศาลาท่าน้ำ ฯลฯ และสถาปัตยกรรมอื่น เช่น กำแพง ชุมประตู ฯลฯ

เป็นที่น่าสังเกตว่า รูปทรงของอาคารที่มีความสำคัญรองลงมาเช่น ศาลาการเปรียญ ศาลาราย ศาลาท่าน้ำ ฯลฯ จะมีลักษณะเป็นแบบจีนมากยิ่งขึ้นกว่าอาคารสำคัญเช่น พระอุโบสถ และพระวิหาร กล่าวคือส่วนที่เป็นหลังคาจะเป็นแบบจีนแท้ แต่ทรวดทรงของอาคารที่ต่ำกว่าหลังคาลงมาถึงระดับดินนั้นมีลักษณะเป็นแบบไทยอยู่ ตัวอย่างของอาคารเหล่านี้เช่น ศาลาการเปรียญ ศาลาราย และวิหาร โถงริมนี้ ของ

วัดราชโอรส ตึกฝรั่ง (ที่จริงแล้วคือตึกแบบจีน) และแก่งเงินในสวนมิสกวันของวัดพระเชตุพน ศาสดารายของวัดโปรดกษेत्रฐาราม และศาลาท่าน้ำแบบแก่งเงินของวัดอรุณราชวราราม

ส่วนซุ้มประตูที่เป็นแบบจีนนั้น ได้แก่ ซุ้มประตูทางเข้าตึกฝรั่งในวัดพระเชตุพน และซุ้มประตูทางเข้าเขตสังฆาวาสของวัดมหารัชมงคล สำหรับกำแพงที่มีแบบจีนแฝงอยู่ข้างนั้นก็ได้แก่กำแพงที่ล้อมตึกฝรั่ง และกำแพงที่ล้อมแก่งเงินในสวนมิสกวันภายในวัดพระเชตุพน

การตกแต่งอาคารที่สำคัญรองลงมาและสถาปัตยกรรมอื่น ๆ ด้วยงานศิลปกรรมแบบจีน

ตัวอย่างที่ดีของการตกแต่งอาคารที่สำคัญรองลงมานั้นก็ได้แก่ การตกแต่งศาลาการเปรียญของวัดราชโอรส หลังคาของศาลาการเปรียญหลังนี้ซึ่งมีทรวดทรงเป็นแบบจีนแท้ ได้รับการตกแต่งให้งดงามยิ่งขึ้นด้วยการติดตั้งรูปแกะและรูปมังกรกระเบื้องเคลือบสี 2 ตัวบนสันหลังคา อย่างศาลเจ้าเงิน ยิ่งไปกว่านั้นที่ขอบชายคาชั้นบนกับชั้นล่างและชั้นกลางเขียนรูปหงส์กับดอกไม้ ชั้นล่างลงมาเขียนรูปผลไม้ 3 ชนิด คือ ส้มมือ ทับทิม และท้อ ซึ่งมีความหมายมงคลตามคติของจีน ที่บานประตูเขียนลายดอกไม้ ต้นไม้ ดอกไม้กับหงส์ ที่บานหน้าต่างเขียนลายตำราอาวูร ดอกไม้ ผีเสื้อ สอดสีแบบจีนเหมือนกัน

การตกแต่งแก่งเงินภายในสวนมิสกวันในวัดพระเชตุพนให้งดงามตามแบบจีนด้วยการทาเพดานด้วยสีแดงและเขียนนกกระเรียน ส่วนผนังนั้นเขียนภาพในเรื่องสามก๊ก

เป็นที่น่าสังเกตว่า อาคารที่สำคัญรองลงมา หลังคาจะมุงด้วยกระเบื้องเคลือบแบบจีนเสียเป็นส่วนใหญ่

สำหรับสถาปัตยกรรมอื่น ๆ เช่น กำแพงและซุ้มประตู ส่วนมากจะได้รับการตกแต่งด้วยการกรุด้วยกระเบื้องปูเคลือบแบบจีน และมีไม่น้อยที่ได้รับการประดับประดาด้วยเครื่องกระเบื้องเคลือบสีเป็นต้นว่า จาน ชาม และแผ่นกระเบื้องจีนเล็กชิ้นน้อยที่นำมาประกอบเข้าเป็นลาย อนึ่งซุ้มประตูบางแห่งที่มีทรงของยอดเลียนแบบฝรั่ง ถ้าสังเกตลึกลงไปให้ดีจะพบว่ามีลายจีนผสมผสานอยู่

การตกแต่งงานสถาปัตยกรรมทั่วไปด้วยกระเบื้องปูเคลือบเงิน

กระเบื้องปูเคลือบแบบจีนเป็นวัสดุประดับสำคัญอย่างหนึ่งที่ช่วยเสริมให้งานสถาปัตยกรรมไทยมีลักษณะที่ได้รับความนิยมแบบจีนมากขึ้น กระเบื้องชนิดนี้ตั้งแต่แรกเริ่มเรื่อยมาเป็นของที่สั่งเข้ามาจากเมืองจีน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อได้ตั้งเตาเคลือบขึ้นที่วัดสระเกศ และได้หาช่างจีนเข้ามาเป็นครู ก็เข้าใจว่าคงจะมีการผลิตกระเบื้องปูเคลือบขึ้นที่นั่นบ้าง ไม่นานก็น้อย กระเบื้องปูเคลือบที่ใช้กันทั่ว ๆ ไปมีทั้งที่ลายจีนและลายไทยที่แฝงไว้ด้วยฝีมือช่างจีน (ที่เป็นดังนี้คงเป็นเพราะช่างไทยออกแบบแล้วให้ช่างจีนเป็นคนทำ) ลายที่พบมากก็คือ ลายรูปสัตว์ศักดิ์ ลายดอกไม้แบบจีน ลายแก้วชิงดวงแปลง ลายประจักษ์แปลง กระเบื้องเหล่านี้มักใช้กรุตามผนังกระเบื้องและกำแพงแก้วของโบสถ์และวิหาร กรุตามผนังกำแพงแก้วของเจดีย์ กรุเป็นแผงลับแล ฯลฯ

เท่าที่ได้ทำการสำรวจกระเบื้องปูเคลือบแบบจีนตามสถานที่ต่าง ๆ ที่สร้างและบูรณะขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้พบว่า กระเบื้องชนิดนี้ส่วนใหญ่เป็นกระเบื้องสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีขนาดกว้างตั้งแต่ 33 ซม. ถึง 35 ซม. และมีความหนาตั้งแต่ 3 ซม. ถึง 3.5 ซม. (ใจแสง : วัตถุประสงค์ศิลปประวัติในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์, 2525)

สมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) พ.ศ. 2394-2411

คัดจากหนังสือศิลปกรรมพระราชนิยม ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของกรมศิลปากร ผู้เขียน นางฉวีภูษิต จันทวิช นักโบราณคดี 10 ชช.

สถาปัตยกรรมประเภทพระอาราม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระอารามใหม่ เป็นพระอารามหลวง สำคัญ 5 แห่ง วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม และ วัดมกุฏกษัตริยาราม และที่ทรงบูรณะทั้งในพระนครและต่างจังหวัด รวม 51 แห่ง ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดภายหลัง ส่วนพระอารามหลวงที่ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์ คือ

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ทรงบูรณะพระมณฑป ปั้นภายในพระมณฑป โปรดให้สานเป็นเสื่อเงินปูแทนแผ่นเงิน ทำพานักศิลาล้อม 2 ชั้น ทรงสร้างประตูซุ้มมณฑปประดับกระเบื้อง 6 ประตู พระระเบียงประตูซุ้มมณฑป ปลับปลาเปลื้องเครื่องพระพุทธรูปรางค์ปราสาทหรือปราสาทพระเทพบิดร พระศรีรัตนเจดีย์ หอพระคันธารราษฎร์ หอระฆังพระโพธิศาคุพิมาน หอพระราชพงศานุสร หอพระราชกรมานุสร ซึ่งฝาผนังด้านในเขียนเรื่อง พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พระอุโบสถโปรดให้บูรณะตัวไม้เครื่องบน และเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังใหม่ ยกเว้นภาพเรื่องมารผจญด้านหุ้มกลองด้านหน้านั้นคงของเดิมไว้

วัดบวรนิเวศวิหาร

ทรงบูรณะพระอารามเมื่อทรงพระผนวช ทรงอัญเชิญพระพุทธรูปชินสีห์มาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ ทรงสร้างพระเจดีย์ด้านหลังพระอุโบสถ และพระวิหารพระศรีศาสดา

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ทรงสร้างพระเจดีย์ประจำพระองค์ ประดับกระเบื้องสีขาบ เมื่อ พ.ศ. 2396

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ทรงปฏิสังขรณ์ทั้งพระอาราม และโปรดให้สร้างพระวิหารน้อย หรือพระวิหารโพธิ์บัลลังก์ตรงพระตำหนักซึ่งเสด็จประทับเมื่อแรกทรงพระผนวช

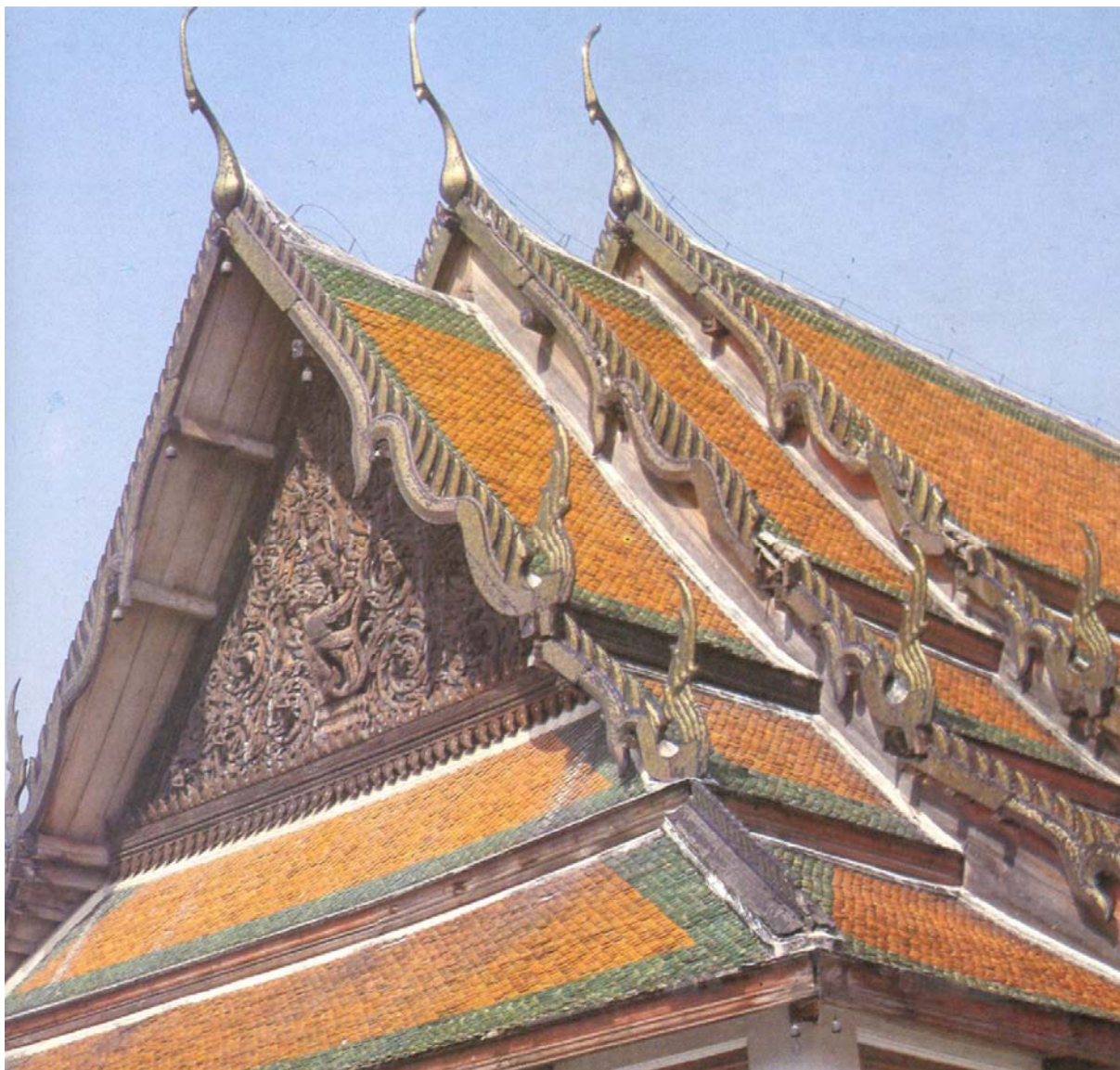

วัดชนะสงคราม

ทรงปฏิสังขรณ์ทั้งพระอาราม คราวเดียวกับวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

วัดสุทัศน์เทพวราราม

โปรดให้สร้างพระพุทธรูปประธาน พร้อมพระอติตีสาวก (พระอริยะสาวก 80 รูป) บนฐานชุกชีในพระอุโบสถ และโปรดให้สร้างศาลาบนกำแพงแก้วด้านหน้าวัด 4 หลัง

วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

โปรดให้สร้างพระเจดีย์ บรมบรรพต หรือภูเขาทอง และพระระเบียง รอบพระอุโบสถซึ่งทำค้างมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 3

วัดมหาพฤฒาราม

โปรดให้ก่อครอบพระปรารักษ์ 4 องค์ที่ตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถกับพระวิหาร และทรงพระราชอุทิศบุษบาพระพุทธรเจ้า 4 พระองค์ คือ พระพุทธรกฤษณะ พระพุทธรโกนาคม พระพุทธรกัสสป และพระพุทธรสมณโคดม

วัดปฐมคงคา

ทรงช่วยปฏิสังขรณ์พระประธานในพระอุโบสถ โปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรมเกรียงไกร เป็นนายช่างแก้แปลงพระพุทธรูปประธานเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ ยกพระพุทธรอาสาสน์ให้สูงขึ้น เสริมฐานชุกชีออกมาและประดับรูปเทวดาเชิญดอกไม้ทอง ดอกไม้เงิน 2 องค์

วัดราชโอรส

ทรงปฏิสังขรณ์ตั้งแต่ทรงพระผนวช ก่อนเสด็จมาประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร นั่นคือ พระอุโบสถ โปรดให้ต่อมุขขวางทั้งด้านหน้าด้านหลัง ทรงสร้างพระเจดีย์หลังพระอุโบสถ และเสนาสนะใหม่

วัดอรุณราชวราราม

โปรดให้เชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไปบรรจุที่ พระพุทธอาสน์ในพระอุโบสถ โปรดให้สร้างบุษบกยอดปราสาทขึ้นในพระอุโบสถที่ผนังทั้งด้านหน้า ด้านหลัง ด้านหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ด้านหลัง ประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระพุทธรูปฉลองพระองค์ สำหรับพระองค์เอง และพระวิหารประดับกระเบื้องใหม่ทั้งหลัง

วัดกัลยาณมิตร

ทรงสร้างหอไตร

วัดบุปผาราม

ทรงช่วยบูรณะและปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ

วัดโมลีโลกยาราม

ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม ทรงย้ายพระตำหนักเดิมของสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา-บรมราชินี ในรัชกาลที่ 2 พระบรมราชชนนี ไปปลูกถวายเป็นกุฏิเจ้าอาวาส เมื่อเสด็จสวรรคตนั้น โปรดให้ย้าย ไปปลูกที่วัดเขมาภิรตาราม ซึ่งเป็นวัดที่สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์ และ โปรดให้สร้างกุฏิติกใหม่ถวายเจ้าอาวาสวัดโมลีโลกยาราม

วัดหงส์รัตนาราม

สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี ในรัชกาลที่ 2 ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์ แต่การยังไม่แล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอนุชาทรงปฏิสังขรณ์ต่อมาจนสำเร็จ

วัดราชสิทธิาราม

ทรงสร้างพระเจดีย์ทรงเครื่องด้านหน้าพระอาราม 2 องค์ คือ พระศิราสนเจดีย์ อุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระศรีจุมพฏเจดีย์ เป็นของส่วนพระองค์เอง

วัดหิรัญบุรี

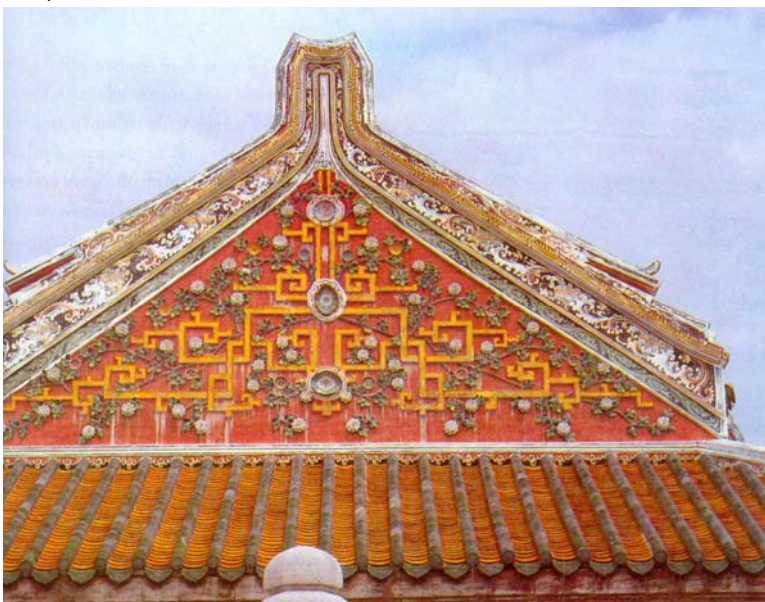
โปรดปฏิสังขรณ์ทั้งพระอาราม

วัดราชโอรส

โปรดให้ปฏิสังขรณ์วิหาร โถงริมคลอง ที่ประดิษฐานพระสิทธารถโอรส และศาลารายที่ริมคลอง 6 หลัง

พระอุโบสถวัดราชโอรส

หน้าบันพระวิหารวัดราชโอรส

วัดวงศ์มูลวิหาร

เป็นพระนิเวศน์เดิมของรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 4 โปรดให้กรมหมื่นอนันต์การฤทธิ สร้างใหม่ทั้งพระอาราม

วัดชีโนรสาราม

สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนิ์ชีโนรส ทรงสร้างพระอาราม รัชกาลที่ 4 โปรดให้สร้าง พระเจดีย์ด้านหน้าพระอาราม 2 องค์

วัดศรีสุदारาม

เป็นวัดโบราณ ชื่อวัดชีปะขาว แต่เนื่องจากน้ำเซาะตลิ่งพัง รัชกาลที่ 4 โปรดให้สร้าง พระอุโบสถใหม่และลงเขื่อนกันน้ำเซาะ

วัดบวรมงคล

เดิมชื่อวัดสิงขร สมเด็จพระบวรเจ้ามหาเสนานุรักษ์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือ วังหน้าในรัชกาลที่ 2 ทรงสร้าง รัชกาลที่ 4 โปรดให้ปฏิสังขรณ์ทั้งพระอาราม

วัดไชยพฤษยามาลา จังหวัดนนทบุรี

เป็นวัดโบราณร้าง รัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะทรงเป็น นายด่าน โปรดให้รื้ออิฐมาสร้างกำแพงพระนคร รัชกาลที่ 4 โปรดให้บูรณะทั้งพระอาราม

วัดเขมาภิตาราม

สมเด็จพระศรีสิริเยนทราบรมราชินี ในรัชกาลที่ 2 พระบรมราชชนนี ทรงปฏิสังขรณ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงปฏิสังขรณ์ต่อมา และถ่ายแบบพระเจดีย์วัดอโยธยาใน กรุงเก่ามาสร้างที่ด้านหลังพระอุโบสถ มีพระเจดีย์น้อยประจำทิศ 4 องค์ ในพระอุโบสถโปรดให้สร้าง พระพุทธรูปมีพระอสีติสาวก หรือพระอริยสาวก 80 องค์ บนฐานชุกชีด้านหน้าพระประธาน วาดภาพ จิตรกรรมฝาผนัง ทรงย้ายพระตำหนักแดงพร้อมทั้งบานประตูหน้าต่าง ซึ่งสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรม- ราชินี ถวายไว้ในวัดโมลีโลกยารามมาปลูกเป็นเสนาสนะสำหรับเจ้าอาวาส

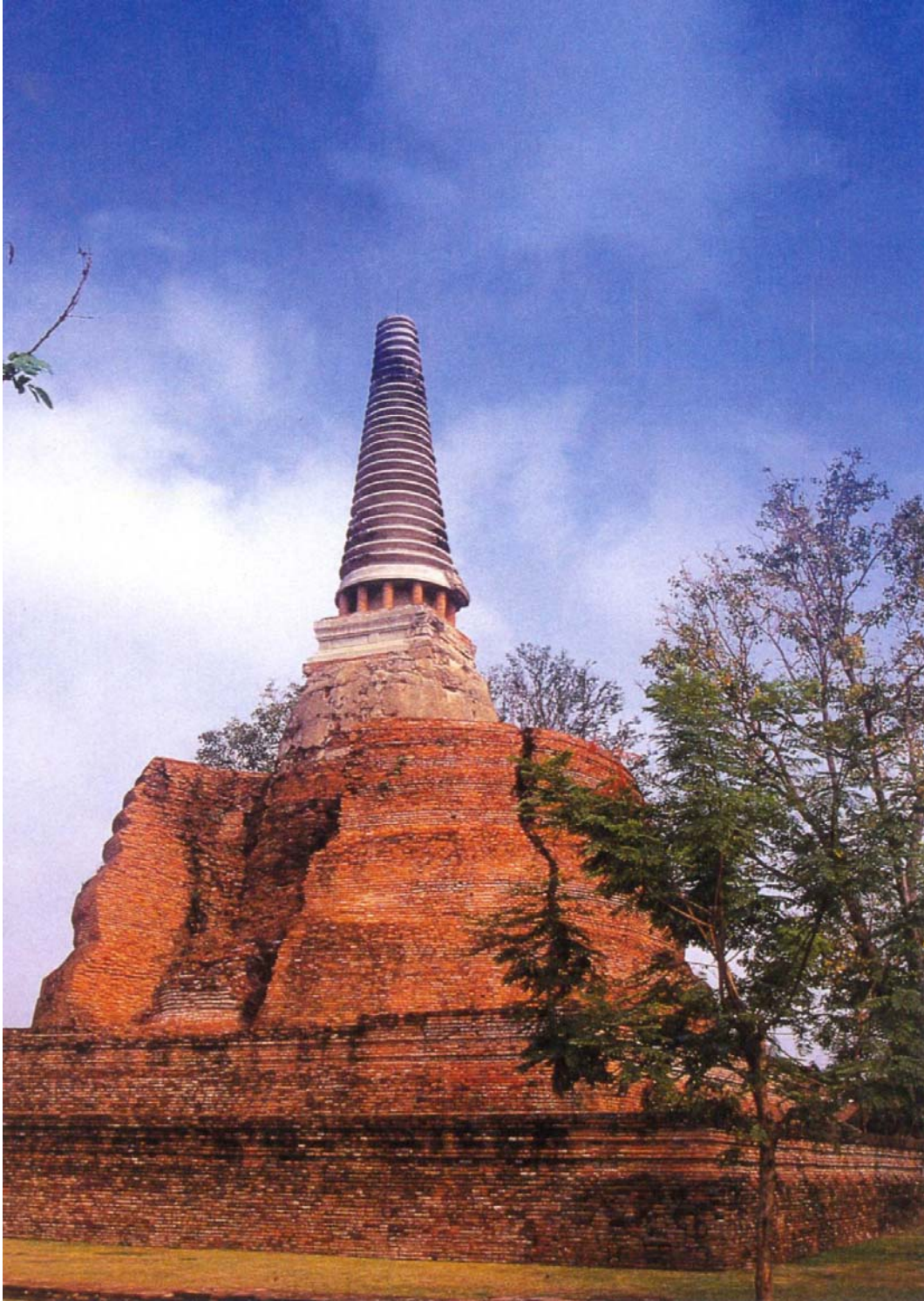
วัดเฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดให้สร้างพระอารามที่จวนเดิมของพระยานนทบุรีพระชนกของสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระพันปีหลวง แต่การยังค้างอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างต่อมาจนสำเร็จทั้งพระอาราม

พระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ ภาพก่อน-หลังบูรณะ

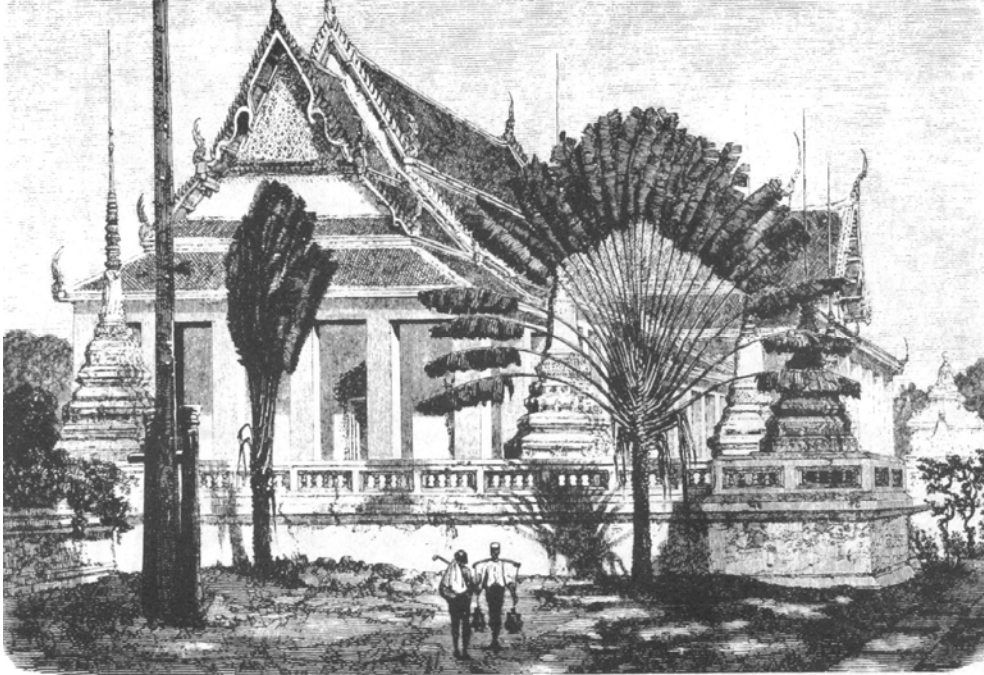
วัดขุนแส

บริเวณวัดเป็นนิวาสถานของพระบูรพการีแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ โปรดให้ก่อพระเจดีย์ใหญ่สวมครอบพระเจดีย์ของเดิม และสร้างพระวิหารหลวง

วัดเสนาสนาราม

เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดเสื่อ อยู่ในเขตวังจันทร์เกษม รัชกาลที่ 4 โปรดให้สร้างวัดเสื่อขึ้นใหม่ให้เป็นวัดสำหรับพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายวัดแรกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โปรดให้รื้อพระตำหนักที่วัดขุนขวนมาปลูกเป็นตำหนักสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธุ์

วัดเสนาราม ภาพลายเส้น โดยองรี มูโอด์

วัดชุมพลนิกายาราม

ที่บางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เดิมเป็นบริเวณมุลนิวาสถานของพระพันปีหลวง (พระมารดา) ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง รัชกาลที่ 4 โปรดให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม

พระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

รัชกาลที่ 4 ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์พระมณฑปเล็ก ที่สวมรอยพระพุทธบาท ภายในพระมณฑปใหญ่หรือเครื่องบนในพระมณฑป สานเสื่อเงินปูใหม่ ปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวง พระอุโบสถ ศาลาโรงธรรม คลังเครื่องพุทธบูชา และกุฏิสงฆ์ โปรดให้สร้างพระตำหนักที่ประทับในพระราชวังเดิมที่ท้ายพิบูลด้วย และเสด็จพระราชดำเนินไปยกยอดพระมณฑป พ.ศ. 2403

วัดกวิศราราม จังหวัดลพบุรี

เป็นวัดโบราณ โปรดให้บูรณะใหม่ทั้งพระอาราม และนิมนต์พระสงฆ์รามัญนิกายมาจำพรรษาให้สวดพระปริตรสำหรับพระราชวัง

วัดธรรมามูล จังหวัดชัยนาท

ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ แล้วโปรดให้ประดิษฐานพระพุทธรูปโบราณ ซึ่งมีผู้นำมาถวายจากเมืองนครสวรรค์ไว้เป็นพระประธาน

วัดเขาวงกต จังหวัดนครสวรรค์

ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์ทั้งพระอุโบสถและพระวิหาร

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก

แต่เดิมนั้นวิหารพระพุทธชินสีห์ และวิหารพระศาสดาปรักหักพังจึงโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปทั้ง 2 พระองค์นั้นลงมาประดิษฐานที่พระอารามในกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้บูรณะพระวิหารทั้ง 2 หลังขึ้นใหม่ และให้ปั้นจำลองพระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดาขึ้นประดิษฐานไว้ ณ ที่เดิมในวิหารนั้นด้วย

พระธาตุวัดพระฝาง อำเภอสวางคบุรี จังหวัดอุตรดิตถ์

พระมหาธาตุเมืองสวางคบุรี พังทลายลง พ.ศ. 2399 จึงโปรดให้สร้างใหม่

วัดบางพระ จังหวัดชลบุรี

เป็นวัดโบราณ โปรดให้ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ เสริมผนังขึ้น ไป 2 สอก (ราว 1 เมตร) ทำเครื่องบนใหม่ และสร้างพระเจดีย์ ด้านหลังพระอุโบสถ

พระเจดีย์ช่องแสมสาร จังหวัดระยอง

โปรดให้สร้างพระเจดีย์บนไหล่เขาแหลมเทียนช่องแสมสาร พ.ศ. 2400 สำหรับเป็นที่หมายปากช่องให้เรือแล่นไปได้โดยสะดวก

วัดโยธานิมิตและเขาสระบาป จังหวัดจันทบุรี พ.ศ. 2400

โปรดให้สร้างพระเจดีย์สูง 8 วา (ราว 16 เมตร) ที่วัดโยธานิมิต 1 องค์ พระเจดีย์สูง 3 วา (ราว 6 เมตร) ที่ธารนารายณ์ เขาสระบาป 1 องค์

พระปฐมเจดีย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ครั้งทรงพระผนวช เสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ซึ่งเป็นเจดีย์โบราณ ต่อมาโปรดให้ปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ตลอดรัชกาล โดยให้สร้างพระมหาสถูปใหม่หุ้มองค์เดิมไว้ภายใน บริเวณองค์พระนั้นได้ก่อวิหารไว้สี่ทิศ ประดิษฐานพระพุทธรูป 4 ปาง เมื่อพระมหาสถูปก่อเสร็จ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชดำเนินไปยกยอดพระปฐมเจดีย์ พ.ศ. 2413 โปรดให้ประดับกระเบื้องเคลือบพระมหาสถูปทั้งองค์ และสร้างพระระเบียงชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง

วัดพระป่าเลไลยก์ จังหวัดสุพรรณบุรี

รัชกาลที่ 4 โปรดให้ปฏิสังขรณ์ทั้งพระวิหารและองค์พระพุทธรูป

วัดอัมพวันเจติยาราม จังหวัดสมุทรสงคราม

โปรดให้ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถทั้งหลัง สร้างศาลาโรงธรรม หน้าพระอาราม 1 หลัง

วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

เป็นวัดโบราณ เชิงเขามหาสมนหรือพระนครคีรี ที่ทรงให้สร้างเป็นวังที่เสด็จแปรพระราชฐาน โปรดให้บูรณะและปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม

พระธาตุจอมเพชร

เป็นพระเจดีย์โบราณที่พระนครคีรีบนยอดเขามหาสวรรค์ ยอดกลางของแนวเขามหาสมน โปรดให้ก่อพระเจดีย์หุ้มพระเจดีย์เดิม

วัดพระแก้ว

ที่ยอดเขามหาสวรรค์ยอดด้านทิศใต้ พระนครคีรี โปรดให้สร้างพระเจดีย์ พระสุทนต์เสดเจดีย์ โดยนำศิลาจากเกาะสีชังไปประกอบเป็นเจดีย์ แล้วสร้างพระวิหารน้อย พระปรารักษ์ และศาลา

ถ้ำเขาหลวง จังหวัดเพชรบุรี

โปรดให้แต่งถ้ำทำบันไดศิลาลงถ้ำ โปรดให้สร้างพระพุทธรูปในถ้ำ ทรงพระราชอุทิศถวายพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อน ๆ และส่วนของพระองค์

พระเจดีย์บนยอดเขาดังกวน จังหวัดสงขลา

ครั้งเสด็จประพาสเมืองสงขลา พ.ศ. 2402 โปรดให้สร้างพระเจดีย์บนยอดเขาดังกวนเมืองสงขลา สูง 9 วา 3 ศอก หรือราว 19.50 เมตร เป็นที่ระลึก

อาคารสถาปัตยกรรมที่ทรงสร้าง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสืบทอดและอนุรักษ์ ลักษณะอาคารตามแบบประเพณีที่มีมาแต่สมัยอยุธยา โบสถ์วิหารประดับหลังคาที่มีจั่วตกแต่งด้วยช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ฉากไม้จำหลัก รวมถึงศิลปกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 ที่มีอิทธิพลการใช้เครื่องปั้นดินเผาเคลือบแบบจีน ที่ประดับหน้าจั่วเป็นลวดลายแบบจีน ที่ตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบเป็นลายมังกรและลายหงส์ผสมผสานกับเขมรประกอบภาพเล่าเรื่องกระบวนจีน พร้อมกันนั้นก็ทรงสนพระราชหฤทัยในรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกตั้งแต่ครั้งทรงพระผนวช มีการสร้างอาคารสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะแบบกึ่งตะวันตก ลวดลายการตกแต่งมีการผสมผสานและแปลงลายไทยเป็นแบบลายตะวันตก ดังปรากฏในรูปของพระตำหนักและพระอารามที่ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์ในรัชสมัยของพระองค์* เช่น พระที่นั่งอภิเนาว์นิเวศน์หลังเดิม (รื้อแล้ว) พระที่นั่งอาคารพิพิธภัณฑ์ปราสาท ปราสาทพระเทพบิดร หอศาสตราคม หอในกำแพงแก้ว พระมหามณเฑียร วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น เช่น

1. กำแพงแก้วด้านหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยทรงขยายออกไปทางทิศเหนือ และย้ายเกยพระราชยานสลักับเกยพระคชาธาร

* คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง. สำนักราชเลขาธิการ : โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984) จำกัด, เมษายน 2531.

2. หอศาสตราคม รัชกาลที่ 4 โปรดให้รื้อพระที่นั่งโถงด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยที่สร้างครั้งรัชกาลที่ 1 ลง และโปรดให้สร้างหอศาสตราคม สำหรับพระสงฆ์ฝ่ายรามัญนิกาย ทำพิธีเจริญพระพุทธมนต์สวดปริตรคาถา เสกทำน้ำพระพุทธมนต์

3. พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์ปราสาท เป็นพระที่นั่งโถงจัตุรมุขขนาดเล็ก ซึ่งสร้างบนกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งทรงปราสาทนี้ตรงหน้ามุขมีอัฒจันทร์เป็นทางขึ้นลง 4 ด้าน สำหรับเป็นพลับพลาระดับพระราชยาน โดยด้านตะวันออกเป็นทางลงสู่เกยระดับพระราชยานนอกกำแพงแก้ว ด้านตะวันตกเป็นทางลงสู่เกยระดับพระราชยานภายในกำแพง ด้านทิศเหนือลงสู่ท้องพระลานหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ด้านทิศใต้เป็นทางลงสู่ชานเชื่อมกับชานพระมहाปราสาท

4. พระที่นั่งมหาราชปราสาท อยู่ด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร ซึ่งตั้งอยู่ในแนวกำแพงกั้นเขตระหว่างสวนศิลาลัยกับเขตพระราชฐานชั้นใน รัชกาลที่ 4 โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และโปรดให้อัญเชิญพระบรมอัฐมาประดิษฐานไว้ด้วย แต่ต่อมาได้อัญเชิญกลับไปประดิษฐาน ณ หอพระธาตุมณเฑียร ปัจจุบันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปต่าง ๆ

5. พระที่นั่งสุทไธสวรรย์มหาปราสาท เป็นพระที่นั่งยอดปราสาทซึ่งตั้งบนกำแพงพระบรมมหาราชวังระหว่างประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ เดิมสร้างครั้งรัชกาลที่ 1 เรียกว่าพลับพลาสอง รัชกาลที่ 3 โปรดให้รื้อสร้างใหม่ พระราชทานนามว่าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงเปลี่ยนนามเป็นพระที่นั่งสุทไธสวรรย์มหาปราสาท

6. พระที่นั่งไชยชุมพล
ตั้งบนกำแพงพระบรมมหาราชวัง
ด้านทิศตะวันออกข้างประตูสวัสดิ
โสภณ รัชกาลที่ 4 ทรงสร้าง พ.ศ.
2400 สำหรับประทับทอดพระเนตร
ขบวนแห่พระยาขึ้นชิงช้า
ในพระราชพิธีตรียัมพวายตรีปวาย
และทอดพระเนตรการฝึกทหาร

7. พระพุทธรัตนสถาน ในบริเวณสวนศิवालีย์
รัชกาลที่ 4 โปรดให้สร้างเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปรัตน
ต่อมา พ.ศ. 2416 รัชกาลที่ 5 โปรดให้ผู้พันธสิมาสำหรับทำ
สังฆกรรม พระราชทานนามว่าวัดพุทธรัตนสถาน มีหอรบขัง
ตั้งอยู่ด้านหน้า ต่อมาใช้เป็นที่สำหรับฝ่ายในประกอบพิธี
พุทธบูชา ภายในมีบุษบกฐานงาจำหลัก ซึ่งเดิมเป็นที่
ประดิษฐานพระพุทธรูปรัตน ส่วนพระพุทธรูปรัตนได้อัญ
เชิญไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน ปัจจุบันมีการ
บูรณะฝาผนังภายในใหม่ และเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็น
ภาพพระราชประวัติตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

8. ปราสาทพระเทพบิดร เป็นปราสาท
ยอดปราสาท ตั้งอยู่บนฐานไพทีระหว่าง
พระอุโบสถและหอมนต์เข็รธรรมในวัดพระศรี-
รัตนศาสดาราม สร้างเมื่อ พ.ศ. 2398 พระราชทาน
นามว่า “พระพุทธรูปปราสาท” มีพระราช
ประสงค์จะอัญเชิญพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร
มาประดิษฐาน แต่การสร้างยังไม่แล้วเสร็จ รัชกาลที่
4 เสด็จสวรรคตเสียก่อน รัชกาลที่ 5 โปรดให้สร้าง
จนสำเร็จ แต่สถานที่คับแคบไม่เหมาะแก่การ
พระราชพิธี จึงโปรดอัญเชิญพระเจดีย์กะไหล่ทอง
ของรัชกาลที่ 4 มาประดิษฐานแทน

พ.ศ. 2446 เกิดเพลิงไหม้พระเจดีย์
ชำรุด ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะ
พระพุทธรูปปราสาทแล้วเสร็จในรัชกาลที่ 6

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามใหม่ว่า “ปราสาทพระเทพบิดร” ปัจจุบันประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 8

ลักษณะปราสาท เป็นปราสาทจัตุรมุขยอดปราสาท ยอดคนพุดประดับมงกุฎมุขด้านหน้าอยู่ทางทิศตะวันออกเป็นมุขโถง ผนังฐานเสา และยอดปราสาท ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบเขียนสีลงยา ลายประจายาม ชุ่มประตู่หน้าต่างเป็นชุ่มทรงมงกุฎ บานประตู่หน้าต่างเขียนลายรดน้ำ

9. หอพระราชกรมานุสร ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อยู่ด้านหลังพระอุโบสถบนกำแพงแก้วด้านทิศเหนือ รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป 34 องค์ ที่รัชกาลที่ 3 ทรงสร้างอุทิศถวายพระบูรพมหากษัตริย์ราชสมัยอยุธยาและกรุงธนบุรี ผนังด้านในมีภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

10. หอพระราชพงศานุสร ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ด้านหลังพระอุโบสถบนกำแพงแก้วด้านทิศใต้ รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปประจำรัชกาลพระมหากษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ ผนังด้านในเขียนภาพจิตรกรรมเล่าเรื่อง พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

11. พระโฑธิชาตุพิมาน ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ด้านหลังพระอุโบสถ รัชกาลที่ 4 โปรดให้สร้างขึ้นระหว่างหอพระราชกรมานุสร และหอพระราชพงศานุสร เพื่อประดิษฐานพระเจดีย์ทรงปราสาทลึงรักปิดทอง “พระโฑธิชาตุพิมาน” ที่ทรงได้มาจากเมืองเหนือครั้งทรงพระผนวช ซึ่งภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจากพุทธคยา พระเจดีย์นี้ประดิษฐานอยู่ภายในบุษบกยอดมงกุฎ ประดับกระเบื้องเคลือบสี

12. หอพระคันธารราษฎร์ตั้งอยู่บนฐานทักษิณด้านใต้มุมพระระเบียงด้านทิศตะวันออกหน้าพระอุโบสถ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางขอฝน พระคันธารราษฎร์ ลักษณะเป็นมณฑปอาคารเรือนธาตุยอดปราสาท ผนังประดับกระเบื้องเคลือบสี มีมุขลดด้านหน้า 3 ชั้น เป็นทางเข้า สร้างเสร็จบริบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 5

13. หอระฆัง เดิมสร้างในรัชกาลที่ 1 เพื่อแขวนระฆังที่โปรดให้ย้ายมาจากวัดระฆังโฆสิตาราม รัชกาลที่ 4 ทรงซ่อมแปลงใหม่เป็นทรงบุษบก ตั้งอยู่บนฐานสูงย่อมุมไม้สิบสอง ผนังประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีต่าง ๆ เป็นลายประจายามและดอกไม้

สถาปัตยกรรม : พระพุทธศาสนสถานที่ยังคงสถาปนา

พระมหากษัตริย์ไทยแต่โบราณ โปรดสร้างพระอารามถวายไว้ในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการถวายพระราชกุศล และเพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนา พระอารามที่โปรดให้สร้างขึ้นเรียกว่า พระอารามหลวง

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอารามใหม่ 5 พระอาราม คือ วัดบรมนิวาส, วัดโสมนัสวิหาร, วัดปทุมวนาราม, วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม และวัดมกุฏกษัตริยาราม

นอกจากนี้ยังมีพระอารามที่โปรดให้บูรณะและสร้างอาคารเพิ่มเติมทั่วประเทศจำนวนมาก พระอารามที่สำคัญ เช่น พระวิหารวัดบวรนิเวศวิหาร วัดพระแก้วน้อยบนพระนครคีรี และวัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

วัดบรมนิวาส

โปรดให้สถาปนาขึ้นเป็นพระอารามหลวง ตั้งแต่เมื่อทรงพระผนวช ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เดิมชื่อว่า วัดนอก ต่อมาพระราชทานนามว่า วัดบรมนิวาส

วัดโสมนัสวิหาร

โปรดให้สถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2396 ทรงอุทิศพระราชกุศลพระราชทานสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระมเหสี ซึ่งสิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2395

วัดปทุมวนาราม

โปรดให้สถาปนาขึ้น พ.ศ. 2400 ทรงอุทิศพระราชกุศลพระราชทาน สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

โปรดให้สถาปนา พ.ศ. 2407 พระราชทานถวายเป็นพระอารามสำหรับพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ในพระองค์ และถือเป็นพระอารามประจำรัชกาลที่ 4

วัดมกุฏกษัตริยาราม

โปรดให้สถาปนา พ.ศ. 2410 คนทั่วไปในสมัยรัชกาลที่ 4 นิยมเรียกว่าวัดพระนามบัญญัติต่อมารัชกาลที่ 5 โปรดให้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดมกุฏกษัตริยาราม ตามที่รัชกาลที่ 4 พระราชทานไว้แต่เดิม

พระอารามแต่ละแห่งที่ทรงสถาปนา จะเห็นว่ามีการวางผังเป็นแบบเฉพาะ ทรงเน้นความสมถะตามแบบปรัชญาที่เป็นไปตามแนวพระราชดำริของพระธรรมยุติกนิกาย คือ ถ้าเป็นวัดสายวิปัสสนาธุระ พระอุโบสถมีขนาดไม่ใหญ่มาก สร้างพระวิหารหลวง และพระเจดีย์ด้านหลังพระอุโบสถ พร้อมทั้งมีระเบียงคดล้อมรอบเป็นขอบเขตคูกำแพงแก้ว เช่น วัดบรมนิวาส และวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม หากเป็นพระอารามฝ่ายคันถธุระ จะโปรดให้สร้างพระเจดีย์ขนาดใหญ่อยู่ท้ายพระวิหาร ภายในบริเวณระเบียงคด หากพิจารณาตามแผนผังคล้ายกับพระเจดีย์อยู่ตรงกลางระหว่างพระอุโบสถกับพระวิหาร เช่น วัดปทุมวนาราม และวัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งจะได้ศึกษารายละเอียดต่อไป

วัดบรมนิวาส

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างวัดบรมนิวาส พ.ศ. 2377 แต่ครั้งทรงพระผนวช เดิมมีชื่อว่า วัดนอก* พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์สร้างให้เป็นวัดคู่กันกับวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นวัดของคณะสงฆ์ฝ่ายคามวาสีหรือคณฺหฺระของธรรมยุติกนิกาย ส่วนวัดบรมนิวาสเป็นวัดของคณะสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีหรือวิปัสสนาธุระของธรรมยุติกนิกาย ปัจจุบันเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ เิงสะพานยศเส แขวงรองเมือง เขตปทุมวัน

พระอุโบสถ

วัดบรมนิวาส มีการวางผังตามแบบโบราณ คือ มีพระอุโบสถลักษณะแบบไทยประเพณี เป็นประธานอยู่ด้านหน้าพระเจดีย์ ภายในพระอุโบสถมีพระประธานเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยนาม พระทศพลญาณ ผนังพระอุโบสถตกแต่งด้วยภาพจิตรกรรมฝาผนัง ฝีมือของขรัวอินโข่ง คล้ายคลึงกับภาพเขียนในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารเป็นอย่างมาก จะแตกต่างกันในส่วนรายละเอียด ภาพวาดระหว่างช่องหน้าต่างเป็นภาพวิถีชีวิตแบบไทย เกี่ยวกับประเพณี 12 เดือน เช่น ประเพณีบวชนาค กิจวัตรของพระภิกษุสงฆ์ การถวายผ้าจำนำพรรษา การรักษาศีลในเทศกาลเข้าพรรษา ประเพณีลอยกระทง ประเพณีทอดกฐินทอดผ้าป่า การทำบุญเนื่องในวัดมาฆบูชาและวันวิสาขบูชา และทศกัณฑ์ หรือ ข้อประเพณีปฏิบัติของ

* คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. กรมศิลปากร, 2525. หน้า 365.

พระสงฆ์ขณะจุดธูป ภาพเหนือช่องหน้าต่างเป็นภาพปริศนาธรรม ซึ่งมีลักษณะแปลกกว่าที่อื่น ๆ คือ เป็นภาพปริศนาธรรมใช้ภาพบุคคลชาวตะวันตก แสดงภาพเมืองที่ตกอยู่ในความมืดรอให้แสงสว่างแห่งพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ส่องแสงให้รอดพ้นจากโลกมืด หรือ อวิชา อันได้แก่ โลกะ โทสะ โมหะ ด้านหลังพระอุโบสถ ประดิษฐานเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา อันเป็นแบบพระราชานิยมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงศรัทธาตามแบบพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัย และอยุธยาตอนต้น

บริเวณลานพระอุโบสถมีกำแพงแก้วเชื่อมต่อกับลานพระเจดีย์ มีระเบียงคดล้อมพระเจดีย์สามด้าน ผนังระเบียงคดมีรูปพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบนูนสูง พนมมือ ยืนบนดอกบัว ทำท่างองข้างหันด้านข้างแสดงถึงการเดินประทักษิณ อยู่ภายในซุ้มมียาน มีผ้าคาดเพดาน 3 ชั้น ประดับด้วยพู่ระย้าขนาดใหญ่ ห้อย ปล่อยยาวลงมาทั้ง 2 ด้าน ซึ่งรูปแบบการตกแต่งดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏที่ใดมาก่อน ที่คอระฆังเจดีย์ข้างบนองค์พระเจดีย์ประดับรูปพระพุทธรูปทรงเครื่องเดินประทักษิณ เช่น สมัยสุโขทัยและล้านนา อาจกล่าวได้ว่าเป็นแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ตั้งพระทัยให้วัดบรมนิวาสเป็นวัดของพระสงฆ์ที่เจริญวิปัสสนาธุระอย่างแท้จริงแห่งแรก ในรัชสมัยของพระองค์

ส่วนกุฏิพระสงฆ์ของวัดบรมนิวาส สร้างตามแบบอาคารฝรั่ง รวมทั้งซุ้มประตูวัด เป็นฝีมือช่างสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้มีการบูรณะในสมัยต่อมา

วัดโสมนัสราชวรวิหาร

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษมเป็นคูพระนครชั้นนอกแล้ว มีพระราชดำริที่จะให้เขตพระนครที่ขยายออกมา มีพระอารามหลวงฝ่ายธรรมยุติกนิกายริมคูพระนคร จึงโปรดให้สร้างวัดโสมนัสวิหาร* ขึ้นใน พ.ศ. 2396 เพื่อเฉลิมพระเกียรติและอุทิศพระกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีพระบรมราชเทวี ซึ่งสวรรคตวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2395 อาณาเขตด้านหน้าพระอารามจรดคลองผดุงกรุงเกษม เดิมล้อมด้วยคูน้ำสามด้าน ภายในกำแพงแบ่งเป็น 3 เขต คือ เขตพระพุทธรูป เขตสังฆาวาส และเขตอุปัชฌาย์วิสุทฐิศา เขตพระพุทธรูปอยู่กลางประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร วิหารคด และเจดีย์ เขตสังฆาวาสประกอบด้วยกุฏิเสนาสนะของพระสงฆ์ ระหว่างกุฏิสงฆ์ แต่ละคณะมีอุปัชฌาย์วิสุทฐิศาเป็นที่พระอารามสมมติให้เป็นมหาสีมาเฉพาะภายในกำแพง เว้นนอกกำแพงไว้เป็นอุปัชฌาย์วิสุทฐิศาและกุฏิ เฉพาะพระอุโบสถสมมติเป็นขันฑสีมา มีสิมณดริกที่ลานรอบพระอุโบสถภายในกำแพงแก้วเป็นวัดที่มีสีมา 2 ชั้น เช่นเดียวกับวัดมกุฏกษัตริยาราม พระสงฆ์สามารถทำสังฆกรรมได้ทั้งในพระอุโบสถและพระวิหาร

พระอุโบสถ

พระอุโบสถทรงไทย อาคารสี่เหลี่ยมฐานสูง หลังคาจั่ว ก่ออิฐถือปูนแบบกระแทะเชรดกแต่งด้วยช่อฟ้า และหางหงส์เป็นรูปเศียรนาค เป็นปูนปั้น ลงรักปิดทองประดับกระจกแบบไทยประเพณี มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ภายในกำแพงแก้วมีซุ้มเสมาประจำทั้ง 8 ทิศ เสาระเบียงเป็นเสาเหลี่ยม และระหว่างเสามีกระเบื้องเคลือบสีโพล กรุผนังกระเบียง ด้านนอกเสาศระอุโบสถมีเสมาศิลาสร้างติดไว้ทั้ง 8 ทิศ ซุ้มประตูหน้าต่างเป็นซุ้มลายดอกพุดตานปูนปั้น ลงรักปิดทอง ประดับกระจก บานประตูหน้าต่างเขียนลายรดน้ำ ตรงกลางเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบรมราชเทวี ขนาบด้วย

* จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. อ้างแล้ว, หน้า 320.

เทวดาเชิญจักรหน้าจั่วประดับลายปูนปั้นตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบ ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิเป็นพระประธานนาม “พระพุทธรสิริ” ซึ่งสมเด็จพระวันรัต (พุทธรสิริ) สร้างและอัญเชิญมาจากวัดราชาธิวาส เมื่อพุทธศักราช 2399

หอร่มงั่งและหอกลอง

เป็นหอทรงกลม หลังคาแบบจีน หน้าต่างเจาะเป็นช่องกลม หอร่มงั่งตั้งอยู่ชิดด้านนอกของกำแพงเขตพุทธาวาสด้านซ้าย ส่วนหอกลองตั้งชิดด้านนอกของกำแพงเขตพุทธาวาสด้านขวา

พระวิหาร วิหารคด และพระเจดีย์

พระวิหารมีกำแพงแก้วเดี่ยว ๆ ล้อมรอบ 3 ด้าน อีกด้านหนึ่งเป็นวิหารคด กำแพงแก้วด้านข้างสองด้านบรรจบกับผนังของวิหารคด ตัวพระวิหารเป็นอาคารทรงไทยยกฐานสูง หลังคามุงกระเบื้องหน้าบันปูนปั้น ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ตกแต่งลายที่หน้าจั่วเรียกว่า แบบกระเท่เชอร์ เป็นภาพพระบรมราชสัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบรมราชเทวี ด้วยกระเบื้องเคลือบสีต่าง ๆ และสีทอง พระวิหารมีระเบียง 3 ด้าน ผนังกระเบียงกรุด้วยกระเบื้องเคลือบปฐพีเขียว มีประตูเข้าสู่ภายในวิหารคดทั้งสองข้าง ด้านหน้าพระวิหารมีบันไดทางขึ้นสู่ชานระเบียง 2 ข้าง และขึ้นสู่พระวิหาร 2 ข้าง ชุ่มประตูหน้าต่างตกแต่งด้วยลายดอกพุดตาน ปูนปั้นลงรักปิดทองประดับกระจก มีรูปมงกุฎประดิษฐานอยู่ตอนบน บานประตูหน้าต่างภายนอกตกแต่งด้วยลายรดน้ำ ภายในเขียนภาพลายสี ภาพจิตรกรรมที่โคนเสาทุกต้นเป็นภาพปริศนารธรรม พระพุทธรูปประธานเป็นพระพุทธรูปหล่อประดิษฐานบนบุษบกมีพระสาวกนั่งประคองอัญชลีบนฐานชุกชีพระอารามนี้โปรดเกล้าฯ พระราชทานเป็นพระอารามฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ด้านหลังพระประธานมีประตูและบันไดลงสู่ระเบียงคด ประดิษฐานพระพุทธรูปโดยรอบ พระเจดีย์อยู่ตรงกลางลานเป็นพระเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาองค์ใหญ่ ภายในประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

วัดปฐมวนาราม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดขึ้นมาฝั่งตะวันตกของสวนสระปทุม เพื่อพระราชทานแด่สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระราชทานนามว่า วัดปฐมวนาราม ทรงนิมนต์พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย จากวัดบวรนิเวศวิหารมาครองวัดและอัญเชิญพระเสริม พระพุทธรูปสำคัญเป็นพระประธานในพระวิหาร และอัญเชิญพระแสนเป็นพระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถ และเป็นที่ประดิษฐานพระใสด้วย

ลักษณะการก่อสร้างวัดปทุมวนาราม มีความงดงาม แบบฝีมือช่างตามพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 มีการจัดวางผังพระอาราม ซึ่งประกอบด้วย พระอุโบสถ พระวิหาร อยู่ในแนวเดียวกัน รวมทั้งพระเจดีย์ทรงกลมประดิษฐานอยู่บนฐานประทักษิณ 2 ชั้น พระอุโบสถมีขนาดเล็กกว่าพระวิหารเล็กน้อย หน้าจั่วของพระอุโบสถและพระวิหารตกแต่งด้วยลายปั้นปูนเป็นภาพพระมงกุฎประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า ขนาบด้วยฉัตร 7 ชั้น ด้านละองค์เป็นพระราชสัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว

วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามอุทิศถวายแก่พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายโดยเฉพาะเมื่อ พ.ศ. 2408 เนื่องจากทรงมีพระราชดำริว่าเพื่อให้ต้องตามประเพณีโบราณที่ว่าในราชธานีจะต้องมีวัดสำคัญประจำ 3 วัด ได้แก่ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ และวัดราชประดิษฐ์ ดังปรากฏตัวอย่างมาแล้วคือที่กรุงสุโขทัย เมืองพิษณุโลก และกรุงศรีอยุธยา สมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทได้ทรงบูรณะวัดสลัก ซึ่งต่อมาได้นามว่า “วัดมหาธาตุ” เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ทรงบูรณะวัดเลียบ ต่อมาได้นามว่า “วัดราชบูรณะ” ยังขาดแต่วัดราชประดิษฐ์ พระองค์จึงโปรดให้สถาปนาพระอารามวัดราชประดิษฐ์ ขึ้นเพื่อให้ครบพระอาราม ตามราชประเพณีโบราณกับทั้งเพื่อประโยชน์ในพระองค์ เจ้านายและข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในซึ่งเคยเป็นศิษย์ศึกษาฝ่ายธรรมยุติกนิกาย สามารถทำบุญให้ทานตามคติฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้สะดวก โดยไม่ต้องเดินทางไปถึงวัดบวรนิเวศ ซึ่งในขณะนั้นถือว่าไกลจากพระบรมมหาราชวังมาก จึงสมควรที่จะทรงสถาปนาวัดฝ่ายธรรมยุตขึ้นใกล้ ๆ พระบรมมหาราชวัง

ที่ดินซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดราชประดิษฐ์ฯ นั้น ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นที่ดินของหลวงอยู่ข้างตึกดินสำหรับพระราชทานเป็นที่อาศัยแก่ข้าราชการที่ต้องพระราชประสงค์ให้อยู่ใกล้ ๆ พระบรมมหาราชวัง ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บริเวณนี้เป็นสวนกำแพงของหลวง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่า บริเวณดังกล่าวเป็นสถานที่เหมาะแก่การสร้างวัดฝ่ายธรรมยุต แต่ทรงถือว่าเป็นที่ดินส่วนกลางของแผ่นดิน ไม่สมควรยกมาถวายเฉพาะพระสงฆ์คณะธรรมยุตเป็นพิเศษ จึง

โปรดให้กรมพระนครบาลไปตรวจวัดพื้นที่ได้ กว้าง 31 วา 3 ศอก ยาว 25 วา รวมเป็นพื้นที่ทั้งหมด 1,098 ตารางวา คิดราคาตารางวาละ 1 บาท โปรดให้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ จำนวน 18 ชั่ง 1 ตำลึง 2 บาท ให้กรมพระนครบาลซึ่งที่ดินแห่งอื่นแตกต่างที่ดินผืนนี้เพื่อใช้ในราชการ โดยมีสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สมุหพระกลาโหมเป็นพยานในการจัดซื้อ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานวิสุงคามสีมาให้สร้างพระอาราม โปรดให้พระยาราชสงคราม (ทองสุข) เป็นแม่กองดำเนินการ เริ่มก่อสร้างวันศุกร์ แรม 2 ค่ำ เดือน 8 ปีชวด จุลศักราช 1226 ตรงกับวันที่ 26 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2407

การวางรากฐานสร้างพระอาราม

การสร้างวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามนี้มีปัญหาเล็กน้อย เนื่องจากพื้นที่ค่อนข้างต่ำ ด้านหนึ่งติดคลองคูเมืองเดิม ทำให้พื้นดินอ่อน จึงมีพระราชประสงค์จะถมลานพระวิหารและพระเจดีย์ให้สูงประมาณ 4 ศอกเศษ หรือราว 2 เมตร หากใช้แต่ดินและทรายถมภายหลัง อาจทำให้พื้นเกิดการทรุดลงได้ ดังนั้นจึงโปรดให้แก้ปัญหาโดยให้ถมด้วยไผ่กระเทียมจากเมืองจีน เนื่องจากมีเนื้อแกร่งไม่ยุ่ยและน้ำหนักเบา แต่เพื่อจะหาไผ่กระเทียมให้ได้จำนวนที่ต้องการ จึงทรงออกประกาศขอกบุญเรียไรให้ประชาชนนำไผ่กระเทียมมาร่วมพระราชกุศลหรือขายราคาใบละ 2-3 อัฐ นอกจากนี้โปรดให้จัดละครการกุศลให้ประชาชนชม 3 วัน โดยเก็บค่าผ่านประตูเป็นไผ่กระเทียม ไผ่ขนาดเล็ก ขวด ถ้ำชา กระจงแตก ๆ หรือตุ่มขนาดเล็กที่ไม่แตกก็ได้ รวมทั้งการบรรจุเงินทองฝังไว้ในวัด จะได้ไม่มีผู้แอบขุดลานวัดเพื่อหาเงินทองในภายหลัง วัดที่โปรดให้สถาปนาขึ้นเดิมพระราชทานนามไว้ ก่อนสร้างวัดว่า “วัดราชประดิษฐ์สถิตธรรมยุติกอาราม” แต่ต่อมาเปลี่ยนเป็น “วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม” และโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีผูกพัทธสีมา ระหว่างวันที่ 7-9 มิถุนายน พุทธศักราช 2408

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์สิ่งที่ชำรุดทั่วทั้งพระอาราม แล้วโปรดเกล้าฯ ให้นำพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนหนึ่งบรรจุในพระพุทธรูปพระประธานในพระอุโบสถหรือพระวิหารหลวง การบรรจุพระบรมอัฐิพระมหากษัตริย์ในพระพุทธรูปพระประธานวัดสำคัญ เกิดจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อป้องกันมิให้พระบรมอัฐิพระมหากษัตริย์รัชกาลต่าง ๆ กระจัดกระจายสูญหายไป และเปิดโอกาสให้ประชาชนได้สักการบูชาหรือบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายได้ตามอัธยาศัย

พุทธศักราช 2465 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะวัดราชประดิษฐ์ อีกครั้งหนึ่ง โปรดให้สร้างหอไตรใหม่ เนื่องจากหอไตรเดิมชำรุดทรุดโทรมมาก และโปรดให้สร้าง “หอพระจอม” ประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระวิหารหลวง หรือพระอุโบสถ

พระวิหารหลวง หรือพระอุโบสถก่ออิฐถือปูนแบบทรงไทย ขนาด 8 ห้อง มีมุขด้านหน้าและด้านหลัง มีเสารองรับชายคากระเบื้องโดยรอบ เสาและผนังภายนอกประดับด้วยหินอ่อน กล่าวได้ว่าเป็นพระอุโบสถแห่งแรกที่สร้างด้วยหินอ่อน หลังคาจั่วมุงกระเบื้องเคลือบสีประดับด้วยข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ไม่จำหลักลวดรักปิดทองประดับกระจก หน้าบันด้านหน้าด้านหลังตกแต่งเป็นรูปพระราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์ คือพระมงกุฎประดิษฐานอยู่บนพานแว่นฟ้า เหนือพระแสงขรรค์คู่ทูลอยู่บนหลังช้างไอยราพต 2 เชือก 6 เศียร กระจหน้าด้วยฉัตร 5 ชั้น ลงรักปิดทอง การที่ทรงตกแต่งด้วยพระแสงขรรค์คู่ทูลนั้น อาจหมายถึงในรัชกาลของพระองค์ทรงมีพระมหากษัตริย์ 2 องค์ คือ พระองค์กับพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าจุฑามณี ซึ่งต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เหนือกรอบประตูและหน้าต่างทุกบานตกแต่งด้วยลาย

ปูนปั้นทรงมงกุฎ บานประตูไม้จำหลักลายก้านแย่งซ้อน 2 ชั้น ลงรักปิดทองประดับกระจก ผังด้านหลังมี
 ชู่มจารึกประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นประกาศเกี่ยวกับการสร้างวัดถวายพระสงฆ์
 คณะธรรมยุติกนิกายและประกาศผูกพัทธสีมา พุทธศักราช 2408

ภายในพระอุโบสถ มีบุษบก 3 องค์ ประดิษฐานอยู่เหนือฐานชุกชี องค์กลางขนาดใหญ่
 ประดิษฐาน “พระพุทธรูปปางปฐมเทศนา” เป็นพระประธาน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจำลอง
 พระพุทธรูปที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระราชวังบวรสถานมงคล ฐานพระพุทธรูปองค์นี้เป็นที่บรรจุ
 พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้มีพระพุทธรูปจำลองประดิษฐานบนบุษบก
 องค์เล็กที่ขนาบอยู่สองข้าง และที่ฐานชุกชีด้านหน้า ได้แก่ พระพุทธรูปชินราชจำลอง พระพุทธรูปชินสีห์จำลอง
 พระศรีศาสดาจำลอง และพระนรินทรายจำลอง ที่ผนังเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังที่สำคัญ แสดงเหตุการณ์
 ปลายรัชกาลที่ 4 ผังด้านหน้า เป็นภาพเสด็จทอดพระเนตรสุริยุปราคา ที่ห้วยกอ พุทธศักราช 2411 กล่าวได้ว่า
 ทรงเป็นนักดาราศาสตร์ที่สามารถ ทรงอัจฉริยะ มีพระปรีชาคำนวณการเกิดสุริยุปราคาและจันทรุปราคาได้
 อย่างแม่นยำหลายครั้ง แต่ครั้งสำคัญที่สุดที่ทำให้ทรงมีชื่อเสียงอย่างมากก็คือ ทรงคำนวณไว้ล่วงหน้าถึง 2 ปี
 ว่าจะเกิดสุริยุปราคาเต็มดวงเห็นได้ในประเทศไทย ที่ตำบลห้วยกอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พระองค์โปรดให้
 ตั้งพลับพลาบริเวณนั้น เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ไปทรง
 ส่องกล้องทอดพระเนตร และโปรดให้นักดาราศาสตร์ชาวฝรั่งเศส และเซอร์แฮร์รีออด ข้าหลวงอังกฤษประจำ
 สิงคโปร์ มาตั้งค่ายดูสุริยุปราคาในบริเวณใกล้เคียงด้วย

จิตรกรรมฝาผนังส่วนอื่นแบ่งภาพออกเป็น 2 ตอน ตอนบนเหนือหน้าต่างขึ้นไป เป็นภาพ
 เทพชุมนุม มีเทวดานางฟ้าหะอยู่ตามกลีบเมฆ ผังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนภาพงานพระราชพิธี 12 เดือน
 และพระราชพิธีสำคัญอื่น ๆ เช่น พระราชพิธีลอยพระประทีป พระราชกุศลเลี้ยงขนมเบ็อง พระราชพิธี
 ตรีขัมพวยตรีปวย พระราชกุศลเลี้ยงตรุษจีน พระราชพิธีตรุษสุคติ ประเพณีสงกรานต์ พระราชพิธี
 วันมาฆบูชาและวิสาขบูชา พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชกุศลสลากภัต พระราชกุศล
 อุปสมบทนาคหลวง พระราชพิธีโสกันต์ และพระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน

ลักษณะการเขียนภาพจิตรกรรมเป็นแบบเหมือนจริง ซึ่งเป็นลักษณะตามพระราชนิยมใน
 รัชกาลที่ 4 ซึ่งสืบทอดมาแต่ครั้งทรงพระผนวชในรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีการเขียนโดยใช้เทคนิคแบบตะวันตก
 ปรากฏในหลายแห่ง ทั้งที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม และที่
 พระอุโบสถวัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นฝีมือของจรัลอินโข่ง จิตรกรมีชื่อในสมัยนั้น

เหนือบานประตูหน้าต่างด้านในมีแผ่นหินอ่อนจารึกพุทธภาษิตรวมทั้งสิ้น 18 แผ่น
 กรอบภาพตกแต่งลายปูนปั้นประดับกระจกสี

ปาสาณเจดีย์

เจดีย์ทรงกลม ฐานสี่เหลี่ยม สร้างด้วยหินอ่อนทั้งองค์ ประดิษฐานอยู่ด้านหน้า
 พระอุโบสถ ด้านหน้ามีรูปหล่อโลหะสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) ในท่านั่งแสดงธรรมเทศนา เป็น
 พระสังฆราชที่รัชกาลที่ 4 โปรดมาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงร่วมกันพิจารณาจ้างช่างชาวสวิสชื่อ “เนวิง” ให้
 ปั้นหล่อพระรูป

พระปรารังค์

เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ทรงปราสาทสี่เหลี่ยม ยอดปรารังค์ ตั้งอยู่บนฐานไพทีด้านหลัง
 พระวิหารภายในบรรจุพระอังคารของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว)

หอไตร

หอไตรหลังเดิมสร้างในรัชกาลที่ 4 ต่อมาเครื่องบนซึ่งเป็นไม้ชำรุด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 จึงโปรดให้ก่อสร้างใหม่ มีลักษณะเป็นปราสาทยอดปราสาท ก่ออิฐถือปูนบนฐานไพที ชุ่มหน้าบันประดับลายปูนปั้นภาพพระพุทธรูปประเวณี ปางประสูติและประสูติพาน

หอพระจอม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 โปรดให้สร้างขึ้นเป็นปราสาทยอดปราสาทเป็นรูปพรหมพักตร์ ชุ่มหน้าบันตกแต่งลายปูนปั้นภาพนารายณ์บรรทมสินธุ์ ภายในปราสาทประดิษฐานพระบรมรูปหล่อโลหะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับยืนขนาดเท่าพระองค์จริง ซึ่งฐานพระบรมรูปตกแต่งด้วยภาพปูนปั้นเล่าเรื่องพระราชประวัติด้วยฉากหุ่นจำลองขนาดเล็ก ด้านหน้าเป็นภาพตอนประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ด้านขวาของพระองค์เป็นภาพงานพระเมรุมาศ ด้านซ้ายเป็นภาพพระบรมวงศ์ฝ่ายในร่วมเผ้าถวายพระเพลิงพระบรมศพ งานพระเมรุมาศ อยู่หลังฉากบังเพลิง

พระที่นั่งทรงธรรม

เป็นอาคารคอนกรีตสูงชั้นเดียว แบบโบสถ์เล็ก ๆ ของกรีกโบราณ เพดานประดับด้วยลายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือก ภายในจัดตั้งบุษบกยอดมงกุฎดอกไม้ไหว้ที่งดงามมากไม่เคยปรากฏที่ได้

หอร่มนั่ง

เป็นอาคารขนาดเล็ก 2 ชั้น ทรงมณฑปจัตุรมุข

วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร

วัดมกุฏกษัตริยาราม สร้างขึ้นตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากโปรดให้บุคคลองคภูมกรุงเกษมเป็นกูพระนครชั้นนอก และสร้างวัดโสมนัสวิหาร เพื่ออุทิศพระราชกุศลพระราชทานแด่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระบรมราชเทวี แล้วมีพระราชดำริว่าจะสร้างวัดส่วนพระองค์คู่กับวัดโสมนัสวิหาร ณ ริมคลองผดุงกรุงเกษม จึงโปรดให้ซื้อที่ดินของราษฎรติดต่อกับเขตวัดโสมนัส วิหารเป็นที่สร้างพระอาราม โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นแม่กองสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสีหิกวิกรมเกรียงไกรเป็นนายช่าง พระยามหาอนุภาพเป็นนายงาน เสด็จมาทรงวางศิลาฤกษ์ พ.ศ. 2410 สร้างเสร็จในพุทธศักราช 2411 พระราชทานนามว่า “วัดมกุฏกษัตริยาราม” แต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า “วัดพระนามบัญญัติ” ไปพลางก่อน จนกว่าจะสิ้นรัชกาล จึงค่อยเรียกนามพระราชทาน

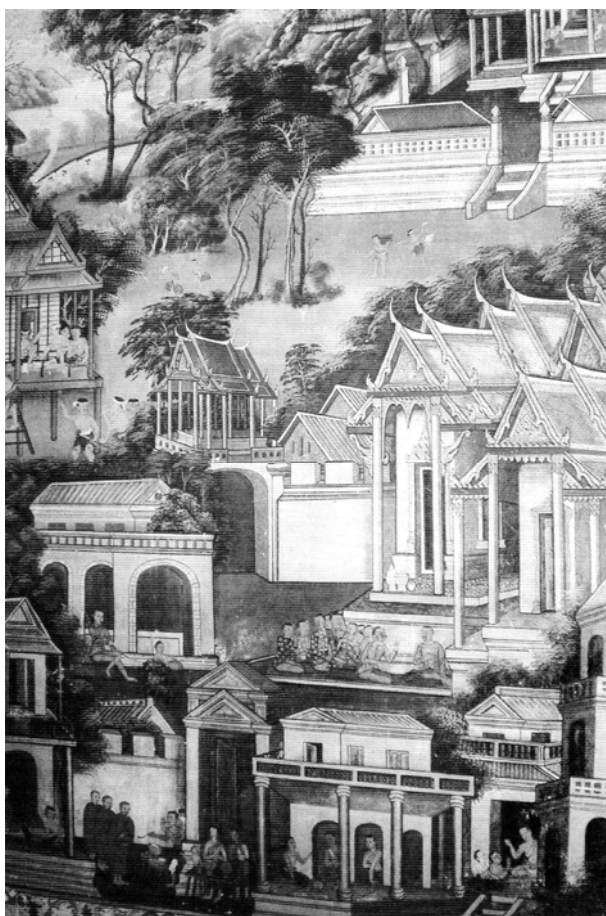
พุทธศักราช 2433 เกิดอุทกภัยตลิ่งพังต้องขอพระเจดีย์หักลงมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะใหม่ ติดสายล่อฟ้า พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ สร้างพระมณฑปสำริด สำหรับประดิษฐานเหนือยอดพระเจดีย์ด้วย และได้มีประกาศพระบรมราชโองการให้เรียกนามวัดว่า “วัดมกุฏกษัตริยาราม” ตามที่รัชกาลที่ 4 พระราชทานไว้

พระวิหาร

พระวิหาร เป็นอาคารทรงไทยขนาด 7 ห้อง หลังคาชั้นลด 2 ตอน ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง หลังคาหน้าบันแบบกระแทะเซร ก่ออิฐถือปูน เครื่องลายของ ช่อฟ้า และหางหงส์เป็นปูนปั้นรูปเสียนาค เช่นเดียวกับวัดบวรนิเวศวิหาร และวัดโสมนัสวิหาร มีระเบียงรอบ ใช้เป็นที่สวดมนต์ทำวัตรเช้าเย็นและรับผ้าพระกฐิน ตรงกลางหน้าบันตกแต่งด้วยลายพระมหามงกุฎล้อมรอบด้วยลายกระหนก้านชดช่องหางโต ชุ่มประติมากรรมต่างเป็นปูนปั้นปิดทองประดับกระจก ตรงกลางด้านบนมีเลข 4 อยู่กลางพระมหามงกุฎ ซึ่งประดิษฐานบนพานแว่นฟ้าเหนือช้างไอยราพต 3 เศียร ขนาบด้วยฉัตร 9 ชั้น บานประตู

หน้าต่างเขียนลายรดน้ำ ลายพรรณพฤกษา เสารองรับชายคาเป็นเสากลม หัวเสาแบบใบอาแคนทัส ศิลปะตะวันตก ระหว่างเสามีพนักกระเบื้องเชื่อมต่อกัน

ผนังด้านในพระวิหารประดับหินอ่อนถึงกรอบหน้าต่าง ระหว่างช่องหน้าต่างเขียนภาพเรื่องราวของพระอริยสงฆ์สาวก มีจารึกหินอ่อน บานแกะสลักชอกหน้าต่างเขียนภาพชุดกวีตรำเพ็ญกรรมฐานที่คืนเสาทั้ง 2 ต้น ตอนโคนเสาประดับหินอ่อนสูงประมาณ 2 ศอก ข้างบนเขียนจิตรกรรมภาพปริศนารธรรม บานประตูด้านในทาสีน้ำเงิน เขียนพระสูตรต่าง ๆ ด้วยอักษรขอมตัวบรรจงด้วยรงทอง บานประตูหน้าต่างเขียนพระคาถารมบท พระประธานเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ สำริด ลงรักปิดทอง นาม “พระพุทธรูปมิ่งกุฎ” ประดิษฐานในบุษบกบนฐานชุกชี สร้างด้วยหินอ่อน 2 ชั้น

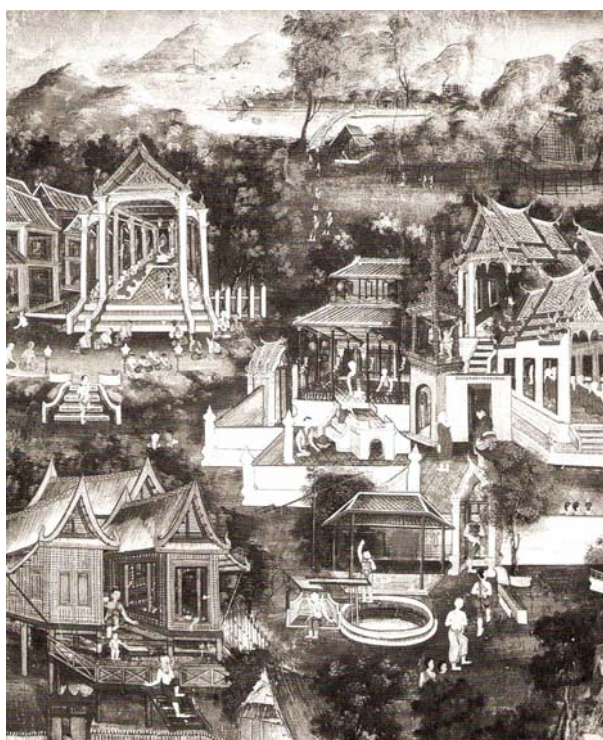

พระวิหารหลวงล้อมรอบด้วยระเบียงคด ที่เชื่อมต่อกับพระวิหารหลวง ภายในระเบียงคดประดิษฐานพระพุทธรูปเรียงเป็นแถว และกลางลานระเบียงคดประดิษฐานพระเจดีย์ทรงกลม ฐานสี่เหลี่ยมมีพนักพลสังห์บันได

พระอุโบสถ

พระอุโบสถ เป็นอาคารทรงไทยขนาด 5 ห้อง หลังคาจั่ว ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ดินเผาเคลือบหน้าบันปูนปั้น รูปพระมหามิ่งกุฎประดิษฐานบนพานแว่นฟ้าล้อมรอบด้วยลวดลายพรรณพฤกษาปูนปั้นปิดทองประดับกระจก ชุ่มประตูหน้าต่างลักษณะเช่นเดียวกับพระวิหาร บานประตูหน้าต่างด้านนอกเขียนลายรดน้ำ รอบพระอุโบสถมีเสาระเบียงรองรับชายคาและระหว่างเสามีพนักกระเบื้องเชื่อมต่อกัน โดยตลอด

พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิหล่อด้วยสำริดลงรักปิดทอง ประดิษฐานอยู่บนบุษบก

ในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนังแบ่งเป็น 2 ตอน ตอนเหนือกรอบหน้าต่างจรดเพดาน เขียนภาพประวัติพระอัครสาวก 11 รูป มีจารึกหินอ่อนอธิบายภาพ ผนังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนภาพประวัติพระอัครสาวิก 9 รูป มีจารึกหินอ่อนอธิบายภาพเช่นกัน และบริเวณบานประตูหรือที่ผนังชอกประตูหน้าต่างเขียนภาพแสดงชุดควัตร บานประตูหน้าต่างด้านใน เขียนพระสูตรที่เป็นคาถาด้วยอักษรขอมบรรจง คาถาธรรมบทบางวรรค และโสฬสปัญหา

วัดมกุฏกษัตริยารามได้ชื่อว่าเป็นวัดหนึ่งที่มีสีมา 2 ชั้น ซึ่งในเขตกรุงรัตนโกสินทร์ มีเพียง 2 วัดเท่านั้น คือ วัดมกุฏกษัตริยาราม และวัดโสมนัสวิหาร สีมาชั้นแรกเรียกว่า “มหาสีมา” มีซุ้มสีมาตั้งอยู่ที่มุมกำแพงรอบวัด เป็นเครื่องกำหนดเขตพระอาราม ภายในเขตมหาสีมามีซุ้มบอกเขตมหาสีมาด้านใน อยู่ที่กำแพงแก้วรอบพระอุโบสถ และยังมีสีมารอบพระอุโบสถอีกเรียกว่า “ชั้น๗สีมา” กำแพงแก้วและซุ้มเสมอบนกำแพงแก้วนั้นเป็นเขตกั้นกลางเพื่อมิให้สีมาชั้นนอกและชั้นในคาบเกี่ยวกัน อันจะทำให้สีมาทั้งสองนั้นใช้ไม่ได้เรียกว่า “สัมันตริก” การจัดให้มีสีมา 2 ชั้นนี้ พระสงฆ์สามารถประชุมทำสังฆกรรมได้ทั้งที่พระอุโบสถและพระวิหารแต่ถ้าทำในพระวิหารจะต้องให้พระสงฆ์ทุกรูปในวัดมาร่วมพิธี มิฉะนั้นถือว่าพิธีนั้นเป็นโมฆะ ดังนั้นทางวัดจึงทำสังฆกรรมในพระวิหาร เฉพาะพิธีรับผ้ากฐินเท่านั้น ส่วนพิธีศาสนกิจอื่นกระทำในพระอุโบสถ

พระอารามที่ทรงบูรณะและทรงสร้างเสริม

พระอารามโบราณที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะและปฏิสังขรณ์ทั้งในพระนครและจังหวัดต่าง ๆ 50 พระอาราม ซึ่งพระอารามที่สำคัญ ปรากฏประวัติและรายละเอียดที่สมควรศึกษาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

วัดวรนิเวศวิหาร

วัดวรนิเวศวิหาร เป็นพระอารามฝ่ายธรรมยุติกนิกาย สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้างขึ้นในระหว่างพุทธศักราช 2367-2375 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ซึ่งสร้างใกล้กับวัดรังสีสุทธาวาส ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรัถย์ทรง

สร้างภายหลัง ได้รวมเป็นวัดเดียวกัน ต่อมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนสมณศักดิ์ สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งทรงพระผนวชจำพรรษาอยู่ ณ วัดราชาธิวาส และเชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศน์ ในพุทธศักราช 2379 โดยจัดขบวนแห่เหมือนกระบวนแห่พระอิศริยยศพระมหากษัตริย์ พระราชทานนามวัดว่า “วัดบวรนิเวศวิหาร”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงพระราชดำริว่า วัดรังสีสุทธาวาส ซึ่งติดอยู่กับวัดบวรนิเวศน์นั้นมีสภาพทรุดโทรมมาก ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ยุบรวมเข้าเป็นวัดเดียวกับวัดบวรนิเวศวิหาร แต่ยังคงนามไว้โดยเรียก คณะสงฆ์คณะหนึ่งว่า คณะรังสี และหลังจากถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 แล้วพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระบรมสรีรังคาร มาบรรจุไว้ ณ ใต้บัลลังก์พระพุทธชินสีห์ในพระอุโบสถ เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พุทธศักราช 2468

พระอุโบสถ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ และโปรดให้วาดภาพจิตรกรรมฝาผนังตามแบบพระราชนิยมด้วยวิธีการเขียนแบบตะวันตก เข้ามาผสมผสานกับศิลปะดั้งเดิมหลังคามุงกระเบื้องเคลือบลูกฟูกแบบจีน หน้าบันประดับลวดลายด้วยกระเบื้องเคลือบซุ้มสาหร่าย เรียกว่าหลังคาหน้าบันแบบกระเท่เซร ตรงกลางเป็นรูปพระราชสัญลักษณ์ พระมหามงกุฎและพระขรรค์ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า ผนังภายนอกบุด้วยหินอ่อน เสาทรงสี่เหลี่ยม หัวเสาสลักเป็นลายใบไม้แบบยุโรป คล้ายใบอาร์แคนทัส มีเสมาศิลาติดอยู่ที่ผนังพระอุโบสถ ซุ้มประตูหน้าต่างเป็นลายปูนปั้นลายพรรณพฤกษาแบบตะวันตกผสมผสานแบบไทยและจีนปิดทองประดับกระจก บานประตูหน้าต่างด้านนอกไม้สลัก ลายเครื่องบริวาร ผนังภายในพระอุโบสถตกแต่งด้วยภาพจิตรกรรมแบบตะวันตก ฝีมือขรัวอินโข่ง เนื้อเรื่องแบ่งออกเป็น 2 ตอน ตอนบนเป็นภาพแสดงปริศนาธรรม โดยใช้สื่อภาพแบบตะวันตก ระหว่างช่องหน้าต่างเป็นภาพเกี่ยวกับพระราชพิธีสิบสองเดือนที่ต้นเสาระบายพื้นเป็นลวดลายไทย แบบและสีต่าง ๆ โคนเสาเขียนภาพปริศนาธรรมลพิกษัตริ ภาพเหล่านี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริให้วาดขึ้น ตั้งแต่ยังทรงพระผนวชและครองพระอารามนี้ เบื้องหน้าพระประธานตกแต่งลายปูนปั้นเป็นลายสาหร่ายรวงผึ้ง ซ่ออุบะก้านต่อดอก ด้านบนตรงกลางเป็นลายพระมหามงกุฎ ขนาบด้วยเครื่องศัสตราวุธ ซึ่งอาจเป็นปริศนาธรรมว่าพุทธปรัชญานั้นเปรียบประดุจอาวุธที่ทำลายอวิชา หรือความโง่เขลา คือ โลภะ โทสะ และโมหะ นั่นเอง

พระอุโบสถแห่งนี้เดิมผูกพัทธสีมาเพียงมุขหน้า ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครองพระอาราม ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ 3 ผูกพัทธสีมาออกไปอีก โดยกำหนดนิมิต 6 แห่ง ด้านหน้ากำหนดด้วยรุกขนิมิต คือต้นจันทน์ 2 ต้น ด้านข้างกำหนดด้วยอุทกนิมิต คือบ่อน้ำ 2 แห่ง ด้านหลังกำหนดด้วยปาสาณนิมิต คือ หลักศิลา 2 แห่ง รอบพระอุโบสถล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วกรุกระเบื้องปราง

พระพุทธรูปสำคัญในพระอุโบสถ

พระสุวรรณเขต หรือ “หลวงพ่อเพชร”

เดิมเป็นพระประธานในพระอุโบสถ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ อัญเชิญมาจากวัดสระตะพาน จังหวัดเพชรบุรี เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หล่อโลหะ ลงรักปิดทอง พระยาชำนาญการได้แกะเม็ดยะสกเดิมออก ประดับพระศอกใหม่ด้วยดินเผาให้ขนาดเล็กกลงแล้วลงรักปิดทอง สองข้างขนาบด้วยรูปพระอัครสาวกนั่งพับเพียบประคองอัญชูลิปูนปั้นด้านละ 1 องค์

พระพุทธชินสีห์

เป็นพระพุทธรูป ปางมารวิชัย โลหะ ลงรักปิดทอง สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ อัญเชิญมาจากวิหารทิศเหนือของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก พุทธศักราช 2374 เดิมประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถมุขหลัง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ย้ายพระพุทธชินสีห์มาไว้หน้าพระประธาน เมื่อพุทธศักราช 2380

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แผ่แผ่นทองคำลงยาราชาชาติประดับพระรัศมีเดิม ฝังพระเนตรและพระอุมาโลม ถวายฉัตรตาด 9 ชั้น ถวายผ้าทรงสัพทตาดันไม้เงิน ดันไม้ทอง และหล่อฐานสำริดปิดทองใหญ่สองข้างพระพุทธชินสีห์ขนาดด้วยรูปพระอัครสาวกยืนประคองอัญชลีด้านละ 1 องค์

พระอัฐฐารส

พระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร มีพระสาวกองค์ละ 1 คู่ หล่อขึ้นในรัชกาลที่ 3 ประดิษฐานอยู่ทางห้องด้านซ้ายของพระประธาน

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปสำคัญอีก 3 องค์ คือ พระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะผสมปางสมาธิ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภรณ์ทรงสร้าง กับพระพุทธรูปยืนอุ้มบาตร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างอุทิศเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุวณนิภาธรและพระพุทธรูปยืนอีกองค์หนึ่ง ทรงสร้างอุทิศเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส

พลับพลาเปลื้องเครื่อง

บนกำแพงด้านหน้าพระอารามสร้างพลับพลาขนาดย่อม หลังคาตสองชั้นประดับช่อฟ้าใบระกา หางหงส์แบบไทยประเพณี หน้าจั่วตกแต่งด้วยลายปูนปั้น ภาพพระราชสัญลักษณ์พระมหามงกุฎ ประดิษฐานบนพานแว่นชานด้วยฉัตร ใช้เป็นที่พระมหากษัตริย์ประทับเปลื้องเครื่องทรง เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน โดยกระบวนพยุหยาตราถวายผ้าพระกฐิน

พระเจดีย์

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ทรงเริ่มสร้างพุทธศักราช 2374 ทรงสร้างได้เพียงเล็กน้อยก็สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างต่อในระหว่างที่ทรงพระผนวชภายในประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ทรงบูรณะเพิ่มเติม พุทธศักราช 2409 โปรดให้บูรณะแก้ไขพระเจดีย์ที่ทรุดเอียงให้ตั้งตรง และให้หล่อรูป สิงห์ ม้า ช้าง และนกอินทรีด้วยสำริด โดยนำไปตกแต่ง ตั้งบนหลังซุ้มพระเจดีย์ โดยเฉพาะรูปสิงห์และนกอินทรีคล้ายศิลปะตะวันตก กล่าวว่ามีคามหมายถึงการแผ่พระราชอำนาจและสัมพันธไมตรีทั้งสี่ทิศ อีกนัยหนึ่งอาจจะเป็นคติความเชื่อที่สืบมาแต่โบราณ เกี่ยวกับจักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุ ที่สถิตของพระอินทร์ อีกนัยหนึ่งอาจจะเป็นคติความเชื่อที่สืบมาแต่โบราณ เกี่ยวกับจักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุ ที่สถิตของพระอินทร์ ผู้เป็นอธิบดีแห่งเทวดา ที่เชิงเขามีสระอโนดาต มีสัตว์มงคลคือช้าง ม้า สิงห์ และโคอยู่ที่ปากน้ำ ไหลลงสู่สระอโนดาต ทั้งสี่ทิศ ที่นี้ไม่มีโค แต่มีนกอินทรีแทน

ลักษณะพระเจดีย์ เป็นเจดีย์กลมขนาดใหญ่ มีฐานประทักษิณสี่เหลี่ยม 2 ชั้น ที่องค์เจดีย์มีซุ้มมุขจรณะ 4 ซุ้ม มีทางเข้าภายใน 1 ซุ้ม เพื่อเข้าไปนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ที่ลานทักษิณชั้นบนมีเจดีย์ทิศยอดปราสาท 4 ทิศ ประดิษฐานพระพุทธรูปยืน ซุ้มด้านหน้าประดิษฐานพระบรมรูปหล่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้านทิศเหนือมีกำแพงประดิษฐานพระพุทธรูปพระไพริพินาศ

ภายในคูหาในพระเจดีย์ประดิษฐานพระเจดีย์จำลองกะไหล่ทองบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ฐานศิลปาสลักภาพเล่าเรื่อง พระพุทธประวัติจากพระปฐมสมโพธิกถาและพระพุทธรูปด้านหน้าพระเจดีย์ทองมีพระเจดีย์ศิลาบรรจุพระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้น 1 องค์ เรียกว่า “พระไพริพินาศเจดีย์”

การบูรณะระหว่างพุทธศักราช 2507-2508 กรมศิลปากรสร้างเทวรูป 6 องค์ มาประดิษฐานที่ฐานทักษิณชั้นล่าง เป็นรูปพระพรหม พระวิฆณุกรรม พระสีวะ พระนารายณ์ พระปัญจสิงขร และพระประโคนธรรพ

วิหารเก๋ง

เป็นวิหารขนาด 3 ห้อง ประกอบด้วยเก๋งโถง 2 ช้าง มีประตูเข้าทางทิศใต้ ตั้งอยู่ระหว่างพระเจดีย์และวิหารพระศรีศาสดา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปฉลององค์ของเจ้าอาวาส คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวงศ์ ปัจจุบันประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์ รัชกาลที่ 4 เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ด้วย

วิหารพระศรีศาสดา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวิหารพระศรีศาสดาในพุทธศักราช 2409 เดิมบริเวณนี้เป็นคูและที่ตั้งคณะลังกา ซึ่งรัชกาลที่ 4 โปรดให้เป็นที่ดอนรับพระสงฆ์อาคันตุกะจากลังกา ที่มาสืบพระศาสนาในสยาม ต่อมาโปรดให้ถมคูและรื้อที่ตั้งคณะลังกาเพื่อสร้างพระวิหาร หลังคาและหน้าบันแบบกระแทะเซร ขนาด 5 ห้อง มีเฉลียงรอบ ภายในแบ่งเป็น 2 ตอน คือ ด้านทิศตะวันออกขนาด 3 ห้อง ประดิษฐานพระศรีศาสดา ซึ่งอัญเชิญมาจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก ด้านทิศตะวันตกขนาด 2 ห้อง ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ ซึ่งอัญเชิญมาจากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย การก่อสร้างค้างมาจนถึงรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ดำเนินการต่อ โดยโปรดให้ปิดทองพระศรีศาสดาพระพุทธรูปไสยาสน์และซุ้มประตูหน้าต่าง เขียนภาพการตั้งโต๊ะบูชาแบบจีนที่บ้านประตู และหน้าต่างด้านใน เพดานเขียนลายดาวประจายาม โดยเฉพาะที่ผนังห้องพระศรีศาสดาเขียนเป็นภาพแสดงการปฏิบัติชุกฉัตร์ 3 ชั้น คือ อย่างธรรมดา อย่างกลาง และอย่างเคร่ง และห้องพระพุทธรูปไสยาสน์เขียนภาพกษัตริย์ลังกาหรือสิงหลและชาวลังกามาสักการบูชาพระพุทธรูปเจ้าอยู่หัวจะเป็นที่ระลึกว่าบริเวณนี้เดิมเป็นที่ตั้งของคณะลังกาในสมัยรัชกาลที่ 3 หรือในช่วงเวลาที่รัชกาลที่ 4 ยังทรงพระผนวช

หอกลอง-หอร่มง

ด้านหน้าวิหารพระศรีศาสดา มีหอกลองที่แขวนกลอง 3 ใบ ใช้ตีในเวลาต่างกัน

ใบที่ 1 ชื่อ วิสาขปุมมี ใช้ตีในวันพระ และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

ใบที่ 2 ชื่อ เกริบริโลก ใช้ตีบอกเวลาเพล หรืองานมหาฤกษ์ต่าง ๆ

ใบที่ 3 ชื่อ วิปโยคสิกขา (กลองศึก) ใช้ตีเพื่อบอกกำหนดวันลาสิกขาของพระภิกษุ

เขตสังฆาวาส

เขตสังฆาวาสมีสิ่งก่อสร้างที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์หลายหลัง ได้แก่ ศาลาจาน พระปิ่นหยง พระตำหนักเดิม และพระตำหนักเพ็ชร

ศาลาจาน

ตั้งอยู่บริเวณประตูเข้าพระตำหนักเพ็ชร ผนังประดับด้วยเครื่องถ้วยโบราณ เช่น เครื่องเบญจรงค์ เครื่องถ้วยลายคราม และเครื่องถ้วยลายเขียนสีสมัยราชวงศ์ชิง พุทธศตวรรษที่ 23-24

พระปั้นหย่า

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระราชทานเป็นที่ประทับของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงพระผนวช เป็นตึกฝรั่ง 3 ชั้น หน้าจั่วประดับภาพ พระมหามงกุฎ รอบหน้าจั่วตกแต่งด้วยลายช่อดอกไม้ กล่าวว่าย้ายมาจากสวนขวาในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์และเจ้าฟ้าซึ่งทรงพระผนวช ณ พระอารามนี้ พระปั้นหย่าได้รับการ บูรณะครั้งแรกในรัชกาลที่ 4 และห้ามมิให้สตรีเพศเข้าไป ซึ่งเป็นการกำหนดให้ประพฤติตามพระวินัยอย่าง เคร่งครัด

พระตำหนักเดิม

ตั้งอยู่ใกล้กับพระปั้นหย่า เป็นตึก 2 ชั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ สร้างพระราชทานพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงพระผนวช สร้างเสร็จสมบูรณ์ในรัชกาลที่ 4 ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

พระตำหนักเพชร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นเป็นท้องพระโรงของสมเด็จพระ มหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พุทธศักราช 2451 ในห้องพระฉากเป็นที่ประดิษฐาน พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับยืนองค์เดิม

วัดเขมาภิรตาราม

วัดเขมาภิรตาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโทชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ตำบลสวนใหญ่ อำเภอมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี วัดเขมาภิรตารามเป็นวัดโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อ “วัดเขมา” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดเขมาภิรตาราม” อนึ่งตาม ประกาศรัชกาลที่ 4 มีข้อความว่ามีผู้กราบทูลสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี (พระยศในขณะนั้น) ว่า วัดเขมา เป็นวัดใหญ่แต่ครั้งพระเจ้าอยู่หัวหรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 แห่งกรุงศรีอยุธยา ในเรื่องวัดเขมานี้มีแต่ชื่อ วัดเท่านั้นที่เป็นสื่อให้สันนิษฐาน ไม่มีจารึกหรือโบราณวัตถุอันใดเป็นเครื่องสนับสนุนการสันนิษฐานเพราะ ได้มีการบูรณะมาหลายครั้ง ลักษณะของพระประธานในโบสถ์ ไม่สามารถบอกอายุสมัยดั้งเดิมได้ เพราะ พระประธานองค์เดิมได้ถูกซ่อมหุ้มทับไว้ เอกสารเกี่ยวกับเรื่องของวัดนี้ไม่สามารถหาหลักฐานก่อนสมัย รัชกาลที่ 4 ได้ การสันนิษฐานในเรื่องนี้จึงมีอย่างเดียวคือชื่อวัด มีผู้เสนอว่า เขมา อาจมาจากคำว่า เขม และ เปลี่ยนเป็นเขมาแปลว่า ความเกษมสุข ความพ้นจากเครื่องห่วงใย ความปราศจากสิ่งกังวลทั้งหลายซึ่งเป็น ธรรมข้อสำคัญข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ มีผู้เสนอว่าอาจเป็นนามของพระภิกษุซึ่งเป็น เอตทัคคะรูปหนึ่งในจำนวนภิกษุณี 13 รูป คือ พระนางเขมา ได้รับยกย่องว่าผู้เป็นเลิศในทางมีปัญญามาก (พระพุทธสาวกสมัยพุทธกาลที่เป็นเอตทัคคะมีทั้งพระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสิกา และอุบาสิกา)

พระอุโบสถ

พระอุโบสถ เป็นอาคารทรงไทย ก่ออิฐถือปูน สร้างในรัชกาลที่ 4 หลังคาลด 2 ชั้น มุงด้วย กระจเบื้องเคลือบ มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันสลักเป็นภาพพระนารายณ์ทรงครุฑหรือสุบรรณ มี กำแพงแก้วล้อมรอบพระอุโบสถ บานประตูหน้าต่างแกะสลักลวดลายด้วยฝีมือช่างหลวงชั้นเยี่ยม เฉพาะ บานหน้าต่างประดับลวดลายปูนปั้นเป็นรูปสิบสองนักษัตร ภายในพระอุโบสถนั้น ฝาผนังตกแต่งด้วยการ เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังแสดงลวดลายศิลปะฝีมือช่างผสมผสานถึง 3 แบบ คือภาพเทพชุมนุมมีทั้งเทพบุตร และเทพธิดายืนนมัสการบูชาพระพุทธเจ้าเป็นศิลปะไทย รูปกระถางต้นไม้เป็นศิลปะจีน และช่อดอกไม้ที่

บานประตูเป็นลวดลายอิทธิพลศิลปะยุโรป ซึ่งมีมือช่างทั้งสามแบบผสมผสานกันนี้ เป็นลักษณะศิลปะสมัยรัชกาลที่ 4

พระพุทธรูปประธานปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง 2.90 เมตร สูง 4 เมตร สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับทอดพระเนตรเห็นว่าพระอุโบสถใหญ่มีที่ว่างอยู่มาก จึงโปรดให้สร้างพระสถูปมหาสาวก หรืออนุพุทธ คือพระสาวกผู้ใหญ่ 80 รูป (อสิติ แปลว่า 80) ซึ่งในจำนวนนี้เป็นพระภิกษุเอตทัคคะ 35 รูป นั่งพับเพียบพนมมืออยู่เบื้องหน้าพระประธานบนฐานชุกชีและทรงนำพระพุทธรูปโลหะจากพระราชวังจันทน์เกษม พระนครศรีอยุธยาประดิษฐานอยู่ด้านหน้า ฐานที่ตั้งพระพุทธรูปโลหะองค์นี้ตกแต่งหน้าฐานแบบจีน ฝาผนังพระอุโบสถเบื้องหลังพระประธานจะเป็นช่องแบบศิลปะมอญประดิษฐานพระพุทธรูปปางไสยาสน์และปางต่าง ๆ นอกจากนี้เบื้องหลังพระประธานมีพระพุทธรูปทรงเครื่องยืนขนาดใหญ่ทั้งหมด 2 องค์ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถที่วาดไว้ครั้งรัชกาลที่ 4 มีลักษณะสวยงามพิเศษด้วยการใช้พื้นสีน้ำเงิน

รอบนอกพระอุโบสถทางด้านหน้ามีวิหารน้อย 2 หลัง ชุ่มประตูพระอุโบสถด้านหลังสร้างเป็นชุ่มยอดปราสาทยื่นออกมาประดับลวดลายปูนปั้นในชุ่มมีพระพุทธรูปประทับนั่งหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก เพราะประเพณีการสร้างวัดจะต้องให้พระประธานหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกจึงถูกแบบและเป็นมงคล แต่วัดเขมาภิรตารามนี้หันหน้าวัดลงแม่น้ำ คือหันหน้าไปทางทิศตะวันตก รัชกาลที่ 4 จึงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปถือตาลปัตรหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกไว้ด้านหลังพระอุโบสถเพื่อแก้เคล็ด พระพุทธรูปที่สร้างไว้ด้านหลังนี้มีลักษณะคุดเป็นพระพุทธรูปหมดทุกส่วนเว้นแต่พระเศียรไม่มีรัศมีทำให้มีผู้สันนิษฐานว่าเป็นรูปพระศรีอาริย์หรือพระศรีอาริย์เมตไตรย ซึ่งคือพระพุทธเจ้าในอนาคต แต่ตามหลักของพระพุทธศาสนาชาวไทยแต่เดิมไม่นิยมสร้างพระศรีอาริย์เป็นรูปพระพุทธเจ้าที่ครองจีวร แต่สร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ หรือเทวดาประทับนั่งขัดสมาธิ เพราะถือกันว่าพระศรีอาริย์ยังเสวยทิพย์บำเพ็ญเพียรอยู่บนสวรรค์ ยังไม่ตรัสรู้ อยากรู้ก็ตีพระพุทธรูปองค์ที่ประดิษฐานอยู่ด้านนอกหลังพระอุโบสถนี้คนนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์และมีผู้มาสักการบูชามาก

พระวิหาร

เดิมเป็นพระอุโบสถหลังเก่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างพระอุโบสถหลังใหม่ขึ้นทรงบูรณะพระอุโบสถเก่าเป็นพระวิหารอยู่ทางด้านหลังพระอุโบสถหลังใหม่

พระมหาเจดีย์

ตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถ มีความสูงประมาณ 15 วา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นและก่อรากพระมหาเจดีย์องค์นี้เมื่อ วันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2397 เดิมหน้าพระอุโบสถมีพระเจดีย์องค์เล็ก 4 องค์ ซึ่งสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ในรัชกาลที่ 2 โปรดให้สร้างขึ้นไว้ก่อน เมื่อรัชกาลที่ 4 ทรงสร้างพระมหาเจดีย์เสร็จแล้ว จึงโปรดให้ชะลอพระเจดีย์ทั้ง 4 องค์ไปตั้งไว้บนฐานทักษิณของพระมหาเจดีย์ทั้ง 4 มุม ถวายเป็นพระเจดีย์น้อยประจำทั้ง 4 ทิศของพระมหาเจดีย์ พระมหาเจดีย์ถ่ายแบบอย่างมาจากเจดีย์ที่วัดอโยธยา พระนครศรีอยุธยา ฐานล่างขององค์พระมหาเจดีย์โปร่งเป็นช่อง 8 ช่อง สามารถเดินทะลุถึงกันได้

พระที่นั่งมูลมณเฑียร

พระที่นั่งหลังนี้มีหลังคาสองตอน ประดับช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ มีเสาสูง ค้ำเชิงชายคาอยู่รอบพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงสร้างในพระบรมมหาราชวังเดิมปลูกเป็นค้ำหน้าไม้ รัชกาลที่ 4 โปรดให้รื้อและปลูกเป็นตึกขึ้นใหม่ ระหว่าง

พระที่นั่งภาณุมาศจรัญกับบริเวณพระพุทธรูปเศียรหรือพระพุทธรัดต้นสถานในพระบรมมหาราชวัง ต่อมา
รัชกาลที่ 5 โปรดฯให้ย้ายไปปลูกไว้ที่วัดเขมาภิรตาราม ทรงพระกรุณาอุทิศเป็นโรงเรียน และปัจจุบันใช้เป็น
อาคารเรียนดนตรี ของโรงเรียนกลาโหมอุทิศ เดิมอยู่ในเขตวัดเขมาภิรตาราม

วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

วัดมหาสมณาราม เดิมชื่อ วัดสมณะ หรือ วัดมหาสมณ ตั้งอยู่ที่เชิงเขาวังหรือพระนครคีรี
ตำบลคลองกระแซง อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยเสด็จ
ทอดผ้าป่าประทับเมื่อครั้งทรงพระผนวช และเมื่อทรงสร้างพระนครคีรีแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะและ
ปฏิสังขรณ์พระราชทานนามว่า วัดมหาสมณาราม แต่ประชาชนเรียกว่า วัดเขาวัง เป็นพระอารามหลวงชั้นโท
ชนิดวรวิหาร ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย

สิ่งสำคัญ คือ พระอุโบสถ ที่สร้างเป็นอาคารหลังคาจั่วมีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์
ด้านหน้าประตูทางเข้าทำเป็นวิหารโถงขวางแทนพาไล มีซุ้มประตูทางเข้าเป็นประตูโค้งแบบตะวันตก
ภายในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมสีฝุ่น ฝีมือของขรัวอินโข่ง จิตรกรเอกสมัยรัชกาลที่ 3-4 ส่วนบนเหนือ
หน้าต่างเขียนภาพพุทธสถานที่สำคัญในราชอาณาจักรที่เสด็จทอดผ้าป่ามัสการประกอบพิธีชีวิตของผู้คน
สมัยนั้น ที่สำคัญคือ พระพุทธรูป พระปฐมเจดีย์ พระมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช และภาพ
พระนครคีรี ส่วนผนังระหว่างหน้าต่างวาดภาพแสดงปรัชญาเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีชีวิต เกิด แก่ เจ็บ
ตาย ที่บุคคลทุกผู้ทุกนามทุกสถานะต้องเผชิญไม่ว่ามีการประกอบพิธีกรรมอย่างสมถะ หรืออย่างหรูหรา
ใหญ่โต แต่ผลลัพธ์เป็นเช่นเดียวกัน คือ ชีวิตต้องมีการแต่งงาน การเกิด การเจ็บ และการตาย การวาดภาพ
ทิวทัศน์ประกอบเป็นลักษณะ ศิลปะแบบตะวันตกที่ใช้ภาพสามมิติมาผสมผสานกับจิตรกรรมไทย ประเพณี
แสดงวิธีการจัดองค์ประกอบของภาพ ตามแบบวิถีชีวิตของไทย

เสมารอบพระอุโบสถ มีลักษณะเป็นแท่งสี่เหลี่ยมตั้งบนฐานสูง มุมทั้งสี่ของเสมาสลัก
เป็นรูปพญานาคห้อยเศียร หางทั้งสี่เกี่ยวกระหวัดตกแต่งเป็นยอดเสมา ซึ่งเป็นแบบเฉพาะของศิลปกรรมสมัย
รัชกาลที่ 4

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นวัดโบราณสมัยอยุธยาชื่อวัดโพธาราม ในรัชสมัย
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีหรือพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงปฏิสังขรณ์บูรณะและยกเป็นพระอารามหลวง
ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2331 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้
ปฏิสังขรณ์วัดโพธารามขึ้นใหม่ทั้งพระอารามแล้วเสร็จ พ.ศ. 2344 พระราชทานนามว่า “วัดพระเชตุพน
วิมลมังคลาวาส” ซึ่งเป็นพระอารามที่ได้รับการทำนุบำรุงมาตลอด จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์บางส่วนและแก้สร้อยนามพระอารามเป็น
“วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร” พระองค์พระราชทานความสำคัญแก่วัดพระเชตุพนฯ ให้
เป็นวัดที่พระมหากษัตริย์เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนครทางสถลมารค จะต้องเสด็จไปยัง
วัดพระเชตุพนฯ เพื่อนมัสการพระพุทธรูปปฏิมากร พระประธานในพระอุโบสถและทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลก่อนที่จะเสด็จเข้าพระบรมมหาราชวัง และถือเป็นพระราชประเพณีต่อมา

พระมหาเจดีย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมหาเจดีย์
ประจำรัชกาลบริเวณใกล้เคียงกับพระมหาเจดีย์ 3 องค์ ที่รัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ทรงสร้าง
สำหรับพระมหาเจดีย์ที่รัชกาลที่ 4 ทรงสร้าง พ.ศ. 2400 อยู่ทางทิศตะวันตกของพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาล

ที่ 1 ซึ่งเป็นพระเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบประดับกระเบื้องสีเขียว ซึ่งสร้างครอบพระศรีสรรเพชญ์ พระพุทธรูปยืน ที่ชะลอมมาจากวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา สำหรับพระมหาเจดีย์องค์ใหม่นี้ รัชกาลที่ 4 โปรดให้ถ่ายแบบมาจากพระเจดีย์วัดสวนหลวงสวรค์ พระนครศรีอยุธยา เป็นพระเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบสอง มีซุ้มจรนำประดับด้วยกระเบื้องสีขาบหรือสีน้ำเงินเข้ม และทรงมีพระราชดำรัสห้ามมิให้สร้างพระเจดีย์ประจำรัชกาลอีกเพราะจะทำให้วัดพระเชตุพนฯ คับแคบ และให้ถือว่าพระมหากษัตริย์ทั้ง 4 พระองค์ทรงเคยเห็นกันทุกพระองค์จึงควรมีพระมหาเจดีย์ประดิษฐานอยู่ด้วยกันอย่างใดก็ดีพระมหาเจดีย์ของรัชกาลที่ 4 นี้ สร้างเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 5

นอกจากนี้ พระองค์ทรงพระราชทานนามใหม่ให้พระพุทธรูปสำคัญ 5 องค์ ที่ประดิษฐานในพระวิหารทิศทั้งสี่ ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้อัญเชิญมาจากเมืองสำคัญได้แก่

1. พระพุทธรูปยืนปางประทานอภัย ที่อัญเชิญมาจากวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา นามเดิม “พระโลกนาถศาสดาจารย์” พระราชทานนามใหม่เป็น “พระพุทธรูปโลกนาถราชมหาสมมตวงศ้องคือนันตญาณศัพท์คุณุ สยัมภูพุทธบพิตร”
2. พระพุทธรูปปางมารวิชัย อัญเชิญมาจากวัดเขานิน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย นามเดิม “พระเจ้าไตรโคตมโพธิ์” พระราชทานนามใหม่เป็น “พระพุทธรูปมารวิชัย อภัยปรีภัย อัครพุทธโพธิ์ภิรมย์ อภิสมพุทธบพิตร”
3. พระพุทธรูปปางมารวิชัย อัญเชิญจากพระนครศรีอยุธยา มีพระปัญญาวิคัลย์นั่งศดับพระธรรมเทศนา นามเดิม “พระพุทธรูปเจ้าเทศนาพระธรรมจักร” พระราชทานนามใหม่เป็น “พระพุทธรูปชินราช วโรวาทธรรมจักรอัครปฐมเทศนา นราศกบพิตร”
4. พระพุทธรูปปางนาคปรก อัญเชิญจากจังหวัดลพบุรี นามเดิม “พระนาคปรก” พระราชทานนามใหม่เป็น “พระพุทธรูปชินสีห์มุนีนาถ อรุณโคตมบัลล์ อุตตงทิศาณาคปรก ศิลกพบพิตร”
5. พระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ นามเดิม “พระป่าเลไลยก์” พระราชทานนามใหม่เป็น “พระพุทธรูปป่าเลไลยก์ไตรวิเวก เอกจาริกสมาจาร วิมุติญาณบพิตร”

นอกจากนี้ รัชกาลที่ 4 ยังโปรดให้แปลงศาลารายหลังด้านทิศตะวันออกที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นวิหารต่อกับระเบียงล้อมพระมหาเจดีย์ออกไปทางทิศตะวันตก แก่ศาลาล้อมพระมณฑปหลังด้านทิศตะวันออกเป็นวิหารและริ้วซุ้มประตูระหว่าง ศาลา 2 ประตู พระระเบียงรอบพระมหาเจดีย์จึงมีลักษณะดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

วัดห่มพจนิกายาราม

เป็นวัดสมัยอยุธยาตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เขตพุทธาวาสมีองค์ประกอบสำคัญคือ พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์คู่ และต้นพระศรีมหาโพธิ์ วัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหลังติดแม่น้ำเจ้าพระยา

อุโบสถ

ขนาด 5 ห้อง ด้านหน้าและด้านหลังซีกเป็นมุขเด็จ อาคารเป็นมุขลดด้านหน้า และด้านหลังชั้นหลังคาซ้อนกัน 3 ชั้น มุขเด็จทำซ้อน 2 ชั้น มีปีกนกด้านหน้า หลังคามีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์อย่างศิลปะไทยประเพณี หน้าบันมุขประดับปูนปั้นลายภาพกระบวนทวารเหล่าต่าง ๆ ส่วนบนเป็นรูปพระมหามงกุฎล้อมรอบด้วยลายกระหนกและชานาด้วยฉัตร หน้าบันตกแต่งด้วยกระบวนพลทหารเช่นเดียวกัน ส่วนยอดประดับรูปพระมหาพิชัยมงกุฎ ผ่นงพระอุโบสถเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นภาพ

พระพุทธประวัติ พระพุทธเจ้า 7 พระองค์ แบ่งสัดส่วนด้วยเส้นสีน้ําเงิน เพดานทําลายปรุเป็นลายดาวเพดาน ปิดทองบนพื้นแดง ใบเสมารอบพระอุโบสถ เป็นเสมาทรงสี่เหลี่ยมตั้งบนแท่นฐานสิงห์บนกำแพงแก้วมีเสมา เรียงกันเป็นแนวล้อมรอบพระอุโบสถ

พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถมี 7 องค์ ประดิษฐานบนฐานชุกชี หมายถึง พระพุทธเจ้าสำคัญ 7 องค์ คือ พระพุทธวิปัสสี พระพุทธสิขี พระพุทธเวสสภู พระพุทธกกุสันธะ พระพุทธโกนาคม พระพุทธกัสสปะ พระพุทธโคดม ส่วนด้านหน้าพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูป ทรงเครื่องประทับนั่งขัดสมาธิพระหัตถ์ทั้งสองวางบนพระชานุ ซึ่งคือพระศรีอาริยมณีไตรภพ พระพุทธเจ้าใน อนาคต

พระวิหาร

เป็นอาคารที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 4 ขนาด 2 ห้อง หลังคาทําคือเป็นมุขลดด้านหน้าและ ด้านหลังอย่างละชั้น เครื่องหลังคาเป็นเครื่องถายของแบบอยุธยาชุกชีปูนปั้น ซ่อฟ้าและหางหงส์เป็นรูปนาค หลังคาและหน้าบันก่อทึบแบบกระเท่เซร ตกแต่งด้วยลายปูนปั้นประดับเป็นลายก้านขดซ่อหางโต ตรงกลาง หน้าบันเป็นรูปพระมหามงกุฎประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า มีฉัตรประกอบ คอสองตกแต่งด้วย ลายเฟืองอุษะ

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร เป็นวัดโบราณสมัยอยุธยา เดิมชื่อวัดสลัก วัดนี้ตั้งอยู่ระหว่างพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า ในสมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ พ.ศ. 2326 พระราชทานนามว่า “วัดนิพพานาราม” ต่อมา พ.ศ. 2331 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้ใช้เป็น สถานที่สังคายนาพระไตรปิฎก พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดพระศรีสรรเพชญ์” และโปรดให้ใช้เป็น ที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช (ศุข ญาณสังวร) และใน พ.ศ. 2346 พระราชทานนามใหม่ว่า วัดมหาธาตุ ตามนามพระอารามสำคัญสมัยอยุธยาที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

วัดมหาธาตุได้รับการบูรณะตลอดมาโดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ซึ่งมีการบูรณะครั้งใหญ่ แต่มาแล้วเสร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เสด็จพระราชดำเนินทรงยกช่อฟ้าพระอุโบสถ และโปรดให้ช่างวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถกับทั้งโปรดให้สร้างพระวิหารน้อยหรือวิหาร โปธิ์ลังกาทางทิศตะวันออกของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ตรงที่ตั้งพระตำหนักที่เคยประทับเมื่อทรงพระผนวช

วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร

วัดสุทัศน์เทพวรารามฯ เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนา พ.ศ. 2350 พระราชทานนามว่า วัดมหาสุทธารวาส โดยโปรดให้สร้างพระวิหารก่อนเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป (พระศรีศากยมุนี) ซึ่งอัญเชิญมาจากพระวิหารหลวง วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย รัชกาลต่อมาโปรดให้สร้างศาสนสถานอื่นเพิ่มขึ้นในพระอารามทั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เช่น พระอุโบสถ พระระเบียง ศาลาการเปรียญ จนเสร็จสมบูรณ์ ทั้งพระอารามในสมัยรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2390 พระราชทานนามว่า วัดสุทัศน์เทพวราราม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างศาลาลอย 4 หลัง หน้าพระวิหารหลวง และพระราชทานนามพระประธานในพระวิหารว่า “พระศรีศากยมุนี” นามพระประธานในพระอุโบสถว่า “พระพุทธรูปโลกเชษฐ” และนามพระประธานในศาลาการเปรียญว่า “พระพุทธรูปเสถียรฐมุนี” ซึ่งทรงสร้างจากโลหะที่ได้จากการนำกรักฝิ่นมาหลอม เนื่องจากพระองค์ทรงออกประกาศห้ามประชาชนสูบฝิ่นและให้ทำลายอุปกรณ์สูบฝิ่นด้วย

วัดสังเวชวิศยารามวรวิหาร

วัดสังเวชวิศยาราม เป็นวัดโบราณสมัยอยุธยา เดิมมีชื่อว่า วัดสามจีน หรือวัดบางลำพู สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้าในรัชกาลที่ 1 โปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดให้บูรณะครั้งใหญ่ทั้งพระอาราม ถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้นายสุด ปลัดกรมช่างหล่อ บูรณะพระประธานในพระอุโบสถและพระราชทานนามพระอารามใหม่ว่า วัดสังเวชวิศยาราม กล่าวได้ว่าพระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถมีลักษณะเป็นพระพุทธรูปแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4

วัดตรีทศเทพวรวิหาร

วัดตรีทศเทพวรวิหาร เป็นวัดที่สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โดยเจ้านาย 3 พระองค์ พระองค์แรกที่ทรงดำริสร้างวัดนี้คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุ-นาคนิภาธร พระราชโอรส แต่สิ้นพระชนม์เสียก่อน รัชกาลที่ 4 จึงโปรดให้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ซึ่งเป็นพระเชษฐาร่วมพระมารดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุ นาคนิภาธร อำนวยการสร้างต่อ แต่การยังไม่ทันสำเร็จก็สิ้นพระชนม์อีก พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสงครามเป็นแม่กองสร้างจนสำเร็จ และพระราชทานนามว่า วัดตรีทศเทพ หมายถึงวัดที่เจ้านายสามองค์ทรงสร้าง

ภายในพระอุโบสถมีพระพุทธรูปสำคัญที่รัชกาลที่ 4 ทรงสร้าง 2 องค์ คือ พระพุทธรูปยืนอุ้มบาตร ทรงสร้างอุทิศเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุ นาคนิภาธร และพระพุทธรูปยืนทรงสร้างอุทิศเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ซึ่งมีลักษณะเป็นพระพุทธรูปตามแบบพระราชนิยม เช่นกัน

สำหรับพระพุทธรูปปางสมาธิซึ่งเป็นพระประธานนั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
พักตร์พิมลพรรณ พระราชธิดาทรงสร้าง

วัดปฐมคงคาราชาวรวิหาร

วัดปฐมคงคาราชาวรวิหาร เป็นวัดโบราณสมัยอยุธยา เดิมชื่อ วัดสามเพ็ง สมเด็จพระ
พระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ 1 ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่
ทั้งพระอาราม ทรงอุทิศเป็นพระราชกุศลถวายสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ต่อมาในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิศาลศุภผลบูรณะต่อ และโปรด
ให้พระบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรมเกรียงไกร ผู้กำกับกรมช่างศิลาและช่างสิบหมู่บูรณะเพิ่มเติม โดย
ให้ช่างเสริมฐานพระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถให้สูงขึ้น และแปลงพระพุทธรูปปางมารวิชัยเป็น
พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ พระนลาฏฝังเพชร ต่อฐานชุกชีออกมาประดิษฐานรูปเทวราชถือพุ่มฉัตร
ดอกไม้ทอง ดอกไม้เงิน 2 องค์ ซึ่งเป็นลักษณะประติมากรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4

วัดมหาพฤฒารามวรวิหาร

วัดมหาพฤฒารามวรวิหาร เป็นวัดโบราณก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เดิมชื่อว่า
“วัดท่าเกวียน” ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการให้
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูมินทรภักดี เป็นแม่กอง บูรณปฏิสังขรณ์วัดนี้ใหม่ทั้งพระอาราม เริ่มก่อราก
พระอุโบสถพุทธศักราช 2397 และโปรดให้เปลี่ยนชื่อวัดเป็น “วัดตะเกียน” ภายหลังได้พระราชทานนามใหม่
ว่า “วัดมหาพฤฒาราม”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ ตกแต่งลวดลายหน้า
จั่วทั้งสองด้านเป็นลายปูนปั้น ภาพพระมหามงกุฎ ลงรักปิดทองประดับกระจก ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า
ภายในบุษบกซึ่งทูนอยู่เหนือหลังช้างไอยราพต 3 เศียร สองข้างกระหนาบด้วยฉัตร 7 ชั้น ล้อมรอบด้วยลาย
กระหนกเปลว อันจำลองมาจากพระราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์ ผั่งภายในพระอุโบสถตกแต่งด้วยภาพ
จิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งวาดในสมัยรัชกาลที่ 4 แบ่งพื้นที่เป็น 2 ส่วน ผั่งส่วนบนเหนือหน้าต่างขึ้นไปเป็นภาพ
ประวัติสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ผั่งส่วนล่างระหว่างช่องประตูกับหน้าต่างเป็นภาพชุดงิ้ว ซึ่ง
ศิลปะแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 และมีจารึกแผ่นหินอ่อนติดไว้ด้านล่างทุกภาพ ส่วนสถานที่อื่น ๆ เช่น
พระวิหารสร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงพระผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุ
พ.ศ. 2375 ได้เสด็จจรดงค์ไปยังเมืองนครปฐม ขณะนั้นเรียกว่า เมืองนครชัยศรี ทรงนมัสการเจดีย์ใหญ่
พระปทุม หรือพระประชม สูง 10 วา ทรงพิจารณาว่าเป็นเจดีย์โบราณที่มีลักษณะทรงโอหรือขันคว่ำ
ยอดปรางค์ ทรงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระเจดีย์องค์แรกที่สร้างขึ้นในประเทศไทย จึงได้ถวาย
พระพรพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงปฏิสังขรณ์พระเจดีย์องค์นั้น แต่พระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวินิจฉัยว่าเป็นสถานที่อยู่ในป่า หากปฏิสังขรณ์ก็จะไม่เป็นประโยชน์อันใด ด้วยเหตุผล
ดังกล่าว การบูรณะปฏิสังขรณ์ค้างมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 หลังจาก
เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติได้ 2 ปี พ.ศ. 2396 ทรงบูรณะจนแล้วเสร็จ พระราชทานนามว่า พระปฐมเจดีย์

การบูรณะและปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์จัดเป็นการบูรณะครั้งใหญ่ โดยเริ่มจาก โปรด
ให้ทหารช่างต่อตัวอย่างถวายทอดพระเนตรเป็นรูปเจดีย์ทรงกลม ไม่มีฐานประทักษิณ ก่อเป็นหน้ากระดาน
และช่องกระจงขึ้นไปจนถึงชั้นบัวถลา แล้วชักลูกแก้วขึ้นไปสามชั้น จึงตั้งบัวกลมปากกระฆัง โปรดให้สมเด็จพระ

เจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็นแม่กอง ให้พระศรีสมบัติ (หนูเล็ก โกมารกุล ณ นคร) หลวงพิทักษ์โยธา หลวงนราเรืองเดช เจ้ากรมไพร่หลวงอาสาใหม่ หลวงโยธาไพจิตร ช่างทหารใน เป็น นายงาน สมเด็จพระเจ้าบรมมหาประยูรวงศ์ดำเนินการอยู่ประมาณ 1 ปี ถึงแก่พิราลัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (จำ บุนนาค) เป็นแม่กองดำเนินการ ต่อ ในการบูรณะพระปฐมเจดีย์ ราว พ.ศ. 2396 โปรดให้ ขุดคลองเจดีย์บูชา จากตำบลท่านา ริมแม่น้ำ นครชัยศรี มาถึงวัดพระงาม เมืองนครปฐม เพื่อประโยชน์ในการขนวัสดุสำหรับใช้ในการบูรณะ พระปฐมเจดีย์ และเพื่อให้ประชาชนสัญจรไปมาบนมัสการพระปฐมเจดีย์ได้รวดเร็วขึ้น ต่อมา พ.ศ. 2400 โปรดให้ขุดคลองมหาสวัสดิ์จากคลองบางกอกน้อยไปวัดชัยพฤกษ์มาลาไปถึงแม่น้ำนครชัยศรีที่บ้านจิวราย คลองสองสายนี้ทำให้การคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับนครปฐมสะดวกขึ้น และเป็นการบุกเบิกพื้นที่ทำนา ในบริเวณสองฝั่งคลองด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทรงก่อพระฤกษ์ พระปฐมเจดีย์ วันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2400 โปรดให้จัดมหรสพสมโภช ทรงอุทิศที่กัลปนาและข้าพระถวาย พระปฐมเจดีย์ และทรงประกาศแก่พระราชกษัตริย์ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ที่ช่วย สร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในบริเวณพระปฐมเจดีย์ และโปรดให้ก่อสร้างพระปฐมเจดีย์ให้สูงกว่าเดิม รวม สูง 17 วา 2 ศอก หรือ 120.45 เมตร ส่วนฐานวัดโดยรอบ 5 เส้น 17 วา 3 ศอก หรือ 235.50 เมตร และ ปากอรัญชะงมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 56.64 เมตร

แต่การดำเนินการต้องประสบกับอุปสรรคเนื่องจากฝนตกหนักเมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2403 อัญมณีที่ก่อไว้ทรุดตัวลงมาเพราะไม่มีฐานประทักษิณที่จะรับน้ำหนักองค์พระเจดีย์ได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ กับกรมขุนราชสีหวิกรม คิดแบบพระสถูปใหม่ให้ฐานมีขนาดใหญ่รับน้ำหนักข้างบนได้โดยก่อให้เป็นเจดีย์ทรงกลม สวมองค์พระเจดีย์เดิม ที่องค์พระปฐมเจดีย์มีซุ้มจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูปสี่หิ้งจำลอง เมื่อได้แบบแล้วโปรดให้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ก่อพระฤกษ์วันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2403 และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงก่อพระฤกษ์ พระวิหารทั้ง 4 ทิศ คือ วิหารหลวงทิศตะวันออกประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย วิหารทิศใต้ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรก วิหารทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปปางปรีณิพพาน และวิหาร ทิศเหนือประดิษฐานพระพุทธรูปปางประสูติ จากนั้นโปรดให้สร้างพระระเบียงล้อมรอบองค์พระปฐมเจดีย์ ฝาผนังด้านในจารึกพระธรรมคาถาจากโสฬสปัญญาคมกัฏฐะธรรมบท เป็นอักษรขอมย่อไว้โดยรอบบนลาน ทักษิณด้านทิศใต้ โปรดให้สร้างจำลองพระปฐมเจดีย์องค์เดิมขนาดย่อมกับพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช และปลูกต้นไม้ที่เกี่ยวกับพระพุทธประวัติ เช่น ต้นโพธิ์ ต้นเกด ต้นกร่าง ต้นรังและต้นหว่า

นอกจากนี้ยังโปรดให้วางผังเมือง คือให้ตัดถนนโดยรอบองค์พระปฐมเจดีย์ ถนนด้านทิศ ตะวันออกพระราชทาน ชื่อว่า ถนนหน้าพระ เป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ พระวิหารหลวง ประดิษฐาน พระพุทธรูปปางมารวิชัย ถนนด้านทิศตะวันตกเรียก ถนนหลังพระ ด้านทิศเหนือเรียก ถนนซ้ายพระ ด้านทิศ ใต้เรียกว่า ถนนขวาพระ ต่อมาเมื่อมีการสร้างทางรถไฟซึ่งสถานีรถไฟอยู่ด้านทิศเหนือ และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้ประดิษฐานพระร่วงโรจนฤทธิ์ไว้ที่พระวิหารทิศเหนือ ความสำคัญ ของพระปฐมเจดีย์จึง ไปอยู่ด้านทิศเหนือ

สำหรับพระวิหารหลวงด้านทิศตะวันออก ได้จัดแบ่งพื้นที่เป็น 2 ห้อง ห้องด้านนอก ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ห้องด้านในเป็นห้องโถง ผนังวาดรูปพระปฐมเจดีย์องค์เก่าแสดงให้เห็น

วิวัฒนาการการก่อสร้างและการปฏิสังขรณ์ด้วยการก่อหุ้มพระเจดีย์องค์เดิมไว้ภายใน ผนังด้านขวาและซ้าย
วาดภาพเทพชุมนุม ภายในห้องมีแท่นบูชาสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระวิหารด้านทิศใต้ แบ่งออกเป็น 2 ห้อง ห้องด้านนอกประดิษฐานพระพุทธรูป
ปางมารวิชัย พร้อมปัทมจักวีย์ ห้องด้านในประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรก

พระวิหารด้านทิศตะวันตก แบ่งเป็น 2 ห้อง ห้องด้านนอกเป็นวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์
ขนาดยาว 8 วา 2 สอก หรือราว 17 เมตร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นแทน
พระพุทธรูปไสยาสน์องค์เดิม ห้องด้านในประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดเล็กกว่า บริเวณนอกรอบนอกปลูก
ต้นไม้ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธประวัติ เช่น ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นเกด ต้นสาละ และต้นหว้า

วัดพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 เสด็จพระราชดำเนินทอดผ้า
พระกฐินที่วัดพิชัยสงคราม เมืองสมุทรปราการ พ.ศ. 2366 และได้ทอดพระเนตรเห็นเกาะหาดทรายอยู่ที่
ท้ายเกาะผีเสื้อสมุทร มีความเหมาะสมที่จะสร้างพระเจดีย์เพื่อให้ผู้ที่นั่งเรือผ่านเข้าออกได้เห็นเป็นเมืองแห่ง
พุทธศาสนา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นแม่กองกับ
เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) มาดำเนินการก่อสร้าง เริ่มจากการใช้ก้อนหินมาถมที่บนเกาะให้พื้นแน่นและมีความ
สูงพ้นพื้นน้ำ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กับพระยาราชสงคราม เขียนแบบรูป
พระมหาเจดีย์ถวายทอดพระเนตรและทรงแก้ไขจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย พระราชทานนามว่า “พระสมุทรเจดีย์”
พร้อมกับพระราชทานนามเมืองว่า สมุทรปราการ แต่รัชกาลที่ 2 เสด็จสวรรคตเสียก่อนใน พ.ศ. 2367

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงดำเนินการต่อมา พ.ศ. 2370 โปรด
ให้ตัดดินตาลจากสุพรรณบุรีและเพชรบุรีมาทำเป็นฐานรากพระสมุทรเจดีย์ และโปรดให้เจ้าพระยา
นครศรีธรรมราช (น้อย) กับเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เป็นแม่กองสร้างพระมหาเจดีย์ เป็นพระเจดีย์ย่อมุมไม้
สิบสอง ฐานกว้าง 10 วา องค์พระเจดีย์สูงถึงยอด 9 วา 3 สอก พร้อมทั้งโปรดให้สร้างศาลาราย เป็นแก่งเงิน 4
หลัง เมื่อสร้างพระมหาเจดีย์แล้วเสร็จ ได้พระราชทานพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานที่คอรณะผนัง
พระสมุทรเจดีย์ แล้วทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสมโภช ปัจจุบันพระสมุทรเจดีย์ตั้งอยู่ที่ตำบลบางปลาเกะ อำเภอ
พระสมุทรเจดีย์ ต่อมามีคนร้ายขุดลักพระบรมสารีริกธาตุไป

พ.ศ. 2403 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสเมืองสมุทรปราการ มี
พระราชดำริว่าพระสมุทรเจดีย์มีขนาดเตี้ยเกินไปจึงโปรดให้ เจ้าพระยาวิวงค์มหาโกษาธิบดี (จำ นุนาค)
และพระอมรมหาเดช สร้างพระสมุทรเจดีย์ใหม่ โดยโปรดให้ถ่ายแบบเจดีย์ทรงกลมปาง จากกรุงศรีอยุธยา

มาสวมทับพระเจดีย์องค์เดิม จนมีความสูงเพิ่มขึ้นเป็น 19 วา 2 สอกืบ พร้อมกันนี้โปรดให้สร้างพระวิหารใหญ่หันหน้าออกทะเล สร้างพระเจดีย์ขนาดเล็กสิ่งคู่ พระแท่นสำหรับวางเครื่องบูชา หอระฆังและหอเทียน และพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุ ประดิษฐานในพระสมุทรเจดีย์ด้วยพระองค์เอง เมื่อ พ.ศ. 2403 มีละครสมโภช 1 วัน 1 คืน และเสด็จพระราชดำเนินมาทรงยกยอดพระสมุทรเจดีย์ พ.ศ. 2404

พระสมุทรเจดีย์ มักเรียกเป็นสามัญว่า พระเจดีย์กลางน้ำ เพราะในอดีตบริเวณที่สร้างมีสภาพเป็นเกาะเรือแล่นได้รอบ ดังปรากฏหลักศิลาสำหรับผูกเรืออยู่โดยรอบ แต่ปัจจุบันไม่มีสภาพเป็นเกาะกลางน้ำมานานแล้ว เพราะดินที่มากับน้ำตกตะกอน ทำให้ตื้นเขินและมีการถมเพื่อขยายพื้นที่

พระสมุทรเจดีย์มีลักษณะ

เป็นเจดีย์ทรงกลม ฐานล่างย่อมุมไม้สิบสอง รอบนอกเป็นกำแพงแก้ว มีช่องทางเดินประทักษิณฐานล่างเจาะเป็นซุ้มช่อง 40 ช่อง แต่ละช่องมีรูปช้างเผือกยื่นหน้าออก มีบันไดทางขึ้นสู่ฐานประทักษิณ ชั้นที่ 2 และชั้นที่ 3 ส่วนมุขทั้ง 4 มีเจดีย์ทิศตั้งประดับ มีทางเดินประทักษิณโดยรอบองค์พระเจดีย์ ที่ฐานเจดีย์ชั้นนี้มีซุ้มจะนำสูงขึ้นเป็นฐานล่างรอบรับองค์พระเจดีย์

พระวิหาร

เป็นอาคารหลังคาจั่วประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ โดยส่วนช่อฟ้าและหางหงส์เป็นรูปเศียรนาค ตรงหน้าจั่วปั้นปูนประดับลายพระมหามงกุฏ ขนาบด้วยฉัตร พื้นหลังเป็นลายเครือเถา ก้านขด พระพุทธรูปประธานเป็นพระพุทธรูปยืนปางประทานอภัยสองพระหัตถ์ ซึ่งลักษณะการแสดงปางแบบนี้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา เรียกว่า ปางห้ามสมุทร ครองจีวรจีบเป็นริ้วแหวกหน้าแบบพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย สมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นแบบพระราชนิยม

หน้าจั่วหรือหน้าบันพระวิหารหลวง วัดพระสมุทรเจดีย์ เป็นลายปูนปั้น ภาพพระมหามงกุฏประดิษฐานบนพานแว่นฟ้าเหนือเศียรช้างเอราวัณ หรือไอยราพต ขนาบด้วยฉัตร 7 ชั้น พื้นด้านข้างเป็นภาพเทวดาหะทามกลางลายกระหนกก้านขด (กรมศิลปากร : ศิลปกรรมแบบพระราชนิยม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

สมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) พ.ศ. 2411-2456

ชาวตะวันตกได้เริ่มแผ่อิทธิพล การเมือง การทหาร การศาสนา การพาณิชย์ มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้นเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียกรุงให้แก่พม่าเมื่อปี พ.ศ. 2310 แล้วพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชขึ้นมาได้อีกครั้ง ท่ามกลางบ้านแตกสาแหรกขาดของกรุงสยามเกิดภาวะศึกสงครามภายในชาติเดียวกันเองกับประเทศเพื่อนบ้าน การติดต่อกับชาติตะวันตกก็ขาดหายไป

ครั้นมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 1 บ้านเมืองก็ยังไม่สงบ เพราะมีศึกจากพม่าจากเวียดนาม ในเวลานั้นฝรั่งเศสเริ่มเข้ามามีบทบาทในแหลมอินโดจีนแล้ว โดยเฉพาะเวียดนามในตอนต้นรัชกาลที่ 2 ไทยเปิดการค้าขนานใหญ่ออกไปต่างประเทศ เช่น จีน ปัตตาเวีย มะละกา ปีนัง สิงคโปร์ ไช่ฮองมาเก๊า โดยผู้ว่าการพระคลังคือกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (ต่อมาครองราชย์เป็นกษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3) ส่วนเรือของชาวต่างชาติก็เริ่มเข้ามาค้าขาย เพราะบ้านเมืองอยู่ในยุคปลอดสงคราม เรือสินค้าของชาติต่าง ๆ ก็เข้ามา มี จีน ญี่ปุ่น เขมร มะละกา สิงคโปร์ ปีนัง อังกฤษ อเมริกา โปรตุเกส ปัตตาเวีย

แน่นอนศิลปวัฒนธรรมของชาวต่างชาติเหล่านั้นก็ย่อมจะแทรกซึมเข้ามาด้วย ไม่มากนัก โดยเฉพาะจีน เริ่มเข้ามามีบทบาทอย่างมาก และมากขึ้นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อังกฤษก็เริ่มเข้ามา โดยนายจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) เป็นทูตจากสำเร็จราชการแห่ง

อินเดีย เข้ามาเฟื่องฟูสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เรื่องการเก็บภาษีที่เมืองไทรบุรี เพราะในขณะนั้นอังกฤษ แพร่อิทธิพลทางการทหารเข้าสู่หมู่เกาะอินโดเนเซียและมาเลเซียแล้ว เป้าหมายต่อไปก็น่าจะเป็นประเทศไทย วัฒนธรรมของชาวตะวันตกจึงเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่และความมั่นคงของชาติ เมื่อผ่าน รัชกาลที่ 3 มาแล้ว ก็ปรากฏความเด่นชัดขึ้น ในสมัยของรัชกาลที่ 4 และเพิ่มทวีขึ้นในรัชกาลที่ 5

กรมโยธาธิการ

กระทรวงกลาโหม

กระทรวงมหาดไทย

ตึกแถวถนนเฟื่องนคร

ตึกแถวถนนเฟื่องนคร

ตึกแถวถนนมหาราช

รูปแบบสถาปัตยกรรมไทย จีน ยุโรป จึงเกิดขึ้น และได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในระยะเวลาอันรวดเร็ว จนถึงปัจจุบันนี้

ช่วงสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นั้น เป็นช่วงที่ประเทศกำลังพัฒนาไปสู่ประเทศทันสมัย รับชาวต่างชาติเข้ามาทำการก่อสร้างอาคารสมัยใหม่และเป็นข้าราชการในประเทศไทย แล้วส่งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการบริการ ไปศึกษาเล่าเรียนในแถบยุโรป

ในขณะที่อังกฤษยึดพม่าได้เบ็ดเสร็จแล้ว ยังเข้ามายึดดินแดนฝั่งซ้ายลุ่มแม่น้ำสาละวินของไทยไปด้วย ส่วนฝรั่งเศสเข้ายึดแหลมอินโดจีน เช่น ลาว เขมร เวียดนาม ทำให้เกิดผลกระทบกับดินแดนชายฝั่งแม่น้ำโขงด้วยเช่นเดียวกัน

รูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก แบบอังกฤษ ก็แพร่เข้าสู่พม่า มาเลเซีย สิงคโปร์ ชายแดนภาคใต้ และภาคตะวันตกของไทย รูปแบบจากฝรั่งเศสก็เข้าสู่ ลาว เขมร เวียดนาม ตะเข็บชายแดนไทย ส่วนนี้จึงได้รับรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ส่งผ่านจากลาว เขมร และเวียดนามมาด้วย และแน่นอนสถาปัตยกรรมแบบจีนนั้นยังคงอยู่ทั่วภูมิภาคของประเทศ สถาปัตยกรรมจึงมีไทย จีน และยุโรป เกิดขึ้นในยุคนี้มาก

เช่น เรือนปั้นหยา เรือนมะนิลา เรือนแบบขนมปังจิง จึงเกิดขึ้นในประเทศไทย เริ่มมาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 แล้ว ในรัชกาลนี้จะขอล่าวถึงสถาปัตยกรรมที่สำคัญ ๆ ส่วนใหญ่จะอยู่ในกรุงเทพมหานครที่ทรงสร้าง และปฏิสังขรณ์กับอาคารสำคัญที่พระบรมวงศานุวงศ์สร้างเท่านั้น

อาคาร โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ

อาคารโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ บริเวณโรงเรียนสวนกุหลาบ แต่เดิมเป็นวังถนนจักรเพชร เป็นบ้านเจ้าจอมมารคาน้อยพระนัดดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีผู้สืบเชื้อสายประทับอยู่จนถึงรัชกาลที่ 5 โปรดให้ซื้อวังสร้างตึกแถว และทำโรงเรียนพระราชทานเป็นที่ธรณีสงฆ์ของวัดราชบูรณะราชวรวิหาร

ปัจจุบันอาคารที่สร้างในยุคสมัยของรัชกาลที่ 5 ของโรงเรียนสวนกุหลาบเหลืออยู่เพียงหลังเดียว คือ อาคาร 2 ชั้น ริมถนนตรีเพชร อาคารหลังนี้ได้รับการซ่อมแซมตามความจำเป็น เป็นอาคารแบบตึกแถว 2 ชั้น ทรงยุโรป หลังคาทรงปั้นหยา แต่ตรงกลางเป็นหลังคาเปิดทรงจั่ว (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535.)

วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร สร้างขึ้นที่บางปะอิน พระนครศรีอยุธยา พระอุโบสถรูปทรงอาคารและการประดับตกแต่งเป็นแบบยุโรปทั้งสิ้น ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้แปลกออกไป ฤทธิ ศาลาราย ทำเป็นตึกทรงปั้นหยา

พระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ

พระที่นั่งอนันตสมาคม

พระที่นั่งอนันตสมาคม และพระบรมรูปทรงม้า 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2451 ระหว่างพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ในวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 40 ปี ทรงวางพระศิวลาภย์ก่อรากฐานพระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งก่อสร้างและประดับตกแต่งอาคารแบบยุโรป ด้วยหินอ่อนจากประเทศอิตาลี ทรงช่างเผือก เปิดพระบรมรูปทรงม้า ซึ่งหล่อในประเทศฝรั่งเศส โดยบริษัท Susse Freres Fondateur มีนาย Edmond Masson เป็นผู้ปั้นพระบรมรูป (ดร.อาทร จันทวิมล : ประวัติของแผ่นดินไทย)

พลับพลาตรีมุข ในพระราชวังโบราณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นอาคารโรงทรงไทยตรีมุขปรุงด้วยไม้สักสร้างต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 6 ภายหลังอยู่ในความดูแลของกรมศิลปากร

พระตำหนักสวนจิตรลดา วังปารุสกวัน (ด้านเหนือ)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างวังที่ประทับขึ้นที่ใกล้ ๆ พระราชวังสวนดุสิต พระราชทานแก่พระราชโอรสสองพระองค์ คือ พระตำหนักจิตรลดา (พระตำหนักหลังเหนือ) เป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ และพระตำหนักปารุสกวัน (พระตำหนักหลังใต้) เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานาถ (เลื่อนเป็นกรมหลวงในสมัยรัชกาลที่ 6)

เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ จึงได้ย้ายไปประทับที่พระราชวังดุสิต และโปรดฯ ให้รวมพระตำหนักจิตรลดาและตำหนักปารุสกวันเป็นบริเวณเดียวกัน พระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทั้งสองหลัง โดยรื้อกำแพงที่กั้นเขตระหว่างวังทั้งสองออกจนไว้แต่กำแพงรอบนอก และประดับตราจักรและกระบองไว้ที่ประตูกำแพงทุกประตูรอบบริเวณ ซึ่งยังปรากฏหลักฐานอยู่จนทุกวันนี้ พระตำหนักจิตรลดาได้รับการปรับปรุงใหม่ ส่วนมากใช้สำหรับเป็นเรือนรับรองแขก มีการตกแต่งใหม่ตามแบบตะวันตก แต่มิได้ทำลายโครงสร้างเดิม

จอมพล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเสด็จทิวงคต เมื่อ พ.ศ. 2463 ภายหลังเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ. 2475 ทางราชการได้เวนคืนบริเวณวังปารุสกวันเพื่อ

เป็นที่ทำการของทางราชการ คือ กรมประมวลข่าวกลางและหน่วยงานในกรมตำรวจ โดยพระตำหนักสวนจิตรลดาเป็นที่ทำการศูนย์การสื่อสารตำรวจแห่งชาติ

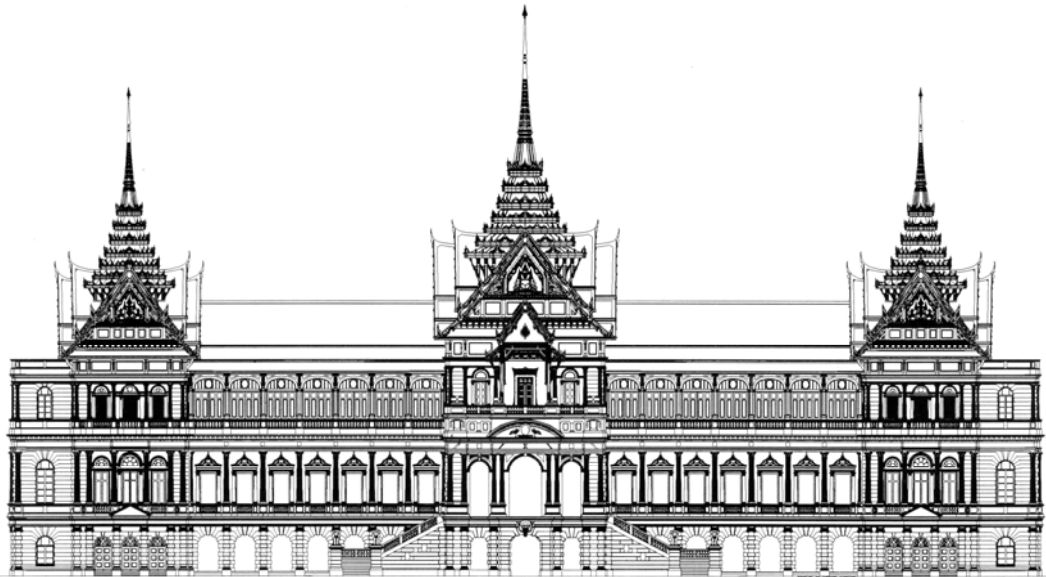
เป็นพระตำหนัก 2 ชั้น ก่ออิฐ ฉาบปูนแบบยุโรป หลังคาทรงปั้นหยา ผนังด้านนอกประดับลวดลาย ปูนปั้นงดงาม กันสาดหน้าต่างเป็นรูปโค้งลวดลายเดียวกับพระที่นั่งอัมพรสถาน ผนังภายในตกแต่งด้วยไม้จำหลักลายที่ฝา ฝ้าเพดานกรอบประตูและบานประตูอย่างงดงาม ชั้นล่างเป็นที่ตั้งพระโรงชั้นบนเป็นที่ประทับ (กรมศิลปากร : ทะเบียน โบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2 : 2538)

พระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระที่นั่งองค์นี้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2419 หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากประพาสสิงคโปร์

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนี้ เป็นปราสาท 3 ชั้น 3 องค์เรียงกันในแนวตะวันออกไปตะวันตก มีมุขกระสันเชื่อมต่อกันโดยตลอด มีลักษณะผสมระหว่างศิลปะแบบไทยและศิลปะแบบยุโรป คือ องค์พระที่นั่งนี้เป็นแบบสถาปัตยกรรมยุโรป แต่หลังคาเป็นหลังคาช่อปราสาทแบบไทย 3 ยอด เป็นช่อทรงมณฑปซ้อน 7 ชั้น ที่มุมไม้สิบสองทั้ง 4 มุมของช่อปราสาท แต่เดิมมีรูปจำหลักครุฑขนาดใหญ่รองรับอยู่ มาเปลี่ยนเป็นทวยรูปหงส์เมื่อคราวซ่อมใหญ่ในรัชกาลที่ 7 หลังคาเป็นหลังคาชั้นลดสองชั้น มุขกระเบื้องเคลือบสี มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์

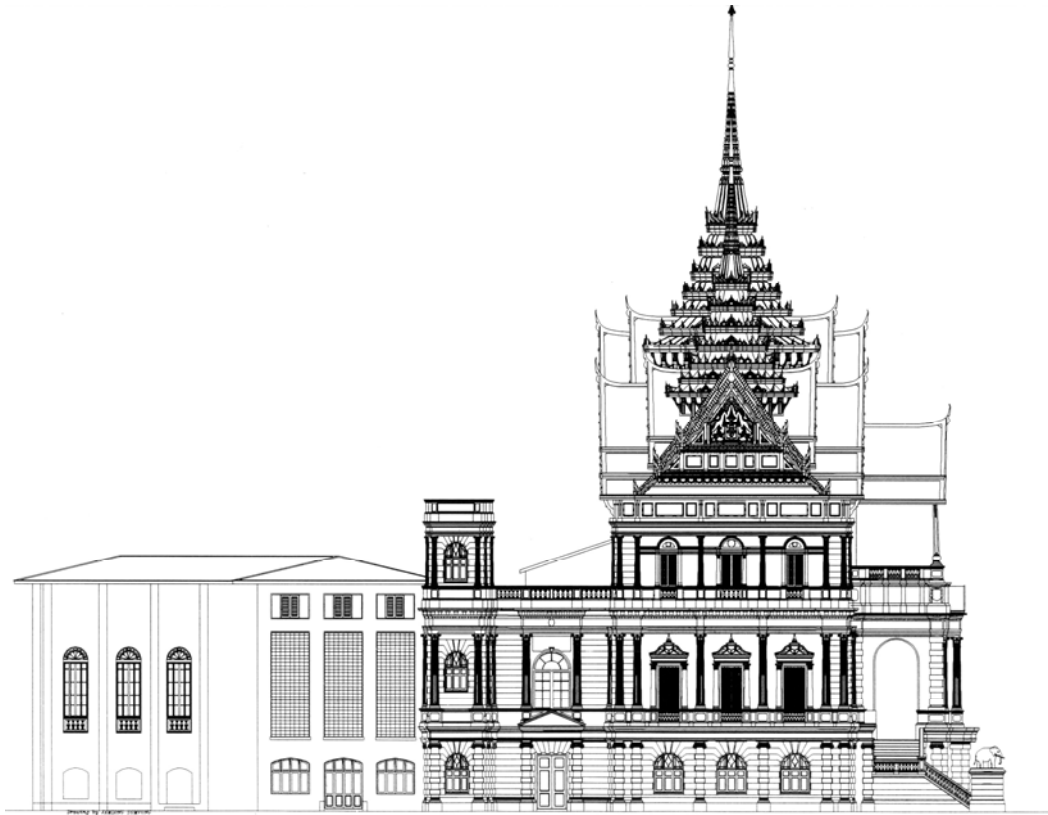

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ดังนี้

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์กลาง ชั้นบนเป็นหอพระบรมอัฐิ มีมุขเด็จสำหรับเสด็จออกอยู่ด้านหน้า ชั้นกลางเป็นที่ตั้งพระโรงหน้า ที่ผนังแขวนพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ชั้นล่างเป็นกองรักษาการณมหาดเล็กรักษาพระองค์

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันออก ชั้นบนประดิษฐานปูชนียวัตถุ ชั้นกลางเป็นที่ตั้งรับรองพระราชอาคันตุกะ ผนังห้องแขวนพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประทับร่วมกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถและพระบรมราชโอรส 5 พระองค์ ชั้นล่างเป็นห้องพักแขก

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันตก ชั้นบนประดิษฐานพระอัฐิพระมหาสีและพระอัฐิพระบรมราชวงศ์ ชั้นกลางเป็นห้องรับแขก ที่นั่งแขวนพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ชั้นล่างเป็นห้องสมุด

มุขกระสันด้านตะวันออก ชั้นบนเป็นเฉลียงเชื่อมระหว่างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์กลางกับองค์ตะวันออก ชั้นกลางเป็นห้องโถงแบ่งเป็นสองตอน ตอนในเป็นห้องรับรองผนังประดับพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 7 ตอนนอกเป็นเฉลียงเชื่อมระหว่างท้องพระโรงหน้ากับห้องรับรองในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันออก ชั้นล่างเป็นห้องโถง

มุขกระสันด้านตะวันตก ชั้นบนเป็นเฉลียงเชื่อมระหว่างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์กลางกับองค์ตะวันตก ชั้นกลางเป็นห้องโถงสำหรับรับแขก ผนังประดับพระบรมฉายาลักษณ์สมเด็จพระอัครมเหสี ในรัชกาลที่ 4 รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 7 ชั้นล่างเป็นห้องโถง

ท้องพระโรงกลาง อยู่ต่อจากท้องพระโรงหน้าเป็นท้องพระโรงสำหรับเสด็จออกให้คณะทูตานุทูตเข้าเฝ้าฯ และเป็นที่ประกอบพระราชพิธีการกุศล หรือประกอบพระราชกรณียกิจอื่น ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงใช้เป็นที่เสด็จออกขุนนางด้วย

ภายในท้องพระโรงกลางประดิษฐานพระแท่นพุดตานถม ซึ่งเป็นพระราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนี้ ทำด้วยไม้หุ้มเงินลงยาทาทองที่เรียกกันว่า ถมตะทอง ฝีมือช่างนครศรีธรรมราช นับเป็นเครื่องถมตะทองชิ้นใหญ่ที่สุดของไทย ผนังเบื้องหลังราชบัลลังก์ ทำเป็นซุ้มจระนำกลางซุ้มเขียนตราจักรี ส่วนผนังด้านอื่นประดับภาพเขียนสีน้ำมันเกี่ยวกับประวัติการเจริญทางพระราชไมตรีระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส

ท้องพระโรงกลางนี้มีพระทวารมูตสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งสมมต

ท้องพระโรงหลัง อยู่ด้านหลังท้องพระโรงต่อเนื่องกับพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโห
สำหรับฝ่ายในเฝ้าฯ เวลาถึงนพระราชพระโรงกลาง ในสมัยที่ฝ่ายในยังไม่ได้ออกกับฝ่ายหน้า

พระที่นั่งศิลาแลงมหาปราสาท

ตั้งอยู่ตรงมุมสวนศิลาแลงด้านตะวันออกเฉียงใต้ ในเขตพระราชฐานชั้นใน เป็นปราสาท 5
ยอด ยอดตรงกลางเป็นองค์ประธานสร้างอย่างยอดปราสาททั่วไป มียอดเล็กตั้งอยู่บนสันหลังคารายล้อมทั้ง 4
ด้าน ยอดปราสาทเหล่านี้เป็นยอดทรงมณฑปซ้อน 7 ชั้น ตรงมุมยอดทั้งสี่มีรูปครุฑจำหลักรองรับ หลังคา
มุงกระเบื้องเคลือบสี หลังคามุขหน้าและมุขหลังซึ่งเป็นมุขยาวและมีชานโคยรอบนั้น เป็นหลังคาชั้นลด 4
ชั้น ส่วนหลังคามุขข้างซึ่งเป็นมุขสั้นและมีชานด้านเดียวทางทิศเหนือชั้นนี้เป็นหลังคาลด 2 ชั้น หน้าบัน
จำหลักรูปนารายณ์ทรงครุฑ มีลายกนกเทพนมล้อมปิดทองประดับกระจก องค์พระที่นั่งเป็นอาคารสองชั้น
มีอิฐฉันทน์ขึ้นลงทางด้านหน้าและด้านหลัง ชุ่มพระทวารและพระบัญชาเป็นชุ่มบันแถลง

พระที่นั่งศิลาแลงมหาปราสาทนี้สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว โดยโปรดเกล้าฯ ให้หรือพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ ในหมู่พระอภิเนาวนิเวศน์ ซึ่งในสมัยรัชกาล
ที่ 4 ใช้เป็นที่จัดแสดงศิลปะโบราณวัตถุ และสรรพสิ่งที่น่าสนใจประเทศญวณเกล้าฯ ถวายเป็นทางพระราชไมตรี
แล้วสร้างพระที่นั่งศิลาแลงมหาปราสาทขึ้นแทนที่เพื่อประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
4 รัชกาล ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2414 แต่ยังไม่มีการประดิษฐานให้สมเด็จพระเกียรติยศ ส่วน
วัตถุที่จัดแสดงอยู่ในพระที่นั่งองค์เดิมนั้น โปรดเกล้าฯ ให้จัดไว้ ณ ศาลาสหทัยสมาคม

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญ
พระบรมรูปดังกล่าวไปประดิษฐาน ณ ปราสาทพระเทพบิดร ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พร้อมทั้ง
โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการราชพิธีถวายบังคมพระบรมรูปในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2461 ซึ่งถือเป็นประเพณีสืบต่อ
พระที่นั่งศิลาแลงมหาปราสาทจึงว่างลงจนถึงปัจจุบัน (กรมศิลปากร : นำชมกรุงรัตน โกสินทร์, 2525)

พระที่นั่งกุหาฤหาสน์

บ้านบางปู ตำบลสามร้อยยอด กิ่งอำเภอสามร้อยยอด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

พระที่นั่งกุหาฤหาสน์ตั้งอยู่ภายในถ้ำพระยานคร ซึ่งถ้ำนี้ตั้งอยู่บนไหล่เขาสูงหนึ่งใน
ทิวเขาสามร้อยยอด อันเป็นส่วนหนึ่งของอุทยานแห่งชาติเขาสามร้อยยอด สาเหตุที่ถ้ำแห่งนี้ได้ชื่อว่าถ้ำ
พระยานคร เนื่องจากพระยานครผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชเป็นผู้พบ แต่ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็น
พระยานครคนใด เพราะผู้ครอบครองเมืองนครศรีธรรมราชทุกคนมีชื่อเป็นพระยานครทั้งสิ้น ที่พอจะเข้าได้ว่า
ผู้มาพบถ้ำนี้มี 2 คน ซึ่งมีชีวิตอยู่ใน 2 สมัย คือ สมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยกรุงรัตน โกสินทร์
สมัยกรุงศรีอยุธยา คือ ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) พระยานครสั่งประหาร
ศรีปราชญ์ซึ่งถูกเนรเทศไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชโดยมิได้รับพระบรมราชานุญาต ในระหว่างเดินทางไป
เข้าเฝ้าฯ ได้หลบคลื่นลมและพระราชอาญาไปอยู่ที่ถ้ำนี้ แต่ท้ายที่สุดก็ถูกประหารชีวิตที่ถ้ำนี้ ส่วนใน
สมัยกรุงรัตน โกสินทร์ ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352) ไทยมีการ
สงครามกับพม่า (ตรงกับสมัยพระเจ้าปดุง) พระยานครถูกพม่าหลอกว่าเมืองหลวงแตกจึงหนี ต่อมาสอบสวน
ความจริงได้แล้ว โปรดฯ ให้กลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชตามเดิม ระหว่างเดินทางเจอคลื่นลมจัด จึง
ได้หลบไปและพบถ้ำนี้เข้า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไปที่ถ้ำนี้ครั้งหนึ่งเมื่อ
ร.ศ. 108 แล้วโปรดฯ ให้สร้างพลับพลาที่ประทับขึ้น ดังปรากฏข้อความในจดหมายเหตุคราวเสด็จประพาส

แหลมมลายูใน พ.ศ. 2433 สรุปความได้ว่า เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433) ได้เสด็จไปยกข้อฟ้าพลับพลาที่ประทับ ที่พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์ จัดทำขึ้นที่กรุงเทพฯ แล้วส่งไปก่อสร้างที่ถ้ำนี้แล้วพระราชทานนามว่า พระที่นั่งคูหาฤๅษณ์ พร้อมกันนี้ได้ลงพระปรมาภิไธย จ.ป.ร. ไว้ที่ผนังถ้ำด้านเหนือของพลับพลาด้วย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวกันว่าเคยเสด็จที่ถ้ำนี้ครั้งหนึ่งแต่ไม่มีใครจำ พ.ศ. ได้ สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปประทับที่พระที่นั่ง เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2469 และได้จารึกพระปรมาภิไธยย่อ ป.ป.ร. ไว้ที่ผนังถ้ำด้านตะวันตกของพลับพลา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้เสด็จที่ถ้ำนี้เป็นการส่วนพระองค์ครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2501

พระที่นั่งคูหาฤๅษณ์แต่เดิมมีลักษณะเป็นพลับพลาทรงจัตุรมุขสร้างด้วยไม้มีขนาดกว้าง 2.55 เมตร ยาว 8 เมตร สูง 2.55 เมตร ใต้ถุนสูงจากพื้นประมาณ 50 เซนติเมตร หลังคามุงสังกะสีประกอบด้วย ข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ ทำด้วยไม้สลักลายประดับกระจก ที่มุขด้านประดับกระจกเป็นลายไทยฝาผนังภายในพระที่นั่งเขียนลายดาว เมื่อกรมศิลปากรทำการบูรณะเมื่อปี พ.ศ. 2531 ได้ปูนดินเป็นเนินสูง แล้วทำการบูรณะพระที่นั่งบนเนินนั้น ทำให้ปัจจุบันพระที่นั่งนี้ตั้งอยู่บนเนินไม่มีใต้ถุนอีกต่อไป และหลังคาที่เปลี่ยนจากหลังคามุงสังกะสีเป็นหลังคามุงกระเบื้อง (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2, 2538)

ตำหนักสรเพชรปราสาท

พระที่นั่งสรเพชรปราสาทหรือพระรามราชนิเวศน์ ชาวบ้านเรียกว่าพระราชวังบ้านป็นตามสถานที่ตั้ง คือบ้านป็น ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้นด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อเป็นพระราชนิเวศน์สำหรับประทับแรมในฤดูฝน เนื่องจากพระองค์มักจะประชวรไข้อยู่เนื่อง ๆ ทรงโปรดอากาศเมืองเพชรบุรีว่าไม่ชื้นมาก พ.ศ. 2447 จึงโปรดฯ ให้ซื้อที่จากราษฎรและซื้อเพิ่มเติมอีกใน พ.ศ. 2452 เพื่อที่จะสร้างพระราชวัง ให้มีสเตอร์ลาดค่อหรีง ชาวเยอรมันเป็นผู้คิดเขียนแบบรูปพระตำหนักตามพระราชดำริ ให้ ดร.ควด ไบเยอร์ ชาวเยอรมันเป็นนายช่างก่อสร้าง ให้จอมพลเรือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นแม่กองจัดการก่อสร้างเริ่มก่อสร้างรากพระตำหนักเมื่อ พ.ศ. 2452 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2453 เวลา 9 นาฬิกา 11 นาที 7 วินาที การก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ พระองค์สวรรคตเสียก่อน ในปีเดียวกันนี้เองเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติทรงให้ก่อสร้างต่อจนแล้วเสร็จ ในพ.ศ. 2459 ใน พ.ศ. 2461 ได้เสด็จไปทำพิธีเฉลิมฉลอง 1 วัน และพระราชทานนามพระราชวังบ้านป็นใหม่ว่า พระรามราชนิเวศน์ และพระราชทานนามองค์พระที่นั่งว่า สรเพชรปราสาท ในรัชสมัยของพระองค์ได้เสด็จไปประทับ ณ พระราชวังแห่งนี้ 9 ครั้ง คือ

ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2457 เสด็จพระราชดำเนิน เพราะมีพระราชประสงค์จะให้เสื่อป่ากองเสนาหลวงฝึกหัดการเดินทางไกล

ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2459 เสด็จพระราชดำเนินทางรถไฟไปจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับ ระหว่างวันที่ 9-10 พฤษภาคม พ.ศ. 2459 ได้แวะประทับที่พระราชวังบ้านป็น

ครั้งที่ 3-4 พ.ศ. 2460 เมื่อคราวเสด็จปักษ์ใต้เพื่อทรงสำรวจคอคอดกระ เมื่อถึงจังหวัดเพชรบุรีได้ประทับแรมที่พระที่นั่งสรเพชรปราสาท

ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2461 เมื่อประจวบพระโรครุมมาดิซ่ม นายแพทย์ประจำพระองค์กราบบังคมทูลแนะนำให้เสด็จประทับพักผ่อนที่ชายทะเล พระองค์เสด็จไปประทับที่ตำบลบางทะเล จังหวัดเพชรบุรี หลังจากนั้นจึงเสด็จประทับแรม ณ พระที่นั่งศรเพชรปราสาทอยู่ 6 วัน ในระหว่างนี้ได้พระราชทานนามพระราชวังบ้านปืนใหม่ว่า พระรามราชนิเวศน์ เมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2461

ครั้งที่ 6 เสด็จประทับแรมที่พระรามราชนิเวศน์อีกครั้งหนึ่งเป็นเวลา 6 วัน หลังจากทรงพักผ่อนพระอิริยาบถอยู่ที่หาดเจ้าสำราญถึง 73 วัน

ครั้งที่ 7 เมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2462 ได้เสด็จประทับแรมที่พระรามราชนิเวศน์ 1 คืน ก่อนเสด็จไปประทับ ณ หาดเจ้าสำราญ

ครั้งที่ 8 เมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2462 เสด็จประทับแรมเมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับจากหาดเจ้าสำราญ 1 คืน ก่อนเสด็จกลับกรุงเทพฯ

ครั้งที่ 9 เมื่อวันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2465 ได้เสด็จพระราชดำเนินเป็นครั้งสุดท้าย เสด็จพระกระยาหารกลางวันที่พระรามราชนิเวศน์พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา ก่อนที่จะเสด็จไปทรงพักผ่อนที่หาดเจ้าสำราญ

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงใช้พระราชวังแห่งนี้เป็นสถานที่พระราชทานเลี้ยงอัครราชทูตฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกาอีกด้วย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชวังนี้ให้เป็นโรงเรียนผู้กำกับลูกเสือในพระบรมราชูปถัมภ์ ต่อมาเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูเกษตรกรรม โรงเรียนประชาบาลประจำตำบลกองพันที่ 2 กรมทหารราบที่ 11 รักษาพระองค์ ปัจจุบันอยู่ในความดูแลของกองพันที่ 3 กรมทหารราบที่ 11 รักษาพระองค์ ในสังกัดจังหวัดทหารบกเพชรบุรี

เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีลักษณะรูปทรงแบบอาคารสมัยนิยมซึ่งปรากฏในยุโรป ประมาณ ค.ศ. 1900 มีความสูง 2 ชั้น หันหน้าไปทางทิศใต้ มีบันไดวงเวียนครึ่งวงกลม หลังคาเป็นโครงเหล็ก มุงด้วยกระเบื้องเคลือบแบบกาบกล้วย สิ่งทำจากประเทศจีน หลังคาด้านทิศเหนือเป็นทรงโดมตรงกลางทำคล้ายหอคอย พื้นปูด้วยหินอ่อนสลักรูปและไม้ มีกระจกสีประดับตามช่องหน้าต่างและประตู ภายในอาคารมีห้องทั้งสิ้น 44 ห้อง ผนังของอาคารบางห้องประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ การตกแต่งเสาบางห้องบุเสาด้วยทองเหลืองบุผนังด้วยกระเบื้องเคลือบ ชูมช่องหน้าต่างภายในบางส่วนเป็นลวดลายดอกไม้ใบไม้ทำด้วยกระเบื้องเคลือบ มีการประดับตกแต่งให้แสงแก่อาคารด้วยไฟช่อและไฟกิ่งแบบนิยมในสมัยนั้น (กรมศิลปากร : ทะเบียน โบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2, 2538)

โรงกษาปณ์

ถนนเจ้าฟ้า เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

ตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไทยเราใช้เงินพดด้วง และเบี้ยเป็นเงินตรา ในการแลกเปลี่ยนซื้อขาย ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพ่อค้าจากประเทศทางตะวันตกเข้ามาค้าขายเพิ่มมากขึ้น จึงเกิดปัญหาว่าราษฎรไม่ค่อยจะยอมรับเงินเหรียญที่บรรดาพ่อค้าเหล่านี้ นำเข้ามา เงินพดด้วงซึ่งผลิตได้ในปริมาณน้อยก็ไม่ค่อยจะพอใช้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้ราษฎรซึ่งเดินทางไปเจริญทางพระราชไมตรีที่ประเทศอังกฤษเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2400 จัดซื้อเครื่องจักรทำเงินเหรียญเข้ามาด้วย ได้โปรดฯ ให้ติดตั้งเครื่องจักรทำเงินเหรียญเครื่องแรกที่ส่งเข้ามานี้ที่โรงกษาปณ์สิทธิการ ในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาโรงกษาปณ์นี้เลิกไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงกษาปณ์ขึ้นใหม่อีกในบริเวณเดิม ครั้นถึง พ.ศ. 2440

โรงพยาบาลเก่ามีสภาพล้าสมัย จึงโปรดฯ ให้สร้างโรงพยาบาลใหม่ขึ้นที่ริมคลองคูเมืองเดิมปากทิสเหนือ ตรงข้ามกับพระราชวังบวรฯ การก่อสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2445 ทำการติดตั้งเครื่องจักรที่ได้สั่งเข้ามาใหม่ และเริ่มเดินเครื่องเมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2445 ใช้ผลิตเงินเหรียญเรื่อยมาจนเครื่องจักรเสื่อมคุณภาพจึงได้ย้ายไปตั้งที่ทำการใหม่ที่ถนนปฎิพัทธ์ อาคารโรงพยาบาลเดิมจึงถูกทิ้งร้างว่างเปล่า จนกระทั่งกรมศิลปากรได้ติดต่อกรมธนารักษ์ขอใช้อาคารแห่งนี้ปรับปรุงเป็นหอศิลป์แห่งชาติ จึงได้มีพิธีมอบอาคารกันเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2517 ปัจจุบันใช้เป็นที่ทำการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์ กรมศิลปากร (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพและปริมณฑล, 2535)

เป็นอาคารตึกแบบยุโรป 2 ชั้น ทรงปั้นหยา มีมุขหน้าทำเป็นจั่วเปิดกรอบประตูหน้าต่างเป็นวงโค้ง หลังคามุงด้วยกระเบื้องว่าว

เรือนจำพิเศษกรุงเทพมหานคร

ถนนมหาไชย เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

แต่เดิมคุกของทางราชการตั้งอยู่ตรงที่ตั้งกรมการรักษาดินแดนในปัจจุบัน สำหรับเป็นที่คุมขังนักโทษที่มีกำหนดโทษตั้งแต่ 6 เดือนขึ้นไป ส่วนผู้ต้องขังที่มีกำหนดตั้งแต่ 6 เดือนลงมา กับนักโทษที่มีไข้โจรสู้ร้ายจะถูกคุมขังในตาราง ซึ่งมีประจำอยู่ตามกระทรวงทบวงกรม ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่ดินตำบลตรอกคำ สร้างคุกขึ้นใหม่ เรียกว่า “กองมหันตโทษ” คือที่ตั้งเรือนจำพิเศษกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน และสร้างตาราง เรียกว่า “กองลหุโทษ” ที่ถนนหับเผย (ปัจจุบันเป็นสโมสรเนติบัณฑิตยสภาและกระทรวงยุติธรรม) แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2433 รวมเรียกว่า กรมนักโทษ สังกัดกระทรวงนครบาล

ในการสร้างคุกและตารางใหม่นี้ ผู้อำนวยการสร้างคือพระยาอภัยพลภักดี (นาถ ภูมิเพ็ชร) ได้ไปดูงานเรือนจำที่สิงคโปร์แล้วนำแบบอย่างมาสร้างขึ้น

ต่อมาเมื่อตั้งกรมราชทัณฑ์ขึ้นแล้ว ก็ได้ใช้สถานที่ตั้งกรมมหาดไทยเป็นที่ทำการกรมราชทัณฑ์และเป็นเรือนจำพิเศษกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

เป็นอาคารตึกแบบยุโรป 2 ชั้น ขนาด 7 ห้อง หลังคาทรงปั้นหยา ปัจจุบันมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่ มีระเบียงด้านหน้าทั้งชั้นล่างและชั้นบน มีช่องทางเข้าเป็นรูปโค้ง Archway

อาคารที่ทำการกรมศิลปากร

แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

กรมศิลปากร ตั้งอยู่ริมถนนหน้าพระลาน จนถึงถนนหน้าพระธาตุ เดิมชื่อว่า “กรมช่างสิบหมู่” พื้นที่เดิมเคยเป็นที่ตั้งของวัง 2 วัง คือ วังถนนหน้าพระลานวังกลาง และวังถนนหน้าพระลานวังตะวันออก

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้รวมวังหน้าประตู่พิเศษไชยศรี (วังถนนหน้าพระลานตะวันออก) กับวังกลางเป็นวังเดียวกัน

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานที่วังดังกล่าวให้เป็นกรมช่างสิบหมู่ และได้สร้างเป็นตึก 2 ชั้น สมัยใหม่ขึ้น จัดเป็นที่ว่าการ “กรมศิลปากร” ในปัจจุบัน

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โอนกิจการกรมช่างมหาดเล็ก และ โอนกรมพิพิธภัณฑสถาน จากกระทรวงธรรมการ มาจัดตั้งเป็น “กรมศิลปากร” สังกัดกระทรวงวัง เมื่อวันที่ 27 มีนาคม 2454

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการให้รวมกรมศิลปากรเข้ากับราชบัณฑิตยสถาน เรียกว่า “ศิลปากรสถาน” เมื่อวันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2469 กรมศิลปากรจึงยกเลิกไป

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงได้มีพระราชบัญญัติจัดตั้ง กรมศิลปากรขึ้นใหม่ในกระทรวงธรรมการ โดยมีหลวงวิจิตรวาทการ ดำรงตำแหน่งอธิบดีเป็นคนแรก (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

เป็นอาคารตึกแบบยุโรป มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า 2 ชั้น มีมุขและประตูเข้าออกตรงกลาง ประตูหน้าต่างเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงปั้นหยา

ตึก เอส เอ บี (S.A.B) ตึก เอส อี ซี (S.E.C)

ถนนวรจักร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

ตึก 2 หลังนี้ เป็นอาคารเก่าที่ตั้งอยู่คนละฟากของถนนวรจักร สร้างขึ้นในปลายสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อแรกสร้างเป็นที่ตั้งห้างที่นำสินค้าจากต่างประเทศมาจำหน่ายในประเทศไทย เช่น รถยนต์ เครื่องอะไหล่ และนาฬิกา เป็นต้น ปัจจุบัน ตึก เอส อี ซี ธนาคารไทยพาณิชย์ ได้ขอเช่าจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ใช้เป็นที่ทำการสาขาส่วนตึก เอส เอ บี ซึ่งเป็นอาคารร่วมสมัย และมีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบเดียวกัน สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ให้เช่าเป็นที่ทำการของสำนักพิมพ์ซิงเสียนเยอะเป่า (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

เป็นอาคารตึกแถวข้างทางแยกถนนวรจักร ผังอาคารจึงเป็นยุโรปโค้งแบบตัว C ตรงหัวโค้งเป็นอาคารสูง 3 ชั้น มีสองข้าง 2 ชั้น หลังคาทรงปั้นหยา มุงด้วยกระเบื้องว่าว

โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา

เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

บริเวณโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา เดิมคือที่ที่เรียกว่า “สวนกรมท่า” เป็นที่ดินของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติในรัชกาลที่ 3 ต่อมาทางรัฐบาลได้ซื้อที่ดินของตระกูลสมเด็จพระเจ้าพระยาและผู้อื่นรวมเป็นเนื้อที่ 44 ไร่ครึ่ง ดำเนินการก่อสร้างโรงพยาบาลเปิดรับคนไข้เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2454

อาคารตึกพิพิธภัณฑสถานเป็นอาคารแบบยุโรป มีหอคอย ในห้องโถงกลางชั้นสองมีระฆังสำริดขนาดใหญ่ มีอักษรแสดงว่าหล่อจากเมืองมิลานประเทศอิตาลี เมื่อ ค.ศ. 1884 (พ.ศ. 2457) คงจะเป็นระฆังที่สั่งเข้ามาเพื่อแขวนไว้บนหอคอยเมื่อแรกสร้างตึก อาคารตึกหลังนี้คงจะเป็นที่อยู่อาศัยของทายาทในตระกูลของสมเด็จพระเจ้าพระยา ส่วนเรือนแถวคงจะเป็นเรือนพักของบริวารของบ้านใหญ่ (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

เป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้แบบยุโรป หลังคาทรงปั้นหยา มุงด้วยกระเบื้องว่าว มีช่องโค้งแหลมที่ระเบียง และทางเข้าชั้นล่าง ที่ระเบียงชายคาทำเป็นระบายด้วยไม้แผ่นที่ตั้ง

สำนักงานตรวจบัญชีกองทัพบก (ตึกที่ทำการ) กรมสารวัตรทหารบก

ถนนราชวิถี เชียงสะพานกรุงธน แขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

เดิมเป็นบ้านของพระยานุรักษ์รัตนราชพัลลภ (นพ ไกรฤกษ์) ตั้งอยู่บนที่ดินพระราชทาน บริเวณริมถนนข้างขึ้นนอกฝ่ายเหนือ มีอาณาเขตความกว้างด้านใต้ตามถนนข้างขึ้นนอก 2 เส้น 5 วา 2 สอก ด้านเหนือตามถนนสังคโลก 2 เส้น 6 วา 2 สอก ความยาวด้านตะวันออก 3 เส้น 15 วา 2 สอก ด้านตะวันตกตามถนนขาว 3 เส้น 16 วา 3 สอก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเหยียบบ้านเพื่อเป็นสิริมงคล พร้อมทั้งมอบโฉนดที่ดินให้ในวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2448

อาคารแห่งนี้เป็นสถาปัตยกรรมแบบ English Classic ได้ดัดทอต่อมาเป็นมรดกของสกุลไกรฤกษ์ ภายหลังทายาทได้ขายให้เอกชน ปัจจุบันตึกเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐบาล โดยในครั้งแรกใช้เป็นที่ทำการกรมสารวัตรทหาร จนกระทั่งกรมสารวัตรทหารย้ายไปอยู่ถนนโยธี ในปี พ.ศ. 2523 จึงได้ใช้อาคารหลังนี้เป็นสำนักงานตรวจบัญชีกองทัพบกมาจนปัจจุบัน (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและในปริมณฑล, 2535)

อาคารตึกแบบยุโรป 2 ชั้น หลังคาทรงปั้นหยา มุงด้วยกระเบื้องว่าว บนหลังคามีมุขเล็ก ๆ (Lucarne) ทรงจั่ว แบบมาตรฐานคลาสสิก ผนังประติมากรรมต่างประดับตกแต่งแบบยุโรปทั้งสิ้น

อาคารศาลากลาง จังหวัดราชบุรี

อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

อาคารศาลากลางจังหวัดราชบุรีหลังเก่า สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2465 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้เป็นที่ทำการของผู้บริหารเรียกว่าศาลารัฐบาลมณฑลราชบุรี เมื่อ พ.ศ. 2476 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการจัดระเบียบบริหารราชการส่วนท้องถิ่นขึ้นใหม่ โดยยกเลิกการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลเป็นจังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ดังเช่นปัจจุบัน ศาลารัฐบาลมณฑลราชบุรีจึงเปลี่ยนเป็นศาลากลางจังหวัดราชบุรีตั้งแต่นั้นมา ต่อมาจังหวัดราชบุรีได้สร้างศาลากลางหลังใหม่ขึ้นตามแบบมาตรฐานของกระทรวงมหาดไทยและย้ายส่วนราชการไปในปี พ.ศ. 2524 กรมศิลปากรจึงขอใช้อาคารศาลากลางจังหวัดราชบุรีหลังเก่านี้สำหรับจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติประจำจังหวัดราชบุรี เมื่อจังหวัดราชบุรียินยอมให้กรมศิลปากรใช้อาคารหลังดังกล่าวได้ตามประสงค์ กรมศิลปากรจึงดำเนินการบูรณะในปี พ.ศ. 2428-2529 ในปี พ.ศ. 2529 นี้เองกรมศิลปากรได้ดำเนินการประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 103 ตอนที่ 204 ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2529 กำหนดอาคารศาลากลางหลังเก่านี้เป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี และเริ่มเข้าใช้ประโยชน์ในปี พ.ศ. 2530 เริ่มดำเนินการจัดแสดงใน พ.ศ. 2533 และเปิดให้ประชาชนเข้าชมอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2534 โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินมาเป็นองค์ประธานในพิธีเปิด

อาคารศาลากลางจังหวัดราชบุรีหลังเก่ามีลักษณะรูปแบบทางศิลปะกรรมไทยผสมกับยุโรป ซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ 5-6 ลักษณะตัวอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 30x57 เมตร เป็นอาคารชั้นเดียว ยกพื้นสูง มีมุขหน้า ผนังก่ออิฐถือปูน บานประตูหน้าต่างตีเกล็ด ผนังเป็นไม้ หลังคา มุงกระเบื้องว่าว ภายในอาคารมีระเบียงทางเดินติดต่อกันได้โดยรอบ พื้นที่ตรงกลางทำเป็นสวนหย่อม (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2, 2538)

อาคารศาลแขวงราชบุรี

อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

อาคารศาลแขวงราชบุรีตั้งอยู่ที่ถนนวิจิตรสงครามในที่ดินราชพัสดุ สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรงกับ ร.ศ. 125 หรือ พ.ศ. 2449 เพื่อใช้เป็นที่ทำการศาลมณฑลราชบุรี ต่อมาในปี พ.ศ. 2476 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ยกเลิกศาลมณฑลราชบุรี จัดตั้งเป็นศาลจังหวัด อาคารหลังนี้จึงเป็นที่ทำการศาลจังหวัดราชบุรีมาจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2501 หลังจากนั้นใช้เป็นที่ทำการของศาลแขวงราชบุรีตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

อาคารศาลแขวงราชบุรีมีรูปลักษณะแบบตะวันตก ซึ่งเป็นแบบที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ 5 ลักษณะภายนอกเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น บานประตูและหน้าต่างเป็นไม้ หนือบานประตูและหน้าต่างขึ้นไปเป็นวงโค้ง ไม้ฉลุลาย หลังคาเป็นทรงจั่วแบบทั่ว ๆ ไป ตรงหน้าบันมีลายปูนปั้นประจำรัชกาลที่สร้างคือ รัชกาลที่ 5 ได้จำลองมาจากลายปูนปั้นเสาติดผนังแบบคอร์อินเธียน คือ เป็นเสาเหลี่ยมมีร่องบัวหัวเสาเป็นรูปใบอาคันธัต ลักษณะภายในอาคาร ชั้นล่างมีห้องโถงและห้องที่ปีกทั้ง 2 ข้าง ด้านหลังห้องโถงมีห้องอีก 1 ห้อง ด้านหน้ามีบันไดทางขึ้นไปสู่ชั้นที่ 2 ด้านหลังมีบันไดเวียนด้วยเช่นกัน บนชั้นที่ 2 มีห้องโถงกลางและห้องที่ปีกทั้งสอง ได้ดูอาคารก่อนข้างสูงมีช่องลงไปข้างล่างทางด้านหลัง ลักษณะการก่อสร้างรากฐานอาคาร คือ เป็นเสาอิฐสอปูนไม่มีการฉาบปูน ซึ่งก่อเป็นผนังช่วยรับน้ำหนักข้างบนด้วย (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2, 2538)

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

พระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ถนนนครปฐม ริมคลองเปรมประชาฝั่งตะวันตก ตำบลดุสิต อำเภอดุสิต กรุงเทพมหานคร

วัดเบญจมบพิตรฯ เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดแหลม หรือวัดไทรทอง กรมพระพิณภูเบศร์ พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงศรัทธาปฏิสังขรณ์ร่วมกับ

กรมพระพิทักษ์เทเวศร์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ พระองค์เจ้าอินทนิลและพระองค์เจ้าหญิงวงศ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่า วัดเบญจมบพิตร

ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงสร้างพระราชวังดุสิต ได้รื้อวัดเพื่อสร้างพระราชวังถึง 2 วัด คือวัดคูตและวัดร้าง 1 วัด จึงทรงปรารภว่าจำเป็นต้องสร้างวัดขึ้นทดแทน และเพื่อไม่ให้เป็นการสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์สร้างวัดหลาย ๆ วัด ทรงดำริว่าจะสร้างให้ใหญ่โตเพียงแห่งเดียว ทรงเลือกสถาปนาวัดเบญจมบพิตรขึ้นใหม่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อของเดิมทิ้ง และโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ออกแบบใหม่ โดยเลียนแบบของเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาแต่ออกแบบตามคติแผนใหม่ โดยมีพระยาราชสงคราม (กา) เป็นนายช่างก่อสร้าง ได้ก่อสร้างพระอุโบสถทิ้งหลังด้วยหินอ่อนงดงามเป็นพิเศษ จนมีพระราชหัตถเลขาไปถึงสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า “ฉันมิได้นักข่อยเลย แต่ก็อดไม่ได้ว่าเธอเป็นผู้นั่งในหัวใจฉันเสียแล้ว ในเรื่องทำดีไซ้เช่นนี้” และโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามใหม่ว่า วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

วัตถุประสงค์ในการก่อสร้าง ก็เพื่อทรงรักษาพระราชประเพณีของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นพุทธศาสนูปถัมภกไว้ และยังมีพระราชประสงค์จะให้เป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมและวิชาชั้นสูงตามควรแก่กาลสมัย เช่น มีโรงเรียน หอสมุด พิพิธภัณฑ

การก่อสร้างวัดนี้สำเร็จบริบูรณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
สิ่งสำคัญภายในวัด

1. พระอุโบสถ

ทำด้วยหินอ่อนทั้งหลัง หลังคาจัตุรมุข ทำด้วยกระเบื้องลอนเคลือบสี เลียนแบบสถาปัตยกรรมโบราณรุ่นกรุงเก่า ชายคาเป็นรูปเทพนม ซ่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ลงรักปิดทอง หน้าบันสลักลวดลายทั้ง 4 ทิศ

หน้าบันด้านตะวันออก สลักรูปนารายณ์ทรงครุฑ

หน้าบันด้านตะวันตก สลักรูปอุณาโลม มีนุชบกอยู่กลาง

หน้าบันด้านเหนือ ทำรูปช้างเอราวัณปูนปั้น

หน้าบันด้านใต้ ทำรูปเสมาธรรมจักรปูนปั้น

ตัวพระอุโบสถหันออกสู่ศาลากลางด้านทิศตะวันออก มีพระระเบียงโอบรอบพระอุโบสถ ตัวพระอุโบสถใช้เสากลมและบัวหัวเสาแบบอยุธยา ตามประตูหน้าต่างประดับด้วยภาพปูนสำริด

ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรชินราชจำลอง ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ไปหล่อจากเมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. 2445 หล่อด้วยโลหะทองผสมหนัก 3,940 ชั่ง ลงรักปิดทอง บนผนังพระอุโบสถเจาะช่องสั้น ๆ มีภาพเขียนรูปพระศกุนตเจดีย์อันเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ตามแหล่งสำคัญต่าง ๆ ทั่วเมืองไทย บนเพดานประดับด้วยรูปดาวใหญ่น้อย 243 ดวง ปิดทองประดับกระจก บนผนังเขียนรูปลายไทยรูปพุ่มข้าวพินท์ หน้าต่างประดับด้วยกระจกสีรูปเทพนมทำตามอย่างโบสถ์ฝรั่ง

ด้านหน้าพระอุโบสถมีหน้าต่างลิ้นแบบที่นิยมกันในสมัยอยุธยา

พระระเบียงทำเป็นหลังคาลดชั้น มุงด้วยกระเบื้องลอนสีเหลืองเข้ม เช่นเดียวกับหลังคาพระอุโบสถ มีมุข ซ่อฟ้า ใบระกา ทวย เลียนแบบศิลปะโบราณทุกอย่าง เพดานประดับเหมือนในพระอุโบสถ ที่หน้าบันสลักลายรูปตรากระทวง 10 กระทวง ที่พระระเบียงเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสมัยโบราณปางต่าง ๆ ทั้งของแท้และที่จำลองมา จำนวน 52 องค์ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็น

ตั้งอยู่กลางสนามใกล้ ๆ พระที่นั่งทรงผนวช หลังคาหอรณะงทำเป็นหลังคาลดชั้น แทนยอดแหลม ทรงเจดีย์แบบหอรณะงทั่ว ๆ ไป รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างด้วยทุนทรัพย์ของพระราชวงศ์ผู้นับเนื่องในพระราชวังบวรฯ ที่ได้ทูลเกล้าถวายช่วยในการสถาปนาพระอารามนี้

6. สะพานพระรูป

สร้างขึ้นด้วยเงินค่าขายพระบรมรูป ราวสะพานทำด้วยแผ่นทองแดงกาไหล่ทอง จำหลักเป็นลวดลายงดงาม โดยกรมหมื่นสรรพาศาสตร์ศุกกิจ เมื่อ ร.ศ. 119 (กรมศิลปากร : นำชมกรุงรัตนโกสินทร์, 2525)

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ใกล้ศาลาว่าการกระทรวงมหาดไทย ด้านตะวันออกจดถนนเฟื่องนคร ด้านตะวันตกจดถนนอัษฎางค์ริมคลองหลอด ด้านเหนือจดถนนราชบพิธ และด้านใต้จดคลองวัดราชบพิธ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงสร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติเป็นวัดประจำรัชกาล ตามโบราณราชประเพณี และวัดนี้เป็นวัดสุดท้ายที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างวัดประจำรัชกาล ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงรับภาระปฏิสังขรณ์ เสมือนเป็นวัดประจำรัชกาลพระองค์ด้วย

สิ่งสำคัญภายในวัด

ในเขตพุทธาวาส ปุชณียวัตถุตั้งอยู่บนไพทียกสูง ปูด้วยหินอ่อนทั้งบริเวณ ประกอบด้วย พระอุโบสถ พระเจดีย์ วิหารมุข วิหารคด และศาลาราย ทั้งหมดอยู่ในวงของกำแพงสูงประมาณ 1 เมตร ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบลายเบญจรงค์ ซึ่งสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงรับสั่งว่าพระอาจารย์แดงช่างเขียนมีชื่อในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นผู้ออกแบบลาย แล้วส่งไปทำเป็นกระเบื้องเคลือบ ณ เมืองจีน นำเข้ามาประดับ

1. พระอุโบสถ

หลังคาด้านหน้ามีมุขเด็จ มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสี หน้าบันมุขบนเป็นรูปช้าง 7 เศียร ประตูและหน้าต่างมีซุ้มยอดมณฑปครึ่งซีกคิวดลวดลายปูนปั้น ปิดทองบานประตูมีทั้งหมด 10 บาน หน้าต่างมีทั้งหมด 28 บาน ด้านในเป็นลายรดน้ำพุ่มข้าวบิณฑ์ ด้านนอกประดับมุกเป็นลวดลายจำลองเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ยกย่องกันว่า ลายประดับมุกที่บานประตูและหน้าต่าง พระอุโบสถนี้เป็นศิลปะชิ้นสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตามหลักฐานกล่าวว่า เป็นฝีพระหัตถ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ และเดิมเป็นพระทวารและบานพระแกล พระพุทธปรางค์ปราสาทในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ถอดออกขณะเกิดเพลิงไหม้พุทธปรางค์ปราสาท ใน พ.ศ. 2456 และเมื่อทำการปฏิสังขรณ์บานมุกที่เหลืออยู่คงไม่ครบ เนื่องจากถูกไฟไหม้เสียหายไปบ้าง จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนใหม่ทั้งหมด บานมุกเก่าได้นำมาติดที่พระอุโบสถวัดราชบพิธนี้ รวมทั้งหมด 38 บานด้วยกัน

นอกจากบานมุกแล้ว ภายในพระอุโบสถซึ่งทรงนอกเป็นแบบไทยและทรงในเป็นแบบฝรั่งนั้น มีการตกแต่งอย่างประณีตงดงาม กล่าวกันว่าคล้ายพระที่นั่งแห่งหนึ่งในพระราชวังแวร์ซายของฝรั่งเศส แต่มีศิลปะไทยปนอยู่ การตกแต่งภายในรวมทั้งภาพเขียนพุทธประวัติที่ผนังชั้นบนเป็นฝีพระหัตถ์ของหม่อมเจ้าประวิง ชุมสาย แต่มาในรัชกาลที่ 7 ได้มีการเปลี่ยนแปลงลวดลายเป็นอย่างที่เห็นในปัจจุบัน

2. พระนิรันตราย

เป็นพระพุทธรูปทองคำเช่นเดียวกัน ประดิษฐานอยู่บนชุกชีเป็นเบญจก้านหน้าและต่ำกว่าพระพุทธรูปองค์ที่สองมา เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิเพชรหล่อด้วยสัมฤทธิ์ก้านหลังทอง มีเรือนแก้วเป็นพุ่มมหาโพธิ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริแบบอย่างสร้างขึ้น แล้วโปรดเกล้าฯ ให้หล่อจำลองพระราชทานอารามต่าง ๆ แต่พระนิรันตรายองค์ปัจจุบันในวัดราชบพิธนี้ เป็นองค์ที่สร้างขึ้นใหม่แทนองค์ที่ได้รับพระราชทานซึ่งถูกลักขโมยไป

3. พระเจดีย์

อยู่หลังพระอุโบสถ เป็นพระเจดีย์ทรงไทยย่อเหลี่ยมฐานลูกหา ประดับกระเบื้องเคลือบลายเบญจรงค์ทั้งองค์ สูง 43 เมตร ฐานวัดโดยรอบ 56.20 เมตร พระเจดีย์วัดราชบพิธนี้ ถือเป็นหลักสำหรับเคารพบูชาหรือเป็นประธานของวัด โดยสร้างขึ้นก่อนอยู่ตรงกลางแล้วจึงสร้างสิ่งอื่น ๆ เช่น พระอุโบสถ วิหาร ระเบียงคด ล้อมรอบ ลักษณะการก่อสร้างแบบนี้ เป็นแบบฉบับการสร้างปูชนียวัตถุแบบโบราณ ซึ่งแตกต่างไปจากวัดในปัจจุบันที่สร้างพระอุโบสถเป็นประธานอยู่กลาง ดังนั้น วัดราชบพิธนี้จึงเท่ากับเป็นการรักษาแบบฉบับในการสร้างปูชนียวัตถุสถานแต่ครั้งโบราณเอาไว้

4. พระวิหาร

อยู่ด้านใต้พระเจดีย์ใหญ่ รูปทรงเป็นแบบเดียวกับพระอุโบสถทั้งภายนอกและภายใน ต่างกันแต่บานประตูหน้าต่าง ซึ่งสลักด้วยไม้เป็นลวดลายเครื่องราชอิสริยาภรณ์เท่านั้น กล่าวกันว่าเดิมเป็นประตูหน้าต่างของพระอุโบสถซึ่งเปลี่ยนเมื่อนำอาบานมุกมาติด แล้วย้ายของเดิมมาไว้ที่พระวิหารนี้ ในพระวิหารมีพระประธานนามว่า “พระประทีปวิโรทัย” ประดิษฐานบนชุกชี เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยของเก่าที่ซ่อมขึ้นใหม่ หลังพระประธานเป็นตู้พระไตรปิฎก 3 ตู้ขนาดใหญ่ เป็นพระไตรปิฎกฉบับโบราณ นอกจากนั้นวิหารนี้ยังเท่ากับเป็นหอไตรของวัดด้วย เนื่องจากหอไตรของวัดไม่มี เช่นเดียวกับวัดหลวงทั่ว ๆ ไป ปัจจุบันทางวัดได้จัดให้เป็นห้องสมุดประจำวัด

5. สุสานหลวง

บริเวณที่จัดเป็นสุสานหลวงอยู่ติดกับกำแพงวัดด้านตะวันตก ภายในบริเวณสุสานมีถนนหนทางและอนุสาวรีย์ต่าง ๆ สร้างไว้อย่างมีระเบียบและงดงาม อนุสาวรีย์เหล่านี้ (กรมศิลปากร : นำชมกรุงรัตนโกสินทร์, 2525)

ซุ้มประตูแพร่งสรรพศาสตร์ ทรงโปรดฯ ให้ซื้อที่ดินสร้างวังพระราชทาน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ภักดิ์ เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2444 รูปทรงประตูเป็นซุ้มโค้ง Archway คือ เป็นทางผ่านเข้าออกได้ หรือช่องประตู (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

ศาลเจ้าพ่อเสือ เป็นศาลเจ้าของพวกจีน แต่เดิมเป็นตึกขนาดใหญ่ อยู่ริมถนนบำรุงเมือง เรียกว่าศาลเจ้าพ่อเสือ มีรูปเทพเจ้าของจีนทำด้วยทองคำหนัก 120 บาท แต่ได้ถูกปล้นเอาไปเมื่อปี พ.ศ. 2360 ในสมัยรัชกาลที่ 2 ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการขยายถนนบำรุงเมืองให้กว้างขึ้น เพื่อเป็นทางรถและสร้างตึกแถว จึงโปรดให้พระยาโชดิกกราชเศรษฐี (เถียน) จัดการรื้อศาลเจ้าแห่งนี้ไปสร้างใหม่ที่พระราชทานริมถนนตะนาว ใกล้วัดมหรณพาราม คือ เป็นศาลเจ้าพ่อเสือในปัจจุบันซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมแบบจีน (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

สำนักงานเกษตรกรุงเทพมหานคร เดิมเป็นบ้านของเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่มศรีไชยยันต์) ที่พระสมุทกลาโหม ในสมัยรัชกาลที่ 5 เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ ได้สร้างบ้านหลังนี้ขึ้นในขณะที่

ท่านมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาเทพประชน ปลัดทูลฉลองกรมพระกลาโหม ตัวบ้านเป็นตึกแบบฝรั่ง ตั้งอยู่ริมคลองโอ่งอ่าง ซึ่งได้มีผู้ออกแบบอย่างไปสร้างบ้านแบบเดียวกันอีกหลายหลัง ต่อมาบ้านหลังนี้ได้ตกเป็นของทางราชการ เนื่องจากเจ้าพระยาธรรมาธิเบศร์ไม่มีบุตร มีแต่หลานคือพระยาเสนาภูเบศร์ มีเรื่องเล่ากันในหมู่ญาติว่า เมื่อเจ้าพระยาธรรมาธิเบศร์เริ่มป่วยกระเสาะกระแสะนั้น ได้เรียกพระยาเสนาภูเบศร์เข้าไปถามว่า “เจ้ามีบ้านช่องที่ได้ซื้อให้ พวกกันอยู่แล้วไม่ใช่หรือ” เจ้าพระยาเสนาภูเบศร์ ตอบว่า “ก็พอกันอยู่แล้ว ท่านเจ้าพระยาทำไมได้ชักถามอะไรอีก ต่อมาเมื่อท่านมีอาการป่วยหนัก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมาเยี่ยมอาการป่วยถึงบ้าน ท่านเจ้าพระยาจึงกราบบังคมทูลน้อมเกล้าฯ ถวายทรัพย์สินสมบัติที่ท่านมีอยู่ทั้งหมด ต่อมาเมื่อวันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2444 ท่านถึงแก่อสัญกรรม ขณะมีอายุได้ 81 ปี เมื่อบ้านของท่านตกเป็นของหลวงแล้ว ได้ใช้เป็นสถานที่ราชการกระทรวงธรรมการระยะหนึ่ง ต่อมาเปลี่ยนเป็นที่ทำการกรมกลุกรรม และกรมประมง และปัจจุบันเป็นที่ทำการของสำนักงานเกษตรกรุงเทพมหานคร (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

เป็นอาคารตึกมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทรงปั้นหยา 2 ชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องว่าว ประตูหน้าต่างมีทั้งโค้งแบบ Arch และสี่เหลี่ยมผืนผ้า

สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) พ.ศ. 2456-2468

วังวรดิศ

เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วังวรดิศเป็นวังที่ประทับแห่งใหม่ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าจอมมารดาชุม เมื่อเสด็จออกวังในครั้งแรกได้ประทับที่วังวรดิศริมถนนเจริญกรุง เชิงสะพานดำรงสถิต ซึ่งเดิมเป็นที่บ้านพระยาอัปภัทรวิกรม (ดิศโรจนดิศ) บิดาของเจ้าจอมมารดาชุม ซึ่งพระองค์ทรงได้รับมรดก เสด็จประทับที่วังนี้เรื่อยมาตลอดสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อตัวเมืองขยายมีการก่อสร้างอาคารรอบ ๆ วังนี้มากขึ้น ทำให้ตำแหน่งที่ประทับถูกบังลม จึงทรงย้ายมาปลูกสร้างวังใหม่คือ “วังวรดิศ” ที่ถนนหลานหลวง ซึ่งเป็นที่ของเจ้าจอมมารดาชุมพระชนนี ในเนื้อที่ประมาณ 10 ไร่ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนีพันปีหลวง และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างตำหนักพระราชทาน และได้เสด็จพระราชดำเนินในงานขึ้นวังใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2454 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าจอมมารดาชุม ประทับที่วังนี้จนกระทั่งปี พ.ศ. 2475 ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เสด็จประทับที่ปิ่น และเสด็จกลับมาประทับที่วังวรดิศ ในปี พ.ศ. 2485 ประทับอยู่เพียงปีเศษ ๆ ก็สิ้นพระชนม์

หลังจากนั้น หม่อมเจ้าในกรมและเชื้อสายจึงได้อยู่ต่อมา มีการก่อสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้นบ้างในบางส่วนของวัง แต่ตัวตำหนักที่ประทับยังคงรักษาไว้ในสภาพเดิม ปัจจุบัน พลตรี ม.ร.ว.สังขสิทธิ์สกุล นัดดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ผู้เป็นเจ้าของและผู้ดูแลรักษาวัง ได้จัดพื้นที่บางส่วนให้เป็นพิพิธภัณฑ์วังวรดิศ เปิดให้ผู้สนใจเข้าชม (กรมศิลปากร : ทะเบียน โบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, 2535)

เป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้แบบยุโรป 2 ชั้น หลังคาทรงปั้นหยาแบบมีจั่วปิดเป็นจั่วหัวตัดมุงด้วยกระเบื้องเคลือบ บนหลังคามีมุขเล็ก ๆ (Lucarne) ทรงพระที่นั่ง ตัวอาคารมีระเบียงทั้งข้างล่างและข้างบน ช่วงของเสาระเบียงมีคานโค้งอยู่เหนือทุกช่วงเสา

พระราชวังสนามจันทร์

ตำบลสนามจันทร์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

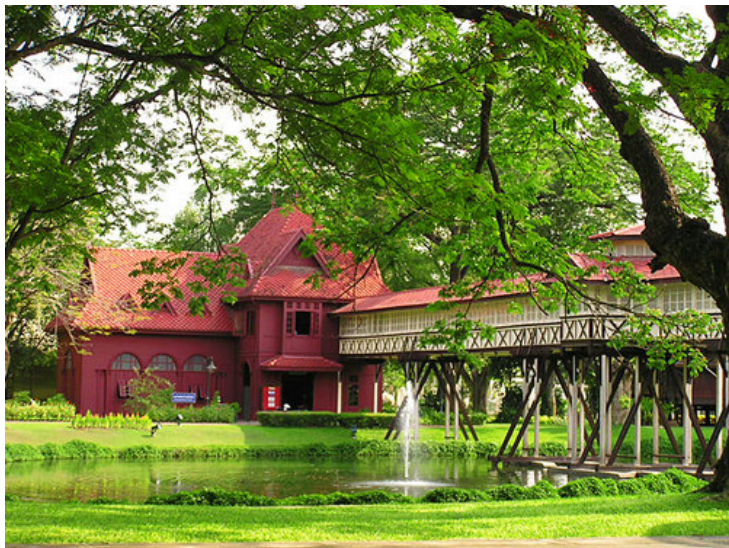

พระที่นั่งพิมานปฐม เป็นพระที่นั่งองค์แรก ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้นแบบตะวันตก แต่ดัดแปลงให้เหมาะสมกับเมืองร้อน ช่องระบายลมและระเบียงลูกกรงโดยรอบฉลุฉลิกเป็นลวดลายตามแบบไทยอย่างประณีตงดงาม พระที่นั่งชั้นบนประกอบด้วยห้องต่าง ๆ ซึ่งยังมีป้ายชื่อปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ คือ ห้องบรรทม ห้องทรง ห้องบรรณาคม ห้องกุษา ห้องเสวย และห้องพระเจ้า (เป็นหอพระและเป็นที่ประดิษฐานพระเศวตฉัตรด้วย)

พระที่นั่งป้าทวารวดี เป็นพระที่นั่งองค์เล็กตั้งอยู่บนชานชาลาชั้นบนระหว่างพระที่นั่งพิมานปฐมกับพระที่นั่งวัชรนิรมยา ใช้เป็นที่ประทับทอดพระเนตรพระปฐมเจดีย์ ใน พ.ศ. 2470 หลังจากรัชกาลที่ 6 เสด็จสวรรคตแล้ว กระทรวงวัง ได้ให้เรือไปปลุกไฉนชานชาลาหน้าพระที่นั่งพุทธไสยาสน์ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

พระตำหนักชาลีมงคลอาสน์ เป็นสถาปัตยกรรมแบบ โรแมนติก ในลักษณะผสมผสานระหว่างอิทธิพลของปราสาทแบบเรอเนซองส์ของฝรั่งเศสกับแบบของอังกฤษ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของสนามใหญ่ ด้านหน้าพระตำหนักมีอนุสาวรีย์ย่าแพลสุนัขแสนรูของรัชกาลที่ 6 พระตำหนักชาลีฯ มีสองชั้นทาสีไข่มุก หลังคามุงกระเบื้องสีแดง ชั้นบนมีสองห้อง ชั้นล่างสองห้อง ทั้งชั้นบนและชั้นล่างมีระเบียงโดยรอบทั้งสามด้าน (ยกเว้นด้านล่าง) ทางด้านตะวันออกและตะวันตกของพระตำหนักมีเฉลียงเป็นรูปครึ่งวงกลม

พระตำหนักมารีราชรัตนบัลลังก์ เป็นพระตำหนักไม้สองชั้นแบบตะวันตก มีเสาไม้กลมแกะสลักเป็นแบบนี้โอ-คลาสสิก ทาสีแดงสร้างขึ้นคู่กับพระตำหนักชาลีมงคลอาสน์ มีสะพานจากชั้นบนทางด้านหลังของพระตำหนักชาลีฯ ข้ามคูน้ำไปเชื่อมกับชั้นบนด้านหน้าของพระตำหนักมารีราชรัตนบัลลังก์ สะพานดังกล่าวมีหลังคามุงกระเบื้อง และติดหน้าต่างกระจกทั้งสองด้านตลอดความยาวของสะพาน พระตำหนักนี้เป็นที่พักของพระยาอนิรุทธเทวา หัวหน้ามหาดเล็กห้องพระบรรทม

พระตำหนักทับแก้ว เป็นตึกสองชั้นขนาดกระทัดรัด อยู่เชิงสะพานสุนทรภวาย ภายในทับมีเตาผิงและหลังคามีปล่องไฟตามแบบบ้านชาวตะวันตก ทับแก้วเป็นที่ตั้งกองบัญชาการเสือป่ากองเสนา น้อยราบเขารักษาพระองค์ ในระหว่างที่มีการซ้อมรบเสือป่า

พระตำหนักทับขวัญ เป็นเรือนไทยที่สมบูรณ์แบบ สร้างขึ้นคู่กับทับแก้ว ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกคนละฟากถนนกับทับแก้ว ประกอบด้วย กลุ่มเรือน 8 หลัง หลังใหญ่ 4 หลัง หน้าหน้าเข้าหากันสี่ทิศ คือหอนอน 2 หอ เรืองโถงและเรือนครัว กับหลังเล็ก 4 หลัง อยู่ที่มุมทั้งสี่ มุมละ 1 หลัง ได้แก่ หอนก เรือนคนไข้ และเรือนเก็บของ มีนอกชานกลางเชื่อม โยงเรือนเหล่านี้ให้ติดต่อกัน มีต้นจันทน์ใหญ่ขึ้นอยู่กลางนอกชาน มีบันไดขึ้น 3 ด้าน อยู่ตรงชานระเบียงระหว่างเรือนหลังใหญ่กับหลังเล็ก

ทับขวัญหลังเดิมเป็นเรือนไม้ฝากระดานมุงจากหลบหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา ตัวเรือนทุกหลังรวมทั้งพื้นนอกชานทำด้วยไม้สักล้วน ใช้วิธีเข้าไม้ตามแบบฉบับของไทยโบราณ ฝาเรือนทำเป็นฝาปะกนกรอบลูกฟัก ฝีมือประณีต เจริงชายและไม้ค้ำยันสลักเสลาสวยงาม

ในระหว่างซ่อมรบนเสื่อป่า ทับขวัญเป็นที่ตั้งกองบัญชาการเสื่อป่ากองเสนาน้อยราบหนัก รักษาพระองค์ ภายหลังทรุดโทรมลงมาก กรมศิลปากรร่วมกับมหาวิทยาลัยศิลปากรได้ขออนุญาตและขอรับบริจาคจากหน่วยงานต่าง ๆ ดำเนินการบูรณะจนเสร็จสมบูรณ์โดยวิธีของเก่าออกทั้งหลังแล้วสร้างขึ้นใหม่ให้เหมือนเดิม แต่มุ่งหลังคาด้วยกระเบื้องแทนจาก

ปัจจุบันมหาวิทยาลัยศิลปากรจะใช้พระตำหนักทับขวัญเป็นสถาบันศึกษาและวิจัยทางศิลปวัฒนธรรมภาคตะวันตกของประเทศไทย และเป็นพิพิธภัณฑ์ศิลปวัฒนธรรมของมหาวิทยาลัย โดยจะรวบรวมงานทางศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งศิลปวัตถุและ โบราณวัตถุสมัยทวารวดีที่ขุดค้นได้ในภูมิภาคนี้มาเก็บรักษาไว้

บริเวณพระราชวังสนามจันทร์ นอกจากมีพระราชวังและพระตำหนักดังกล่าวมาแล้ว ยังมีสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ อีกหลายหลัง ที่ยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ก็ได้แก่เรือนพักข้าราชการบริวาร ได้แก่

เรือนพระยานทวาร เดิมเป็นบ้านเจ้าพระยาธรรมธาดาธิปัตติ เสนาบดีกระทรวงวัง ปัจจุบันเป็นที่พักผู้ว่าราชการจังหวัด บูรณะเมื่อ พ.ศ. 2522

เรือนพระชนเศรษฐ ปัจจุบันเป็นที่พักผู้พิพากษาหัวหน้าศาล บูรณะเมื่อ พ.ศ. 2521

ทับเจริญ เดิมเป็นที่พักของเจ้าพระยารามราฆพ (หม่อมหลวง เพ็ญ บุญญ) อธิบดีกรมมหาดเล็ก ทับเจริญได้ใช้เป็นสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดมาเป็นเวลานาน กระทรวงสาธารณสุขเพิ่งคืนให้สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เมื่อเร็ว ๆ นี้ มหาวิทยาลัยศิลปากรร่วมกับกรมศิลปากรได้ดำเนินการบูรณะแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2532 ปัจจุบันมหาวิทยาลัยศิลปากรได้จัดทับเจริญให้เป็นที่ตั้งของสถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตก

เรือนพักข้าราชการ ข้าราชการบริวาร ทุกหลังสร้างด้วยไม้สัก ช่อกระยาขลุ่ยโดยรอบและลูกกระงะเบียงลวดสลักอย่างประณีตงดงามยิ่ง

ประวัติสังเขป

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2415 ครั้งสมัยยังเป็นสยามบรมราชกุมาร เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับรับวิกฤตการณ์ของประเทศอันอาจเกิดขึ้นและเพื่อแปรพระราชฐานไปประทับพักผ่อนพระราชอิริยาบถ ณ บริเวณที่เคยเป็นพระราชวังเดิมของกษัตริย์สมัยโบราณ และตั้งวังไปที่เรียกกันว่า “เนินปราสาท” เมื่อสร้างเสร็จพระราชทานนามว่า “พระราชวังสนามจันทร์” ซึ่งเป็นชื่อตามสระน้ำโบราณหน้าโบสถ์พราหมณ์ คือสระน้ำจันทร์ (สระบัว) (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2, 2538)

พระราชวังมฤคทายวัน

ตำบลห้วยทรายเหนือ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี

มูลเหตุที่จะมีการสร้างพระราชนิเวศน์ ณ ชายทะเลนั้น เนื่องมาจาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร คณะแพทย์ได้กราบบังคมทูลให้เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับ ณ สถานที่ที่มีอากาศอบอุ่น พระองค์จึง โปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักที่ตำบลบางทะเล อำเภชะอำ จังหวัดเพชรบุรี เมื่อสร้างเสร็จแล้วทรงเปลี่ยนชื่อจากที่ชาวบ้านเรียกว่า บางทะเล เป็นหาดเจ้าสำราญ ต่อมาทรงพิจารณาเห็นความไม่สะดวกหลายประการจึงโปรดฯ ให้หรือพระที่นั่งต่าง ๆ รวมทั้งอาคารที่ปวงจากค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญ มาสร้างใหม่ที่บ้านห้วยทรายเหนือ ตำบลห้วยทรายเหนือ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ในปี พ.ศ. 2466 พระองค์โปรดฯ ให้มีสเตอร์อี มัณฑลรัตน์ สถาปนิกชาวอิตาเลียนเป็นผู้ออกแบบโดยพระองค์ทรงเป็นผู้วางผังรูปแบบ และทรงให้เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็น

ผู้อำนวยการก่อสร้างโดยใช้ช่างชาวจีน วัสดุที่เป็นไม้บางส่วน รวมทั้งกระเบื้องหลังคาสั่งมาจากกรุงเทพฯ โดยตัวไม้ทำเป็นชิ้น ๆ แล้วมาประกอบ ณ สถานที่ก่อสร้าง ส่วนที่เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ได้แก่ ฐานราก เสา รวมทั้งฝ้าเพดานซึ่งหล่อเป็นแผ่น ใช้วิธีหล่อในที่ทำการก่อสร้างนั่นเอง ส่วนเครื่องสุขภัณฑ์บางชิ้นสั่งจากต่างประเทศ การก่อสร้างแล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2467 พระองค์พระราชทานนามสถานที่แห่งนี้ว่า พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน

พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน เป็นหมู่อาคารไม้สักทองขนาดใหญ่ ประกอบด้วยหมู่พระที่นั่งใหญ่ 3 องค์ มีทั้งสิ้น 16 หลัง เป็นลักษณะสถาปัตยกรรมที่ผสมผสานระหว่างศิลปกรรมไทยและศิลปกรรมตะวันตก พระที่นั่งทั้ง 3 องค์ และอาคารบริวารมีระเบียงทางเดินพร้อมหลังคาคลุมเชื่อมติดต่อกัน หันหน้าเป็นแนวขนานกับชายทะเล มีนามเรียกเรียงจากชั้นในสุดมาจนถึงประตูพระราชวังด้านหน้า ดังนี้

1. พระที่นั่งสมุทรพิมาน เป็นที่ประทับของฝ่ายใน ประกอบด้วยที่ประทับของพระวรวงศ์เธอ และเรือนที่พักของข้าราชการฝ่ายในหลายหลัง มีระเบียงทางเดินยื่นลงสู่ทะเล เรียกว่าศาลาลงทรงฝ่ายใน

2. พระที่นั่งพิศาลสาคร เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อาคารหลังใหญ่สุดทรงใช้เป็นห้องพระบรรทม ห้องทรงพระอักษร ห้องแต่งพระองค์ ห้องทรงด้านหลังเป็นศาลารูปสี่เหลี่ยมมีลูกกรงล้อมไม้กั้นฝาทรงใช้เป็นหอเสวย จากพระที่นั่งองค์นี้ มีระเบียงทางเดินยาวพร้อมหลังคายื่นลงสู่ทะเลเป็นที่สรงน้ำทะเล เรียกว่าศาลาลงทรงฝ่ายหน้า นอกจากนี้ยังมีอาคารบริวารอื่น ๆ อีก เช่น ที่พักของเจ้าพระยารามราฆพ ที่พักของข้าราชการฝ่ายหน้า

3. พระที่นั่งสโสมสรเสวคามาศย์ เป็นอาคารสองชั้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เปิดโล่งไม้กั้นฝา ทั้งชั้นล่างและชั้นบน ใช้เป็นโรงละคร ที่ทรงกีฬา และห้องพระโรงในโอกาสต่าง ๆ (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2, 2538)

โรงเรียนฤทธิณรงค์รอน

ริมคลองบางหลวง แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

เดิมเป็นบ้านพักอาศัยของหลวงฤทธิณรงค์รอน (เจ๊ก แสงมณี) สร้างขึ้นเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2464-2465 โดยว่าจ้างบริษัทของชาวต่างประเทศเป็นผู้ก่อสร้าง แล้วเสร็จมีพิธีเปิดเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2466 เมื่อหลวงฤทธิณรงค์รอนได้เสียชีวิตในปี พ.ศ. 2487 นางฤทธิณรงค์รอน (แจ่ม แสงมณี) ได้มอบ อาคารและที่ดินนี้ให้กับกระทรวงศึกษาธิการ โดยสงวนสิทธิ์ไม่ให้มีการรื้อถอน แต่ทางครอบครัว ฤทธิณรงค์รอน ยังให้อยู่อาศัยจนถึง พ.ศ. 2510 จึงย้ายออกไป

ในปี พ.ศ. 2511 กระทรวงศึกษาธิการได้เปิดเป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษา ต่อมา เปลี่ยนเป็นระดับมัธยมศึกษาจนถึงปัจจุบัน (กรมศิลปากร : ทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและ ปริมณฑล, 2535)

เป็นอาคารตึกแบบยุโรป 2 ชั้น หลังคาทรงมะนิลา มีจั่วเปิดและจั่วหัวตัด หลังคาปัจจุบัน มุงด้วยกระเบื้องลอน เดิมน่าจะเป็นกระเบื้องว่าวซีเมนต์ ชั้นบนและล่างมีระเบียงหักมุมไปตามมุขของอาคาร หน้าต่างบานสี่เหลี่ยมผืนผ้า

ศาลากลางจังหวัดนนทบุรี

อำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี

ศาลากลางจังหวัดนนทบุรี ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา สร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2454 เดิมเป็นอาคารเรียนของโรงเรียนราชวิทยาลัย ซึ่งได้โยกย้ายมาจากกรุงเทพฯ มาเปิดใหม่เป็น โรงเรียนกินนอนโดยเฉพาะ (แบบ Public School ของอังกฤษ) สังกัดกระทรวงยุติธรรมที่ตำบลบางขวาง จังหวัดนนทบุรี เมื่อ พ.ศ. 2454 สาเหตุที่ย้ายมาอยู่จังหวัดนนทบุรีเพราะ กระทรวงยุติธรรมในสมัยนั้นยังขาด ผู้พิพากษาที่มีความรู้ภาษาอังกฤษ จึงต้องสร้างสถานศึกษาเพื่อเตรียมให้เรียนภาษาอังกฤษไว้ก่อน สำหรับที่จะให้เรียนกฎหมายต่อไป

ครั้นในสมัยต่อมาประเทศไทยมีภาวะเศรษฐกิจตกต่ำเช่นเดียวกับนานาประเทศทั่วโลก จึงต้องยุบโรงเรียนราชวิทยาลัยลง แล้วมอบอาคารเรียนให้เป็นที่ทำการศาลากลางจังหวัดนนทบุรี ซึ่งย้ายจาก

ตลอดมาตั้งแต่สมัยใหม่ที่นี่ เมื่อ พ.ศ. 2471 ลักษณะตัวอาคารเป็นตึกพื้นไม้ มีหลายหลังติดต่อกันเกือบเป็นรูปวงกลม มีทางเดินเชื่อมถึงกันตลอด

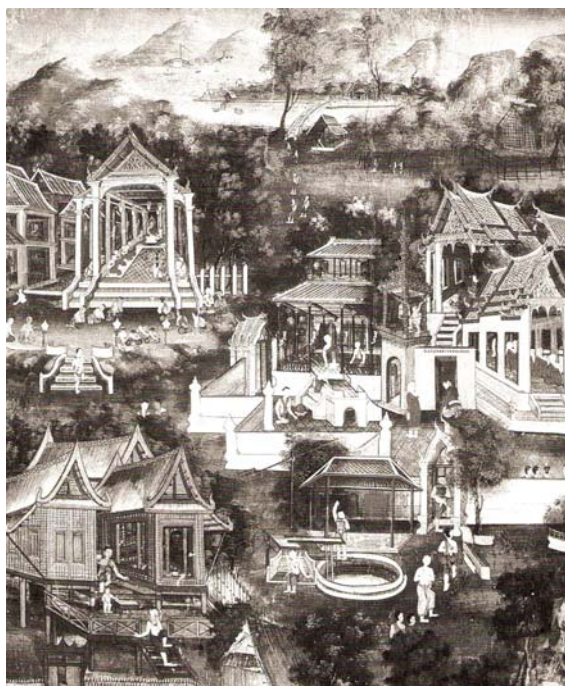
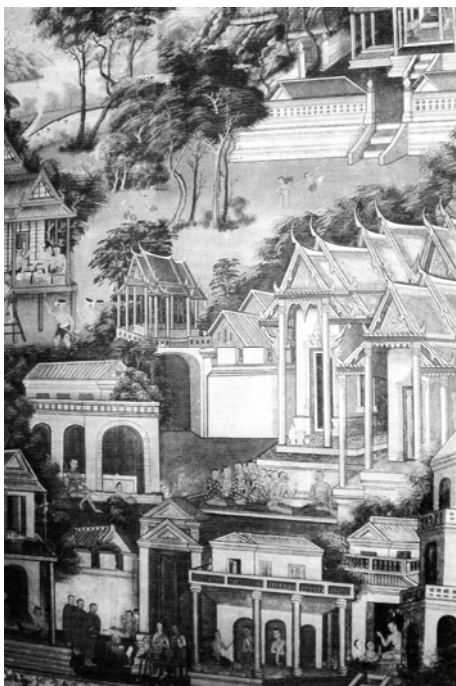
เป็นอาคารไม้แถวยาว 2 ชั้น มีมุขอยู่ตรงกลาง หลังคาทรงปั้นหยา มีระเบียงทั้งชั้นล่างและบน ระหว่างช่วงเสาระเบียงจะมีไม้ฉลุลายเป็นระบาย ประคบน้ำต่างรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

บทสรุป

ประวัติอาคารประเภทเครื่องมูม เริ่มตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ และมาจบแค่เพียงสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 พอจะสรุปได้กว้าง ๆ ในบทนี้คือ

สมัยอยุธยา อาคารที่เป็นปราสาทราชวัง วัดวาอารามที่เหลือหลักฐานอยู่จนถึงปัจจุบันเป็นซากอาคารที่ก่ออิฐถือปูน หลังคาทรงจั่ว สมัยแรก ๆ จะเป็นอาคารมีเสารับ โครงหลังคาอยู่ภายใน จนถึงอยุธยาตอนปลายต่อมาถึงรัตนโกสินทร์ สมัยสมเด็จพระนารายณ์จึงเป็นสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมจากตะวันตกและแถบอาหรับ จะปรากฏเป็นอาคารตึก 2 ชั้น ประคบน้ำต่างโค้งมนและโค้งแหลม ประดับลวดลายแบบยุโรป อุโบสถ วิหาร บางวัดเริ่มไม่มีเสารับน้ำหนักของหลังคาภายในหรือเสาร่วมใน ใช้ผนังรับน้ำหนักแทน จึงปรากฏอาคารทรงไทยที่มีเสารับน้ำหนักและไม่มีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ยังคงรักษารูปแบบสถาปัตยกรรมไทยไว้ต่อจากอยุธยา พอเริ่มปลายสมัยของรัชกาลที่ 2 อาคารแบบจีนและยุโรปเริ่มเข้ามามีอิทธิพล โดยเฉพาะจีน มาถึงรัชกาลที่ 3 สถาปัตยกรรมไทยผสมจีนได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก เพราะสมัยนี้พระมหากษัตริย์ทรงนิยมสถาปัตยกรรมแบบจีนเป็นอย่างมาก จนเรียกกันว่าแบบพระราชนิยม ด้วยการถอดช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ออก ใช้ปั้นลมปูนปั้นแบบจีนเข้าไปแทน มีการประดับหน้าบันและส่วนประกอบสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ด้วยเศษเครื่องถ้วยชาม ในขณะที่เดียวกันสถาปัตยกรรมแบบยุโรปก็เริ่มเข้ามามีอิทธิพลด้วย เพราะสถาปัตยกรรมแบบจีนมักมีอิทธิพลของยุโรปอยู่ด้วย ครั้นมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงฟื้นฟูสถาปัตยกรรมแบบไทยขึ้นมาอีก

ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระวิหารและพระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม

ส่วนแบบจีนก็ยังคงก่อสร้างกันทั่วไป สำหรับสถาปัตยกรรมแบบยุโรปก็ได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อย ๆ พระที่นั่งและตำหนักหลายหลังก็ก่อสร้างแบบยุโรปทรงปั้นหย่า ได้รับความนิยม ครั้นมาถึงรัชกาลที่ 5 และที่ 6 สถาปัตยกรรมแบบยุโรปได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก พระตำหนัก พระที่นั่ง อาคารสถานที่ราชการ นิยมสร้างตามแบบยุโรปทั้งสิ้น อาคารแบบทรงปั้นหย่าที่ดี ทรงมะนิลา และแบบขนมปังจิ้งจอกดี ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย เรือนไทยเริ่มหมดความนิยมลง แม้อาคารทรงไทยบางแห่งยังนิยมเอาปั้นลมแบบยุโรปเข้าไปใส่แทน มีให้เห็นอยู่บ้างในจังหวัดสุพรรณบุรี เพชรบุรี อโยธยา นนทบุรี

ปัจจุบันอาคารสมัยใหม่เข้ามาแทนที่ เรือนไทยกลายเป็นของสูง มีราคาแพง และยังใช้เทคนิคแบบโบราณ ก็แทบจะหาช่างสืบทอดไม่ได้ ยังดีที่อาคารแบบไทยพออยู่ได้ ก็คือ อุโบสถตามวัดวาต่าง ๆ ที่ยังพอเห็นความเป็นไทยอยู่บ้าง สำหรับหมู่กุฏิ ถ้าหากสร้างใหม่ก็กลายเป็นแบบสมัยใหม่ไปแล้ว กุฏิเก่าก็ชำรุดทรุดโทรมซ่อมแซมไม่ได้ก็รื้อทิ้งไป

การเขียนประวัติอาคารในหนังสือเล่มนี้ ก็เพื่อมุ่งหลังให้ช่างอนุรักษ์ใช้เป็นคู่มือในการสำรวจเก็บข้อมูล นำมาวิเคราะห์รูปแบบของอาคารประเภทเครื่องมุง เพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์โบราณสถานต่อไป

บทที่ 3

เรือนไทย

เรือน สิ่งปลูกสร้างสำหรับที่อยู่อาศัย มีหลายแบบด้วยกัน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 กล่าวถึง เรือนชนิดต่าง ๆ และให้คำนิยามไว้ดังนี้

เรือนแก้ว สิ่งที่ทำเป็นกรอบล้อมตามรูปนอกของพระพุทธรูป

เรือนจำ ที่ขังนักโทษ

เรือนตะเกียง กระจงไฟ

เรือนธาตุ ส่วนสำคัญของสถูปหรือพระปรางค์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ภายในครรกธาตุ หรือธาตุครรภ

เรือนเบียด ทาสที่เป็นลูกของทาสน้ำเงิน เรียกว่า ทาสเรือนเบียด

เรือนแฝด เรือน 2 หลัง ที่วางห้องตามยาวขนานกัน และมีจั่วหลังคาวางเป็นคู่เท่า ๆ กัน

ภาพจากหนังสือ *The Country and people of Siam*, KARL DOHRING

เรือนแพ เรือนที่เคยตั้งอยู่บนแพในน้ำแล้วยกขึ้นมาปลูกบนบก

เรือนไฟ กระจุกตะเกียงหรือโคม ขนาดของไฟในตะเกียงหรือโคม คร้ว สำหรับหุงต้มอาหาร โรงพิธีสำหรับบูชาไฟ

เรือนยอด อาคารที่มีหลังคาทรงสูง มีหลายแบบ คือ ทรงยอดมณฑป ทรงยอดปรางค์ ทรงยอดปราสาท ทรงยอดมงกุฎ และทรงยอดเจดีย์ (ใช้แก่อาคารที่ใช้ในกิจเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และศาสนา)

พจนานุกรม ศัพท์สถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง ของศาสตราจารย์โชติ กัลยาณมิตร กล่าวถึงเรือนเพิ่มเติมจากพจนานุกรมฯ ข้างต้น และเกี่ยวเนื่องกับเรือนไทยโดยเฉพาะดังนี้

เรือนเครื่องประคูด เรือนไทยที่สร้างด้วยไม้จริงตั้งแต่ตัวเรือน ตลอดจนถึงโครงหลังคา เรียกตามภาษาช่างสมัยก่อนว่า “เรือนเครื่องประคูด” การแปรรูปไม้ในสมัยก่อนไม่มีอุปกรณ์การเลื่อยดังเช่นทุกวันนี้ แต่จะใช้ฝั้งหรือขวานตากหรือสับท่อนไม้ให้ได้รูปไม้ตามที่ต้องการ โดยอาศัยวิธีการแปรรูปไม้ดังนี้ เรือนเครื่องประคูดหรือเรือนเครื่องไม้จริงจึงได้เรียกว่า เรือนสับอีกชื่อหนึ่งด้วย

เรือนน้ำ ยกชั้นมีหลังคาคลุม มักทำไว้ในลักษณะชั้นลง ติดกับชายเรือน ใช้เป็นที่ตั้งหม้อน้ำทำด้วยดินเผา ใส่น้ำไว้รับแขก และใช้ดื่มกินในครัว เรือนทางภาคเหนือ

เรือนพาไล พาไลเรือนที่ยกจั่วหลังคาขึ้น แทนการทำหลังคาปีกนก เช่น ที่ทำกันเป็นสามัญ

เรือนไม้บัว เรือนชั่วคราว หรือเรือนเครื่องผูกที่ปลูกขึ้นด้วยไม้ไผ่ โดยไม่ต้องการฝีมือและความประณีต

เรือนสับ เรือนไทยที่สร้างด้วยไม้จริง ตั้งแต่ตัวเรือนตลอดจนถึงหลังคา ไม้ที่ใช้ในการปลูกสร้างตัวเรือนทั้งหมด ได้จากการแปรรูปด้วยวิธีใช้ฝั้งหรือขวานตากสับท่อนไม้ให้ได้รูปไม้ตามที่ต้องการ โดยอาศัยวิธีการแปรรูปไม้ดังนี้ เรือนไม้จริงจึงได้ชื่อว่าเรือนสับในภาษาช่าง

เรือนหมู่ เรือนที่ปลูกขึ้นหลายหลังในหมู่เดียวกัน สำหรับใช้สอยของบุคคลในครอบครัวเดียวกัน

ยังมีอาคารอีกประเภทหนึ่งลักษณะและรูปทรงใกล้เคียงกับเรือนต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น แต่มักจะเป็นสิ่งก่อสร้างที่ใช้เฉพาะอย่าง ได้แก่

โรง สิ่งปลูกสร้างทำด้วยไม้พื้นติดดิน ทำอย่างหยาบ ๆ ให้เป็นที่เก็บของเครื่องใช้ เช่น โรงนาใช้เก็บของเกี่ยวกับเครื่องมือการทำนา โรงเรียนสำหรับเป็นอาคารใช้เรียนหนังสือ โรงสีสำหรับสีข้าว โรงแรกที่พักคนเดินทาง เป็นต้น

เมื่อกล่าวถึงเรือนจะต้องมีคำว่าบ้านเป็นคู่แฝดกันเสมอ ๆ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายไว้ดังนี้

บ้าน ที่อยู่เช่น เลขบ้าน เจ้าบ้าน สิ่งปลูกสร้างสำหรับที่อยู่อาศัย เช่น บ้านพักตากอากาศ บ้านเช่า บริเวณเรือนที่ตั้งอยู่ เช่น เขตบ้าน หมู่บ้าน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ถิ่นที่มนุษย์อยู่ เช่น สร้างเป็นบ้านเป็นเมือง

บ้านเรือน บ้านที่อยู่อาศัย

บ้านไทยภาคกลาง ศาสตราจารย์ น.อ.สมภพ ภิรมย์ ร.น. กล่าวว่า นอกจากจะมีความหมายในทางนามธรรมแล้ว ยังเน้นหนักในทางรูปธรรมของเรือไทยภาคกลาง ซึ่งมีลักษณะดังนี้

สร้างด้วยไม้เป็นส่วนใหญ่ หลังคาทรงสูง มุงจากหรือกระเบื้อง ฝาปะกนยกถอดประกอบได้ (Prefabrication) เป็นเรือนชั้นเดียวได้ถุนสูง จะเป็นเรือนเดี่ยวหรือหมู่เรือนที่เชื่อมต่อกันด้วยชาน นิยมสร้างทั่วไปในภาคกลาง โดยเฉพาะริมแม่น้ำลำคลอง เพราะในสมัยโบราณ การคมนาคมใช้แม่น้ำลำคลองเป็นหลัก กล่าวกันว่า แม่น้ำสายหนึ่ง บ้านเรือนก็มีลักษณะไปอย่างหนึ่ง ผิดแปลกไปจากแม่น้ำอีกสายหนึ่ง แต่เป็นที่น่าเสียดาย ไม้อาจหาภาพมาแสดงได้ ทั้งนี้จำกัดเฉพาะภาคเหนือนับแต่สุโขทัยลงมาจนถึงนครศรีธรรมราช การก่อสร้างบ้านไทยโดยอิทธิพลของภาคกลาง คาดว่าตั้งแต่สมัยอยุธยาประมาณ พ.ศ. 1800 ถึงปลายรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2460

รับแดดตะวันตก ตะวันออก คือ เอาด้านแคบรับแดดด้านยาวรับลม การนอนจำต้องนอนขวางห้องให้มีศีรษะผู้นอนไปทางทิศตะวันออกตามหลักไสยศาสตร์

วัตถุประสงค์สร้างเป็นประเภทหัตถกรรมในครัวเรือน ทุกอย่างอาศัยแรงคน วัตถุประสงค์หาได้ง่าย ใช้สะดวก คงทนพอประมาณ ก็ต้องหยิบฉวยนำมาใช้ ง่ายต่อการลำเลียง ไม่มีน้ำหนักมากเกินไป นั่นคือวัตถุประสงค์ ไม้ หนุ่ยคา จาก แผลก กระเบื้องดินเผา ซึ่งทำด้วยดินเหนียว หาได้ง่ายทั่วไป โลหะใช้น้อยที่สุดเพราะหายาก ต้องการเทคนิคในการผลิตยุ่งยาก เหล่านี้เป็นปัจจัยให้เรือนไทยซึ่งจำกัดวัตถุประสงค์สร้าง จำกัดในแรงงาน การก่อสร้างจึงเป็นรูปแบบตายตัว

ลักษณะเฉพาะของเรือนไทย หลักการต้องเป็นเรือนสำเร็จรูป สามารถสร้างเสร็จในวันเดียว สร้างด้วยไม้สักล้วน เว้นเสาและรอดใช้ไม้เนื้อแข็ง เล็กเสาดอกห้าม “เปิดใช้” ไม้ก่อดอก สลักรอด หมูสี” (เรียกกระยะของเสาที่สูงจากพื้นดิน ซึ่งแต่ละระยะเสาจะต้องมีเนื้อไม้บริสุทธิ์ ไม่มีรู ไม่มีตา) แปลนพื้นเรือนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 3.00 ถึง 4.00 เมตร ยาวตลอดหลัง 7.50 เมตร ถึง 9.00 เมตรเศษ สำหรับเรือนสามห้องหากเรือนห้าห้อง ยาว 15.00 เมตร (ซึ่งไม่มีใครปรากฏ) ไม้แบ่งห้องเป็นจำนวนคู่ คือสองหรือสี่ ความสูงจากพื้นดินถึงพื้นเรือน 2.50 เมตร จากพื้นถึงช่อ 3.50 เมตร หลังคาทรงสูง สูงเป็น 4 ใน 5 เท่า ของความยาวของช่อ หลังคาทั่วไปพุ่งด้วยค้ำจากหรือกระเบื้องดินเผา แยกเรือนครัวไว้ต่างหาก เรือนครัวมีขนาดเล็กกว่าเรือนใหญ่พอได้ส่วนที่งดงาม และนิยมสร้าง เรือนครัว ไว้ทางทิศตะวันตก เพื่อตอนบ่ายหน้าครัวจะได้ร่มเงา

เรือนไทยต้องมีระเบียบมีหลังคาคลุม ระเบียบใช้ประโยชน์เรือนประกอบสังค์ (จีปาละ) ระเบียบนิยมลดพื้นจากตัวเรือนใหญ่ ชานหรือนอกชานตากแดดฝน ขนาดของชานไม่กำหนด หากเป็นหมู่เรือนชานจะเป็นสิ่งเชื่อมเรือนทุกหลังให้ติดต่อกัน ชานจะลดพื้นจากระเบียงได้ส่วน พอที่จะใช้พื้นระเบียบเป็นที่นั่งห้อยเท้าได้อย่างสบาย ชานมีรั้วกันและที่รั้วมีประตูหน้าและประตูหลัง ประตูหน้ามีชุ้มประตูงดงาม ประตูหลังไม่มีชุ้ม

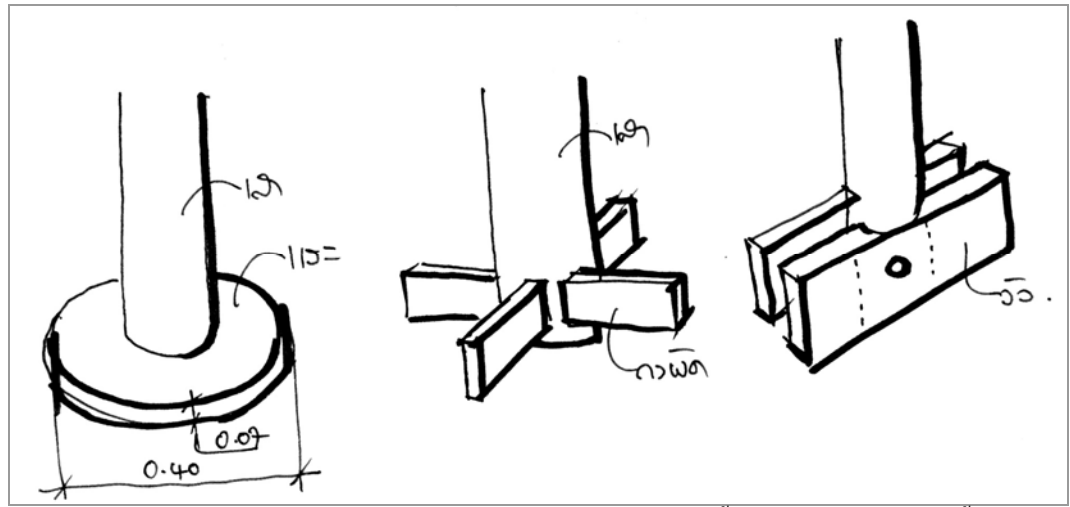
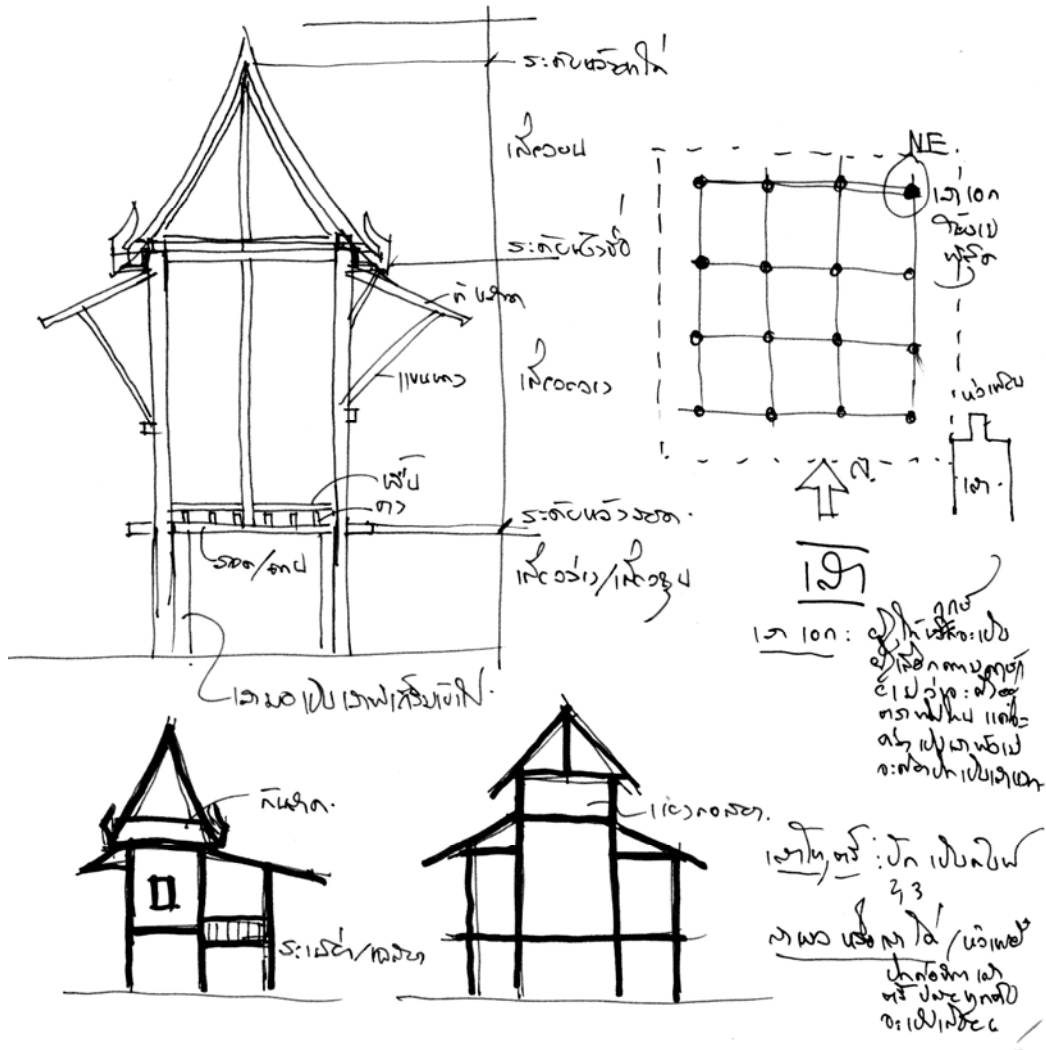
เรือนไทยไม่นิยมสร้างห้องน้ำห้องส้วม รูปทรงเป็นที่ต้องตา คือส่วนฐานตรงระดับดินใหญ่ ส่วนปลายที่แป หัวเสาสอบเล็กลง คือฐานใหม่ปลายเล็ก คุ้มกันแข็งแรง กดทรงตัวเรือนด้านหลังคาทรงสูง งามด้วยบันลุ่มที่ประกอบด้วยตัวเหงาบันลุ่ม มีกันสาดและชั้นยื่นออกจากหลังคาส่งเสริมส่วนให้งดงามและได้ประโยชน์ใช้สอย ไม่นิยมทำเพดานหรือฝ้า ฝ้าจัดทำเป็นแผง ๆ สำเร็จรูปมีช่องประตู หน้าต่างพร้อม นำมาติดตั้งตามตำแหน่งแห่งที่ ฝ้ามีชื่อทางด้านยาวว่าฝาด้านยาว ฝาด้านสกัดเรียกว่าฝ้าหุ้มกลองหรือฝ้าอุดหน้ากลอง เรียกง่าย ๆ ว่า “ด้านหุ้มกลอง” ฝ้าที่กั้นห้อง เรียกว่าฝ้าประจันห้อง พื้นเป็นไม้หน้ากว้างมีความยาวตลอดความยาวของเรือน พื้นวางบนหลังรอด ถ้าพื้นอ่อนใช้ “รา” ช่วยแบ่งน้ำหนัก บันใดมีสองบันใด บันใดหน้ามีชุ้มงดงาม บันใดหลังไม่มีชุ้ม บันใดไม่มีราวบันใด เชิงบันใดที่พื้นดินมีแทนสำหรับวางเท้า การยึดตรึงใช้โลหะน้อย แต่แสดงการฝีมือทางช่างไม่อย่างประณีตในการเข้าปากไม้ เข้าเดือย แสดงลวดบัวอันงดงาม และยึดตรึงด้วยเดือยต่าง ๆ แข็งแรงมั่นคงและสามารถถอดออกไปประกอบสร้างใหม่ได้ สร้างเสร็จภายในวันเดียว

เรือนไทยแบ่งโครงสร้างออกเป็น 3 ส่วน

เด็ยล่าง	จากพื้นดินถึงหลังรอด บางที่เรียกเด็ยร่องถุน
เด็ยบน (1)	จากหลังรอดถึงท้องช่อ
เด็ยบน (2)	จากท้องช่อถึงหลังอกไก่

ศาสตราจารย์ น.อ.สมภพ ภิรมย์ ร.น. แบ่งโครงสร้างออกเป็น 3 ส่วนข้างต้น เด็ยบนมีอยู่ 2 ส่วน จากรอดถึงท้องช่อ คือช่วงกลาง ข้าพเจ้าจะขอใช้ เป็นเด็ยกลางไว้ในวงเล็บ ส่วนศาสตราจารย์โชติ

กัลยาณมิตร กล่าวไว้ในพจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง แบ่งออกเป็นสองชั้น คือ เดี่ยวล่าง จากพื้นถึงรอด เดี่ยวบนตั้งแต่ระดับพื้นถึงปลายเสา

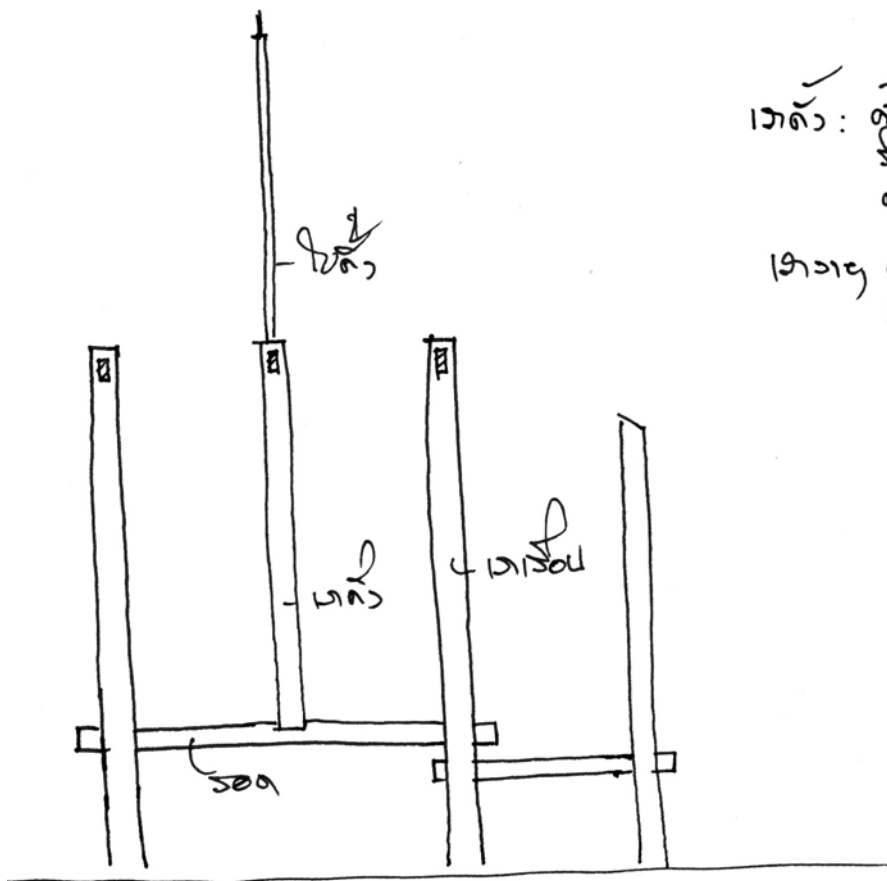

กงพัด

ไม้ที่ติดขนานข้างโคนเสา ปลายทั้งสองข้างของ ไม้กงพัดนี้วางอยู่บน ไม้สี่เหลี่ยมที่เรียกกันว่า งาม ด้านละท่อน ไม้กงพัดจะขนานติดเสาอยู่ ด้วยวิธีบากฝังลงไปเนื้อเสา และยึดติดกับเสาด้วยลูกสลักดอกแน่น

การที่ต้องทำกึ่งพืดติดไว้ปลายเสาเช่นนี้ก็เพื่อช่วยป้องกันไม่ให้เสาทรุด ไม้กึ่งพืดนี้ทำด้วยไม้จริงเพื่อให้แข็งแรงและคงทน สำหรับไม้จั่วโดยทั่วไปทำด้วยไม้จริง แต่ในภาคกลางบางแห่งเช่นแถบอยุธยา น้ำท่วมได้ง่าย และดินมีความชื้นสูงจะใช้ไม้ทองหลางหลาย ๆ ท่อนรับกึ่งพืดแทนจั่วไม้จริง ที่ทำเช่นนี้ก็เพราะไม้ทองหลางเมื่อฝังดินและมีน้ำหล่อเลี้ยงอยู่เสมอจะไม่ผุเปื่อย มีความคงทนดีเท่าไม้จริงเช่นกัน

และ ไม้ขวางดินเสาเพื่อกันเสาจมดิน ไม้ขวางนี้มีความยาวประมาณ 1 ศอก อาจทำเป็นไม้ท่อนเดียวเจาะสอดโคนเสา หรืออาจเป็นไม้สองท่อนบากขนาบคู่ที่โคนเสาแระเช่นที่กล่าวนี้ใช้สำหรับโคนเสาเรือนโดยทั่วไป

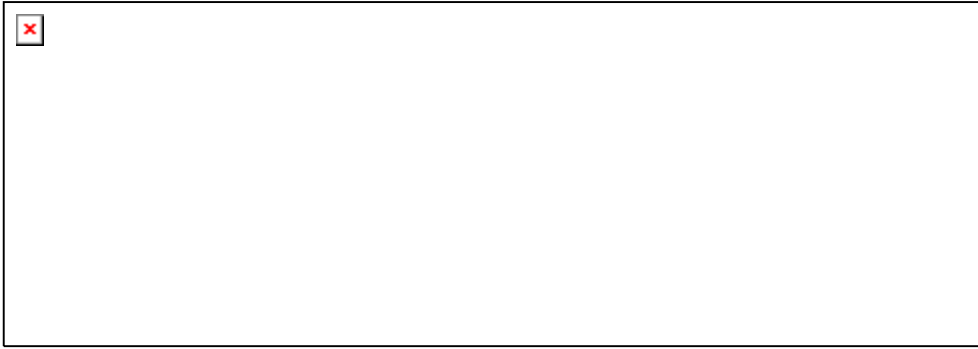

วัสดุ : ไม้ทองหลาง หรือ ไม้จริง
รับน้ำหนัก หรือ ไม้จริง
ต่อความชื้น : ไม้จริง

ขนาด : ๓๓๓๓๓, ๓๓๓๓๓
๓๓๓๓๓ หรือ ๓๓๓๓๓

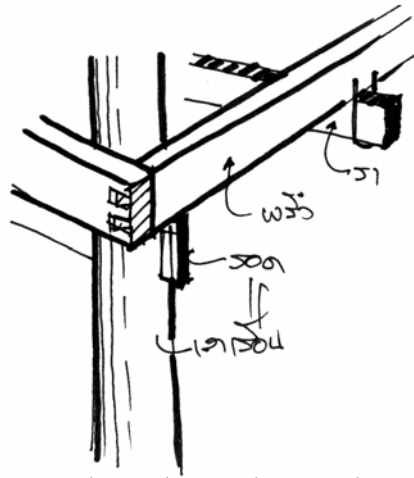
เดี่ยกลางและส่วนประกอบ

เสา ไม้ท่อนยาวหรือวัตถุอื่นที่มีรูปลักษณะคล้ายคลึงกันนำมาใช้ประโยชน์ในทางแนวดิ่ง เช่น เสาไม้รับเรือน หรือเสาอิฐก่อเป็นเสาดิกหรือเสาเหล็กใช้เป็นเสากระโดงเรือ เสาตะม่อหรือตอม่อ เสาที่ใช้เป็นฐานหยั่งลงไปนดิน เพื่อให้ส่วนปลายของเสาตอม่อนี้ กดยันหน้าดินแทนเสาอาคาร ส่วนของเสาตอม่อจะโผล่พ้นผิวดินขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่รองรับเสาอาคาร

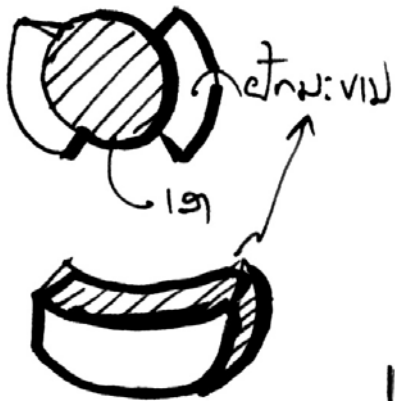
รอด

ตัวไม้ที่สอดระหว่างคู่เสาทางด้านสกัดของตัวเรือนเพื่อทำหน้าที่รับไม้พื้น

รา

ไม้สี่เหลี่ยมขนาดประมาณ 2 นิ้ว x 8 นิ้ว - 10 นิ้ว ใช้ไม้เนื้อแข็ง เช่น เต็ง รัง ทำหน้าที่เช่นเดียวกับรอด แต่แขวนอยู่กับพรวี ช่วยให้พื้นแข็ง ไม่ตกท้องช้าง

ฝักมะขาม

ก. องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นแผ่นไม้หนา มีรูปคล้ายเสี้ยววงแหวน ใช้ตอกหรือเกาะกับส่วนของเสาเรือนเพื่อทำหน้าที่รับปลายไม้กระดานพื้นเรือนตรงส่วนที่ต้องปูพื้นมาชนเสา ฝักมะขามนี้จะช่วยไม่ให้ปลายพื้นไม้กระดานตรงส่วนนั้นกระดกหรือยวบตัวได้

ข. ท่อนไม้โค้งเป็นส่วน 1 ใน 4 ของวงรอบกสล้อเกวียน กสล้อวงหนึ่ง ๆ นั้นจะมีไม้ฝักมะขามนี้ต่อบรรจบกัน 4 ท่อน และในฝักมะขามข้อหนึ่ง ใช้รับปลายซี่กำเกวียน 4 ซี่ ฉะนั้นกสล้อวงหนึ่งจะประกอบด้วยฝักมะขาม 4 ท่อน และซี่กำเกวียน 16 กำ

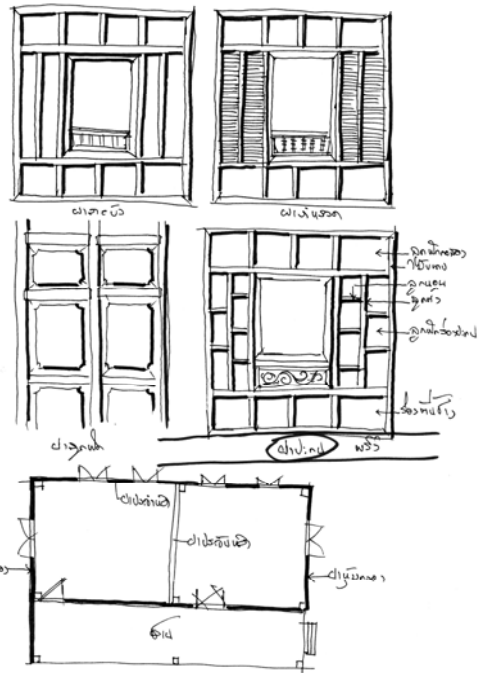
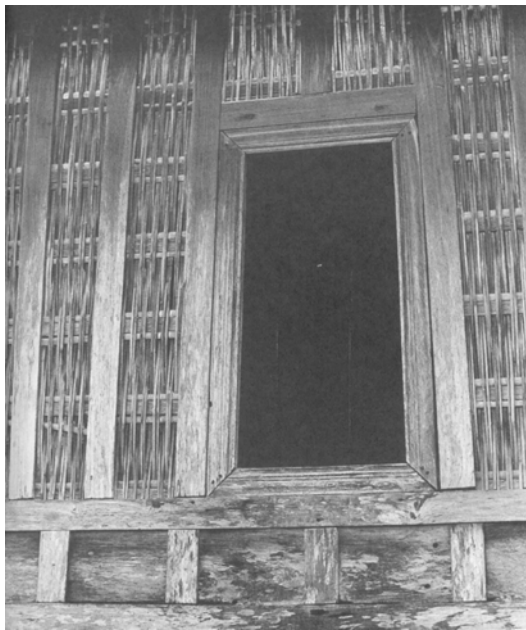

เด็ยบน (ช่วงกลาง) และส่วนประกอบ

พื้น ไม้แผ่นปูทับลงบนหลังตงตามความยาวของเรือน เรียกพื้นเรือน

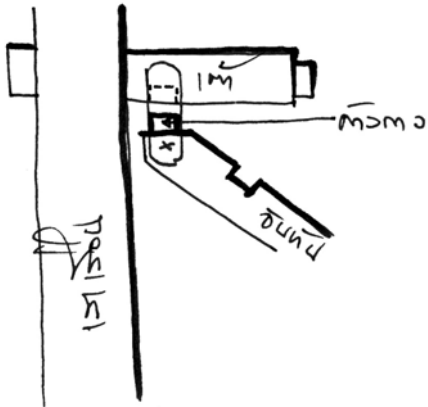
พริ้ง เป็นไม้แผ่น วางตั้งทับบนหัวรอดศรีครอบเสา ทำหน้าที่รองรับฝาเรือน

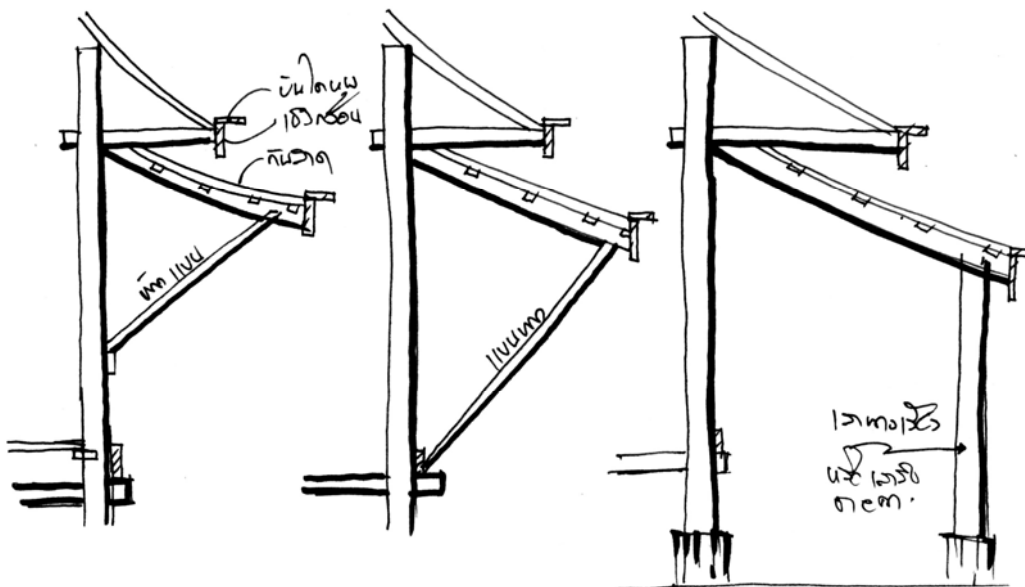
ฝา บ้านไทยเป็นฝ้ายบ้านแบบสำเร็จรูปมีหลายแบบด้วยกัน เช่น ลูกฟักกลอง ปะกน ฝาปะกน ฝาปะกนกระดานคูน ฝาลูกฟัก ฝาสาขบัว ฝาสำหรับค ฝากระแซงอ่อน ฝาซัดแตะ ไม้ไผ่ลั่น ฝาไหล ฝาที่บอกตำแหน่งของ ฝา คือ ฝาอุดหน้ากลอง คือ ฝาด้านแคบหรือก้านขวาง อยู่ริมนอกของ เรือน ฝาประจันห้อง คือฝากั้นระหว่างห้อง

ประตู เป็นช่องทางสำหรับเดินเข้าออกของเรือนจะประกอบไปด้วย กรอบ เช็ดหน้าหรือวงกบ ส่วนมากจะทำให้มีลักษณะสอบ คือ กรอบล่าง กว้างกว่ากรอบบนบานประตูจะเปิดเข้าในห้อง มีกลอนทำด้วยไม้ กลอนกบ เจาะรูที่ธรณีประตูหรือหน้าต่างด้านในใช้ไม้แผ่น สี่เหลี่ยมผืนผ้าเสียบลงรู เพื่อกันประตูหน้าต่างเปิดเข้า ตัวกลอนกบ บางเรือนจะสลักเป็นรูปสัตว์หรือรูปเครื่องมือเครื่องใช้ กลอนดานที่ เรียกกันว่าลั่นดาน คือไม้สลักสอดขวางกึ่งกลาง บานประตูหน้าต่าง

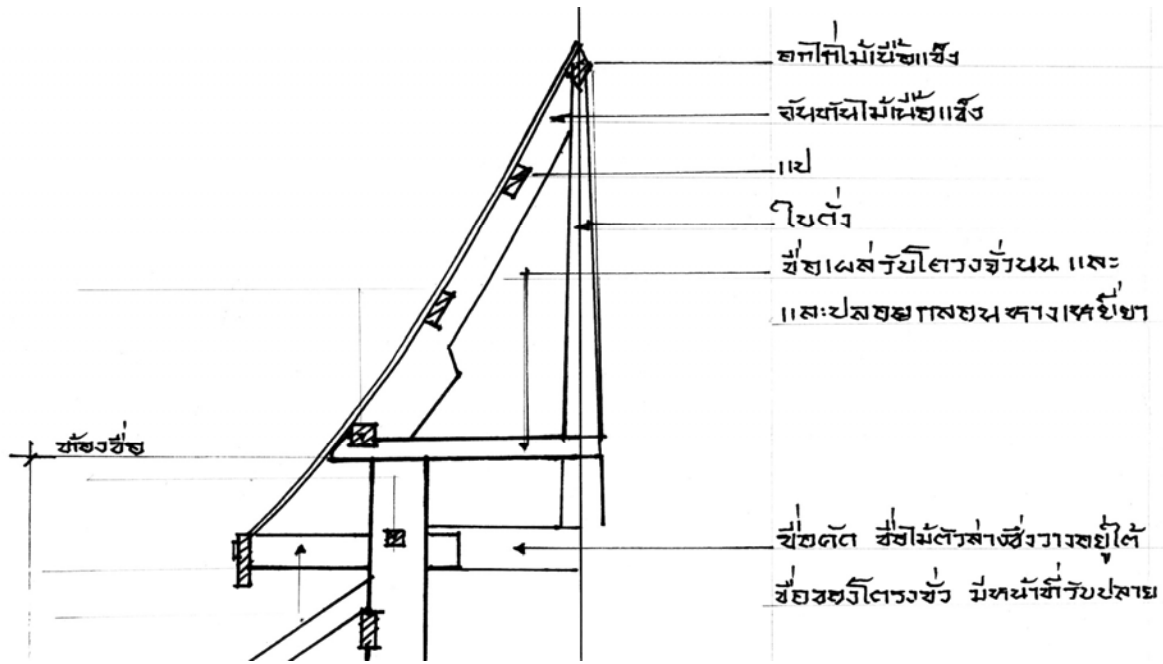
หน้าต่าง เป็นช่องระบายลม และแสง ลักษณะเช่นเดียวกับประตู แต่มีขนาดเล็กกว่าบางเรือนที่ฐานรองรับกรอบเซ็ดหน้า เรียกว่า หย่อง นิยมฉลุไม้เป็นลวดลายแบบต่าง ๆ ประดับเป็นฐานสิงห์ก็มี ส่วนหูข้างจะประดับส่วนบนของประตูหน้าต่างได้กรอบเซ็ดหน้าบางแห่งมีการฉลุลายเพื่อความสวยงาม

เต้า มีชื่อเรียกตามตำแหน่งที่ตั้งของเต้า เต้าร่ม จะอยู่ที่เสามุมทั้งสี่ของตัวเรือน ส่วนเต้ารายจะอยู่ที่เสาทุกด้าน บางทีเรียกว่าเต้ากระเทย
 ร่องดินข้าง คือไม้กระระหว่างลูกตั้งและลูกนอนตอนส่วนล่างของฝาปะกน
 ร่องดินแมว คือช่องระหว่างพื้นเรือนกับชานเรือน เป็นที่ลมพัดผ่านจากใต้ถุนเข้ามาชานบ้านหรือจากชานบ้านลงใต้ถุน
 ชานหรือนอกชาน เป็นส่วนพื้นเรือนที่ไม่มีหลังคาคลุม เป็นส่วนขยายให้บ้านใหญ่ขึ้น ใช้ได้เป็นเอนกประสงค์ ริมชายมักมีพนักกัน โดยรอบ

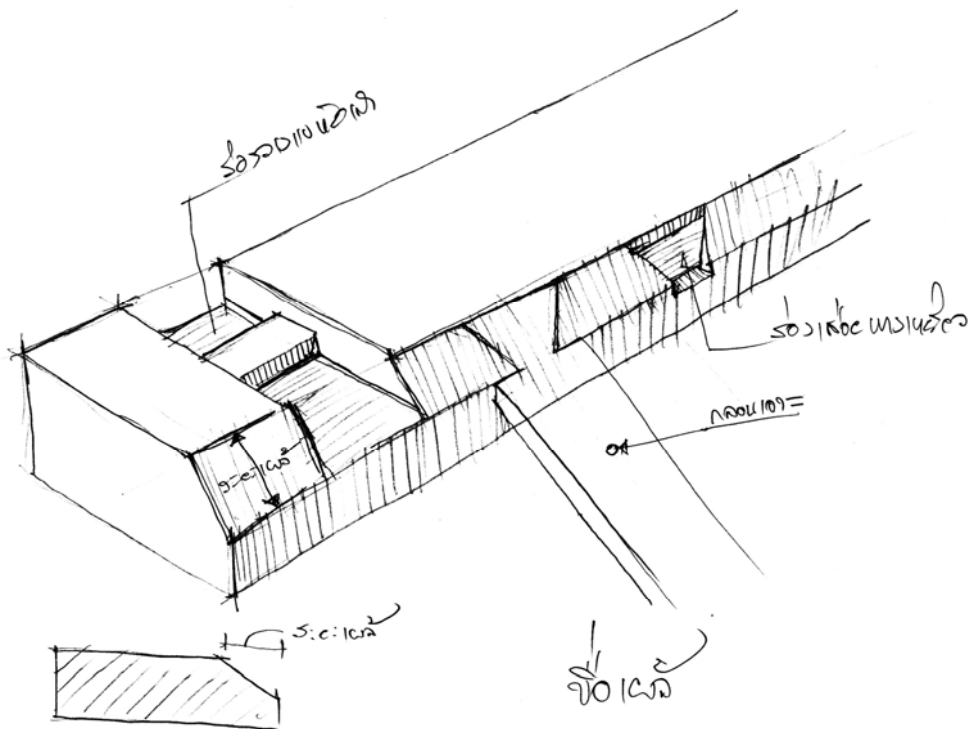

เท้าแขน หรือบางครั้งเรียกแขนนาง คือไม้ขนาดเท่ากับไม้แป้ ใช้ค้ำชายคาหรือกันเสา ที่เสามุมจะใช้ไม้สองอัน ค้ำด้านสกัดและด้านยาว ส่วนเสากลางก็จะมีเพียงอันเดียว นอกจากไม้แล้วยังใช้เหล็กขนาด 4-5 หุน คัดให้อ่อนคล้ายแขนผู้หญิง
 คอสอง คือไม้กระระหว่างลูกตั้งและลูกนอนบนของฝาปะกน

เด็ขบวนและส่วนประกอบ

ช่อ คือตัวไม้วางยึดหัวเสา ด้านสกัดทุกช่วงเสาได้โครงจั่ว

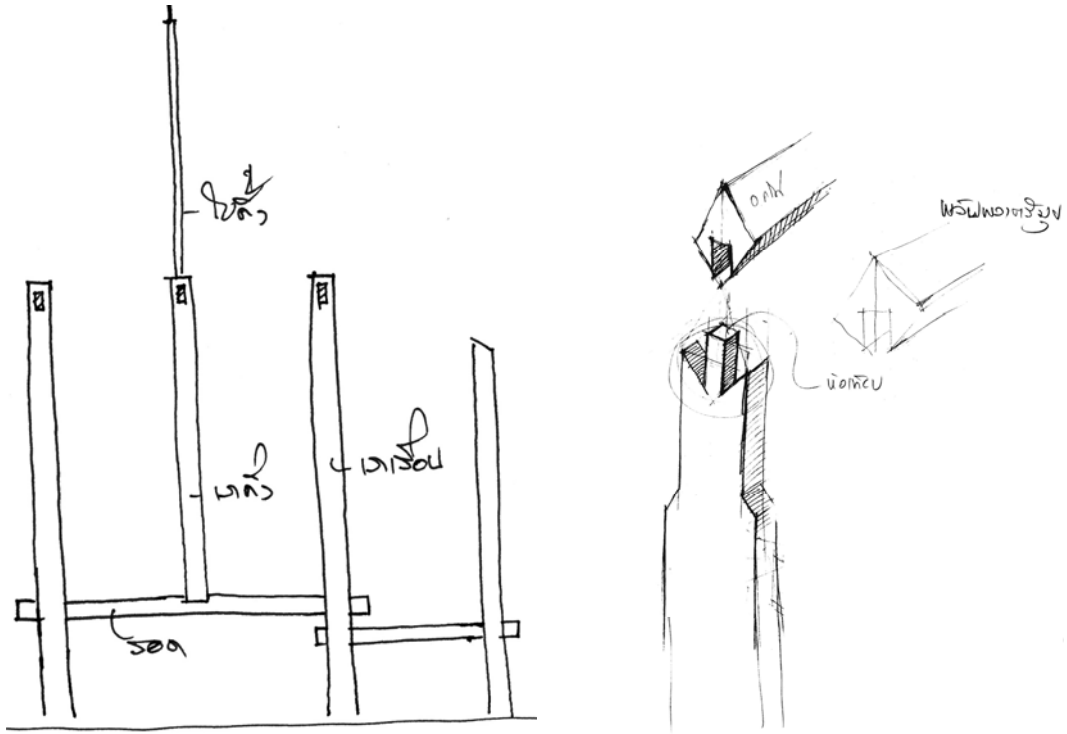

ช่อแป

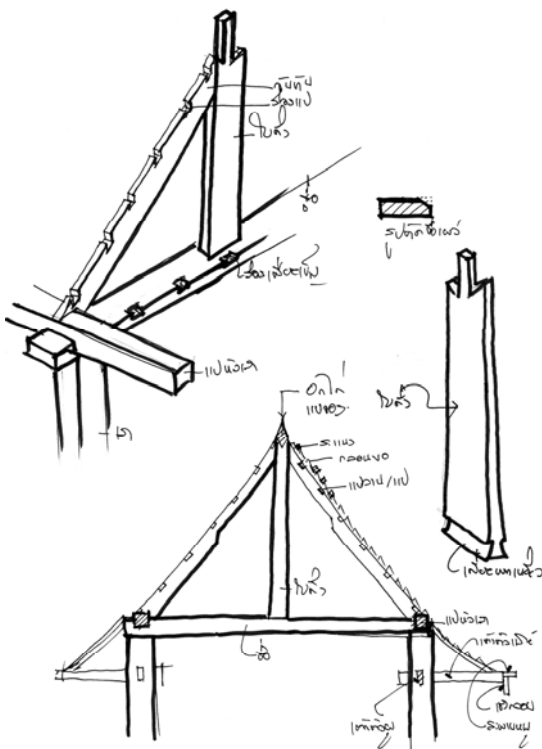
คือช่อตัวริมที่ปักเฉียงด้านยาวเพื่อวางกลอนปีกนก

ช่อคัต

คือไม้ตัวล่างซึ่งวางรองอยู่ใต้ช่อของโครงจั่ว ช่อคัตมีหน้าที่รับปลายคัตที่แทงทะลุช่อของโครงจั่วบนลงมา เพื่อช่วยบังคับให้ตัวคัตเพิ่มความแข็งแรงในการทรงตัว ช่อคัตนี้ใช้สำหรับรองโครงจั่วที่ตั้งแบ่งห้องตอนในของเรือนที่จำเป็นที่จะต้องใช้คัตแขวน เพื่อให้สามารถเปิดห้องสองห้องให้ติดต่อกันได้โดยไม่ต้องมีเสาดังคัตขวาง เช่นที่คัตต้องมีฝ้าหุ้มกลอง

- เสาตั้ง คือเสาที่วางค่อมรอบช่วงกลางด้านสกัด สูงขึ้นไปรับอกไก่ และยังเป็นที่ยึดของฝาเรือน ผนัง และซื่อด้วย
- ใบคั้ง ไม้เป็นแผ่น โคนใหญ่ปลายเล็กตั้งอยู่บนซื่อของโครงจั่วขึ้นไปรับอกไก่ และให้จันทันเกาะ
- จันทัน ไม้สี่เหลี่ยมแบนยาว ปลายบนเกาะไว้ที่ซ่างใบคั้งปลายล่างวางทับกับแปหัวเสา เข้าเครื่องยึดไว้กับซื่อ วางอยู่ระหว่างสองซ่างของโครงหลังคา หลังจันทันจะบากเป็นร่องเพื่อวางแป จันทันจะใช้วางเฉพาะส่วนของห้องที่ไม่มีจั่ว ส่วนห้องที่มีจั่วใช้แผงหน้าจั่วทำหน้าที่แทน

- จันทันกลาง จะวางอยู่ระหว่างช่วงเสาทำหน้าที่เหมือนจันทันทั่วไป
- แป เรือนไทยมีสองชนิดคือ “แปหัวเสา” ส่วนใหญ่จะใช้ไม้รูปหน้าตัดสี่เหลี่ยมจัตุรัสความยาวเท่ากับความยาวของหลังคา ทำหน้าที่ยึดเสาทุกช่อง โดยวางประกบอยู่บนข้อรับน้ำหนักจากกลอน แผลงจั่ว และยังเป็นที่ฝากของแฝงฝาเรือนด้านยาวด้วย “แปลาน” เป็นไม้มีรูปหน้าตัดสี่เหลี่ยมผืนผ้า หน้ากว้างขนาดประมาณ 2 นิ้ว x 4-5 นิ้ว วางอยู่บนร่องหลังจันทันกับแปงจั่ว มีความยาวเท่ากับความยาวของหลังคาหรืออกไก่ ยังมีแปขนาดเดียวกันกับแปลาน แต่เรียกตามตำแหน่งที่อยู่ เช่น แปงวง แปทาน
- อกไก่ หรือแปจอง คือตัวไม้ ยาววางอยู่บนสุดเป็นสันหลังคา ส่วนมากจะมีรูปหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดหรือสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนวางอยู่บนง่ามของใบคั้งยาวตลอดหลังคา สีข้างของอกไก่ จะเขาเป็นร่องรูปหางเหยี่ยว เพื่อให้ปลายกลอนหางเหยี่ยววางปะกบลงไปกับไม่ให้กลอนไหลลง นอกจากนี้ยังเป็นตัวที่ให้ยึดบันลวมวงคล้องอยู่ข้างบน เพื่อปิดแนวชายกระเบื้องหรือเครื่องมุง และยังเป็นที่ยาวครอบสันหลังคาหรือหลบหลังคา

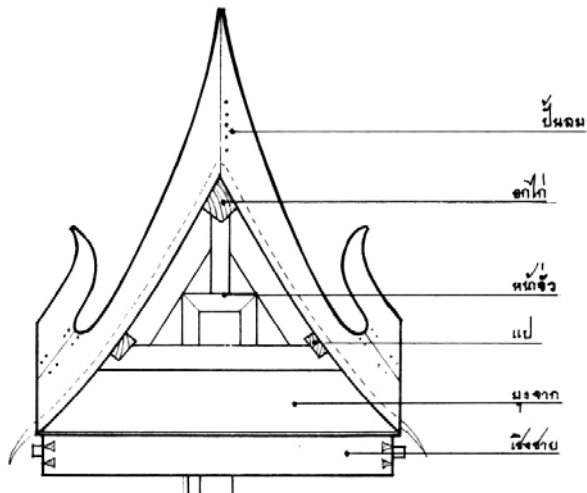
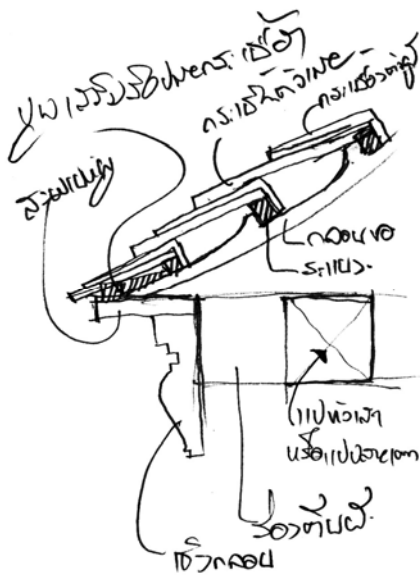

แบบแผนบ้านเรือนไทยในสยาม
ของ น. ณ ปากน้ำ

- กลอน ไม้แผ่นขนาดประมาณส่วนหน้าแคบครึ่งนิ้วส่วนหน้ากว้างประมาณ 5 นิ้ว วางพาดจากอกไก่ ตอนบนสุดของหลังคา ซึ่งทำรูปหางเหยี่ยวไว้ใส่ลงร่องที่อกไก่ ผ่านเหนือแปลงมาจดเชิงกลอนที่ชายคา มี “กลอนขอ” บากเป็นบ่าเพื่อรับระแนง ในกรณีที่หลังคามุงด้วยกระเบื้อง “กลอนเจาะ” คือไม้กลอน เจาะเป็นรูเพื่อสอดลูกไม้ประสักสำหรับวางระแนงเช่นเดียวกัน และมักจะวางสลับกับกลอนขอ กลอนผูกคือ ไม้กลอนเจาะรู สำหรับใช้ตอกร้อยเพื่อมัดดับจากและหุ้มามุงหลังคา

ระแนง ไม้สี่เหลี่ยมหน้ากว้างด้านละประมาณ 1 นิ้ว ถึง 1 นิ้วครึ่ง วางอยู่บนหลังกลอน ทำหน้าที่รองรับกระเบื้องมุงหลังคา

จั่ว หรือหน้าจั่ว แผงหัวท้ายอุดโครงหลังคาด้านสกัดของเรือน ถ้าเป็นอาคารทางราชสำนักหรือทางศาสนา เช่น ปราสาท โบสถ์ วิหาร จะเรียกว่าหน้าบันแผงจั่วของเรือนไทย เป็นส่วนหนึ่งที่มีการประดับตกแต่งให้ดูสวยงาม เพราะเป็นหน้าตาของเรือนไทยที่เดียว ทางภาคอีสานจะเรียกว่า “สีหน้า” สำหรับในภาคกลางแบบที่เห็นกันทั่ว ๆ ไป ก็มี “จั่วลูกฟูกปะกน” จั่วชนิดนี้บางตำราเรียกว่า จั่วพรหมพักตร์ หรือจั่วหน้าพรหม มีลักษณะการทำเช่นเดียวกับฝาเรือนลูกปะกน เว้นแต่เน้นโครงลูกฟูกไปทางแนวนอน “จั่วใบปรือ” จั่วชนิดนี้ตัวแผงจะประกอบด้วยไม้ขนาดเล็ก ๆ เรียงซ้อนทางแนวนอน เอียงประมาณ 30-45 องศา เว้นช่องไว้ เพื่อให้อากาศถ่ายเทได้และกันฝนได้ด้วย นิยมทำกับจั่วเรือนครัวและเรือนนอน “จั่วพระอาทิตย์” ทำเป็นรูปพระอาทิตย์ครึ่งดวง มีเส้นรัศมีทำด้วยไม้แผ่นยาวตีช่องเว้นช่องให้อากาศถ่ายเทได้ บางหลังตีปิดทับ เป็นแผงจั่ว สัดส่วนมาตรฐานของโครงจั่วคือ ฐานกว้าง 5 ส่วน สูง 4 ส่วน คือความสูงจะนิยมกว่าความกว้าง 1 ส่วน

สะพานหนู หรือ “ราตรีนกันอน” เป็นไม้วางนอนทับอยู่บนเชิงชาย เป็นที่วางไม้กลอนด้วย เมื่อมุงกระเบื้องแล้วช่วงนี้ก็จะเกิดช่องว่างระหว่างกระเบื้องกับหลังตัวไม้สะพานหนูคือ หนูวิ่งได้ หรือนกเข้าไปอาศัยนอนได้ ถ้าเป็นโบสถ์วิหารจะฉาบปูนทับหลังขึ้น ไปปรับกระเบื้องและปิดช่องด้วยตัวไม้ที่มีรูปหน้าตัดสี่เหลี่ยมผืนผ้าอยู่ใต้ชายหลังคา มีความยาวตลอดหลังคา จะตีปิดอยู่ที่ปลายจันทัน ปลายเต้า หรือปลายข้อ แต่จะต้องอยู่ใกล้แนวกระเบื้องตัวล่างสุด ถ้าเครื่องไม้หลังคาใช้ไม้กลอน เรียกเชิงกลอนแทน

เครื่องประคูนับได้ว่าเป็นโครงสร้างที่สมบูรณ์แบบ เป็นโครงหลังคาที่แสดงการทำหน้าที่ของตัวไม้แต่ละตัว อย่างตรงไปตรงมา การถ่ายน้ำหนักจะถ่ายเป็นทอด ๆ จากเครื่องมุง ระบาย กลอน ออกไถ่คั้ง แปะ ชื่อโท เสาคูกตา แล้วถ่ายลงชื่อเอกหรือชื่อประธาน ก่อนที่จะกระจายน้ำหนักลงสู่เสาหรือผนังต่อไป การเชื่อมต่อหรือการเข้าไม้แต่ละจุดของ โครงนั้นจะมีทั้งการบาก การเพลาะ การเจาะ และการทำเดือย เพื่อให้ โครงสร้างแต่ละชั้นยึดกันด้วยการสับ การวางทับ และการสอดเดือย ทำให้ โครงแต่ละจุดเหลือเนื้อไม้เพียง เล็กน้อย ทั้งยังไม่มีการยึดให้แน่นด้วยลูกสลัก ตะปู กาว หรือยาง ไม้เลย จึงเป็นจุดอ่อนอย่างหนึ่งของ โครงสร้าง จึงทำให้เกิดมีการแก้ไขปรับปรุงให้ โครงประคูนแต่ละ โครงมีความแข็งแรงเพิ่มขึ้น แต่ละจุดยึดกัน มั่นคงขึ้น โดยการใส่ไม้ยึดริมนอกของ โครงแนวเดียวกันกับแนวของกลอน ไม้ยึดโครงนี้จะยึดระหว่างคั้งไถ่ ออกไถ่กับก้านบนของแปและชื่อโท ส่วนคั้งลงมาไม้ยึดโครงจะยึดที่ปลายของชื่อโทที่ยื่นเลยแปออกมากับ ค้านบนของแปตัวล่าง ไม้ยึดโครงนี้จะไม่มีทุก โครงจั่ว จะยึดเว้นมาก โครงข้างน้อย โครงข้างแล้วแต่ความยาว ของตัวสถาปัตยกรรม ไม้ยึดนี้สมควรเรียกว่า “ไม้ยึดโครง” เพราะทำหน้าที่เพียงยึด โครงให้มีความมั่นคง แข็งแรงอย่างเดียวเท่านั้น

เครื่องมุงหรือกระเบื้องมุงหลังคาที่ใช้กับ โครงหลังคาแบบเครื่องประคูนนี้มักจะใช้ กระเบื้องกาบหรือเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า กระเบื้องกาบกล้วย มีลักษณะเป็นกระเบื้องคว่ำอันหายอัน คือ กระเบื้องตัวผู้และกระเบื้องตัวเมีย เป็นกระเบื้องที่ผลิตด้วยมือ มีความหนา น้ำหนักมาก ทำให้กลอนและ ระบายที่รับน้ำหนักอ่อนตัวลง รวมทั้งระยะห่างของแปแต่ละตัวด้วย จึงต้องมีการเสริมจันทันแบบเดียวกับ ไม้ยึดโครง แต่การเสริมจันทันนี้ คงจะเสริมทุก โครง และเพลาะไม้เสริมนี้เพื่อวางแปหน้าตัดสี่เหลี่ยมผืนผ้า เพื่อช่วยรับกลอนและระบายที่อ่อนตัว เพราะการรับเครื่องมุงดังกล่าวข้างต้น

เครื่องประคูนี่ใช้เป็น โครงสร้างหลังคามาดลอดจนสิ้นสุดสมัยอยุธยา เมื่อเริ่มสมัย รัตนโกสินทร์ ได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบ โครงสร้างไปบ้าง พระอุโบสถ วิหาร การเปรียญ รวมทั้งอาคารที่ เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์จะเป็นอาคารขนาดใหญ่ กว่าสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังนั้นจึง ต้องปรับปรุง โครงสร้างให้มีจำนวนแปมากขึ้น แต่ยังคงใช้โครงหลังคาแบบเครื่องประคูน แบบมีชื่อโทเพียง ชั้นเดียว แปตรงชื่อโทยังมีหน้าตัดเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส และทำหน้าที่เป็นแปวง จากแปวงนี้ จะมีไม้จันทัน ขึ้นไปจนถึงปลายคั้ง และลงไปจนถึงแปหัวเสา จันทันจะมีหน้าตัดสี่เหลี่ยมผืนผ้า เพลาะสันบนเป็นร่อง เพื่อ รองรับแปหน้าตัดสี่เหลี่ยมผืนผ้าเช่นเดียวกัน จำนวนแปจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความกว้างของชื่อ หรือ ความกว้างของตัวอาคาร โครงสร้างแบบนี้จึงเป็นการผสมกันระหว่างเครื่องประคูนกับระบบชื่อกับจันทัน และ เรียก โครงสร้างที่ผสมกันแบบนี้ว่า “แบบเครื่องประคูนผสมจันทัน” (รองศาสตราจารย์สมใจ นิ่มเล็ก : เครื่องประคูนและกระเบื้องกาบ ; 2546)

นอกจากอาคารทรงไทยแล้ว พัฒนาการของสังคมไทยในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ประมาณ ตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ลงมา อิทธิพลของสถาปัตยกรรมจากภายนอกได้แพร่กระจายเข้ามาพร้อม ๆ กับชาวต่างชาติ เพราะผู้ที่จากถิ่นฐานบ้านเดิมมาข่อมจะคุ้นเคยกับวัฒนธรรมการอยู่การกินของตน ข่อมต้องการที่พักอาศัยใน แบบฉบับที่คุ้นเคยของตนเอง จึงมีอาคารแบบใหม่เกิดขึ้นในประเทศไทย เป็นของแท้จากชาติเดิมของตนบ้าง มาผสมผสานกับแบบท้องถิ่นบ้าง จึงมีรูปลักษณะใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากมาย เป็นที่นิยมและรู้จักกันดีคือ

เรือนปั้นหยา หมายถึงเรือนที่มีทรงหลังคาชนิดยกเป็นสันสูง มีชายคาคลุมทั้งสี่ด้านหรือ ทั้งหมด เป็นเรือนแบบยุโรปรุ่นแรกๆที่แพร่หลายเข้ามาสู่เมืองไทย นิยมมุงหลังคาด้วยกระเบื้องแก้ว

เรือนมะนิลา เป็นเรือนแบบตะวันตกที่แพร่เข้ามาสู่เมืองมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ ในยุคล่าอาณานิคม แล้วเข้าสู่ประเทศไทย น่าจะเป็นแถวภาคใต้ของประเทศไทยก่อน หลังคล้ายทรงปั้นหยา แต่มีจั่วเปิดหนึ่งด้านหรือมากกว่านั้น

เรือนขนมปังขิง คือ รูปแบบของอาคารเช่นเดียวกับเรือนมะนิลา แต่มีการฉลุวดลายประดับตามส่วนต่าง ๆ ของอาคาร เช่น ใต้บันลุม ยอดบันลุม และเชิงบันลุม ระเบียง ชายคา ช่องกรองแสงเหนือกรอบประตูหน้าต่างเป็นต้น นิยมก่อสร้างกันราว ๆ รัชกาลที่ 5, 6, 7 จนถึงปัจจุบัน

อาคารเรือนทั้งสามแบบข้างต้น ความจริงเป็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมตกแต่งอาคารไม่เป็นเพียงแต่อาคารที่อยู่อาศัยเท่านั้น อาคารสถานที่ของทางราชการ อาคารทางศาสนา พระที่นั่ง หรือคาน้ำ ก็นิยมสร้างกัน อาคารที่เป็นสาธารณะ เช่น ศาลาทำน้ำ สถานีรถไฟ เป็นต้น

สถาปัตยกรรมแบบวิลันดา เป็นแบบแผนของอาคารอุโบสถและวิหารสมัยอยุธยาตอนปลาย เมื่อครั้งฮอลันดามาตั้งห้างปลูกอาคาร แบบยุโรป เป็นสง่างามอยู่ถัดกับวัดพนัญเชิงอยุธยา ไปทางทิศใต้ อาคารแบบนี้ปรากฏให้เห็นที่อยุธยา คือ วัดตะเวตรีมคลองปะจาม (ตำบลสำเภาล่ม)

อุโบสถวัดท่าหลวง อำเภอวิเศษชัยชาญ อ่างทอง อุโบสถวัดกลางวรวิหาร สมุทรปราการ อุโบสถวัดยาง สามแยกไฟฉาย ธนบุรี อุโบสถวัดบางขุนเทียนใน ธนบุรี อุโบสถเดิมของวัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ สมัยอยุธยา จากบันทึกเก่า บอกว่าเป็น อุโบสถทรงวิลันดา

อุโบสถทรงวิลันดานี้ก่ออิฐถือปูน ผนังหุ้มกลองไม่มีหน้าบันจำหลักไม้ แต่ก่อหน้าเป็นทรงสามเหลี่ยมของหลังคาช่อแหลมชนอกไก่ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ส่วนผนังด้านข้างมีหน้าต่างวางคานหรือชื่อเครื่องบนรับน้ำหนักชายคา

อุโบสถแบบนี้ไม่มีเสาด้านในสองแถว (เสาร่วมใน : ผู้เขียน) เพราะขนาดกะทัดรัดย่อลงมา ส่วนใหญ่ผนังด้านหลังไม่มีประตูหน้าต่างเป็นผนังอุดตัน ซึ่งเรียกกันว่า “โบสถ์มหาอุด” บางแห่งก็มีประตู 2 บาน เหมือนด้านหน้า

โบสถ์มหาอุด คือผนังด้านหลังอุดตันนี้ ปรากฏให้พบเห็นที่อุโบสถวัดท่าหลวง อำเภอวิเศษชัยชาญ อ่างทอง อุโบสถวัดยางสามแยกไฟฉาย ธนบุรี อุโบสถวัดกลางวรวิหาร สมุทรปราการ และอุโบสถวัดตึก บนตัวเกาะอยุธยา

ส่วนอุโบสถแบบวิลันดาแบบที่เจาะเป็นประตูด้านหลัง 1 บานหรือ 2 บาน คงจะมีให้พบเห็นอยู่บ้าง แต่เป็นจำนวนน้อยมาก

อุโบสถชนิดนี้ เนื่องด้วยหน้าบัน เป็นผนังอันเดียวกับผนังหุ้มกลอง จึงต้องมีลวดบัวหรือคิ้วอยู่ในแนวเดียวกัน ส่วนรับเครื่องบนหลังคาของผนังด้านข้าง ตัวสามเหลี่ยมจั่วที่เรียกหน้าบันจะปั้นปูนเป็นลายหน้าบัน เป็นลายฝรั่งบ้าง ลายไทยเครือเถาบ้าง ไม่ล่งรักปิดทอง มีการประดับจานกระเบื้องเคลือบบนกลางดอกตัวลาย ส่วนที่เป็นช่อฟ้าจะปั้นเป็นรูปเทพนม ส่วนที่เป็นบันลุมก็เป็นแต่เพียงลายประดับซุ้มประตูฝรั่ง บางทีก็ปั้นปูนเป็นลายฝรั่งเต็มทั้งข้าง หรือลายฝรั่งผสมไทยตามถนัด (น.ณ ปากน้ำ : แบบแผนบ้านเรือนในสยาม ; 2548)